

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ & ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΦΑΚΕΛΟΣ ΓΙΑ ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ
«ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ
ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ»

ΕΞΑΜΗΝΟ: Β'

Γιάννης Βούλγαρης
καθηγητής

Αθήνα,
2012

Τίτλος πρωτοτύπου:

Eric Hobsbawm

AGE OF EXTREMES

THE SHORT TWENTIETH CENTURY

1914-1991

Michael Joseph, Λονδίνο 1994

ERIC HOBSBAWM

Η ΕΠΟΧΗ ΤΩΝ ΑΚΡΩΝ

Ο ΣΥΝΤΟΜΟΣ ΕΙΚΟΣΤΟΣ ΑΙΩΝΑΣ

1914-1991

Μετάφραση:

ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΑΠΕΤΑΝΤΙΑΝΝΗΣ

ISBN 960-310-205-9

© Για την ελληνική γλώσσα

1995, Εκδόσεις Θεμέλιο

Σόλωνος 84, τηλ. 36 08 180

ΘΕΜΕΛΙΟ

οκοπία μπορούν να θεωρηθούν ότι σηματοδοτούν το τέλος μιας εποχής. Μπορούμε να πούμε ότι μια τέτοια ιστορική καμπή έχουμε σαφώς στα χρόνια γύρω από το 1990. Αλλά ενώ καθένας μπορούσε να δει ότι το παλαιό τέλειωσε, βρισκόταν σε πλήρη αβεβαιότητα για τη φύση και τις προοπτικές του καινούριου. Μέσα σ' αυτές τις αβεβαιότητες μόνο ένα πράγμα φάνηκε να είναι σταθερό και αμετάκλητο: οι χώρες προηγούμενο εκπληκτικές και θεμελιακές αλλαγές που συνετέλεσαν στην παγκόσμια οικονομία και κατά συνέπεια στις ανθρώπινες κοινωνίες, στην περίοδο από τον Ψυχρό Πόλεμο και μετά. Αυτές οι αλλαγές θα έχουν και θα πρέπει να έχουν ευρύτερη θέση στα ιστορικά βιβλία της τρίτης χιλιετηρίδας από τον πόλεμο της Κορέας, τις κρίσεις του Βερολίνου και της Κούβας και τους πυρσάλους Cruise. Η προσοχή μας θα στραφεί τώρα σ' αυτούς τους μετασχηματισμούς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑΤΟ

ΤΑ ΧΡΥΣΑ ΧΡΟΝΙΑ

Στα τελευταία σαράντα χρόνια, η Μοντέρνα έκανε πραγματικά το μεγάλο άλμα προς τα εμπρός. Τα χρόνια που είχαν μεσολαβήσει από την ιταλική εννοπήση μέχρι τότε δεν ήταν παρά μια μακρά εποχή αναμνησής ή αγρών κατά διαστήματα μεταβολών που ο μετασχηματισμός επιταχυνθεί με ταχύτητα αστραπής. Οι κάτοικοι άρχισαν τότε να απολαμβάνουν ένα βιοτικό επίπεδο που προηγούμενος περιοριζόταν σε μια πάρα πολύ μικρή elite.

G. Muzzioli (1993, σ. 323)

Κανείς δεν μπορεί να πείσει ένα πεινασμένο άτομο που είναι νηφάλιο να χρησιμοποιήσει το τελευταίο του δολάριο σ' οτιδήποτε άλλο εκτός απ' το να αγοράσει κάτι για να χορέψει την πείνα του. Αλλά ένα άτομο που έχει καλή στέγασση και τροφή, που είναι καλά ντυμένο και που κατά τα άλλα είναι καλών προθέσεων, μπορεί να πεισθεί να επιλέξει μεταξύ μιας ηλεκτρικής ήυριστικής μηχανής και μιας ηλεκτρικής οδοντόβουρτσας. Όπως οι τιμές και το κόστος έτσι και η καταναλωτική χρήση γίνεται αντικείμενο management.

J.K. Galbraith (1967, σ. 24)

I

Οικονομική ανάπτυξη - Βιομηχανική - Πρώτη Μεταβιοτική

Τα περισισότερα ανθρώπινα όντα λειτουργούν σαν ιστορικοί: μόνο αναδρομικά αναγνωρίζουν τη φύση της επιτυχίας τους. Στην πορεία της δεκαετίας του '50 πολλοί άνθρωποι, ιδιαίτερα όσοι ζούσαν στις 610 και πιο ευημερούσες «ανεπτυγμένες» χώρες, συνειδητοποίησαν ότι η κατάσταση είχε πραγματικά βελτιωθεί αισθητά, ιδίως σε σχέση με την κατάσταση που επικρατούσε πριν το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Βρετανός συντηρητικός πρωθυπουργός κατέβηκε και κέδισε τις εκλογές του 1959 με το σύνθημα «ουδέποτε άλλοτε περνούσατε τόσο καλά», πράγμα που αναμφίβολα ήταν σωστό. Κι όμως, χρειάστηκε να λήξει αυτή η μεγάλη οικονομική άνοδος στα παραγμένα χρόνια της δεκαετίας του '70 και να έρθουν τα τραυματικά χρόνια της δεκαετίας του '80 για να αρχίσουν οι διάφοροι παρατηρητές, κατ' αρχήν κυρίως οι οικονομολόγοι, να συνεδητοποιοούν ότι ο κόσμος, ιδιαίτερα δε ο ανεπτυγμένος καπιταλισμός, είχε περάσει μια εντελώς ιδιαίτερη φάση της ιστορίας του, ίσως μια φάση μοναδική. Άρχισαν να ψάχνουν το πώς θα τη χαρακτήριζαν: τα «τριάντα ένδοξα χρόνια» των Γάλλων (les trente glorieuses), το τέταρτο του αιώνα

της χρυσής εποχής των Αγγλο-αμερικανών (Marglin - Schor, 1990). Ο χρυσός γυάλιζε ακόμα πιο λαμπερά σε σύγκριση με το πληρωτικό και σκοτεινό υπόβαθρο των δεκαετιών της κρίσης που ακολουθήσαν.

Υπάρχουν αρκετοί λόγοι που εξηγούν το γιατί χρειάστηκε να περάσει τόσος καιρός για να αναγνωριστεί η ιδιαίτερη φύση της εποχής αυτής. Για τις ΗΠΑ, οι οποίες κυριάρχησαν μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο στην παγκόσμια οικονομία, η εποχή αυτή δεν ήταν καθόλου επαναστατική συνελτίστηκε κυρίως η επέκταση που είχε αρχίσει στα χρόνια του πολέμου, χρόνια που όπως είδαμε, ήταν πολύ ευνοϊκά για τη χώρα αυτή. Οι ΗΠΑ δεν υπέστησαν ζημιές, αύξησαν το ΑΕΠ κατά δύο τρίτα (Van der Wee, 1987, σ. 30) και τέλειωσαν τον πόλεμο-παράγοντας σχεδόν τα δύο τρίτα της παγκόσμιας βιομηχανικής παραγωγής. Επιπλέον, ακριβώς λόγω του μεγέθους και της προόδου που σημείωσε η αμερικανική οικονομία, η πραγματική της επίδοση κατά τη διάρκεια των χρυσών χρόνων δεν ήταν τόσο εντυπωσιακή όσο οι ρυθμοί ανάπτυξης άλλων χωρών, που εκκίνησαν από πολύ χαμηλότερο επίπεδο. Στην περίοδο 1950-1973, η αμερικανική οικονομία αναπτύχθηκε με βραδύτερο ρυθμό σε σχέση με στοιχεία άλλης βιομηχανική χώρα εκτός από τη Βρετανία. Είναι σημαντικό να τονισουμε εδώ ότι η πρόοδος της δεν ήταν μεγαλύτερη σε σχέση με τις πιο δυναμικές φάσεις προόδου που είχε γνωρίσει στην ανάπτυξη της σε προηγούμενες περιόδους, ενώ σε όλες τις υπόλοιπες βιομηχανικές χώρες, συμπεριλαμβανομένης ακόμα και της βραδύπορουσας Βρετανίας, η χρυσή εποχή έπιασε κάθε προηγούμενο ρεκόρ ανάπτυξης (Madison, 1987, σ. 650). Πράγματι, από οικονομική και τεχνολογική άποψη η πρόοδος αυτή ήταν για τις ΗΠΑ εποχή σχετικά υστερήσης, μάλλον παρά προόδου. Το χάσμα παραγωγικότητας κατά ανθρώπινα που τις χώριζε με τις άλλες χώρες μειώθηκε. Μολονότι το 1950 ο εθνικός πλούτος (Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν) των ΗΠΑ ήταν κατά κεφαλήν διπλάσιος της Γαλλίας και της Γερμανίας, πάνω από πενταπλάσιος της Ιαπωνίας και κατά 50% μεγαλύτερος της Βρετανίας, τα άλλα κράτη πλησίαζαν ταχύτατα, συνεκλίνοντας αυτή την πορεία στις δεκαετίες του '70 και του '80.

Για τις ευρωπαϊκές χώρες και την Ιαπωνία, ύψιστη προτεραιότητα μετά τον πόλεμο ήταν η ανάκαμψη της οικονομίας. Στα πρώτα χρόνια μετά το 1945 μετρούσαν την επιτυχία τους με γνώμονα το πόσο είχαν πλησιάσει την επίτευξη στόχων που έθεταν σε σχέση με το παρελθόν και όχι σε σχέση με το μέλλον. Στα μη κομμουνιστικά κράτη, ανάκαμψη σήμαινε το ξεπέραςμα του φόβου της κοινωνικής επανάστασης και της κομμουνιστικής προώθησης, της κληρονομιάς του πολέμου και της Αντίστασης. Ενώ στα 1950 οι περισσότερες χώρες (εκτός από τη Γερμανία και την Ιαπωνία) είχαν φτάσει στα προπολεμικά επίπεδα, ο Ψυχρός Πόλεμος και η ύπαρξη ισχυρών κομμουνιστικών κομμάτων στη Γαλλία και την Ιτα-

λία αποθάρρυναν κάθε ευφορία. Εν πάση περιπτώσει, χρειάστηκε να περάσει αρκετός καιρός για να γίνουν αισθητά τα υλικά οφέλη της ανάπτυξης. Στη Βρετανία έγιναν οφθαλμοφανή γύρω στα μέσα της δεκαετίας του '50. Στα προηγούμενα χρόνια δεν υπήρχε καιμιά περίπτωση πολυτιμής να κερδίσει ελκυστές με το σύνθημα που χρησιμοποιήθηκε τότε ο Harold Macmillan, όπως αναφέραμε πιο πάνω. Ακόμια και σε μια περιοχή όπως η Εμίλια-Ρομάνια της Ιταλίας, όπου η ευημερία ήταν θεαματικά παρούσα, τα οφέλη της «κοινωνίας της αφθονίας» δεν έγιναν γενικά αισθητά παρά μόνο στη δεκαετία του '60 (Francia - Muzio 1984, σ. 327-329). Επιπλέον, το μυστικό είναι μιας κοινωνίας λαικής αφθονίας, συγκεκριμένα η αύξηση παραγωγής δε γενικεύτηκε παρά μόνο στη δεκαετία του '60 όταν η ανεργία στη Ευρώπη ήταν κατά μέσο όρο μόλις 1,5%. Στην δεκαετία του '50, η ανεργία στην Ιταλία βρισκόταν ακόμα στο επίπεδο του 8,5%. Με λίγα λόγια, μόνο στη δεκαετία του '60 η Ευρώπη άρχισε να παίρνει ως δεδομένη την εξαιρετική αυτή ευημερία της. Τότε ήταν που εξειδικευμένοι παρατηρητές άρχισαν να βασίζον τις προβλέψεις τους στην υπόθεση ότι όλα στην οικονομία θα συνέχιζαν την ανοδική τους πορεία για πάντα. «Δεν υπάρχει κάποιος ιδιαίτερος λόγος να αμφισβάζουμε ότι οι υποκείμενες τάσεις ανάπτυξης στις αρχές και τα μέσα της δεκαετίας του '70 θα συνεχιστούν όπως και στη δεκαετία του '60», αναφέρει έκθεση των Ηνωμένων Εθνών το 1972. «Δεν υπάρχει στον ορίζοντα καιμιά ιδιαίτερη επιρροή που θα μπορούσε δραστικά ν' αλλάξει το εξωτερικό περιβάλλον των ευρωπαϊκών οικονομιών». Στην πορεία της δεκαετίας του '60, ο ΟΟΣΑ (Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης), η λέσχη των προηγμένων καπιταλιστικών βιομηχανικών οικονομιών, αναθεώρησε τις προβλέψεις του για τους ρυθμούς ανάπτυξης στο μέλλον προς τα άνω. Για τις αρχές της δεκαετίας του '70, ο Οργανισμός υπολόγισε ότι η αύξηση αυτή -«μεσοπρόθεσμα»- θα ήταν της τάξης του 5% (Glyn - Hughes - Lipietz - Singh, 1990, σ. 39). Έπρεσε όμως έξω.

Σήμερα είναι φανερό ότι η χρυσή εποχή αφορούσε τις ανεπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες, που σ' όλες αυτές τις δεκαετίες αντιπροσώπευαν τα τρία τέταρτα της παγκόσμιας παραγωγής και πάνω από το 80% των εξαγωγών προϊόντων μεταποίησης (OECD, 1979, σ. 18-19). Ένας άλλος λόγος που εξηγεί γιατί χρειάστηκε να περάσει τόσος χρόνος μέχρις ότου αναγνωριστεί η ιδιαίτερότητα της εποχής αυτής, ήταν ότι στη δεκαετία του '50 η οικονομική άνοδος φαινόταν να είναι παγκόσμια και ανεξάρτητη από τα οικονομικά καθίσματα. Πράγματι, φάνηκε αρχικά ότι στο πεδίο αυτό κλονεκτούσαν τα νεοπαγή σοσιαλιστικά κράτη: οι ρυθμοί ανάπτυξης της ΕΣΣΔ στη δεκαετία του '50 ήταν ταχύτεροι από κάθε άλλη δυνατή χώρα: οι οικονομίες των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης αυξάνονταν σχεδόν με τον ίδιο ρυθμό - με ταχύτερο στις μέχρι τότε καθυ-

σπερημένες χώρες, με βραδύτερο στις ήδη εκβιομηχανισμένες ή εν μέρει μόνο εκβιομηχανισμένες χώρες. Ωστόσο, η κομμουνιστική Ανατολική Γερμανία υστερούσε της μη κομμουνιστικής Ομοσπονδιακής Γερμανίας. Παρόλο που ο Ανατολικός Δυναστικός στην Ευρώπη έχασε το ρυθμό του στη δεκαετία του '60, το κατά κεφαλήν Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν του αυξήθηκε ελαφρώς περισσότερο καθ' όλη τη διάρκεια της χρυσής εποχής (στην ΕΣΣΔ κατά τι λιγότερο) σε σχέση με τις κυριότερες καπιταλιστικές βιομηχανικές χώρες (IMF, 1990, σ. 65). Κι όμως, στη δεκαετία του '60 έγινε σαφές ότι εκείνος που προώθησε τις θέσεις του ήταν ο καπιταλισμός μάλλον παρά ο σοσιαλισμός.

Παρ' όλα αυτά, η Χρυσή Εποχή αποτέλεσε παγκόσμιο φαινόμενο, μολοντι η γενική αβύθια ουδέποτε άγγιξε την πλειοψηφία του παγκόσμιου πληθυσμού – του πληθυσμού που ζούσε σε χώρες φτωχές και καθυστερημένες, για τις οποίες μάλλον οι εμπειρογνώμονες των Ηνωμένων Εθνών προστάθισαν να εφεύρουν διάφορους διπλωματικούς ευφημισμούς. Αν και ο πληθυσμός του Τρίτου Κόσμου αυξήθηκε με θεαματικό ρυθμό – τριάντα πέντε χρόνια μετά το 1950 ο πληθυσμός της Αφρικής, της Ανατολικής και Νότιας Ασίας υπερέπλευσε, η αύξηση του πληθυσμού στη Λατινική Αμερική ήταν ακόμη ταχύτερη (World Resources, 1986, σ. 11). Στις δεκαετίες του '70 και του '80 έχουμε και πάλι την κλασική εικόνα του κόσμου αυτού: την εικόνα της μαζικής λιμοκτονίας, την εικόνα του πεινασμένου «εξότικου» παιδιού που πεθαίνει. Παράλοιοι όμως είναι αυτά στους δέκτες των τηλεοράσεων μας χορτασμένοι μετά το δείπνο μας. Κατά τη διάρκεια των δεκαετιών της χρυσής εποχής, μαζική πείνα δεν υπήρχε, εκτός κι αν προέκυπτε ως προϊόν πολέμων ή πολιτικής παραφροσύνης, όπως στην Κίνα. Πράγματι, καθώς ο πληθυσμός πολλαπλασιάστηκε, η προσδοκώμενη διάρκεια ζωής αυξήθηκε κατά μέσο όρο κατά επτά χρόνια – ακόμα και κατά δεκαετίες χρόνια αν συγχρηθούμε τα τέλη της δεκαετίας του '30 με τα τέλη της δεκαετίας του '60 (Moraweiz, 1977, σ. 48). Αυτό σημαίνει ότι η παραγωγή τροφίμων αυξήθηκε ταχύτερα από την αύξηση του πληθυσμού, όπως πράγματι έγινε και στο ανεπτυγμένο κόσμο και σε κάθε σημαντική περιοχή του μη ανεπτυγμένου κόσμου. Στη δεκαετία του '50 αυξήθηκε πάνω από 1% κατά κεφαλήν ετησίως σε κάθε περιοχή του «ανεπτυγμένου κόσμου», εκτός από τη Λατινική Αμερική όπου και εκεί αυξήθηκε κατά κεφαλήν αλλά με μικρότερο ρυθμό. Στη δεκαετία του '60 εξασοδόθησε να αυξάνεται σε όλα τα μέρη του μη βιομηχανικού κόσμου, αλλά μόνο ελαφρώς (με εξαίρεση και πάλι τη Λατινική Αμερική, όπου όμως τώρα αυξήθηκε κατά πολύ περισσότερο). Παρ' όλα αυτά, η συνολική παραγωγή τροφίμων του φτωχού κόσμου στις δεκαετίες του '50 και του '60 αυξήθηκε ταχύτερα σε σχέση με την παραγωγή του ανεπτυγμένου κόσμου.

Στη δεκαετία του '70, οι ανισότητες που υπήρχαν μεταξύ των διαφόρων περιοχών του φτωχού κόσμου αχρηστεύουν τη χρησιμότητα τέτοιων συνολικών στοιχείων. Σε ορισμένες περιοχές, όπως η Άνω Ανατολή και η Λατινική Αμερική, η αύξηση της παραγωγής τροφίμων ξεπερνούσε κατά 1% και πλέον ετησίως. Στη δεκαετία του '80, η κατά κεφαλήν παραγωγή τροφίμων του φτωχού κόσμου δεν αυξήθηκε καθόλου, με εξαίρεση τη Νότια και Ανατολική Ασία (αλλά και εκεί σε ορισμένες χώρες η παραγωγή ήταν μικρότερη σε σχέση με την παραγωγή στη δεκαετία του '70), όπως π.χ. στο Μπαγγλάντες, στη Σρι Λάνκα, στις Φιλιππίνες. Ορισμένες περιοχές έπεσαν κάτω από το επίπεδο της δεκαετίας του '70 ή συνέχισαν να πέφτουν, ιδιαίτερα η Αφρική, η Κεντρική Αμερική και η Ασιατική Εγγύς Ανατολή (Van der Wee, 1987, σ. 106; FAO, 1989, Παράρτημα, Πίνακας 2, σ. 113-115).

Στο μεταξύ, το πρόβλημα του ανεπτυγμένου κόσμου ήταν ότι παρήγαγε τόσα πολλά πλεονάσματα τροφίμων που δεν ήξερε τι να τα κάνει. Στη δεκαετία του '80 αποφάσισε να πατάει σημαντικά μικρότερες ποσότητες ή διαφορετικά (όπως στην περίπτωση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας) να πωλεί τα «βουνα βουτύρου» και τις «λίμνες γάλακτος» κάτω από την τιμή του κόστους, πλήττοντας έτσι τους παραγωγούς των φτωχών χωρών. Το ολλανδικό τυρί ήταν φθηνότερο στα νησιά της Καραϊβικής απ' ό,τι στην ίδια την Ολλανδία. Κατά έναν περίεργο τρόπο, η αντίθεση αυτή μεταξύ των πλεονασμάτων τροφίμων στον ανεπτυγμένο κόσμο απ' τη μια μεριά και των πεινασμένων ανθρώπων στον Τρίτο Κόσμο απ' τη άλλη, που τόσο είχε εξοργίσει την παγκόσμια κοινή γνώμη κατά τη διάρκεια της Μεγάλης Ύφεσης στη δεκαετία του '30, προκάλεσε λιγότερες αντιδράσεις στα τέλη του εικοστού αιώνα. Αποτέλεσε μια πτυχή της αυξανόμενης απόκλισης μεταξύ του πλούσιου και φτωχού κόσμου, που στη δεκαετία του '60 άρχισε να γίνεται ορατή και πιο προφανής.

Φυσικά, ο βιομηχανικός κόσμος επεκτεινόταν παντού: στις καπιταλιστικές και σοσιαλιστικές περιοχές και στον «Τρίτο Κόσμο». Στην παλαιά Δύση αναντούμε χαρακτηριστικά παραδείγματα βιομηχανικής επανάνστασης, όπως στην περίπτωση της Ισπανίας και της Φινλανδίας. Στον κόσμο του «υπαρκτού σοσιαλισμού» (βλ. κεφ. 13), σαφείς αγροτικές κοινωνίες, όπως η Βουλγαρία και η Ρουμανία, απέκτησαν μαζικούς βιομηχανικούς τομείς. Στον Τρίτο Κόσμο, η πιο θεαματική ανάπτυξη σημειώθηκε μετά τη χρυσή εποχή στις λεγόμενες «νεο-εκβιομηχανιζόμενες χώρες» ή NICs, αλλά παντού ο ρυθμός των χωρών που εξαστώνται πρωταρχικά από τη γεωργία, τουλάχιστο για τη χρηματοδότηση των εισαγωγών τους από τον υπόλοιπο κόσμο, μειώνεται δραματικά. Στα τέλη της δεκαετίας του '80, μόνο δεκαπέντε περίπου κράτη χρηματοδοτού-

σαν το ήμισυ ή και πλέον των εισαγωγών τους από τις εξεργωγές αγροτικών προϊόντων. Με εξαίρεση τη Νέα Ζηλανδία, όλας οι υπόλοιπες χώρες βρίσκονταν στην υπο-σαχάρα Αφρική και στη Λατινική Αμερική (FAO, 1989, Παράρτημα, Πίνακας 11, σ. 149-151).

Επομένως, η παραγωγή οικονομία αυξάνοταν με εκρηκτικό ρυθμό. Στη δεκαετία του '60 ήταν σαφές ότι η ανάπτυξη αυτή ήταν πρωτοφανής. Από τις αρχές της δεκαετίας του '50 μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '70, η παραγωγή παφραγωγής στον τομέα της μεταποίησης τετραπλάσαστηκε, ενώ ακολούπιο εντυπωσιακή ήταν η αύξηση του παραγωγικού εμπτορίου προϊόντων της μεταποίησης η οποία δεκαπλασιάστηκε. Όπως είδαμε, η παραγωγή αγροτική παραγωγή εκτοξεύτηκε επίσης στα ύψη, όχι όμως κατά τον ίδιο θεματικό τρόπο. Κι αυτό δεν πραγματοποιήθηκε (όπως τόσο συχνά στο παρελθόν) με την καλύτερη καινούριων εκτάσεων, αλλά μάλλον με την άνοδο της παραγωγικότητας. Η παραγωγή δημητριακών κατά εκτάριο σχεδόν διπλασιάστηκε στην περίοδο 1950-1952 και 1980-1982 - και υπερδιπλασιάστηκε στη Βόρεια Αμερική, τη Λατινική Ευρώπη και την Ανατολική Ασία. Η παραγωγή αλευρία τουπλάσαστηκε πέντε φορές και πάλι να μειώνεται (World Resources, 1986, σ. 47, 142). Τότε, ούτε που δόθηκε προσοχή σ' ένα υποπροϊόν της εκπαγωγικής αυτής εκρηκτικής, μολονότι από σημειωτή σκοπιά φαινόταν ήδη απειλητικός: πρόκειται συγκεκριμένα για τη ρύπανση και την οικολογική επιδείνωση. Στη χροιά εποχή, το θέμα αυτό ελάχιστα τράβηξε την προσοχή, με εξαίρεση ορισμένους ενθουσιώδεις οπαδούς της άγριας ζωής και άλλους προστάτες ανθρώπινων και φυσικών στανουσιτών, επειδή η κυρίαρχη ιδεολογία της προόδου έπαινε ως δεδομένο ότι η αυξανόμενη κυριαρχία του ανθρώπου επί της φύσης αποτελούσε το ίδιο το μέτρο προόδου της ανθρωπότητας. Γι' αυτόν το λόγο, η εκβιομηχάνωση στις σοσιαλιστικές χώρες υπήρξε ιδιαίτερα αδιάφορη μπροστά στις οικολογικές συνέπειες της μαζικής οικολογικής αδιάφορη μπροστά στις οικολογικού συστήματος που βασιζόταν στο σίδηρο και τον καρπό των φυωγών. Ακόμα και στη Δύση, το απόθεμα του παλαιού επιχειρηματία του δέκατου ένατου αιώνα ότι «Όπου υπάγχει βράμα υπάρχουν και παράδες» (δηλαδή ρύπανση σημαίνει χόρμα), εξακολουθούσε να είναι πειστικό, ιδιαίτερα για τους κατασκευαστές οδικών έργων και τους εργολάβους οικοδομών που ανακάλυψαν ότι μπορούσαν να πραγματοποιήσουν απίστευτα κέρδη σε μια εποχή πρόσκαιρης οικονομικής ανόδου, κερδοσκοπώντας εκ του ασφάλους. Το μόνο που έπρεπε να κάνουν ήταν να περιμένουν να αυξηθεί σε αστρονομικά ύψη η τιμή του σωστού οικοπέδου. Ένα και μοναδικό ακίνητο στην κατάλληλη θέση μπορούσε τώρα να κάνει τον ιδιοκτήτη του εκατομμυριούχο, ουσιαστικά άνευ ουδενός κόστους, εφόσον μπορούσε να δανειστεί χόρματα βάζοντας ως εγγύηση

το κτίριο που θα έχτιζε και να δανειστεί κι άλλα με εγγύηση την αξία του. Η τιμή των οικοπέδων (οικολογικών και μη, κατεδαφισμένων ή όχι) συνέχιζε να αυξάνεται. Τελικά, όπως συμβαίνει συνήθως, η αρχική αυτή εκπαγωγική άνοδος στην αγορά ακινήτων και τα τραπεζικά της υποστηρίγματα κατέρρευσαν με το τέλος της χροιάς εποχής. Όμως, μέχρι τότε, τα κέντρα των πόλεων -μεγάλα και μικρά- είχαν κατεδαφιστεί και «ανατυχθεί» σ' όλο τον κόσμο. Στη διαδικασία αυτή καταστράφηκαν παρμπιπτόντως μεσαιωνικές καθεδρικές πόλεις, όπως το Worcester στη Βρετανία ή η ισπανική αποικιακή πρωτεύουσα Λίμα του Περού. Εφόσον οι αρχές και στην Ανατολή και στη Δύση ανακάλυψαν ότι μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν βιομηχανικές περίπου μεθόδους για την παροχή δημόσιας στέγας γρήγορα και φθηνά, γειμίζοντας τα προόδια των πόλεων με απειλητικές πανύψηλες πολυκατοικίες, η δεκαετία του '60 πιθανότατα θα παραμείνει ως η πιο καταστρεφική δεκαετία στην ιστορία της ανάπτυξης των αστικών κέντρων.

Στην πραγματικότητα, όχι μόνο δεν υπήρχε καμία ανησυχία για το περιβάλλον, αλλά φαινόταν να υπάγχει και έδαφος για αυτοοικονομοποίηση, καθώς οι επιπτώσεις της ρύπανσης του δέκατου ένατου αιώνα προκάλεσαν ως αντίδραση στον ευκοστό αιώνα και τεχνολογία και οικολογική συνειδηση. Μήπως η αρχή απαγόρευση καιύσης κάβουου στο Λονδίνο το 1953 δεν εξαφάνισε μονομιάς την αδιαπέραστη ομίχλη που τόσο καλά γνωρίζουμε αν' τα μυθιστορήματα του Charles Dickens, ομίχλη που κατά περιόδους σκέπαζε σαν πέπλο ολόκληρη την πόλη; Και μήπως, μερικά χρόνια αργότερα, ο σολομός δεν έκανε και πάλι την εμφάνισή του στον πάλαι ποτέ νεκρωμένο ποταμό Τάμεση του Λονδίνου; Αντί για τεράστιες εργοστασιακές εγκαταστάσεις, τυλιγμένες μέσα στον καπνό, που προηγούμενως έδειχναν ότι εκεί υπήρχε «βιομηχανία», δεν είχαμε τώρα καθαρότερα, μικρότερα και λιγότερο θορυβώδη εργοστάσια διάσπαρτα σ' ολόκληρη την ύπαιθρο; Αεροδρόμια αντικατέστησαν τους σιδηροδρομικούς σταθμούς σαν η περίπτωση πλέον των οικημάτων που αντιπροσώπευαν τις μεταφορές. Καθώς η ύπαιθρος άδειασε, ο κόσμος, ή τουλάχιστον όσοι της μεσοαστικής τάξης μετακινούνταν για να εγκατασταθούν σε εγκαταλειμμένα χωριά και αγροκτήματα, μπορούσαν να αισθάνονται πιο κοντά στη φύση από ποτέ άλλοτε.

Κι όμως, κανείς δεν μπορεί να αγνοήσει το γεγονός ότι η επίδραση των ανθρώπινων δραστηριοτήτων επί της φύσης, πρωταρχικά βέβαια των αστικών και βιομηχανικών δραστηριοτήτων αλλά και των αγροτικών, όπως τελικά συνευδητοποιήσαν όλοι, αυξήθηκε απότομα από τα μέσα του αιώνα και μετά. Κι αυτό οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό στην τεράστια αύξηση της χόρσης φυσικών καυσίμων (άνθρακας, πετρέλαιο, φυσικό αέριο, κλπ.), που η δύναμη εξάντησή τους στο μέλλον είχε ανησυχίσει

πρώτους μελλοντολόγους το δέκατο ένατο αιώνα. Η ανακάλυψη νέων πηγών ενέργειας ήταν ταχύτερη από τη δυνατότητα χρησιμοποίησής τους. Το ότι η συνολική κατανάλωση ενέργειας εκτοξεύτηκε στα ύψη -πραγματικά τετραπλασιάστηκε στις ΗΠΑ στην περίοδο 1950-1973 (Rostow, 1978, σ. 256, Πίνακας III, σ. 58) - δεν αποτελεί καθόλου έκπληξη. Ένας από τους λόγους που εξηγούν το γιατί η χροιά εποχή ήταν τόσο χροιά, ήταν και το γεγονός ότι η τιμή ενός βαρελιού πετρελαίου της Χαουδικής Αραβίας παρέμεινε κατά μέσο όρο στο επίπεδο των δύο δολαρίων καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου 1950-1973, παρέχοντας έτσι ενέργεια σε απίστευτα φθηνή τιμή, που γνώστην μάλλον ολόσημα και φθηνότερη. Μόνο μετά το 1973, κατά έναν ειρωνικό τρόπο, όταν το καρτέλ των πειρελαιωπαραγωγών χωρών (OPEC) αποφάσισε τελικά να αυξήσει την τιμή του μαύρου χρυσού σε επίπεδα αντοχής της αγοράς, όσοι παρακολουθούσαν τις οικονομικές εξελίξεις άρχισαν να επιστημονούν τις σοβαρές επιπτώσεις της μετέπειτα έκρηξης στην κυκλοφορία οχημάτων που έκαιγαν βενζίνη. Ο ουρανός άρχισε ήδη να σκοτεινιάζει από τις εκπομπές καυσαερίων, ιδιαίτερα δε στην Αμερική. Είναι απόλυτα κατανοητό ότι η αβαλόμυλη αποτέλεσε πηγή άμεσης ανησυχίας, ωστόσο οι εκπαιδευτές διοξείδιου του άνθρακα που θερμαίνουν την ατμόσφαιρα σχεδόν τριπλασιάστηκαν στην περίοδο 1950-1973, μ' άλλα λόγια η συγκέντρωση αυτού του αερίου στην ατμόσφαιρα αυξανόταν κατά τι λιγότερο από 1% το χρόνο (World Resources, 1986, Πίνακας 11.1, σ. 318, Πίνακας 11.4, σ. 319, Smil, 1990, σ. 4, Σχεδ. 2). Η παραγωγή χλωροφθοροαυθάνθρων, χημικών που επηρεάζουν το στρώμα όζοντος, αυξήθηκε σχεδόν εκατακόβη. Στα τέλη του προέμου στάνια είχαν χρησιμοποιηθεί, αλλά από εκεί κι έπειτα και μέχρι το 1974 πάνω από 300.000 τόννοι του ενός και πάνω από 400.000 τόννοι του άλλου μίγματος διέφευγαν στην ατμόσφαιρα κάθε χρόνο (World Resources, 1986, Πίνακας 11.3, σ. 319). Το μερίδιο του λέοντος σ' αυτή την παραγωγή ρύπανσης είχαν φυσικά οι πλούσιες χώρες της Δύσης, μολονότι η ασυνήθιστα ρυπολόγος εκβιομηχάνιση της ΕΣΣΔ παρήγαγε σχεδόν την ίδια ποσότητα διοξειδίου του άνθρακος με τις ΗΠΑ, σχεδόν πενταπλάσια το 1985 σε σχέση με το 1950 (φυσικά, στην κατά κεφαλήν παραγωγή οι ΗΠΑ προπορεύονταν παρασάγγας). Μόνο η Βρετανία μείωσε πραγματικά την ποσότητα εκπομπής ρύπων ανά κάτοικο σ' αυτή την περίοδο (Smil, 1990, Πίνακας 1, σ. 14).

II

Αρχικά, η εκπληκτική αυτή έκρηξη της οικονομίας φάνηκε να αποτελεί απλά μια γιγαντιαία εκδοχή ενός φαινομένου του παρελθόντος, έμοιαζε

σαν μια γενίκευση σε παγκόσμια κλίμακα της κατάστασης που επικρατούσε στις ΗΠΑ πριν το 1945, παίρνοντας τη χώρα αυτή ως πρότυπο και πιταριστικής βιομηχανικής κοινωνίας. Και σε κάποιο βαθμό ήταν. Η εποχή του αυτοκινήτου είχε προ πολλού φτάσει στη Βόρειο Αμερική, αλλά μετά τον πόλεμο έφτασε και στην Ευρώπη, αργότερα δε, αλλά σε μικρότερη κλίμακα, στο σοσιαλιστικό κόσμο και στις μεσαίες τάξεις της Δυτικής Αμερικής. Τα φθηνά καύσιμα κατέστησαν το φορητό και το λεωφορείο, τα κυριότερα μέσα μεταφοράς σ' ολόκληρη σχεδόν τη Γη. Εάν μπορούσαμε να μετρήσουμε την άνοδο της δυτικής κοινωνίας της αφοθνίας με γνώμονα τον πολλαπλασιασμό των ιδιωτικών αυτοκινήτων -στην Ιταλία αυξήθηκαν από 750.000 το 1938 σε 15 εκατ. το 1975 (Rostow, 1978, σ. 212. UN Statistical Yearbook, 1982, Πίνακας 175, σ. 960) - τότε θα μπορούσαμε να μετρήσουμε την οικονομική ανάπτυξη πολλών χωρών του Τρίτου Κόσμου με γνώμονα το ρυθμό αύξησης του αριθμού των φορητών αυτοκινήτων.

Η μεγάλη άνοδος που σημειώθηκε στην οικονομική δραστηριότητα για μεν τις ΗΠΑ δεν ήταν παρά συνέχιση προηγούμενων τάσεων, για άλλες όμως χώρες ήταν ένας αγνώστος δρόμος για να τις φτάσουν. Το πρότυπο μαζικής παραγωγής του Henry Ford αδόθηκε σ' όλες τις νέες αυτοκινητοβιομηχανίες, ενώ στις ΗΠΑ η αρχή του φορντισμού εφαρμόστηκε σε νέα είδη παραγωγής: από την κατασκευή κτιρίων μέχρι την παραγωγή προέγρου φαγητού (παράδειγμα η τεράστια επιτυχία της άνοδος, ταχυ-εστιατορίων McDonald's μετά τον πόλεμο). Αγαθά και υπηρεσίες που προηγουμένως περιορίζονταν σε μειονότητες, παράγονταν τώρα για τη μαζική αγορά, όπως συνέβη στον τομέα του μαζικού τουρισμού προς ηλιόλουστες ακτές. Δεν ήταν ποτέ πάνω από 150.000 όλοι κι όλοι οι Βορειοαμερικανοί που ταξίδευαν κάθε χρόνο προς την Κεντρική Αμερική και την Καριβική πριν τον πόλεμο, αλλά στην περίοδο 1950-1970 ο αριθμός τους αυξήθηκε από 300.000 σε 7 εκατ. (US Hist. Statistics, 1975, 1, σ. 403). Δεν πρέπει να μας εκπλήσσει το γεγονός ότι τα αντίστοιχα στοιχεία για την Ευρώπη είναι ακόμη πιο θεαματικά. Η Ισπανία που ρωσιαστικά μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '50 δεν είχε καθόλου μαζικό τουρισμό, στα τέλη της δεκαετίας του '80 υποδεχόταν πάνω από 54 εκατ. Ένους - μέγεθος τουρισμού που μόνο ελαφρά ξεπερνούσε η Ιταλία με τα 52 εκατ. Ένων (Stat. Jahrbuch, 1990, σ. 262). Κι αυτά που κάποτε ήταν πολυτέλεια, έγιναν τώρα, εν πάση περιπτώσει στις πλούσιες χώρες, αναμενόμενο επίπεδο άνεσης για όλους: το ψευείο, το πλυντήριο πύλων, το τηλέφωνο. Στα 1971 υπήρχαν πάνω από 270 εκατ. τηλεφωνικές συσκευές στον κόσμο, στη συντριπτική τους πλειοψηφία στη Βόρειο Αμερική και τη Δυτική Ευρώπη, ενώ η διάδοσή τους επιταχυνόταν. Δέκα χρόνια αργότερα, ο αριθμός τους σχεδόν διπλασιάστηκε. Στις ανεπτυγ-

μέγες οικονομίες της αγοράς αντιμετώπιζε πάνω από μια τηλεφωνική συσκευή ανά δύο κατοίκους (UN World Social Situation, 1985, Πίνακας 19, σ. 63). Με λίγα λόγια, για το μέσο πολίτη σ' αυτές τις χώρες ήταν τώρα δυνατό να ζει όπως μόνο οι πολύ πλούσιοι γούσαν στην εποχή των γονέων του - εκτός φυσικά από το γεγονός ότι τους προσώπτικούς υτηρέτες είχε τώρα αυτοκατασχετηθεί-εφημέριση του νοικοκυριού.

Ωστόσο, αυτό που μας προκαλεί ιδιαίτερη εντύπωση στην περίοδο αυτή είναι η έκταση στην οποία η οικονομική αυτή άνοδος φαινόταν να έχει κυνηγήσει διγύαμη την τεχνολογική επανάσταση. Στο βαθμό αυτό πολλαπλασιάστηκαν όχι μόνο βελτιωμένα προϊόντα παλαιού είδους, αλλά και άλλα σε έκταση που δεν είχε προηγουμένο, μεταξύ των οποίων και προϊόντα τα οποία ούτε θα μπορούσε κανείς να φανταστεί πριν από τον πόλεμο: ορισμένα επαναστατικά προϊόντα όπως τα συνθετικά υλικά, γνωστά ως «πλαστικά» είχαν ήδη αναπτυχθεί στα χρόνια του Μεσοπολέμου ή είχαν άρχσει να μπαίνουν στην εμπορική παραγωγή, όπως το νάιλον (1935), ο πολυεστέρας και το πολυαιθυλένιο. Άλλα όπως η τηλεόραση και η εγγραφή σε μαγνητική ταινία, βρέσκονταν τότε σε αρχικά πειραματικό στάδιο. Ο πόλεμος, με τις απαιτήσεις υψηλής τεχνολογίας που είχε, προέβαινε το έδαφος για μια σειρά από επαναστατικές διαδικασίες που αργότερα θα χρησιμοποιούνταν για μη στρατιωτικούς σκοπούς. Αυτό ισχύει περισσότερο για τους Βρετανούς (κι αργότερα για τους Αμερικανούς) παρά για τους Γερμανούς, όσο κι αν λάτρειναν την επιστήμη: το ραντάρ, η αεροπροσθυμένη μηχανή αεροσκαφών καθώς και διάφορες ιδέες και τεχνικές που προέβλεπαν το έδαφος για την ανάπτυξη της ηλεκτρονικής και της τηλεφορητής μετά τον πόλεμο. Χάρης αυτές, το πρωτότυπο (ανακαλύφθηκε το 1947) και οι πρώτοι μη στρατιωτικοί ψηφιακοί ηλεκτρονικοί υπολογιστές (1946), είναι βέβαιο ότι θα εμφανίζονταν αργά-τά αργότερα. Εντυχώς ίσως, η πυρηνική ενέργεια που πρωτοχρησιμοποιήθηκε στον πόλεμο για καταστροφή, παρέμεινε σε μεγάλο βαθμό έξω από τα όρια της μη στρατιωτικής οικονομίας, εκτός από την περίπτωση (μέχρι σήμερα τουλάχιστον) της οριακής συμβολής της στην παραγωγή παραγωγής ενέργειας - 5% περίπου το 1975. Για τους σκοπούς της δικής μου ανάλυσης, ελάχιστα ενδιαφέρει εάν οι καινοτομίες αυτές βασίστηκαν στην προπολεμική ή στη μεταπολεμική ανάπτυξη της επιστήμης ή στις τεχνικές, ακόμα δε και εμπορικές πρωτοπόρες μεθόδους του Μεσοπολέμου ή στη μεγάλη ώθηση που σημειώθηκε μετά το 1945 - τα ενσωματωμένα κυκλώματα που αναπτύχθηκαν στη δεκαετία του '50, οι ακτινικές λάμπες, στη δεκαετία του '60, ή οι διάφορες εξελίξεις στην τεχνολογία των διαστημικών πυραύλων. Ενδιαφέρουν ελάχιστα όλα αυτά, εκτός κατά μια έννοια και μόνο: η χροσή εποχή πολύ περισσότερου βασίστηκε στην πιο προηγμένη και συχνά μυστική επιστημονική έρευνα, που τώρα

έβρισκε πρακτική εφαρμογή εντός ολίγων ετών. Για πρώτη φορά, βιομηχανία και γεωργία κυνήγησαν αποφοροσυστικά τέρατα από την τεχνολογία του δέκατου ένατου αιώνα (βλ. κεφ. 18).

Σχετικά με αυτόν τον τεχνολογικό σεισμό, πρώτα-πρώτα μας κάνουν εντύπωση πρώτο, το ότι μετέβαλε ολόκληρα την καθημερινή ζωή στον πλούσιο κόσμο και, σε μικρότερο βέβαια βαθμό, στο φτωχό κόσμο, όπου το συνδιδόκωμο μπορούσε τώρα να φτάσει και στο πιο απίμακρο χωριό χάρης στο ραντίο και τη μικροσκοπική μεταφορά μακράς διαστάσεως όπου η «πρώσιμη επανάσταση» μετέβαλε την καλύτερη του ρυθμού και των δημητριακών, και όπου οι ξυπόλυτοι χωρικοί έβαλαν τώρα πλαστικά σανδάλια στα πόδια τους. Κάθε ευρωπαϊός αναγνώστης του βιβλίου αυτού, αν έμειναν στον κόσμο να καταρτίσει το δικό του κατάλογο για τα πράγματα που έχει στην κατοχή του, θα συμπρωούσε με τη διαπίστωση αυτή. Τα φυγεία και οι καταψύχτες μας (το 1945 οι περισσότερες οικογένειες δεν είχαν κανένα από τα δύο) είναι σήμερα γεμάτα με εντελώς καινούρια προϊόντα: κατεψυγμένα τρόφιμα, κρέας πουλερωμένων από ορνιθοτροφεία μαζικής παραγωγής, κρέας με ένδυμα και διάφορα χημικά που αλλάζουν τη γεύση του ή ακόμα κατασκευασμένου με την «προσομύωση υψηλής ποιότητας ψαχών τεμαχίων» (Consigne, 1982, σ. 1164), για να μην προσθέσουμε τα νεώτα προϊόντα τα οποία εισάγονται αεροπορικά απ' όλα τα μέρη της υψηλού, πράγμα που πριν ήταν αδύνατο.

Σε σύγκριση με το 1950, το ποσοστό των φυσικών ή παραδοσιακών υλικών -ξύλου, μετάλλου επεξεργασμένου με τους παλαιούς τρόπους, φυσικών νών ή κλωστών ακόμα και κεραμικών- στις κουζίνες μας, στην επίταξη των σπιτιών μας και στην ατομική μας ένδυση έχει δραματικά μειωθεί, μολονότι η περιωπή που περιέβαλε κάθε τι που παρήγαγε η βιομηχανία ειδών ατομικής υγιεινής και ομορφιάς ήταν τέτοια ώστε σ' οκτίζε -με τη συστηματική υπερβολή- το βαθμό καινοτομίας της τεραστιά αυξημένης και διαφοροποιημένης παραγωγής της. Αυτό η τεχνολογική επανάσταση εισήγαγε στην καταναλωτική συνείδηση σε τέτοιο βαθμό ώστε το «καινούριο» προϊόν έγινε το σήμα της κυριότερης ατήγησης του στους καταναλωτές, ό,τι και αν ήταν αυτό, από τα συνθετικά απορρυπαντικά (που άρχισαν να αποκτούν το δικό τους στιγμή στη δεκαετία του '50) μέχρι τους ηλεκτρονικούς υπολογιστές. Όλα αυτά βασίζονταν στην υποθετική παραδοχή, ότι το «νέο» προσδυναμούσε όχι μόνο με το καλύτερο, αλλά με κάτι τελείως το επαναστατικό.

Απεριοριστος είναι και ο κατάλογος των προϊόντων που διά γυγνού οφθαλμού εκπροσωπούν τις τεχνολογικές καινοτομίες. Δε χρειάζονται σχόλια: τηλεόραση, μουσικοί δίσκοι βινυλίου (ο δίσκος μακράς διάρκειας, 33 στροφών, κυκλοφόρησε το 1948), μαγνητοταινίες (η μαγνητοταινία

κυκλοφόρησε στη δεκαετία του '60) και compact discs, τα μικρά, φθηνά ραδιόφωνα τρανζίστορς (απέκτρισα το πρώτο μου από έναν γαλιανέζο φίλο που μου το δώρισε στα τέλη του '50), ψηφιακά ρολόγια, υπολογιστές τσέπης, μπαταρίες και κατόπιν ηλεκτρικές μπαταρίες, και έπονται τα υπόλοιπα που αφορούν τις ηλεκτρονικές συσκευές για τον εξοπλισμό του σπιτιού, τις φωτογραφικές μηχανές και του βίντεο. Δεν πρέπει να μας διαφεύγει μια πολύ σημαντική πλευρά των καινοτομιών αυτών, δηλαδή η συστηματική διαδικασία ώστε τα προϊόντα αυτά να γίνονται όσο το δυνατόν μικρότερα σε μέγεθος, μ' άλλα λόγια να είναι φορητά, πράγμα που αύξησε τρομακτικά τις δυνατότητες εμβέλειάς τους και την αγορά τους. Όμως, η τεχνολογική επανάσταση βρήκε ίσως τη συμβολική της έκφραση σε προϊόντα που επιφανειακά φάνηκε να μην έχουν αλλάξει καθόλου, όπως τα ιστιοφόρα οκάφη αναψυχής. Κι όμως, μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο κι αυτά άλλαξαν απ' την κορφή έως τα νύχια. Ιστοί και κύττα, πανιά και ξάρτια, τα όργανα πλοήγησης του οκάφους, καιμιά ή ελάχιστη σχέση είχαν πλέον μ' αυτά που έφεραν τα οκάφη στο Μεσοπόλεμο, εκτός απ' το σχήμα και τη λειτουργία τους.

Δευτέρo, όσο πιο πολυπλοκή ήταν η τεχνολογία τόσο πιο πολύπλοκος γινόταν και ο τρόπος που αλληλούχιζε από την ανακάλυψη ή την εφεύρεση στην παραγωγή και τόσο πιο περίτεχνη και απαιτητή γινόταν η διαδικασία της μετάβασης από το ένα στάδιο στο άλλο. Η «Πρευνα και Ανάπτυξη» (R & D) απέκτησε κρίσιμη θέση στη διαδικασία οικονομικής μέγιστης και γι' αυτόν το λόγο ενισχύθηκε η ήδη εξαιρετικά πλεονεκτική θέση των «ανεπτυγμένων οικονομιών της αγοράς» σε σχέση με τις υπόλοιπες οικονομίες. (Όπως θα δούμε στο κεφ. 16, η τεχνολογική καινοτομία δεν ευδοκίμησε στις σοσιαλιστικές οικονομίες). Η τυπική «ανεπτυγμένη οικονομία» στη δεκαετία του '70 διέθετε πάνω από χίλους επιστήμονες και μηχανικούς ανά εκατομμύριο πληθυσμού, τη στιγμή που η Βραζιλία διέθετε 250, η Ινδία 130, το Πακιστάν γύρω στους 60, η Κίνα και η Νιγηρία γύρω στους 30 (UNESCO, 1985, Πίνακας 5.18). Επιπλέον, η διαδραστικότητα της καινοτομίας έγινε τόσο συνεχής, ώστε το κόστος δημιουργίας νέων προϊόντων αποτελούσε, πλέον, ένα όλο και μεγαλύτερο αλλά συνάμα αναγκαστικό ποσοστό του συνολικού κόστους παραγωγής. Στην ακραία περίπτωση της βιομηχανίας όπλων, όπου κατά γενική ομολογία αντικειμενικός στόχος δεν ήταν το χρήμα, τα νέα προϊόντα αχρηστεύονταν πριν καν προλάβουν να γίνουν κατάλληλα για πρακτική χρήση, για να αντικατασταθούν από άλλα πιο προηγμένα (και φυσικά πολύ πιο ακριβά), προς σημερινό βέβαια οικονομικό όφελος των εταιρειών παραγωγής. Οι βιομηχανίες που ήταν περισσότερο προσαρμοσμένες προς τη μαζική αγορά, όπως επί παραδείγματι η βιομηχανία χημικών φαρμάκων, μ' ένα νέο προϊόν που σίγουρα χρειαζόταν, ιδιαίτερα μάλι-

στα αν αυτό προस्ताτευόταν από δικαιώματα ευρεσιτεχνίας (πατέντας), μπορούσαν να αποκομίσουν τεράστια κέρδη, περιουσίες ολόκληρες, που τα δικαιολογούσαν στη βάση ότι ήταν απολύτως αναγκαία για τη διεξαγωγή περαιτέρω έρευνας. Καινοτόμοι που δεν είχαν όμως την ίδια προστασία, έπρεπε να βγάλουν τα κέρδη τους πολύ πιο γρήγορα, διότι από τη στιγμή που άλλα παρόμοια προϊόντα θα κυκλοφορούσαν στην αγορά, η τιμή τους έσπετε κατακόρυφα.

Τρίτο, οι νέες τεχνολογίες ήταν σε συγκριτικό βαθμό τεχνολογίες εντάσεως κεφαλαίου και εξοικονομούσαν τόσο εργασιακό χρόνο όσο και εργατικά χέρια, εκτός από την περίπτωση επιστημόνων και τεχνικών υψηλής ειδίκευσης. Το κυριότερο χαρακτηριστικό γνώρισμα της χρυσής εποχής ήταν ότι χρειαζόταν διαρκείς και μεγάλες επενδύσεις, ενώ σ' όλο και μεγαλύτερο βαθμό δεν είχε ανάγκη τους ανθρώπους ως παραγωγούς, παρά μόνο ως καταναλωτές. Όμως, τέτοια ήταν η ωστική δύναμη και ταχύτητα της οικονομικής ανόδου, ώστε για μια ολόκληρη γενιά δεν έγινε καθόλου αντιληπτή. Αντίθετα, η οικονομία αναπτυσσόταν τόσο γρήγορα ώστε ακόμα και στις βιομηχανικές χώρες η βιομηχανική εργατική τάξη διατήρησε ή ακόμα και αύξησε το μέγεθός της ως ποσοστό του απασχολούμενου πληθυσμού. Σ' όλες τις προηγμένες χώρες εκτός των ΗΠΑ, οι εφεδρικές δεξαμενές εργασίας που γέμισαν κατά τη διάρκεια της προπολεμικής οικονομικής ύφεσης και της αντιστάσεως μετά τον πόλεμο, αποστραγγίστηκαν, ενώ η νέα προσφορά εργασίας που προερχόταν από την ύπαιθρο και από τη μετανάστευση των ξένων απορροφήθηκε. Οι υπανάδρες μητρες που μέχρι τότε είχαν μείνει έξω από την αγορά εργασίας, άρχισαν τώρα να εργάζονται σε ομάδες και αυξανόμενο ρυθμό. Παρ' όλα αυτά, το ιδανικό στο οποίο προσέβλατε η χρυσή εποχή, μολονότι μόνο σταδιακά συνειδητοποιήθηκε, ήταν η παραγωγή ή ακόμα και η παροχή υπηρεσιών, αλλά χωρίς ανθρώπινη παρουσία: αυτοματοποιημένα ρομπότ για τη συναρμολόγηση αυτοκινήτων, σιωνηλοί ξενοί χώροι που θα γέμιζαν με αυτοκίνητες ηλεκτρονικών υπολογιστών για την παραγωγή ενέργειας, τράβια χωρίς οδηγούς. Τα ανθρώπινα όντα ήταν απαραίτητα σε μια τέτοια οικονομία μόνο κατά μία έννοια: ως αρραστής αγαθών και υπηρεσιών. Εδώ έγκειται και το κυριότερο πρόβλημα της χρυσής εποχής. Φαινόταν ακόμη μη βεβαιωτική και αβέβαια, σαν το θάνατο του σύμπαντος στο μέλλον απ' την εντροπία, πράγμα για το οποίο οι επιστήμονες της Βικτωριανής περιόδου είχαν προσειδοποιήσει την ανθρώπινη φυλή.

Αντίθετα, όλα τα προβλήματα που είχαν ταλαιώσει τον καπιταλισμό στην Εποχή της Καταστροφής φάνηκαν να επιλύονται και να εξαφανίζονται. Ο φοβερός και αναπόφευκτος κύκλος οικονομικής ανόδου και ύφεσης, που τόσες καταστροφές προκάλεσε στα χρόνια του Μεσοπολέμου,

ήγνηε τώρα μια διαδοχή ήπειων διακυμάνσεων χάρις στην έξυπνη μακροοικονομική διαχείριση - όπως τουλάχιστον ήταν πεπεισμένοι όσοι οικονομολόγοι σταδί του Keynes συμβούλευαν τις κυβερνήσεις τους. Η μάχη ανεργίας, Στη δεκαετία του 60 πουθενά στο ανεπτυγμένο κόσμο δεν υπήρχε, ο μέσος όρος ανεργίας στην Ευρώπη ήταν 1,5% του εργατικού δυναμικού και στην Ιαπωνία 1,3% (Van der Wee, 1987, σ. 77). Μόνο στη Βόρειο Αμερική η ανεργία δεν είχε ακόμη πλήρως εξλειφθεί. Η φτώχεια; Φυσικά το μεγαλύτερο μέρος της ανθρωπότητας παρέμεινε φτωχό, αλλά στην παλαιά ενδοχώρα των βιομηχανικών χωρών τι νόημα μπορούσε τώρα να έχει το πρόσταγμα της Διεθνούς «Εμπρός της γης οι κολεασιμένοι της πείνας σκλάβοι εμπρός» για τους εργάτες που περιέμεναν να αγοράσουν το ΙΧ τους και να περάσουν τις πληρωμένες διακοπές τους στις ακρογιαλιές της Ισπανίας; Αλλά ακόμα κι αν τα πρόγνυμα γίνονταν δύσκολα γι' αυτούς, δεν υπήρχε ήδη το χάριτος πρόνοιας που όλο και πιο ολοκληρωμένο και γενναίοδωρο γινόταν για να τους προστατέψει, σε βαθμό μάλλον που ούτε να τον σκεφτούν μπορούσαν παλαιότερα, απέναντι στα άτυχα ενδεχόμενα της ασθένειας, του ατυχήματος αλλά και στα φαικτά γηρατεία των πτωχών; Το εισόδημά τους αυξανόταν από χρόνο σε χρόνο σχεδόν αυτομάτως. Δε θα συνέχιζε να αυξάνεται για πάντα; Το εύρος των αγαθών και υπηρεσιών που πρόσφερε το παραγωγικό σύστημα ήταν τώρα διαθέσιμο και γι' αυτούς, πράγμα που έκανε πρώην πολυτέλειες σημερινή καθημερινή κατανάλωση, που διευρύνονταν από χρόνο σε χρόνο. Τι περισσότερο από υλική άποψη μπορούσε η ανθρωπότητα να περιμένει για να επεκτείνει τα οφέλη που ήδη απολαμβάναν οι περιορισμοί λαοί ορισμένων χωρών προς τους δυστυχώς κατοίκους ο' εκείνα τα μέρη του κόσμου που ομολογουμένως αποτελούσαν ακόμα την πλειοψηφία του ανθρωπίνου είδους αλλά που δεν είχαν ακόμα εισέλθει στη φάση της «ανάπτυξης» και του «εκασυγχρονισμού»;

Τι προβλήματα απείμειναν προς επίλυση; Ένας εξαιρετικά ευφυής και εξέχων βρετανός σοσιαλιστής πολιτικός έγραψε το 1956: «Τα οικονομικά προβλήματα που έθεσε ο καπιταλισμός, η φτώχεια, η μιστική ανεργία, η εξάντληση, η αστάθεια ακόμα δε η πιθανότητα κατάρρευσης ολόκληρου του συστήματος κυριάρχησαν στην παραδοσιακή σοσιαλιστική σκέψη [...] Ο καπιταλισμός όμως μεταμορφώθηκε και έγινε αγνώριστος. Παρά τις ενίοτε μικρές υφέσεις και κρίσεις στο ισχύοντο πληρωμάτων που γνωρίζει, η πλήρης απασχόληση και τουλάχιστον ένας ανεκτός βαθμός σταθερότητας πιθανόντα θα διατηρηθούν. Η αυτοματοποίηση αναμένεται να επάλειψι σταθερά τα υπολοίπα προβλήματα της υπο-παραγωγής. Ως προς το μέλλον, αν διατηρήσουμε το σημερινό ρυθμό αύξησης μέσα στα επόμενα πενήντα χρόνια θα τριπλασιάσουμε την εθνική μας παραγωγή» (Crosland, 1957, σ. 517).

Πώς μπορούμε να εξηγήσουμε τον εκπληκτικό και εντελώς απροσδόκητο αυτό θρίαμβο ενός συστήματος το οποίο στο παρελθόν και για τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα φάνηκε να βρισκείται στο χείλος της κατάρρευσης; Φυσικά, αυτό που χρειάζεται να εξηγήσουμε δεν είναι κυρίως το γεγονός μιας μακράς περιόδου οικονομικής επέκτασης και ευημερίας, μετά από μια παρόμοια μακρά περίοδο οικονομικών και άλλων προβλημάτων και διαταράξεων. Μια τέτοια διαδοχή «μακρών κυμάτων» για μισό περίπου αιώνα έχει διαμορφώσει το βασικό ρυθμό της οικονομικής ιστορίας του καπιταλισμού από τα τέλη του δέκατου όγδοου αιώνα και μετά. Όπως είδαμε (σεφ. 2), η Εποχή της Καταστροφής τράβηξε την προσοχή στο σχήμα αυτών των παροδικών διακυμάνσεων που η φύση τους παραμένει ανεξήγητη. Οι κυκλικές αυτές διακυμάνσεις είναι γενικά γνωστές με το όνομα του γόστου οικονομολόγου Kondratieff. Από μακροπρόθεσμα προοπτική, η χροιά εποχής δεν είναι παρά ένα ακόμα ανοδικό κύμα τύπου Kondratieff, όπως η μεγάλη οικονομική άνοδος που σημειώθηκε στη Βικτωριανή περίοδο (1850-1873) -κατά έναν περίεργο τρόπο, η ιστορία επαναλήφθηκε με χρονολογική σύμπτωση ακριβώς έναν αιώνα αργότερα - και την belle époque της όψιμης Βικτωριανής και Εδουαρδίνης περιόδου. Όπως συνέβη και με προηγούμενες ανοδικές περιόδους, βρισκουσε κι εδώ να προηγηθεί και να έπεται μια περίοδος «καθοδικής». Αυτό που χρειάζεται να εξηγήσουμε δεν είναι η οικονομική άνοδος αυτή καθ' εαυτή της περιόδου όπου αναφερόμαστε, αλλά η εκπληκτική της έκταση και το εξαιρετικό της βάθος, που αποτυπώνεται κατά κάποιο τρόπο λαμπρό στολίδι σε σχέση με την εκπληκτική χλιμάκα και το εξαιρετικό βάθος της εποχής των κρίσεων και υφέσεων που προηγήθηκε.

Δεν υπάρχουν αληθινά ικανοποιητικές εξηγήσεις για την ίδια την χλιμάκα αυτού του «Μεγάλου Άλματος προς τα Εμπρός» της καπιταλιστικής παγκόσμιας οικονομίας και κατά συνέπεια για τις πρωτόγνωρες κοινωνικές της συνέπειες. Φυσικά, άλλες χώρες διέθεταν τεράστια περιθώρια για να φτάσουν την πρότυπη οικονομία μιας βιομηχανικής κοινωνίας που διαμορφώθηκε στις αρχές του εικοστού αιώνα, συγκεκριμένα την οικονομία των ΗΠΑ· χώρας που δεν καταστράφηκε από κανένα πόλεμο, ήττα ή νίκη, μολονότι συγχρόνως παροδικά απ' τη Μεγάλη Ύφεση. Άλλες χώρες, πράγματι, προστάθηκαν συστηματικά να μιμηθούν τις ΗΠΑ, διαδικασία που επιτάχυνε την οικονομική ανάπτυξη, εφόσον είναι πάντοτε πιο εύκολο να προσομοιωθεί και να μιμηθεί στην υπάκουσα τεχνολογία παρά να ανακαλύπτει κάποια καινούρια. Αυτό μπορούσε να συμβεί αργότερα, όπως δείχνει το παράδειγμα της Ιαπωνίας. Ωστόσο, το Μεγάλο Άλμα σαφώς ήταν κάτι περισσότερο απ' αυτό. Ήτληξε μια σημαντική αναδιάθρωση

και ουσιαστικός μετασχηματισμός του καπιταλισμού καθώς και θεαματική προώθηση της παραγωγικότητας και διεθνοποίησης της οικονομίας. Η ανεξιδάθρωση διαμόρφωσε με «κρίσιμη οικονομία» για τα κράτη ήταν τώρα πιο εύκολο να σχεδιάζον και να διαχειρίζονται τον οικονομικό εκσυγχρονισμό αυξάνοντας επίσης τη ζήτηση σε τεράστιο βαθμό. Οι περιπτώσεις μεγάλης οικονομικής επιτυχίας που σημείωσαν καπιταλιστικές χώρες μετά τον πόλεμο, με σπάνιες εξαιρέσεις (όπως π.χ. το Χονγκ Κονγκ) αποτελούν περιπτώσεις εκβιομηχάνισης με την υποστήριξη, επίβλεψη, καθοδήγηση και μερικές φορές σχεδιασμό και management των κυβερνήσεων: παραδείγματα η Γαλλία και η Ιαπωνία στην Ευρώπη, η Ιαπωνία, η Σιγκαπούρη και η Νότια Κορέα, Ταϊτόχονα, η πολιτική δέσμευση των κυβερνήσεων ως προς την πλήρη απασχόληση και -σε μικρότερο βαθμό- ως προς τη μείωση των οικονομικών ανισοτήτων, δηλαδή η πολιτική δέσμευση ως προς το κράτος πρόνοιας και την κοινωνική ασφάλιση, για πρώτη φορά δημιουργήσε μια μαζική καταναλωτική αγορά ως αγαθά πολυτελείας που μπορούσαν τώρα να γίνουν αποδεκτά ως αγαθά πρώτης ανάγκης. Όσο πιο φτωχός είναι ο κόσμος τόσο υψηλότερο ποσοστό του εισοδήματός του πρέπει να δαπανάται για την αγορά αναγκαίων αγαθών όπως τρόφιμα (λογική παρατήρηση γνωστή ως «Νόμος του Engel»). Στη δεκαετία του '30, ακόμη και στις πλούσιες ΗΠΑ το ένα τρίτο περίπου των δαπανών ενός νοικοκυριού διατίθεται πλέον για την αγορά τροφίμων, ενώ στη δεκαετία του '80 το ποσοστό ήταν μόλις 13%. Το υπόλοιπο του εισοδήματος αφορούσε άλλες δαπάνες. Η χρυσή εποχή εκδημοκρατικοποίησε την αγορά.

Η διεθνοποίηση του καπιταλισμού πολυατλασάισε την παραγωγική ικανότητα της παγκόσμιας οικονομίας, δημιουργώντας έναν πολύ πιο περίτεχνο και εξειδικευμένο διεθνή καταμερισμό της εργασίας. Αρχικά, ο καταμερισμός αυτός περιόριστηκε σε μεγάλο βαθμό στο σύνολο των αποκαλούμενων «ανεπτυγμένων οικονομιών της αγοράς», δηλαδή στις χώρες που ανήκαν στο αμερικανικό στρατόπεδο. Το σοσιαλιστικό στρατόπεδο αποτελούσε ξεχωριστή περίπτωση (βλ. κεφ. 13), ενώ τα πιο δυναμικά αναπτυσσόμενα κράτη του Τρίτου Κόσμου επέλεξαν το δρόμο μιας απομονωμένης και σχεδιασμένης εκβιομηχάνισης στη βάση της υποκατάστασης των εισαγωγών μεταποιητικών προϊόντων. Φυσικά, οι βασικές χώρες του δυτικού καπιταλισμού εμπροσθόβησαν με τον υπόλοιπο κόσμο εμπόριο απ' το οποίο αντλούσαν πολλά οφέλη εφόσον οι όροι του εμπόριου ήταν ευνοϊκοί γι' αυτές - μπορούσαν δηλαδή να αγοράζουν πιο φτηνά πρώτες ύλες και τρόφιμα. Όμως, η πραγματική έκρηξη σημειώθηκε στο εμπόριο βιομηχανικών προϊόντων, κυρίως μεταξύ των βασικών βιομηχανικών κρατών. Το παγκόσμιο εμπόριο προϊόντων της μεταποίησης πολλαπλασιάστηκε πάνω από δέκα φορές μέσα σε είκοσι χρό-

νια, παίρνοντας ως αφετηρία το 1953. Οι παραγωγοί προϊόντων μεταποίησης, με σταθερό μερίδιο στο παγκόσμιο εμπόριο από το δέκατο ένατο κλάμας αιώνια -μερίδιο κάτι τι λιγότερο του 50%-αύξησαν τώρα το ποσοστό τους στο επίπεδο του 60% και πλέον (Lewis, 1981). Η χρυσή εποχή παρέμεινε αγκυροβόλημένη στις οικονομίες των βασικών καπιταλιστικών χωρών - ακόμη και από άποψη ποσοτική. Στα 1975, οι Επτά Μεγάλες καπιταλιστικές χώρες (Καναδάς, ΗΠΑ, Ιαπωνία, Γαλλία, Ομοσπονδιακή Γερμανία, Ιταλία και Μεγάλη Βρετανία) είχαν τα τρία τέταρτα όλων των επιβατηγών αυτοκινήτων που κυκλοφορούσαν στη Γη και σχεδόν την ίδια υψηλή αναλογία τηλεφωνικών συσκευών (UN Statistical Yearbook, 1982, σ. 955, 1018). Παρ' όλα αυτά, η νέα βιομηχανική επανάσταση δεν μπορούσε να περιοριστεί σε καμιά περιοχή.

Η ανεξιδάθρωση του καπιταλισμού και η προώθηση της οικονομικής διεθνοποίησης διαδραματίσαν κεντρικό ρόλο. Δεν είναι τόσο σαφές ότι η τεχνολογική επανάσταση έληξε τη χρυσή εποχή, μολονότι υπήρχε κατά κόρον. Όπως δείξαμε, μεγάλο μέρος της νέας εκβιομηχάνισης σ' αυτές τις δεκαετίες δεν ήταν παρά εξέλιξη και διάδοση της εκβιομηχάνισης παλαιού τύπου στις νέες χώρες: εκβιομηχάνιση που βασίστηκε σε παλαιές τεχνολογίες: τεχνολογίες εκβιομηχάνισης του δέκατου ένατου αιώνια βασισμένες στον άνθρακα, το σίδηρο και το χάλυβα στην περίπτωση των αγροτικών σοσιαλιστικών χωρών, τεχνολογίες αμερικανικής εκβιομηχάνισης του εικοστού αιώνια βασισμένες στο πετρέλαιο και τη μηχανή εσωτερικής καύσης στην περίπτωση των ευρωπαϊκών χωρών. Η επιδραση της υψηλής τεχνολογίας, η ανάπτυξη της οποίας προκαλείται από την έρευνα, στη μη πολεμική βιομηχανία πιθανότατα δεν προσέλαβε μαζική έκταση μέχρι τις δεκαετίες της Κρίσης μετά το 1973, όταν δηλαδή συντελέστηκαν τα μεγάλα επιτεύγματα στους τομείς της πληροφορικής και της γενετικής μηχανικής, καθώς και άλλα μεγάλα άγματα προς το άγνωστο. Οι κυριότερες ίσως καινοτομίες που άρχισαν να μεταβάλλουν τον κόσμο σχεδόν αμέσως μόλις έληξε ο πόλεμος, συντελέστηκαν στον τομέα των χημικών και των φαρμακευτικών. Άμεση ήταν η επίδρασή τους στη δημιουργία του Τρίτου Κόσμου (βλ. κεφ. 12). Οι πολιτισμικές τους επιπτώσεις καθυστερήσαν κάπως περισσότερο, αλλά όχι για πολύ. Επειδή η δυτική σεξουαλική επανάσταση στις δεκαετίες του '60 και '70 δε θα μπορούσε να γίνει χωρίς τα αντιβιοτικά -άγνωστα πριν από το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο-, που φάνηκαν να καταπολεμούν τους μεγάλους κινδύνους που προέκυπταν από την ανεύθυνη σεξουαλική συμπεριφορά, θεοαπευδόντας εύκολα τα αφροδίσια νοσήματα, και χωρίς επίσης τα αντιανδρογόνα χάπια που άρχισαν να είναι ευρέως διαθέσιμα στη δεκαετία του '60 (οι κίνδυνοι επρόκειτο να επανεξέθουν στη δεκαετία του '80 με το AIDS).

Παρόμοια, η καινοτόμος υψηλή τεχνολογία σύντομα αποτέλεσε αναπόσπαστο μέρος της μεγάλης οικονομικής ανόδου σε βαθμό που πρέπει να αποτελέσει μέρος κάθε εξέλιξης, ακόμα κι αν δεν τη θεωρούμε απτή μόνη της τόσο αποφασιστικής σημασίας.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο μεταπολεμικός καπιταλισμός, όπως αναφέρεται στο άρθρο του Crosland που παραθέσαμε πιο πάνω, ήταν ένα σύστημα που «μεταμορφώθηκε και έγινε αγνώριστο» ή, σύμφωνα με τα λόγια του βρετανού πρωθυπουργού Harold Macmillan, ήταν μια «νέα» εκδοχή του παλαιού συστήματος. Αυτό που συνέβη μετά τον πόλεμο κάθε άλλο παρά επιστροφή στο σύστημα του Μεσοπολέμου ήταν, χωρίς βέβαια ορισμένα «λάθη» τα οποία θα μπορούσαν τώρα να αποφευχθούν ώστε το σύστημα να επανέλθει στις «φυσιολογικές» του επιδόσεις «και [...] ως προς τη διατήρηση υψηλού επιπέδου απασχόλησης και [...] ως προς την επίτευξη ενός καθόλου αμελητέου ρυθμού οικονομικής αύξησης» (Johnson, 1972, σ. 6). Ουσιαστικά ήταν κάποιο είδος «όξυμής» οικονομικού φιλελευθερισμού και σοσιαλδημοκρατίας (ή για την Αμερική η πολιτική New Deal του Ρούζβελτ), με σημαντικά δάνεια από την ΕΣΣΔ, η οποία ήταν πρωτοπόρος στον ρόλεά του οικονομικού σχεδιασμού. Πιθανώς -το λόγο, η αντίδραση απέναντι στον οικονομικό σχεδιασμό ex μέσους των φανατικών οπαδών της ελεύθερης αγοράς ήταν τόσο παθιασμένη στις δεκαετίες του '70 και του '80, όταν δεν μπορούσαν πλέον να βρουν προστασία στις οικονομικές επιδόσεις και επιτυχίες. Άτομα όπως ο αυστριακός οικονομολόγος Friedrich von Hayek (1899-1992) ουδέποτε υπήρξαν προαγματιστές, διατεθειμένοι -ακόμα και απρόθυμα- να πεισθούν ότι οι οικονομικές δραστηριότητες που ασκούνταν παρεμβάσεις στο laissez-faire λειτουργούσαν και απείδιαν, αν και αρνούνταν φυσικά, με εκλεπτυσμένα επιχειρήματα, ότι τέτοιες δραστηριότητες μπορούσαν πράγματι να λειτουργήσουν. Πιστεύαν στην εξέλιξη «Ελεύθερη Αγορά = Ελευθερία του Ατόμου» και κατά συνέπεια καταδικάζαν κάθε απόπειρα -στη απτή αυτήν σαν το Δρόμο προς τη Δουλεία, για να αναφέρω το χαρακτηριστικό τίτλο του βιβλίου που ο Hayek εξέδωσε το 1944. Στη διάρκεια της Μεγάλης Ύφεσης υποστηρίξαν οθοναρά την καθαρότητα της αγοράς. Δυνάμειον να καταδικάζουν τις πολιτικές που έκαναν τη χρυσή εποχή χρυσή, καθώς ο κόσμος έγινε πλουσιότερος και καθώς ο καπιταλισμός (μαζί με τον πολιτικό φιλελευθερισμό) άνησαν και πάλι στη βάση της παρεμβατικής πολιτικής των κυβερνήσεων στις αγορές. Αλλά στο διάστημα που μεσοδόβησε μεταξύ της δεκαετίας του '40 και της δεκαετίας του '70 κανείς δεν άκουγε τέτοιους Παλαιούς πιστούς.

Ότε υπάρχει χαμιά αμφιβολία ότι ο καπιταλισμός μετασχηματίστηκε στη βάση ηθελημένου σχεδίου, με σκόπιμες παρεμβάσεις από άτομα που ήταν σε θέση να το πράξουν στις ΗΠΑ και τη Βρετανία στα τέλευ-

ταία χρόνια του πολέμου. Είναι λάθος να υποθέτουμε ότι οι άνθρωποι δε διαδύσκονταν ποτέ από την ιστορία. Η εμπειρία του Μεσοπολέμου, ιδιαίτερα δε η Μεγάλη Ύφεση, ήταν τόσο καταστροφική ώστε κανείς δεν ήταν δυνατό να ονειρευτεί, όπως πολλοί δημόσιοι άνδρες ονειρεύτηκαν μετά τη λήξη του πρώτου παγκοσμίου πολέμου, επιστροφή όσο το δυνατόν συντομότερα στην κατάσταση που υπήρχε πριν αρχίσουν να ηγούν οι σειρήνες. Όλοι οι δημόσιοι άνδρες (οι γυναίκες δύσκολα γίνονταν τότε αποδεκτές στην πρώτη κατηγορία του δημόσιου βίου), οι οποίοι σκιαγράφησαν τις αρχές που ήλπιζαν να ισχύσουν για την παγκόσμια οικονομία μετά τον πόλεμο καθώς και το μέλλον της παγκόσμιας οικονομικής τάξης, είχαν ζήσει οι ίδιοι τις εμπειρίες της Μεγάλης Ύφεσης. Ορισμένοι, όπως ο J.M. Keynes, βρισκόνταν στο προσκήνιο του δημόσιου βίου πριν το 1914. Αλλά ακόμα κι αν η οικονομική μνήμη της δεκαετίας του '30 δεν ήταν αρκετή για να τονώσει την όρεξή τους να μετασχηματίσουν τον καπιταλισμό, είχαν έτοιμοι κι άλλους να αντιμετωπίσουν τους θανάσιμους πολιτικούς κινδύνους που θα προέκυπταν από την απραξία τους: κινδύνοι που ήταν τόσο ολοφάνεροι σ' όλους εκείνους που είχαν μόλις αγωνιστεί εναντίον της Μεγάλης Ύφεσης και βρισκόνταν αντιμετώπιτοι με την προσοπτική του κομμουνισμού και της σοβιετικής ισχύος, η οποία προωθείτο προς τα όντικά πάνω στα ερείπια των καπιταλιστικών οικονομιών που δε λειτουργούσαν πλέον.

Για όσους βρέθηκαν τότε στα κέντρα λήψης των αποφάσεων, ορισμένα πράγματα φάνοταν σαφή. Η καταστροφή που σημειώθηκε στο Μεσοπόλεμο, που με κανένα τρόπο δε θα έπρεπε πλέον να επηρεάσουν την επίταξη της οφειδότης στην κατάσταση του παγκόσμιου εμπόρου και του χρηματοπιστωτικού συστήματος και το συνεπακόλουθο κατακεκαττισμό του κόσμου σε οινεί αυτοαρχικές εθνικές οικονομίες ή αυτοχρόνους. Στο Μεσοπόλεμο, η Βρετανία και το νόμισμά της, η στέγλινα, δεν ήταν πλέον αρκετά ισχυρές για να φέρουν το βάρος αυτό. (Ήταν φυσιολογικό, το συμπέρασμα αυτό να προκαλέσει περισσότερο γνήσιο ενθουσιασμό στην Ουάσινγκτον παρά οπουδήποτε αλλού). Η Μεγάλη Ύφεση οφειδότης στην αποτυχία της άνευ φρασμών ελεύθερης αγοράς. Κατά συνέπεια, η αγορά θα έπρεπε να συμπληρωθεί με η να λειτουργήσει μέσα στο πλαίσιο ενός δημόσιου προγραμματισμού και οικονομικού management. Τελικά, για κοινωνικούς και πολιτικούς λόγους δεν έπρεπε να επιστραφεί επιστροφή στη μαζική ανεργία.

Όσοι βρέθηκαν στα κέντρα λήψης των αποφάσεων σε άλλες χώρες, εκτός δηλαδή από τις αγγλοσαξωνικές, ελάχιστα μπορούσαν να πράξουν για την ανοικοδόμηση του διεθνούς εμπόρου και χρηματοπιστωτικού συστήματος. Ορισμοί, η απόρριψη του παλαιού φιλελευθερισμού της ε-

η φύση του Μεσοπολέμου

ΕΣΣΔ

Λεύθερης αγοράς ήταν και γι' αυτούς αρκετά βολική. Σε αρκετές χώρες, από τη Γαλλία μέχρι την Ιαπωνία, η ισχυρή καθοδήγηση του κράτους και ο κρατικός προγραμματισμός στα οικονομικά θέματα δεν ήταν καθόλου άγνωστα πράγματα. Ήταν αρκετά εξοικειωμένοι και με την κρατική ιδιοκτησία βιομηχανιών και με τη διεύθυνσή τους, φανερό είναι άλλωστε που πήρε ευρύτερες διαστάσεις στις δυτικές χώρες μετά το 1945. Με καμιά έννοια δεν αποτέλεσε ιδιαίτερο πρόβλημα μετάξυ σοσιαλιστών και αντισοσιαλιστών, μολονότι η γενική μετατόπιση της πολιτικής προς τα αριστερά της Αντίστασης έδωσε στο φανερό αυτό πρόβλημα όσα θέση, μεγαλύτερη από όση είχε στα χρόνια πριν από τον πόλεμο, όπως απουσιάζει επί παραδείγματι στα Συντάγματα της Γαλλίας και της Ιταλίας του 1946-1947. Έτσι, στα 1960, ακόμα και μετά από δεκαπέντε χρόνια σοσιαλιστικής διακυβέρνησης, η Νορβηγία είχε αναλογικά (και φυσικά σε απόλυτο μέγεθος) δημόσιο τομέα μικρότερο της Δυτικής Γερμανίας, που δεν ήταν χώρα των εθνικοποιήσεων.

Αναφορικά με τα σοσιαλιστικά κόμματα και τα εργατικά κινήματα που έπαιξαν προέξοντα ρόλο στην Ευρώπη μετά τον πόλεμο, προσεγγίστηκαν κι αυτά στην πραγματικότητα του νέου μεταρρυθμισμένου καπιταλισμού, διότι για πρακτικούς λόγους δεν είχαν δική τους οικονομική πολιτική, εκτός από τους κομμουνιστές, που πολιτική τους ήταν να κατακτήσουν πρώτα την εξουσία και κατόπιν να ακολουθήσουν το πρότυπο της ΕΣΣΔ. Οι πραγματιστές Σκανδιναβοί άφησαν άθικτο τον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας. Η βρετανική κυβέρνηση των Εργατικών του 1945 όμως δεν τον άφησε, αλλά δεν έκανε και τίποτε για να τον μεταρρυθμίσει, δείχνοντας μάλλον και έλλειψη ενδιαφέροντος για οικονομικό προγραμματισμό που ήταν πράγματα αλλόκοτα, ιδιαίτερα αν αντιστραβόλλουμε τη στάση αυτή με το σχεδιασμένο εκσυγχρονισμό στον οποίο προχώρησαν με ενθουσιασμό σύγχρονες (μη σοσιαλιστικές) γαλλικές κυβερνήσεις. Στην πραγματικότητα, οι Εργατικοί επικέντρωσαν την προσοχή τους στη βελτίωση των συνθηκών στις εργατικές εκλογικές τους περιφέρειες και στις κοινωνικές μεταρρυθμίσεις που απέβλεπαν στον ίδιο σκοπό. Εφόσον δεν είχαν άλλες ενστανδαρτικές λύσεις εκτός από τη γενική θέση για την κατάργηση του καπιταλισμού, που όμως καμιά σοσιαδημοκρατική κυβέρνηση δε γνώριζε πώς να τον καταργήσει ή δεν προστάθηκε να τον καταργήσει, έπρεπε να στηριχθούν σε μια ισχυρή και πρωταρχική οικονομία παραγωγής πλούτου για να μπορέσουν έτσι να χρηματοδοτήσουν την επίτευξη των στόχων τους. Παράγματι, ένα αναμφορμένο καπιταλιστικό σύστημα που μπορούσε να αναγνωρίσει τη σπουδαιότητα της εργασίας και να δέχεται τις σοσιαδημοκρατικές φιλανθρωπίες τους ήταν αρκετά βολικό.

Με λίγα λόγια, για διάφορους λόγους, πολιτικοί κρατικοί αξιωματούχοι

και ακόμα δε και πολλοί επιχειρηματίες στη μεταπολεμική Δύση ήταν πεπεισμένοι ότι επιστροφή στο laissez-faire και στην ελεύθερη αγορά χωρίς καμιά ουσιώδη μεταβολή ήταν έξω από κάθε συζήτηση. Ορισμένοι επιχειρηματικοί στόχοι πολιτικής πτήσης απασχολήθη, ανεπαίσθητα του κομμουνισμού, εκσυγχρονισμός των οικονομιών που είτε υστερούσαν είτε βρίσκονταν σε κάμψη είτε ήταν κατεστραμμένες είχαν απόλυτη προτεραιότητα και δικαιολογούσαν την ισχυρότατη δυνατή κυβερνητική παρουσία. Ακόμα και καθεστώςτα προσηλωμένα απόλυτα στον οικονομικό και πολιτικό φιλελευθερισμό, μπορούσαν τώρα (έπρεπε μάλλον) να διευσθύνουν την οικονομία τους με τρόπους που κάποτε θα τους απέριπταν ως «σοσιαλιστικούς». Στο κάτω-κάτω, μ' αυτούς τους τρόπους είχαν διευθύνει την οικονομία τους η Βρετανία ακόμα δε και οι ΗΠΑ στα χρόνια του πολέμου. Το μέλλον βρισκόταν στη «μικτή οικονομία». Μολονότι υπήρχαν στιγμές κατά τις οποίες οι παλαιές ορθόδοξες απόψεις περί δημοσιονομικής ορθότητας, σταθερών νομισμάτων και σταθερών τιμών ακόμα μετρούσαν, δεν ήταν πλέον απόλυτα επιτακτικές. Από το 1933 και μετά, τα σιμάχτρα του πληθωρισμού και των ελλειμμάτων δεν έδωλγαν πλέον τα πούλια από τα οικονομικά χιτάφια, αλλά οι σοδειές εξακολουθούσαν ακόμα να αυξάνονται.

Αυτές οι αλλαγές κάθε άλλο παρά μικρές ήταν. Είναι χαρακτηριστικό ότι το 1946 οδήγησαν έναν αμερικανό πολιτικό με αδιάσειστα καπιταλιστικά διαπιστευτήρια τον Avelil Hartman, να πει στους συμπατριώτες του: «Ο Λαός σ' αυτή τη χώρα δε φοβάται πλέον λέξεις όπως "σχεδιασμός" [...] ο Λαός αποδέχτηκε το γεγονός ότι η κυβέρνηση φειδύει να σχεδιάζει όπως και τα άτομα σ' αυτή τη χώρα» (Maier, 1987, σ. 129). Οδήγησαν τον Jean Monnet (1888-1979), ενθέρμο σπαδό του οικονομικού φιλελευθερισμού και θευμαστή της αμερικανικής οικονομίας, να υποστηρίξει με πάθος το γαλλικό οικονομικό προγραμματισμό. Οδήγησαν τον Λόρδο Lionel Robbins, οικονομολόγο της ελεύθερης αγοράς που κάποτε ήταν αντίπαλος του Keynes και είχε κάνει μαζί με τον Hayek σημανάρια στην Οικονομική Σχολή του Λονδίνου (ISE), να μεταστραφεί και να διευθύνει την ημι-σοσιαλιστική βρετανική οικονομία στα χρόνια του πολέμου. Για περίπου τριάντα χρόνια υπήρχε κάποια συναίνεση μεταξύ των «δυτικών» διανοητών κι αυτών που ελάμβαναν τις αποφάσεις, ιδιαίτερα στις ΗΠΑ που καθόριζε τι μπορούσαν να κάνουν οι άλλες χώρες οι οποίες δεν ανήκαν στο κομμουνιστικό στρατόπεδο ή μάλλον τι δεν μπορούσαν να κάνουν. Όλοι ήθελαν να δημιουργήσουν έναν κόσμο ευνοϊκό για την αύξηση της παραγωγής και του εξωτερικού εμπορίου, για την πλήρη απασχόληση, την εκβιομηχάνωση και τον εκσυγχρονισμό. Και για να τετύχουν τους στόχους αυτούς όλοι ήταν διατεθειμένοι να προσφέρουν σε συστηματικό κυβερνητικό έλεγχο και διεύθυνση της μικτής οικονομίας

και να συνεργαστούν με τα οργανωμένα εργατικά κινήματα στο βαθμό που δεν ήταν κομμουνιστικά. Η χρυσή εποχή του καπιταλισμού θα ήταν αδύνατο να υπάξει χωρίς αυτή τη συνείδηση, ότι δηλαδή για να επιβιώσει η οικονομία της ατομικής επιχείρησης («ελεύθερη επιχείρηση» ή «άνστρος πουν πόντμάνου») 1 θα έπρεπε να τη διαδάσσει αυτό το ίδιο της τον εαυτό.

Ουστάο, μονόθυι δεν υπάχει καμιά αμφιβολία ότι ο καπιταλισμός μεταστροφίστηκε, θα πρέπει να κάνουμε σαφή διάκριση μεταξύ της γενικής διάθεσης και ετοιμότητας να προχωρήσει σε αδυναμία μέχρι τότε σημεία και της πραγματικής αποτελεσματικότητας των νέων συνταγών που δοκίμασαν οι αρχιμάγειροι των νέων οικονομικών εστιασθρίων. Πράγμα, όμως, που είναι πολύ δύσκολο να αξιολογήσουμε. Οι οικονομολόγοι, όπως και οι πολιτικοί, έχουν πάντα την τάση να αποδίδουν την επιτυχία στην ορθότητα της πολιτικής τους. Είναι εύλογο ότι κατά τη διάρκεια της χρυσής εποχής, όταν ακόμη και αδύναμες οικονομίες όπως η βρετανική άνθισαν και αναπτύχθηκαν, δημοσιολήθηκε άπλετος χώρος για να συγγραφούν τον εαυτό τους και αλληλούς. Όμως δεν υπάχει αμφιβολία ότι η εφαρμογή συγκεκριμένης πολιτικής οδήγησε σε ορισμένες εντυπωσιακές επιτυχίες. Στα 1945-1946 η Γαλλία, επί παραδείγματι, ακολούθησε μια συνειδητή πορεία οικονομικού προγραμματισμού για να εκσυγχρονίσει τη γαλλική βιομηχανική οικονομία. Η προσαρμογή σοβιετικών ιδεών σε μια καπιταλιστική μικτή οικονομία θα πρέπει να είχε κάποιο αποτέλεσμα, εφόσον στο διάστημα 1950-1970 η Γαλλία, που μέχρι τότε αποτελούσε παράδειγμα οικονομικής βραδύτητας, κατάφερε να φτάσει με μεγαλύτερη επιτυχία σε σχέση με όλες τις άλλες χώρες βιομηχανικές χώρες την αμερικανική παραγωγικότητα, ακόμη και σε σύγκριση με τη Γερμανία (Maddison, 1982, σ. 46). Παρ' όλα αυτά θα πρέπει να αφήσουμε τους οικονομολόγους -φωλή ιδιαίτερα εριστική- να παραδέχονται τα επιτεύγματα τους σχετικά με τα υπέρ και τα κατά καθώς και την αποτελεσματικότητά των διαφόρων πολιτικών των κυβερνήσεων (που οι περισσότερες συνδέονται με το όνομα του J.M. Keynes, ο οποίος πέθανε το 1946).

1. Απέφευγαν τότε να χρησιμοποιούν στο δημόσιο λόγο τον όρο «καπιταλισμός» όπως και τον όρο «μπαρταλιδιός» διότι προκάλεσε αρνητικούς συνειδημούς στην κοινή γνώμη. Έπρεπε να έρθει η δεκαετία του '70 για να βρούμε πολιτικούς και διάφορους αρθρογράφους να διακηρύττουν με υπερφρόνηση ότι είναι «καπιταλιστές». Ας σημειωθεί ότι από το 1965, το αμερικανικό οικονομικό περιοδικό *Forbes* υπήρξε κατά κάποιο τρόπο πρόπομπος του φαινομένου αυτού, χαρακτηρίζοντας τον ίδιο τον εαυτό του, με το μοτίβο που χρησιμοποιούσε, σαν «καπιταλιστικό εργαλείο», αντιστρέφοντας έτσι την ιδιωματική φράση που χρησιμοποιούσαν οι αμερικανοί κομμουνιστές.

Η αναγκαστική διατήρηση της οικονομίας

IV

Η διαφορά μεταξύ ευρέων προθέσεων και λεπτομερών εφαρμογής γίνεται ιδιαίτερα σαφής στην περίπτωση της ανασυγκόπησης της διεθνούς οικονομίας -όχι εδώ το «μίσθια» της Μεγάλης Ώφησης (η λέξη συνεχώς εμφανίζεται στο δημόσιο λόγο στη δεκαετία του '40) μεταφράστηκε, τουλάχιστον εν μέρει, σε συγκεκριμένες θεσμικές διεμβτήσεις. Η αμερικανική υπεσογή ήταν φυσικά αδιαμφισβήτητη. Η πολιτική πίεση για δράση προήγαγε από την Ουάσινγκτον, ακόμη κι όταν πολέες από τις ιδέες και πρωτοβουλίες προήλασαν από τη Βρετανία, ενώ όπου υπήρχε διάσταση απόψεων, όπως μεταξύ του Keynes και του αμερικανού εκπροσώπου Harry White² αναφορικά με το ρόλο του νέου Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΝΑΤ), υπερίσχυσε η άποψη των Ηνωμένων Πολιτειών. Όμως, το αρχικό σχέδιο για τη δημιουργία μιας νέας φλελεύθερης οικονομικής παραδόχιας τάξης προέβλεπε και τη σύσταση του Ταμείου ως μέρους της νέας διεθνούς πολιτικής τάξης, η οποία σχεδιάστηκε επίσης κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών του πολέμου, όπως και ο Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών. Οι δύο μοναδικοί διεθνείς θεσμοί που συστήθηκαν με τις Συμφωνίες του Bretton Woods το 1944 η Παγκόσμια Τράπεζα («Διεθνής Τράπεζα για την Ανάπτυξη») και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΝΑΤ), θεσμοί που ακόμη εξακολουθούν να υπάρχουν, υποτάχθηκαν de facto στην αμερικανική πολιτική μόνο όταν το αρχικό πρότυπο των Ηνωμένων Εθνών κατέρρευσε στην εποχή του Ψυχρού Πολέμου. Οι διεθνείς αυτοί θεσμοί σχεδιάστηκαν για να ενθαρρύνουν και να στηρίξουν μακροορθότητες διεθνείς επενδύσεις, για να διατηρήσουν τη συνολικά σταθερότητα καθώς επίσης, και για να αντιμετωπίσουν προβλήματα ισοζυγίου πληρωμών. Άλλες προτάσεις που υπήρχαν στο διεθνές πρόγραμμα ανασυγκόπησης δεν κατέληξαν στη σύσταση εξειδικευμένων θεσμών (π.χ. για τον έλεγχο της τιμής των πρώτων υλών εμπροσμάτων ή για τη λήψη διεθνών μέτρων για τη διατήρηση της πλήρους απασχόλησης) ή η εφαρμογή τους δεν ήταν ολοκληρωμένη. Η Διεθνής Οργάνωση Εμπόριου που είχε προταθεί κατέληξε σ' ένα πολύ πιο μετριοπαθή οργανισμό, τη Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπόριου (GATT) πάλαιο για την κατάργηση των εμπορικών φραγμών και επιπλέον κατά διαστήματα κατόπιν διαπραγματεύσεων.

Με άλλα λόγια, στο βαθμό που οι σχεδιαστές του θαυμαστού καινούριου κόσμου προστάθηκαν να δημοσιολήσουν μια σειρά από βιώσιμους θεσμούς, ώστε να δώσουν σάρκα και οστά στα σχέδιά τους, απέτυχαν.

2. Αποτέλει ειρωνεία της τύχης το γεγονός ότι αργότερα ο White έπρεσε θύμα της αντικομμουνιστικής υπερισίας (της «επιυποβόχιας») με την κατηγορία ότι συμπάθησε κρυφά το Κομμουνιστικό Κόμμα.

Ο κόσμος δε βγήκε από τον πόλεμο έχοντας διαμορφώσει ένα εφιαλτικό διεθνές σύστημα πολυμερούς ελεύθερου εμπορίου και πληρωμών. Οι αμερικανικές ενέργειες που καταβλήθηκαν για να εγκαταστήσουν ένα τέτοιο σύστημα απέτυχαν μέσα σε δύο χρόνια από τη λήξη του πολέμου. Κι όμως, σ' αντίθεση με τα Ηνωμένα Έθνη, το διεθνές σύστημα εμπορίου και πληρωμών λειτουργήσε όχι όμως αμύηχωνα με τις αρχικές προθέσεις και προβλέψεις. Στην πράξη η χρυσή εποχή ήταν εποχή ελεύθερου εμπορίου, ελεύθερων κινήσεων κεφαλαίου και σταθερών νομισμάτων, όπως είχαν κατά νου όσοι σχεδίαζαν, κατά τη διάρκεια του πολέμου, τη μεταπολεμική τάξη πραγμάτων. Δεν υπάγχει αμφιβολία ότι το γεγονός αυτό οφειλόταν πρωταρχικά στη συντακτική οικονομική κυριαρχία των ΗΠΑ και του δολαρίου, που λειτουργήσε άμεσα ως σταθεροποιητικός παράγοντας διότι ήταν συνδεδεμένο με συγκεκριμένη ποσότητα χρυσού μέχρις ότου το σύστημα κατέρρευσε στα τέλη της δεκαετίας του '70. Δε θα πρέπει να ξεχνάμε ότι στα 1950 οι ΗΠΑ αντιπροσώπευαν το 60% περίπου του μετοχικού κεφαλαίου και της συνολικής παραγωγής όλων των προηγμένων καπιταλιστικών χωρών. Ακόμα και στο αποκορύφωμα της χρυσής εποχής (1970), εξακολουθούσαν να κατέχουν το 50% του συνολικού μετοχικού κεφαλαίου όλων αυτών των χωρών και να παράγουν σχεδόν το ήμισυ της συνολικής παραγωγής (Armstrong - Glynn - Harrison, 1991, σ. 151)

Οφειλόταν επίσης στο φόβο του κομμουνισμού. Διότι, σ' αντίθεση με τις αμερικανικές πεποιθήσεις, το κυριότερο εμπόδιο για μια διεθνή καπιταλιστική οικονομία ελεύθερου εμπορίου δεν ήταν τα προστατευτικά έσοδα των ξένων αλλά η παραδοσιακή αμερικανική πολιτική υψηλών δαξιδίων σε συνδυασμό με την προσπάθειά τους να αυξήσουν στο μέγιστο στο βαθμό τις εξαγωγές τους, πράγμα που οι σχεδιαστές πολιτικής στην εποχή του πολέμου στην Ουάσινγκτον θεωρούσαν ως «ουσιαστικός στοιχείο για την επίτευξη πλήρους και αποτελεσματικής απασχόλησης στις ΗΠΑ» (Kolk, 1969, σ. 13). Ήταν σαφέστατο ότι οι διαμορφωτές της αμερικανικής πολιτικής είχαν στο μυαλό τους μια τέτοια ακοφίως επιθετική επέκταση από τη στιγμή που θα τελείωνε ο πόλεμος. Ο δε Ψυχρός Πόλεμος τους ενθάρρυνε να διαμορφώσουν μακροπρόθεσμα πολιτική. Πείστηκαν ότι η βοήθεια προς τους μελλοντικούς ανταγωνιστές τους ώστε να αναπτυχθούν όσο το δυνατόν ταχύτερα, αποτελούσε επιφανή πολιτική προτεραιότητα. Προστηρίχτηκε ακόμα η άποψη ότι μ' αυτόν τον τρόπο ο Ψυχρός Πόλεμος έγινε η κυριότερη αιτιολογική της μεγάλης παρακώμιας οικονομικής ανάπτυξης (Walker, 1993). Πρόκειται μάλιστα για υπερβολή, αλλά η γιγαντιαία γενναιοδωρία και απλόχευιά του Σχέδιου Μάρσαλ αποφασιάς βοήθησε τις χώρες που έλαβαν τη βοήθεια αυτή να εκσυγχρονιστούν, υπό τον όρο φυσικά ότι θέλησαν να τη χρησιμοποιή-

ήσουν γι' αυτόν το σκοπό - όπως έκαναν συστηματικά η Αυστρία και η Γαλλία. Η αμερικανική βοήθεια έπαιξε επίσης αποφασιστικό ρόλο στην επιτάχυνση του μετασχηματισμού της Δυτικής Γερμανίας και της Ιαπωνίας. Δεν υπάγχει αμφιβολία ότι οι δύο αυτές χώρες θα γίνονταν έτσι κι αλλιώς μεγάλες οικονομικές δυνάμεις. Το γεγονός όμως ότι ως ηττημένα κράτη δεν είχαν τον έλεγχο της εξωτερικής τους πολιτικής, τους έδωσε ένα πλεονέκτημα, διότι δε μπόηχαν στον πειρασμό να διοχετεύσουν, πέρα από ένα ελάχιστο ποσοστό, τους διαθέσιμους πόρους τους στη μισθρή τρύπα των στρατιωτικών δαπανών. Παρ' όλα αυτά, δε θα ήταν άσοππο να θέσουμε το ερώτημα τι θα μπορούσε να είχε συμβεί στη γεμικανική οικονομία εάν η ανάκαμψή της είχε εξαρτηθεί από τους Ευρωπαίους, οι οποίοι διακατέχονταν από το φόβο της αναβίωσής της. Πόσο γρήγορα θα μπορούσε να ανασυγκροτηθεί η οικονομία της Ιαπωνίας, εάν οι ΗΠΑ δεν τη χρησιμοποιούσαν ως βιομηχανική βάση της Ιαπωνίας, εάν οι Κορέας κι αργότερα, το 1965, για τον πόλεμο του Βιετνάμ; Η Αμερική ήταν εκείνη που χρηματοδότησε την ιαπωνική βιομηχανία, η οποία στο διάστημα 1949-1953 διπλασίασε την παραγωγή της. Δεν είναι καθόλου στο χαίο ότι στην περίοδο 1966-1970, η ανάπτυξη της Ιαπωνίας έφτασε στο αποκορύφωμά της - με ρυθμό αύξησης που έφτασε στο 14,6% ετησίως. Δεν πρέπει λοιπόν να υποτιμήσουμε το ρόλο του Ψυχρού Πόλεμου, ακόμα και εάν οι μακροπρόθεσμες επιπτώσεις της μεγάλης παρεκτροπής πόρων που τα κράτη διοχέτευαν στον ανταγωνισμό των εξοπλισμών ήταν επιβλαβείς. Στην ακραία περίπτωση της ΕΣΣΔ, οι επιπτώσεις αυτές ήταν μάλλον μοιραίες. Ωστόσο, ακόμα και οι ΗΠΑ χρησιμοποιούσαν διαπραγματευτικά τη στρατιωτική τους ισχύ, μολονότι από οικονομική άποψη εξασθενούσαν όλο και περισσότερο.

Επομένως, η καπιταλιστική παρακώμια οικονομία αναπτύχθηκε γύρω από τις ΗΠΑ. Όρθωσε λιγότερα εμπόδια στις διεθνείς κινήσεις συντελεστών της παραγωγής σε σχέση με οποιαδήποτε άλλη εποχή από τα μέσα της Βικτωριανής περιόδου και μετά, με μία και μόνη εξίσηση: η διεθνής μεταναστευση άρχισε να ανακάμψει μετά το στραγγαλισμό που είχε υποστεί στο Μεσοπόλεμο. Αλλά αυτό ήταν εν μέρει οπτική απάτη. Η μεγάλη οικονομική άνοδος στην περίοδο της χρυσής εποχής αμυδότηθηκε όχι μόνο από τη δεξαμενή των πρώην ανέργων αλλά και από μεγάλες ροές εισοδηματικής μεταναστευσης - απ' την Ήπειρο στις πάλεις, απ' τη γεωργία (ιδίαιτερα από ορεινές περιοχές όπου η γη ήταν φτωχή σε απόδοση), απ' τις φτωχότερες σε πληυσιότερες περιοχές. Έτσι Ιταλοί, προερχόμενοι από περιοχές του Νότου, κατέλυσαν τα εργοστάσια της Λομβαρδίας και του Πιεδεμοντίου, ενώ μέσα σε είκοσι χρόνια κάπου τετρακόσιες χιλιάδες επιμοιστοι καλλιεργητές (κολλήγοι) απ' την Τοσκάνη εγκατέλειψαν τα κτήματά τους. Η εκβιομηχάνωση της Ανατολικής Ευρώ-

της αποτέλεσε ουσιαστικά μια τέτοια διαδικασία μαζικής μεταναστευσης. Επιπλέον, οργανμένοι απ' αυτούς τους εσωτερικούς μεταναστες ήταν στην πραγματικότητα διεθνείς μεταναστες, με τη διαφορά ότι είχαν αρχικά εγκατασταθεί στη χώρα υποδοχής όχι με στόχο να βρουν απασχόληση αλλά κατ' ανάγκη, έχοντας συμπαρασυρθεί από το φοβερό κύμα μαζικής εξόδου προσφύγων και απέλασης πληθυσμών μετά το 1945.

Παρ' όλα αυτά, αξίζει να επισημάνουμε ότι σε μια εποχή θεαματικής οικονομικής ανάπτυξης και αυξημένου θεαρητικού στην ελεύθερη διακίνηση σ' έναν δυτικό κόσμο προσηλωμένο θεαρητικά στην ελεύθερη διακίνηση των πέντων στην οικονομία, οι κυβερνήσεις προέβλελαν αντιστάσεις στο θέμα της ελεύθερης μεταναστευσης. Είναι χαρακτηριστικό ότι όταν η Βρετανία συνειδητοποίησε ότι στην πραγματικότητα η μεταναστευση ήταν ελεύθερη (όπως στην περίπτωση της Καραιβικής και άλλων χωρών που ανήκαν στη Βρετανική Κοινοπολιτεία, οι οποίοι είχαν δικαίωμα εγκατάστασης στη Βρετανία διότι από νομική άποψη ήταν Βρετανοί), τη σταμάτησε. Σε πολλές περιπτώσεις, οι χώρες υποδοχής έδωσαν σε μετανάστες που κυρίως προέρχονταν από τις λιγότερο ανεπτυγμένες Μεσογειακές χώρες, μόνο υπό όρους και προσαρνώ δόσεις παραμυθίας, ούτως ώστε να μπορούσαν εύκολα να επαναπαυριστούν, παρόλο που η πολιτική αυτή με τη διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας στην οποία εντάχθηκαν αρκετές από τις χώρες προέλευσης αυτών των μεταναστών (Ιταλία, Ισπανία, Πορτογαλία, Ελλάδα), ήταν δύσκολο να εφαρμοστεί. Μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '70, ετήσιοι εκατομμύρια περίπου άτομα είχαν μεταναστεύσει στις ανεπτυγμένες ευρωπαϊκές χώρες (Potts, 1990, σ. 146-147). Ακόμα και στη χρυσή εποχή, η μεταναστευση ήταν ένα θέμα πολιτικά ευαίσθητο, και στις δύσκολες δεκαετίες μετά το 1973 η μεταναστευση οδήγησε στην απότομη αύξηση της ξενοφοβίας στην Ευρώπη.

Ωστόσο, η ταρχόσημα οικονομία στη χρυσή εποχή περιέμενε διεθνής μάλλον παρό-~~δεδήκη~~ ~~η~~ εμπόριο μεταξύ των κρατών αυξήθηκε όσο ποτέ άλλοτε. Ακόμα και οι ΗΠΑ, που πριν από το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο στηρίχονταν σε μεγάλο βαθμό στην αυτάρκεια, στην περίοδο 1950-1970 τετραπλασίασαν τις εξαγωγές τους στον υπόλοιπο κόσμο ενώ από τα τέλη της δεκαετίας του '50 και μετά άρχισαν να γίνονται δύο και πιο μαζικός εισαγωγές καταναλωτικών αγαθών. Στα τέλη της δεκαετίας του '60 άρχισαν μάλιστα να εισάγουν ακόμα και αυτοκίνητα (Block, 1977, σ. 145). Όμως, αν και οι βιομηχανικές οικονομίες όλο και περισσότερο πωλούσαν και αγόραζαν τη δική τους παραγωγή μεταξύ των, ο κύριος όγκος των οικονομικών τους δραστηριοτήτων είχε ως επίκεντρο την εσωτερική αγορά. Στο αποκορύφωμα της χρυσής εποχής, οι εξαγωγές των ΗΠΑ αποτελούσαν μόνο το 8% του Ακαθάριστου Εγχώριου

Προϊόντος τους, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για την Ιαπωνία—που είχε έντονο εξαγωγικό προσανατολισμό—ήταν μόλις κατά τι μεγαλύτερο, πράγμα που αποτελεί έκπληξη (Marglin - Schor, 1990, σ. 43, Πίνακας 2.2).

Παρ' όλα αυτά, άρχισε να αναδύεται μια όλο και περισσότερο διεθνική οικονομία, ιδιαίτερα από τη δεκαετία του '60 και μετά, μ' άλλα λόγια ένα σύστημα οικονομικών δραστηριοτήτων σύμφωνα με το οποίο τα κρατικά έδωρα και τα κρατικά σύνορα δεν αποτελούν πλέον το βασικό πλαίσιο, αλλά μάλλον παρόντες που περιτλέκουν τα πράγματα. Στην ακραία περίπτωση, δημιουργείται μια «παγκόσμια οικονομία», που στην πραγματικότητα δεν έχει συγκεκριμένη εδαφική βάση ή συγκεκριμένα όρια και η οποία καθορίζει ή μάλλον θέτει όρια στη δράση ακόμα και των οικονομικών πάλυ μεγάλων και πανίσχυρων κρατών. Κάποια στιγμή στις αρχές της δεκαετίας του '70, μια τέτοια διεθνική οικονομία έγινε αποτελεσματική παράγοντας δύναμη, ενώ συνέχισε να αυξάνεται με ταχύτητα ρυθμό από οποιαδήποτε άλλη περίοδο στο παρελθόν, κατά τη διάρκεια της χρυσής εποχής και μετά το 1973. Πράγματι, η εμφάνισή της είναι υπεύθυνη σε μεγάλο βαθμό για τα προβλήματα που δημιουργήθηκαν στις δεκαετίες αυτές. Φυσικά συμβάδισε με την αυξανόμενη διεθνοποίηση. Στο διάστημα 1965-1990, το ποσοστό του παγκόσμιου προϊόντος που κατανέμετο στις εξαγωγές διπλασιάστηκε (World Development, 1992, σ. 235).

Τρεις πτυχές της διεθνοποίησης αυτής ξεχωρίζουν ιδιαίτερα: οι διεθνικές εταιρείες (γνωστές ως «πολυεθνικές»), ο νέος διεθνής καταμερισμός της εργασίας και η εμφάνιση και άνοδος των χρηματοδοτικών «εξώδε-φικών παραδείσων» (offshore finance). Η τελευταία πτυχή δεν αποτέλεσε μόνο μια από τις πιο πρώιμες μορφές ανάπτυξης του διεθνισμού, αλλά δείχνει ζωντανά τον τρόπο με τον οποίο η καταναλωτική οικονομία κατάρρε να ξεφύγει από εθνικούς ελέγχους ή από κάθε άλλο έλεγχο.

Ο όρος «offshore» μπηκε στο λεξιλόγιο του δημόσιου βίου κάπου στη δεκαετία του '60 για να περιγράψει μια συγκεκριμένη πρακτική των εταιρειών: οι εταιρείες εγγράφονταν στα μητρώα μικρών, ενίοτε μικροοικιακών κρατών, έχοντας επομένως εκεί τη νόμιμη έδρα τους. Τα κράτη αυτά παρείχαν γενναϊόδωρα πλεονεκτήματα από δημοσιονομική άποψη, επιτρέποντας στους επιχειρηματίες να αποφεύγουν τους φόρους και άλλους περιορισμούς που τους επιβάλλονταν στις χώρες τους. Διότι κάθε σοβαρό κράτος, όσο προσηλωμένο κι αν ήταν στην ελευθερία της κερδοφορίας των επιχειρήσεων περί τα μέσα του αιώνα μας, είχε πλέον θεπίσει οριαμένους ελέγχους και περιορισμούς στη δράση των επιχειρήσεων που λειτουργούσαν νόμιμα, για να προστατεύει τα συμφέροντα του λαού του. Ένας κατάλληλα διαμορφωμένος περιόλοκος και καινούργιος συνδυασμός από νομικά «παράθυρα» στη νομοθεσία περί εταιρειών και στην εργατική νομοθεσία στα ευγενέστατα αυτά λαϊπούτητα

καρτιάδια—όπως στο Καράντσάο, τις Παρθένους Νήσους και το Λιχτενστάιν—μπορούσε να κάνει θαύματα στον ισολογισμό των επιχειρήσεων. Αυτό «η ουσία της πρακτικής αυτής έγκειται στο να μεταβάλλει τον τεράστιο αυτό αριθμό από νομικά παραθρόακια σε μια βιώσιμη επιχειρηματική δομή άνευ περιουσιακών ρυθμίσεων» (Raw - Page - Hodgson, 1972, σ. 83). Για προφανείς λόγους, η πρακτική αυτή ήταν ιδιαίτερα κατάλληλη για χρηματοπιστωτικές δοσοληψίες, μολοντί ο Παναμάς και η Αιβερία προ πολλού επιδοτούσαν τους πολιτικούς τους με τα έσοδα που αποκτούσαν εγγράφοντας στα δικαιά τους νηολόγια τα εμπορικά πλοία άλλων χωρών που οι ιδιοκτήτες τους έβρισκαν ότι η εργατική νομοθεσία καθώς και οι κανονισμοί ασφαλείας για τους εργαζόμενους των δικών τους χωρών ήταν οικονομικά πολύ επαχθείς.

Κάπου στη δεκαετία του '60 δε χρειάστηκε παρά κάποια μικρή και παρυσούνη για να μεταβάλλει το παλαιό διεθνές χρηματοπιστικό κέντρο, το Σίτυ του Λονδίνου, σε μεγάλο παραγωγικό κέντρο offshore με την εφεύρεση του «ευρωνομίσματος», δηλαδή κυρίας των «ευρωδολαρίων». Δολάρια κατατεθειμένα σε μη αμερικανικές τράπεζες που δεν επαναπληρίζονταν, κυρίως για να αποφύγουν τους περιορισμούς της αμερικανικής τραπεζικής νομοθεσίας, έγιναν διαπραγματεύσιμο χρηματοπιστικό εργαλείο. Αυτά τα ελεύθερης διακύμανσης δολάρια, που σωρευόνταν σε τεράστιες ποσότητες χάρις στις αυξανόμενες αμερικανικές επενδύσεις στο εξωτερικό και τις τεράστιες πολιτικές και στρατιωτικές δαπάνες της αμερικανικής κυβέρνησης, αποτέλεσαν το θεμέλιο για μια εντελώς ανεξέλεγκτη παραγωγή αγορά, κυρίως για βραχυπρόθεσμα δάνεια. Η αγορά αυτή σημείωσε εκπληκτική άνοδο. Η καθαρή αγορά ευρωνομίσματος ανήλθε από 14 δις δολάρια περίπου το 1964 σε 160 δις δολάρια σχεδόν το 1973 και σχεδόν σε 500 δις δολάρια πέντε χρόνια αργότερα, όταν η αγορά αυτή έγινε ο κύριος μηχανισμός για την ανακύλιση των τεράστιων κερδών που αποκτούσαν από τις πωλήσεις πετρελαίου οι χώρες του ΟΠΕΚ, οι οποίες ξαφνικά βρέθηκαν με τόσα χρήματα ώστε δεν ήξεραν πώς να τα ξοδέψουν και πού να τα επενδύσουν. Οι ΗΠΑ ήταν η πρώτη χώρα που βρέθηκε στο έλεος αυτής της τεράστιας και παλλοπαλασιαζόμενης πλημμυρίδας αδέσποτου κεφαλαίου που ξεπλυνόνταν κάλοντας το γύρο του κόσμου από νόμισμα σε νόμισμα, επιδιώκοντας γρήγορα κέρδη. Τελικά, όλες οι κυβερνήσεις έπρεσαν θύματα, εφόσον έχασαν τον έλεγχο επί των συναλλαγματικών τιμών και επί της παραγωγίας προσφοράς χρήματος. Στις αρχές της δεκαετίας του '90, ακόμα και η ανάλγητη κοινής παρεμβαστικής δράσης από τις κυριότερες κεντρικές τράπεζες αποδείχτηκε ανίσχυρη.

Ήταν αρκετά φυσιολογικό οι εταιρείες να έχουν την έδρα τους σε μια χώρα αλλά να λειτουργούν σε αρκετές άλλες για να επεκτείνουν τις δρα-

στηριότητές τους. Η λειτουργία τέτοιων «πολυεθνικών» εταιρειών δεν ήταν καινούριο φαινόμενο. Οι αμερικανικές πολυεθνικές εταιρείες αύξησαν τις ξένες θυγατρικές τους από επτάμισι χιλιάδες το 1950 σε πάνω από είκοσι τρεις χιλιάδες το 1966, κυρίως στη Δυτική Ευρώπη και το δυτικό ημισφαίριο (Spero, 1977, σ. 92). Οστόσο, όλο και περισσότερες εταιρείες άλλων χωρών ακολουθήσαν στα ίδια χνάρια. Η μεγάλη γερμανική εταιρεία χημικών Hoechst, επί παραδείγματι, μετά το 1950 εγκατέστησε 117 εργοστασιακές μονάδες σε σαράντα πέντε χώρες, ή συμμετείχε σ' αυτές, σε όλες εκτός από έξι περιπτώσεις (Friedel - Heinrichs - Kreye, 1986, Tabelle III A, σ. 281). Το καινούριο φαινόμενο εδώ έγκειται μάλλον στην ίδια την κλίμακα των δραστηριοτήτων αυτών των διεθνικών επιχειρήσεων. Στις αρχές της δεκαετίας του '80, οι αμερικανικές διεθνικές εταιρείες είχαν ήδη στα χέρια τους τα τρία τέταρτα των εξαγωγών των Ηνωμένων Πολιτειών και σχεδόν το ήμισυ των εισαγωγών τους, ενώ διεθνικές επίσης εταιρείες (βρετανικές και ξένες) έλεγχαν πάνω από το 80% των βρετανικών εξαγωγών (UN Transnational, 1988, σ. 90).

Κατά μία έννοια, όλα αυτά άρχεται στοιχεία, εφόσον η κύρια λειτουργία τέτοιων εταιρειών ήταν να «ενσωματώνουν αγορές πέρα από τα εθνικά σύνορα», δηλαδή να ανεξαρτητοποιηθούν απ' το κράτος και τους εδαφικούς περιορισμούς του. Το μεγαλύτερο μέρος που εμφανίζον οι στατιστικές (οι οποίες καταρτίζονται σε εθνική βάση) ως εισαγωγές και εξαγωγές, αποτλεί στην πραγματικότητα εσωτερικό εμπόριο εντός μιας διεθνούς οντότητας, όπως π.χ. της General Motors που λειτουργούσε σε σαράντα χώρες. Η ικανότητα λειτουργίας μ' αυτόν τον τρόπο, φυσιολογικά ενδυναμώνει την τάση συγκέντρωσης του κεφαλαίου, γνωστή απ' τον Καραλ Μαξ. Στα 1960 είχε ήδη υπολογιστεί ότι οι πωλήσεις των διακοσίων μεγαλύτερων εταιρειών στον (μη σοσιαλιστικό) κόσμο ισοδυναμούσαν με το 17% του ΔΕΠ του τμήματος αυτού του κόσμου, ενώ υποστηρίχεται ότι στα 1984 το ποσοστό αυτό ανήλθε στο 26%.³ Οι περισσότερες απ' αυτές τις διεθνικές εταιρείες είχαν την έδρα τους σε κράτη σημαντικά «ανεπτυγμένα». Πρόγραμμα, το 85% των «200 μεγάλων» είχαν την έδρα τους στις ΗΠΑ, την Ιαπωνία, τη Βρετανία και τη Γερμανία, ενώ οι υπόλοιπες είχαν την έδρα τους σε άλλες ένδεκα χώρες. Όμως, ακόμα κι αν οι δεσμοί τέτοιων υπερ-γigάντων με τις εθνικές κυβερνήσεις τους ήταν πολύ στενοί, προς τα τέλη της χρυσής εποχής είναι αμφίβολο αν μπορούμε με σιγουριά να πούμε ότι ταυτίζονταν με τα συμπεριφορά της κυβέρνησής τους ή του έθνους τους, με εξαίρεση τις ιαπωνικές εταιρείες και ορισμένες εταιρείες που ανήκαν ουσιαστικά στον

3. Θα πρέπει να χρησιμοποιούμε με μεγάλη επιφύλαξη τέτοιες εκτιμήσεις, τις οποίες θα ήταν ίσως καλύτερο να εξαμβάνουμε ως τάξεις μετέθους.

κλάδο της αμυντικής βιομηχανίας. Δεν ήταν πλέον τόσο σαφές όσο άλλοτε πως «ό,τι είναι καλό για την General Motors είναι καλό για τις ΗΠΑ», σύμφωνα με τα λόγια εκείνου του μεριστήνα του Ντηνρόιτ που διετέλεσε μέλος της αμερικανικής κυβέρνησης. Πώς θα μπορούσε άλλωστε να είναι, όταν η εθνική αγορά πλέον ήταν μία ανάμεσα στις εκατό όπου η Mobil Oil, ως πούιμε, άπλωσε τις δραστηριότητές της, ή τις 170 άλλες αγορές όπου είχε παρουσία η Daimler-Benz; Η επιχειρηματική λογική θα εξανάγκαζε μια διεθνή εταιρεία πετρελαίου να χαράξει τη στρατηγική και την πολιτική της προς τη χώρα καταγωγής της με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που αντιμετωπίζει το θέμα σε σχέση με τη Σαουδική Αραβία ή τη Βενεζουέλα, συγκεκριμένα με χριτήρια το κέρδος και τη ζημία απ' τη μια μεριά ή τη συγκριτική ισχύ της εταιρείας σε σχέση με τη συγκεκριμένη κυβέρνηση απ' την άλλη.

Η τάση των επιχειρηματικών συναλλαγών και των ιδίων των επιχειρήσεων για χειραφέτηση απ' το παραδοσιακό εθνικό κράτος -τάση που δεν περιοριζόταν μόνο σε λίγες γιγαντιαίες εταιρείες-, έγινε ακόμα πιο έντονη καθώς η βιομηχανική παραγωγή άρχισε αργά στην αρχή αλλά με αυξανόμενη ταχύτητα μετέπειτα να μεταφέρεται έξω απ' τις χώρες της Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής που υπήρξαν πρωτοπόρες στην εκβιομηχάνιση και την καπιταλιστική ανάπτυξη. Οι χώρες αυτές βέβαια παρέμειναν η κινητήρια δύναμη της ανάπτυξης που σημειώθηκε στη γουσή εποχή. Στα μέσα της δεκαετίας του '50, οι βιομηχανικές χώρες διέθεταν τα τρία πέμπτα των μεταποιητικών τους εξαγωγών μεταξύ των, στη δε δεκαετία του '70 τα τρία τέταρτα. Όμως τότε τα πράγματα άρχισαν να αλλάζουν. Ο ανεπτυγμένος κόσμος άρχισε να εξάγει περισσότερο μεταποιητικά προϊόντα στον υπόλοιπο κόσμο, αλλά το σημαντικότερο ήταν ότι ο Τρίτος Κόσμος άρχισε να εξάγει μεταποιητικά προϊόντα στις ανεπτυγμένες βιομηχανικές χώρες σε σημαντική κλίμακα. Καθώς οι παραδοσιακές εξισυγίες πρωτογενών προϊόντων από καθυστερημένες περιοχές έχασαν έδαφος (εκτός από τα ορυκτά υγρά καιόσιμα μετά την επανάσταση του ΟΡΕC), χώρες του Τρίτου Κόσμου άρχισαν να ανώνισαν μεν αλλά γαυδάα να εκβιομηχανίζονται. Στην περίοδο 1970-1983 το μερίδιο του Τρίτου Κόσμου στις παυκόσιμες βιομηχανικές εξαγωγές, που μέχρι τότε παρέμενε σταθερό γύρω στο 5%, υπερδιπλασιάστηκε (Fröbel, κ.ά., 1986, σ. 200).

Επομένως, ένας καινούριος διεθνής καταμερισμός της εργασίας άρχισε να υπονομεύει τον παλαιό. Η γερμανική εταιρεία Volkswagen εργατέριες εργοστάσια στην Αργεντινή, τη Βραζιλία (τρία), τον Καναδά, το Εκουαδόρ, την Αίγυπτο, το Μεξικό, τη Νιγηρία, το Περού, τη Νότιο Αφρική και τη Γουγκοανδία - ως συνήθος, μετά τα μέσα της δεκαετίας του '60. Νέες βιομηχανίες που δημιουργήθηκαν στον Τρίτο Κόσμο

προμήθειαν όχι μόνο τις διογκούμενες τοπικές αγορές, αλλά επίσης και την παγκόσμια αγορά. Έκαιαν δε εξαγωγές όχι μόνο προϊόντων που παράγονταν εξ ολοκλήρου από την εγχώρια βιομηχανία (όπως κλωστουφαντουργικά προϊόντα, η παραγωγή των οποίων στα 1970 είχε ήδη μεταφερθεί από τις παλαιές χώρες στις «ανεπτυγμένες»), αλλά έγιναν και οι ίδιες μέρος της διεθνούς παραγωγικής μεταποιητικής διαδικασίας.

Αυτή ήταν και η αποφασιστική καινοτομία της χρυσής εποχής, μοδονότι η διαδικασία ολοκληρώθηκε αργότερα. Και δε θα μπορούσε να είχε γίνει χωρίς την επανάσταση που συνετέλεσε στις μεταφορές και τις επικοινωνίες. Οι εξελίξεις αυτές έκαναν δυνατό και οικονομικά εφικτό το διαχωρισμό της παραγωγής ενός και μοναδικού προϊόντος που, ως πούιμε, παράγονταν τώρα στο Χιούστον, τη Σιγκαπούρη και την Ταϊβάνη, το ημιτελές προϊόν μεταφερόταν αεροπορικώς στα κέντρα αυτά παραγωγής για να πάρει την τελική του μορφή, ενώ ολοκληρω αυτή η διαδικασία ελεγχόταν κεντρικά χάρη στη σύγχρονη τεχνολογία της πληροφορικής. Από τα μέσα της δεκαετίας του '60 και μετά, οι μεγάλες εταιρείες παραγωγής ηλεκτρονικών άρχισαν να αποκτούν παγκόσμια εμβέλεια. Η γραμμή της παραγωγής δεν περνούσε πλέον μέσα από τα γιγαντιαία υπόστεγα του ίδιου εργοστασίου, αλλά διέσχζε ολόκληρο τον πλανήτη. Μεγάλες εταιρείες εγκατέστησαν μονάδες στις εξωεδαφικές «ελεύθερες ζώνες παραγωγής» ή offshore μονάδες σε χώρες πάρα πολύ φτωχές που πρόσφεραν όμως το πλεονεκτήματα των φθηνών εργατικών χεριών, κυρίως νεαρών γυναικών κίνηση που αποτέλεσε ένα άλλο καινούριο μηχανισμό των εταιρειών για να αποφεύγουν τον έλεγχο από ένα και μοναδικό συγκεκριμένο κράτος. Έτσι, ένα απ' τα πρώτα εργοστάσια Manaus εγκαταστάθηκε βαθιά μέσα στη ζούγγα του Αμαζόνιου, παράγοντας υπονοητικά προϊόντα, παιχνίδια, χαρτικά είδη, ηλεκτρονικές συσκευές και ψηφιακά ρολόγια για αμερικανικές, ολλανδικές και γιαπωνέζικες εταιρείες.

Όλα αυτά προκάλεσαν μια παράδοξη αλλαγή στην πολιτική δομή της παγκόσμιας οικονομίας. Καθώς ολόκληρος ο πλανήτης έγινε πλέον πραγματικά μια μονάδα (παγκόσμιο χωριό), οι εθνικές οικονομίες των μεγάλων κρατών ανακάλυψαν πόσο οι ίδιες είχαν παραμεριστεί από τέτοια offshore κέντρα παραγωγής, που τα περισσότερα απ' αυτά βρίσκονταν σε μικρά ή λιλιπούτεια μίνι-κράτη. Η ειρωνεία είναι ότι με τη διάλυση των παλαιών αυτοκρατοριών, οι ίδιες είχαν δημιουργήσει αυτά τα μίνι-κράτη για τη δική τους ευκολία. Σύμφωνα με την Παγκόσμια Τράπεζα, στα τέλη του Δύνατου Εικοστού Αιώνα υπήρχαν εβδομήντα μία οικονομίες με πληθυσμό λιγότερο από δύο εκατομμύρια (δεκαοκτώ απ' αυτές με πληθυσμό λιγότερο από 100.000), με άλλα λόγια, αποτελούσαν τα δύο τρίτα όλων των πολιτικών μονάδων που επίσημα θεω-

ρούνταν ως «οικονομίες» (World Development, 1992). Μέχρι το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο τέτοιες μονάδες τις θεωρούσαν οικονομικά ασταθείς, στην πραγματικότητα δε, δεν θεωρούντο ούτε καν χρατικές οντότητες.⁴ Ήταν και απεραώς εξακολουθούν να είναι ανέκωνα να υπερασπίσουν την τυπική τους, κατ' όνομα, ανεξαρτησία που έχουν μέσα στη διεθνή ζούγκλα. Ωστόσο, στη χρυσή εποχή έγινε φανερό ότι μπορούσαν να ανθίσουν όπως οι μεγάλες εθνικές οικονομίες, μερικές φορές δε ακόμα καλύτερα, παρέχοντας άμεσα υπηρεσίες απευθείας στην παγκόσμια οικονομία. Γι' αυτόν το λόγο έχουμε και την ανάπτυξη πόλεων-καστών (όπως το Χονγκ Κονγκ και η Σιγκαπούρη) - μορφή πολιτείας που βρίσκεται να ανθίζει στο Μεσαίωνα. Ορισμένες περιχές στην έρημο του Περσικού Κόλπου μεταβλήθηκαν σε μεγάλους παίκτες στην παγκόσμια επενδυτική αγορά (Κουβέιτ) και μερικά από τα πολλά offshore καταφύγια για την αποφυγή της κρατικής νομοθεσίας.

Η κατάσταση αυτή θα τροποδοτούσε τα πολλαπλασιαζόμενα εθνοτικά κινήματα του εθνικισμού που εμφανίστηκαν στα τέλη του εικοστού αιώνα με διάφορα επιχειρήματα, τα οποία όμως δεν ήταν καθόλου πειστικά για τη βιωσιμότητα, ως πούμε, της ανεξαρτησίας της Κορεακής ή των Καναδιών Νήσων. Δεν ήταν πειστικά διότι η μόνη ανεξαρτησία που θα μπορούσε να επιτευχθεί με την απόσχιση ήταν ο χωρισμός από το έθνος-κράτος με το οποίο τα εδάφη αυτά συνδέονταν προηγουμένως. Αυτό οικονομική άποψη, ο χωρισμός είναι σχεδόν βέβαιο ότι θα τα έκανε πιο εξαρτημένα από τις διεθνικές εταιρείες που όλο και περισσότερο καθόριζαν τέτοια πράγματα. Για τους πολυεθνικούς γίγαντες, ο πιο βολικός κόσμος είναι ένας κόσμος που κατοικείται από χιλιάδες ανεξαρτησία-τους νάνου ή ένας κόσμος όπου δεν υπάρχουν καθόλου κράτη.

Καλαμωτοί Κουβέιτ
Ο θόπος της Άνω υφάνση 73 V

Ήταν εντελώς φυσιολογικό η βιομηχανία να μετακινηθεί από τις χώρες υψηλού κόστους προς τις χώρες φθηνού εργατικού κόστους, μόνιμα αυτό έγινε τεχνικά δυνατό και αποτελεσματικό από πλευράς κόστους. Ανακαλύφθηκε επίσης (πράγμα καθόλου εκπληκτικό) ότι ορισμένοι μη λευκοί εργαζόμενοι ήταν τουλάχιστον τόσο εξειδικευμένοι και μορφωμένοι όσο και οι λευκοί, πράγμα που αποτέλεσε ένα πρόσθετο δώρο προς τις βιομηχανίες υψηλής τεχνολογίας. Υπήρχε όμως κι ένας ιδιαίτερα πειστικός λόγος που εξήγει το γιατί η οικονομική άνοδος που σημειώθηκε στη

4. Μόλις στη δεκαετία του 90, παλαιά καριέρα της Ευρώπης, όπως η Ανδόρα, το Λιχτενστάιν, το Μονακό και το Σαν Μαρίνο, άρχισαν να θεωρούνται ότι θα μπορούσαν να γίνουν μέλη των Ηνωμένων Εθνών.

Χρυσή εποχή θα οδηγούσε στη μετακόμιση της βιομηχανίας από τις κυριότερες χώρες της παλαιάς εκβιομηχάνωσης προς τις νέες χώρες. Πρόκειται για τον περιεργο «Κεϊνσιανό» συνδυασμό οικονομικής μεγέθυνσης σε μια καπιταλιστική οικονομία βασισμένη στη μαζική κατανάδαση εργατικού δυναμικού με πλήρη απασχόληση απ' τη μια μεριά και την όλο και καλύτερη αμοιβών και προστασίας που απολάμβανε απ' την άλλη.

Ο συνδυασμός αυτός, όπως είδαμε, δεν ήταν παρά μια πολιτική κατάσταση. Βασίστηκε σε μια αποτελεσματική πολιτική συνάνησης, μεταξύ Δεξιάς και Αριστεράς στις περισσότερες «δυτικές» χώρες. Ο δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος είχε εξαφανίσει από την πολιτική σκηνή την εξαιρετική φασιστική και ακροεθνικιστική Δεξιά ενώ ο Υιλικός Πόλεμος την άκρα κομμουνιστική Αριστερά. Βασίστηκε επίσης στη ρητή ή σιωπηρή συνάνηση μεταξύ εργοδοτών και εργατικών οργανώσεων, ώστε οι εργατικές διεκδικήσεις να συγχροτούνται εντός ορισμένων ορίων για να μην υπονομεύουν τα κέρδη και τις μελλοντικές προοπτικές δημιουργίας κερδών αρκετά υψηλών για την πραγματοποίηση τεράστιων επενδύσεων χωρίς τις οποίες δε θα μπορούσε να υπάρξει η θεαματική αύξηση της εργατικής παραγωγικότητας στη χρυσή εποχή. Πρόγραμμα, στις δεκαέξι βιομηχανικά πιο προηγμένες οικονομίες της αγοράς, οι επενδύσεις αυξήθηκαν με ετήσιο ρυθμό 4,5%, με ρυθμό σχεδόν τριπλάσιο σε σχέση με την περίοδο 1870-1913, ακόμα κι αν συνυπολογίσουμε το μάλλον λιγότερο εντυπωσιακό ρυθμό αύξησης στη Βόρεια Αμερική, πράγμα που σβηί προς τα κάτω το γενικό μέσο όρο αύξησης (Maddison, 1982, Πίνακας 5.1, σ. 96). Το γαλλική de facto ήταν η διεύθυνση που επικράτησε: οι κυβερνήσεις, επίσημα ή ανεπίσημα, είχαν την εποπτεία των θερμοποιημένων δι-απραγματοποιήσεων μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας, που ήταν συνηθισμένο πλάνο να αποκαλούνται, τουλάχιστο στη Γερμανία, «κοινωνικοί εταιρίες».

Μετά το τέλος της χρυσής εποχής, οι διευθετήσεις αυτές δέχτηκαν την άγρια επίθεση των ανερχόμενων θεολόγων της ελεύθερης αγοράς που τις χαρακτήρισαν ως «συντεχνιασμό», λέξη που δημιουργήθηκε μισοξέχασμένου και εντελώς άσχετους συνειδητός με το φασισμό του Μεσοπολέμου. Επρόκειτο όμως για διευθετήσεις που ήταν αποδεκτές απ' όλους. Οι εργοδότες δεν είχαν λόγους να ανησυχούν, διότι η παραματοποίηση υψηλών κερδών έδινε τα περιθώρια για παροχή υψηλών μισθών, ενώ η προβλεψιμότητα καθιστούσε τον προγραμματισμό πιο εύκολο. Απ' την άλλη μεριά, οι εργαζόμενοι έβλεπαν τους μισθούς τους και τις άλλες παροχές να αυξάνονται κανονικά, καθώς επίσης κι ένα κράτος πρόνοιας το οποίο και επεκτενώταν σταθερά και γινόταν όλο και πιο γενναίοδωρο. Η κυβέρνηση είχε πολιτική σταθερότητα, εξασθενίζοντας τα κομμουνιστικά κώματα (εκτός από την Ιταλία), και προβλεψιμες συνθήκες για τη χάρση και εφαρμόζή μακρο-οικονομικής πολιτικής που τώρα ασκούσαν όλα τα

Κοινωνικό Χρόνος

Handwritten mark

κράτη. Οι οικονομίες των βιομηχανικών καπιταλιστικών χωρών σημείωναν μεγάλες επιδόσεις, αν μη τι άλλο διότι για πρώτη φορά (με εξαίρεση τη Βόρεια Αμερική κι ίσως την Αυστραλία) δημιουργήθηκε μια οικονομία μαζικής καταναλωσης. Ήταν μια οικονομία όπου υπήρχε πλήρης απασχόληση και όπου τα πραγματικά εισοδήματα αυξάνονταν σταθερά, υποστηρίξιμνα μάλιστα από συστήματα κοινωνικής ασφάλισης που χρηματοδοτούνταν από την πραγματοποίηση αυξανόμενων δημοσίων εσόδων. Παρόλα αυτά, στις συνθήκες ευφορίας της δεκαετίας του '60 ορισμένες απεριορίετες κυβερνήσεις έφτασαν μέχρι του σημείου να εγγυηθούν κατ'ελάχιστο επιδόματα ανεργίας - η ανεργία βρισκόταν τότε σε χαμηλά επίπεδα - στο ύψος του 80% του πραγματικού μισθού των εργαζομένων.

Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '60, η πολιτική της χρυσής εποχής αντανακλούσε αυτή την κατάσταση πραγμάτων. Μετά τον πόλεμο, την εξουσία ανέλαβαν παντού κυβερνήσεις με ισχυρό μεταρρυθμιστικό προσανατολισμό, τύπου Ρούσβελτ στις ΗΠΑ, σοσιαλιστικό ή σοσιαδημοκρατικό συστατικά σ' όλες τις πρώην εμπόλεμες χώρες της Δυτικής Ευρώπης εκτός από την κατεχόμενη Γερμανία (όπου μέχρι το 1949 δεν υπήρχαν ανεξάρτητοι θεσμοί και δε διεξήχθησαν εκλογές). Μέχρι το 1947, στις κυβερνήσεις αυτές συμπεριέλασαν ακόμα και κομμουνιστές. Ο ριζοστασιασμός της εποχής της Αντίστασης επηρέασε ακόμα και τα συντηρητικά κόμματα. Οι Χριστιανοδημοκράτες της Δυτικής Γερμανίας πίστευαν έως το 1949 ότι ο καπιταλισμός ήταν ακατάλληλος για τη Γερμανία (Leaman, 1988) ή τουλάχιστον ήταν δυσοχολο γι' αυτούς να κολλήσουν ενάντια στο ρεύμα που επικρατούσε τότε. Το βρετανικό Δυνηρητικό κόμμα δεσκόμοσε δάφνες για τις μεταρρυθμίσεις που έκανε η Εργατική κυβέρνηση το 1945.

Προκαλεί χάρη έκπληξη το γεγονός ότι ο ρεφορμισμός αυτός σύντομα υποχώρησε, όχι όμως και η συνείδηση που αναφέραμε πιο πάνω. Κατά τη διάρκεια της μεγάλης οικονομικής ανόδου στη δεκαετία του '50, βέδον παντού κυβερνοούσαν μεταρρυθμιστές συντηρητικοί. Στις ΗΠΑ (από το 1952), στη Βρετανία (από το 1951), στη Γαλλία (εκτός από σύντομα διαστήματα κυβερνήσεων συνασπισμού), στη Δυτική Γερμανία, στην Ιταλία και στην Ιαπωνία. Η Αριστερά βρέθηκε εκτός εξουσίας, μόνον η Σκανδιναβία παρέμεινε σοσιαδημοκρατική και σοσιαλιστικά κόμματα συμπεριέχον σε κυβερνήσεις συνασπισμού σ' άλλες μικρές χώρες. Δεν υπάχει καμιά αμφιβολία σχετικά με την έκλειψη της Αριστερας. Αυτό όμως δεν οφειλόταν σε καμιά μάζική απόλεια υποστήριξης προς τους σοσιαλιστές ή τους κομμουνιστές στη Γαλλία και την Ιταλία όπου συνιστούσαν τα κυριότερα κόμματα της εργατικής τάξης.⁵ Ούτε ο-

5. Ωστόσο, όλα τα αριστερά κόμματα αποτελούσαν εκλογικές μειονότητες, αν και πο-

φειδόνταν στον Ψυχρό Πόλεμο, εκτός ίσως απ' την περίπτωση της Γερμανίας όπου το Σοσιαδημοκρατικό Κόμμα (SPD) δεν είχε και τόσο σαφή θέση («σαθρή») στο θέμα της γερμανικής ενωτοποίησης, και της Ιταλίας όπου οι σοσιαλιστές παρέμειναν σε συμμαχία με τους κομμουνιστές. Όλα τα κόμματα της Αριστερας, εκτός απ' τα κομμουνιστικά, ήταν αξιόπιστα αντιστατικά. Το χόμμα σ' αυτή τη δεκαετία της οικονομικής ανόδου ήταν εναντίον της Αριστερας. Δεν ήταν καιρός για αλλαγή.

Στη δεκαετία του '60, so κέντρο βάρους της συνάντησης μετατοπίστηκε προς τα Αριστερά, εν μέρει διότι κάτω από την κλεινοαση-δευδύκωχη της οικονομίας ο οικονομικός φιλελευθερισμός όλο και υποχώρούσε, ακόμα και σε χώρες όπως το Βέλγιο και η Δυτική Γερμανία που κατά παράδοση διακρίνονταν για την αντι-κολεκτριβιστική τους νοοτροπία. εν μέρει, ίσως, διότι οι ηλιακώμενοι τζεντλέμεν που είχαν κυβερνήσει στην περίοδο σταθεροποίησης και αναβίωσης του καπιταλιστικού συστήματος αποχώλησαν από την πολιτική σκηνή - ο Ντουάρ Αϊενγκάουερ (γεννήθηκε το 1890) το 1960, ο Κόνραντ Αντενάουερ (γεννήθηκε το 1876) το 1965, ο Harold Macmillan (γεννήθηκε το 1894) το 1964, Τελικά (1969), ακόμα και ο μεγάλος Στρατηγός ντε Γκωλ (γεννήθηκε το 1890) αποχώλησε. Σημειώθηκε τότε κάποια αναξωλογόγηση της πολιτικής. Παρόλα αυτά, τα χρόνια αιχμής της χρυσής εποχής φάνηκαν να είναι τόσο βολικά για τη μεταρρυθμιστική Αριστερά, που βρέθηκε ξανά στην κυβέρνηση σε πολλά δυτικοευρωπαϊκά κράτη, όσο άβολη κι αν ήταν γι' αυτήν η δεκαετία του '50. Αυτή η τροπή προς την Αριστερά οφειλόταν εν μέρει σε εκλογικές μετακινήσεις, όπως στη Δυτική Γερμανία, την Αυστρία και τη Σουηδία, όντας προάγγελος ακόμα πιο εντυπωσιακών μετακινήσεων στη δεκαετία του '70 και στις αρχές της δεκαετίας του '80, όταν οι γάλλοι σοσιαλιστές και οι ιταλοί κομμουνιστές έφτασαν στο απόγειο της εκλογικής τους δύναμης. Ουσιαστικά όμως στο εκλογικό αίμα δε σημειώθηκαν ουσιαστικές αλλαγές, απλά τα εκλογικά συστήματα διόγκωσαν μετακινήσεις που στην ουσία ήταν σχετικά μικρής κλίμακας.

Ωστόσο, υπάχει ένας σαφής παραλληλισμός μεταξύ της εκλογικής μετακίνησης προς την Αριστερά και των πιο σημαντικών εξελίξεων στο δημοσιο βίο κατά τη διάρκεια της δεκαετίας, συγκεκριμένα η εμφάνιση του κράτους κοινωνικής πρόνοιας με την καθολοεκτική έννοια του όρου. Μ' άλλα λόγια, οι δαπάνες για την κοινωνική πρόνοια στήριξη-εισοδημάτων, ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, κοινωνική ασφάλιση, παιδεία, κλπ.

Το υψηλότερο ποσοστό ψήφων που κέρδισε ποτέ αριστερό κόμμα ήταν το 48,8% του βρετανικού Εργατικού Κόμματος στις εκλογές του 1961. Ωστόσο, κυβέρνηση σχημάτισε τότε το Συντηρητικό Κόμμα που πήρε ελαφρώς λιγότερους ψήφους, λόγω της ιδιότροπης ιδιομορφίας του βρετανικού συστήματος (μονοεδρικό, πλειοψηφικό).

απορροφούσαν το μεγαλύτερο μέρος των συνολικών δημοσίων δαπανών. Ταυτόχρονα οι εργαζόμενοι στον τομέα της κοινωνικής πρόνοιας έφταναν να αποτελούν την πλειοψηφία των εργαζομένων στο δημόσιο τομέα. Επί παραδείγματι, στα μέσα της δεκαετίας του '70 το ποσοστό ανήλθε στο 40% στη Βρετανία και στα 47%-στη Σουηδία (Therborn, 1988).¹⁷ Μ' αυτή την έννοια, τα πρώτα κράτη κοινωνικής πρόνοιας εμφανίστηκαν γύρω στο 1970. Φυσικά, η μέιση των στρατιωτικών δαπανών στην περίοδο της διεθνούς ύφεσης (détente) αύξησε αυτόματα την αναλογία των δαπανών άλλων κατηγοριών στις συνολικές δαπάνες. Το παράδειγμα των ΗΠΑ δείχνει ότι υπήρξε πραγματική αλλαγή. Το 1970, στην κορύφωση του πολέμου στο Βιετνάμ, ο αριθμός των εργαζομένων στον τομέα της παιδείας στις ΗΠΑ για πρώτη φορά ήταν σημαντικά μεγαλύτερος από τον αριθμό του «στρατιωτικού και πολιτικού προσωπικού που εργαζόταν στον τομέα της άμυνας» (Statistical History, 1976, II, σ. 1102, 1104, 1141). Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '70 όλα τα προηγμένα καπιταλιστικά κράτη είχαν γίνει «κράτη κοινωνικής πρόνοιας». Τέξι κράτη διέθεταν πάνω από το 60% των συνολικών δαπανών τους στην κοινωνική πρόνοια (Αυστραλία, Βέλγιο, Γαλλία, Δυτική Γερμανία, Ιταλία, Ολλανδία). Το γεγονός αυτό δημιουργήσε σημαντικά προβλήματα μετά το τέλος της χρυσής εποχής.

Ποιοι μεταξού η πολιτική στις «ανεπτυγμένες οικονομίες της αγοράς» φαινόταν να διέχεται περίοδο νηπιείας, αν όχι υπνηλίας. Δεν υπήρχε τίποτε που να προκαλεί πάθη, εκτός από τον κομμουνισμό, τους κινδύνους του πυρηνικού πολέμου και τις κρίσεις που προκαλούσαν οι υπερπλεοναστικές δραστηριότητες στο εξωτερικό, όπως η τυχοδιωκτική περιπέτεια της Βρετανίας στο Σουέζ το 1956, ο πόλεμος της Αλγερίας (1954-1961) και μετά το 1965 ο πόλεμος του Βιετνάμ όπου οι ΗΠΑ είχαν βαθιά εμπλακεί. Κι αυτός είναι ο λόγος που το αφηνίδιο και σχεδόν παγκόσμιο οργητικό ξέσπασμα φοιτητικού ριζοσπαστισμού γύρω στα 1968 κατέλαβε τόσο πολύ εξ' ατύχης πολιτικούς και παλαιότερους διανοούμενους.

Ήταν ένα σημείο ότι η ισορροπία της χρυσής εποχής δεν μπορούσε να διαρκέσει. Αυτό οικονομική άποψη, η ισορροπία αυτή εξαρτάτο από το συντονισμό μεταξύ αύξησης της παραγωγικότητας και αποδοχών που χαρατούσε τα κέρδη σταθερά. Κάποια χαλάρωση ή κάμψη στη συνεχή αύξηση της παραγωγικότητας ή και δυσανάλογη αύξηση μισθών, θα είχε ως αποτέλεσμα την απασταθεροποίηση. Εξαστάτο απ' αυτό που τόσο δραματικά είχε λείψει στο Μεσοπόλεμο, την ισορροπία δηλαδή μεταξύ αύξησης της παραγωγής και αγοραστικής ικανότητας των καταναλωτών. Οι μισθοί έπρεπε να αυξάνονται αρκετά γρήγορα ώστε να κρατούν την αγορά σε ζωντικότητα, αλλά όχι τόσο γρήγορα ώστε να συμπιέζουν τα κέρδη. Αλλά πώς θα μπορούσε κανείς να ελέγξει το ύψος των μισθών σε

περίοδο έλλειψης εργατικών χεριών ή γενικότερα να συγκαταστήσει τις τιμές σε περίοδο κατά την οποία η ζήτηση ήταν κατ' εξαίρεση τόσο υψηλή; Με άλλα λόγια, πώς θα μπορούσε να ελεγχτεί κανείς τον πληθωρισμό ή τουλάχιστο να τον συγκαταστήσει εντός ορισμένων ορίων; Τελικά, η χρυσή εποχή ήταν εξαστημένη από τη συντηρητική πολιτική και οικονομική κυριαρχία των ΗΠΑ που λειτουργούσαν μερικές φορές χωρίς να το εννοούν—ως σταθεροποιητικός παράγοντας και εγγυητής της παγκόσμιας οικονομίας.

Στη δεκαετία του '60 όλα αυτά άρχισαν να δείχνουν σημάδια κόπωσης και φθοράς. Η Γερμανία των ΗΠΑ εξασθένησε και καθώς γλιστρούσε προς τον κατήφορο διαλύθηκε και η αρχική χουσαφι-δοξαβόλια πάνω στην οποία βασίζονταν το παγκόσμιο νομισματικό σύστημα. Ήρθαν επίσης ορισμένες ενδείξεις επιβράδυνσης της παραγωγικότητας της εργασίας σ' αρκετές χώρες και ασφαλώς ενδείξεις ότι η μεγάλη εργατική δεξαμενή της εσωτερικής μεταναστευσης που τροφοδότησε τη βιομηχανική άνοδο κόντευε να στερέψει. Μετά από είκοσι χρόνια μια νέα γενιά ενηλικιώθηκε, μια γενιά για την οποία η εμπειρία του Μεσοπολέμου—μαζί με ανεργία, ανασφάλεια, σταθερές ή πτωτικές τιμές—αποτελούσε απλώς ιστορία και όχι μέρος της δικής τους εμπειρίας. Η γενιά αυτή προσάρμοσε τις φιλοδοξίες της στη μόνη εμπειρία που είχε αποκτήσει ως συγκεκριμένη ομάδα ηλικίας, δηλαδή στην εμπειρία της πλήρους απασχόλησης και του συνεχούς πληθωρισμού (Friedman, 1968, σ. 11). Όποια και αν ήταν η συγκεκριμένη κατάσταση που τροφοδότησε την «πρόσδοκία έκτης μισθών» στα τέλη της δεκαετίας του '60—έλλειψη εργατικών χεριών, αυξημένες προστάθειες εκ μέρους των εργοδοτών να κρατήσουν χαμηλά τους πραγματικούς μισθούς ή, όπως στην περίπτωση της Γαλλίας και της Ιταλίας, οι μεγάλες φοιτητικές εξεγέρσεις—μια νέα γενιά εργατών συνθηθισμένη να έχει ή να βιώνει εύκολα δουλειά ανακάλυψε ότι οι κοινωνικές και ευπρόσδεκτες αυξήσεις που μέχρι τότε κατάφεραν να διασφαλίζουν τα συνδικάτα τους κατόπιν διαπραγματεύσεων ήταν στην πραγματικότητα πολύ μικρότερες απ' αυτές που θα μπορούσαν να αποσπάσουν από την ελεύθερη αγορά. Μολονότι δεν είναι βέβαιο αν μπορούμε να εντοπίσουμε την επιστροφή στην τάξιμη πάλι σ' αυτή τη συνειδητοποίηση της πραγματικότητας της αγοράς (όπως πίστευαν πολλοί της «νέας» Αριστεράς μετά το 1968), δεν υπάρχει αμφιβολία αναφορικά με την εντυπωσιακά έντονη αλλαγή κλίματος στο διάστημα μεταξύ της μετριοπαθείας και της ηρεμίας των διαπραγματεύσεων για το επίπεδο των μισθών πριν το 1968 και των τελευταίων χρόνων της χρυσής εποχής.

Η μεταβολή αυτή του εργατικού κλίματος, εφόσον είχε άμεση σχέση με τον τρόπο που λειτουργούσε η οικονομία, ήταν πολύ πιο σημαντική από το ξέσπασμα της φοιτητικής δυσανεμίας γύρω στο 1968, μολονό-

τι οι φοιτητές έδωσαν πολύ πιο δραματικό υλικό στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και πολύ περισσότερη τροφή στους σχολιαστές. Η φοιτητική εξέγερση ήταν ένα γαυνόμυνο εξωοικονομικό και εξεπαιδευτικό. Κινητοποίησε ένα ιδιαίτερα μικρό τμήμα του πληθυσμού, που μέχρι τότε δεν αναγνωριζόταν σαν μια ιδιαίτερη ομάδα στο δημόσιο βίο και που σε μεγάλο βαθμό δεν είχε καμιά σχέση με την οικονομία –εφόσον το μεγαλύτερο μέρος της σπούδαζε ακόμα–, παρά μόνο ως καταναλωτική ομάδα, π.χ. ως αγοραστές διακοών μουσικής rock ήταν η (μεσοαστική) νεολαία. Η πολιτιστική της όμως σημασία ήταν κατά πολύ μεγαλύτερη από την πολιτική της, που ήταν στην πραγματικότητα πρόσκαιρη – σε αντίθεση με ανάλογα κινήματα που εμφανίστηκαν στον Τρίτο Κόσμο και σε άλλες χώρες με δικτατορικό καθεστώς. Το φοιτητικό όμως κίνημα αποτέλεσε προειδοποίηση, κάποιο είδος memento mori (θυμήσου ότι υπάρχει θάνατος) για μια γενιά που μισοπίστευε ότι είχε επιτύχει οριστικά όλα τα προβλήματα της δυτικής κοινωνίας. Όλα τα σημαντικά βιβλία που εκδόθηκαν στη χρυσή εποχή του μεταρρυθμιστικού όλοσπου, όπως τα: *The Future of Socialism* του Crosland, *The Affluent Society* του J.K. Galbraith, *Beyond the Welfare State* του Gunnar Myrdal, και *The End of Ideology*, του Daniel Bell, γράφτηκαν στην περίοδο 1966-1960 και βασίστηκαν στην υποθετική παραδοχή της αυξανόμενης εσωτερικής αρμονίας μιας κοινωνίας που ήταν τώρα βασικά ικανοποιητική και διέθετε αρκετά περιθώρια βελτίωσης. Με άλλα λόγια, τα βιβλία αυτά βασίστηκαν στην εμπιστοσύνη προς την οικονομία της οργανωμένης κοινωνικής συνάντησης. Η συναίσθηση όμως αυτή δεν επέζησε μετά την παρέλευση της δεκαετίας του '60. Έτσι, το 1968 δεν αποτέλεσε ούτε τέλος ούτε αφηρησιά, αλλά μόνο σηματοδοτικό μήνυμα. Σε αντίθεση με τη μισθολογική εκρηξη, την κατάργηση του διεθνούς νομισματικού συστήματος του Bretton Woods το 1971, την τεράστια άνοδο των εμπορευμάτων στα 1972-1973 και την αύξηση της τιμής του πετρελαίου από τον OPEC το 1973, οι ιστορικοί της οικονομίας δε συγκαταλέγουν τη φοιτητική εξέγερση του 1968 μεταξύ των σημαντικών παραγόντων που συνέλεξαν στο να επιτεθούν το τέλος της χρυσής εποχής. Ας σημειωθεί ότι το τέλος αυτό δεν ήταν εντελώς απροσδόκητο. Η επέκταση της οικονομίας στις αρχές της δεκαετίας του '70, που επιταχύνθηκε με τη γαργάλα άνοδο του πληθωρισμού, με τις μαζικές αυξήσεις της παραγωγίας προσφοράς χρήματος και τα τεράστια αμειψικανικά ελλείμματα, απέκτησε πυρετώδη διάσταση. Στην ιδιωματική γλώσσα των οικονομολόγων, το αίτιομα «υπερβελωμένηθηκε». Μέσα σε δώδεκα μήνες από τον Ιούλιο του 1972, το πραγματικό Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν των χωρών του ΟΟΣΑ αυξήθηκε κατά 7,5%, ενώ η πραγματική βιομηχανική παραγωγή κατά 10%. Οι ιστορικοί που δεν έχουν ξεχάσει το πώς τερματίστηκε η μεγάλη οικονομική άνοδος που είχε

σημειωθεί στα μέσα της Βικτωριανής περιόδου, ενδεχομένως να διερωτήθηκαν μήπως το σύστημα κάλυπτε προς την πτώση, θα είχαν αποφασίσει δικαίο, μολονότι δε νομίζω ότι προσέβλεψε κανείς την πτώση του 1974. Κι όπως αποδείχτηκε, ούτε την πήσαν ίσως στα σοβαρά, μολονότι το ΔΕΠ των προηγμένων βιομηχανικών χωρών σημείωσε ουσιαστική πτώση – πράγμα που για πρώτη φορά συνέβαινε μετά τον πόλεμο. Ο κόσμος εξακολουθούσε να αντιμετωπίζει τις οικονομικές κρίσεις με τα κριτήρια του παραδείγματος του 1929. Τώρα δεν υπήρχαν σημάδια καταστροφής. Ως συνήθως, η άμεση αντίδραση κάτω από την επίρρηση του σοκ, ήταν η διερεύνηση των συγκεκριμένων λόγων που προκάλεσαν την κατάρρευση της παλαιάς οικονομικής ανόδου, «μια ασυνήθης δέσμη άτυχων διαταράξεων που ήταν απίθανο να επαναληφθούν στην ίδια κλίμακα, η επίδραση των οποίων διογκώθηκε από κάποια σφάλματα τα οποία θα μπορούσαν να είχαν αποφευχθεί» (McCracken, 1977, σ. 14). Όσοι σκέφτονταν α-πλοιστευτικά, τα απέδωσαν όλα στην πλεονεξία των σεχρήδων του OPEC. Κάθε ιστορικός που αποδοίει τις μεγάλες αλλαγές που συντελούνται στη φυσιογνωμία της παγκόσμιας οικονομίας στην κακοτυχία και σε α-τυχήματα τα οποία θα μπορούσαν να είχαν αποφευχθεί, θα πρέπει να επανξετάσει τα πράγματα. Η παγκόσμια οικονομία μετά το Κραχ που υπέστη, δεν κατάφερε να αποκαταστήσει τον παλαιό βηματισμό της. Τέλειωσε μια ολόκληρη εποχή. Οι δεκαετίες που ακολούθησαν μετά το 1973, ήταν για μια ακόμη φορά περίοδος κρίσης.

Η χρυσή εποχή έλασε στο στιλπνό επίσημά της. Παρ' όλα αυτά, εγκαινίασε και στην πραγματικότητα πραγματοποιήσε την πιο δραματική, γαργάλα και βαθιά επανάσταση στην ανθρώπινη ζωή που έχει καταγραφεί ποτέ στην ιστορία. Αυτό είναι το θέμα του επόμενου κεφαλαίου.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ

ΦΙΛΑΝΕΥΘΕΡΙΣΜΟΣ,
ΣΥΝΤΗΡΗΤΙΣΜΟΣ,
ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ
1973-1990

*Ανάυση και κριτική
των χαρρακτηριστικών ρευμάτων*

ISBN 960-310-185-0

© 1994, ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΜΕΛΙΟ
Σόλωνος 84, τηλ. 36 08 180

ΘΕΜΕΛΙΟ

είναι εμφανείς οι εμπλοκές που τον πιέζουν προς δύο αντιδιαμετρικές προοπτικές: ή στον αυταρχικό συντηρητισμό, που θα επιβάλει με τον εθνικισμό και τον κοινωνικό ρατσισμό νέες ιεραρχικές δομές τόσο στη Δύση όσο και σ' όλο τον πλανήτη, ή στον μεταφρονικό μεταρρυθμισμό, ο οποίος θα στηριχθεί στην επιστροφή της Πολιτικής, στην ανάκτηση της ικανότητας σχεδιασμού και της δημιουργικής διαλογικής διαχείρισης των κοινωνικών συγκρούσεων. Το αντίθετο δηλαδή από την αποπολιτικοποίηση και την εμπορευματοποίηση των κοινωνικών σχέσεων που πρότεινε ο νεοσυντηρητισμός και ο νεοφιλελευθερισμός. Αυτό ωστόσο δεν σημαίνει ότι μπορούμε να επιστρέψουμε στο κεινωσιανού τύπου Κοινωνικό Κράτος και στον τριόπο οργάνωσης των σχέσεων Οικονομίας-Πολιτικής, Καπιταλισμού-Δημοκρατίας που αυτό πραγματοποιήσε. Οι δομικοί όροι της καθιέρωσης του έχουν εκλείψει, ενώ οι κριτικές που δέχτηκε τόσο από τα αριστερά όσο και από τα δεξιά, ανέδειξαν πραγματικές αντιφάσεις και αδυναμίες. Έτσι, η προοπτική του νέου μεταρρυθμισμού θα ανοίξει με την τολμηρή επίσημη νέων πολιτικών, θεμιτών και αρχών που θα οργανώνουν την κοινωνική αλληλεγγύη των πολιτών στις μεταφροντικές συνθήκες και των λαών στην εποχή της αλληλεξάρτησης.

Η ΣΥΝΤΗΡΗΤΙΚΗ ΚΡΠΤΙΚΗ ΣΤΙΣ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΕΣ ΟΥΣΙΕΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η δεκαετία του '60 μάργει να μνημονεύει για πολλά γεγονότα. Ένα από αυτά ήταν η αισιοδοξία με την οποία μια ορισμένη κοινωνιολογική σκέψη έβλεπε να τελειώνουν διάφορα σημαντικά πράγματα. Ο κόσμος καθλούνταν να προετοιμαστεί να ζήσει το επερχόμενο «τέλος της ιδεολογίας» ή ακόμα το «τέλος της πολιτικής». Άλλοι με ελπίδα και άλλοι με τρόμο, έβλεπαν να έρχεται μια νέα εποχή, όπου η λύση των μεγάλων κοινωνικών προβλημάτων δεν θα καθοριζόταν από διλημματικές πολιτικές και ιδεολογικές επιλογές, αλλά από τον τεχνολογικό ορθολογισμό. Υλικό υπόβαθρο των σχετικών θεωριών ήταν βεβαίως ο ανατριξιασός κινώλος του κεινωσιανού κοινωνικού κράτους. Λίγα χρόνια μετά, είχε γίνει συνείδηση ότι αυτός ο κινώλος ήταν ίσως το μόνο που είχε πραγματικά τελειώσει — για μεγάλο τουλάχιστον διάστημα. Εκτοτε ζούμε τις επιπτώσεις αυτού του τέλους, υφιστάμεθα τις στρατηγικές και τις πολιτικές που προτάθηκαν προκειμένου να βρεθεί ο μηχανισμός μιας νέας οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης.

Η μετάπτωση από την αισιοδοξία της κεινωσιανής συναίνεσης στις θεωρίες της κρίσης υπήρξε ατότομη. Οι συντηρητικές πολιτικές δυνάμεις αντιλήφθηκαν τη στροφή ως πραγματική κρίση διακυβέρνησης. Ο όρος είχε πραγματική σημασία αλλά και θεωρητικές φιλοδοξίες. Στο πολιτικό επίπεδο εννοούσε ότι τα δυτικά δημοκρατικά καθεστώτα αντιμετώπιζανε άμεσα τον κίνδυνο της ανυβερνησίας και της οπισθοχώρησης έναντι του αντιπάλου στρατού πέδου στη διπλωματική διεθνή σκηνή. Σήμερα όλα αυτά φαντάζονται πολύ μακρινά. Χρειάζεται έτσι ενδεικτικά να υπενθυμίσουμε ορισμένα γεγονότα, για να δοθεί το κλίμα μέσα στο οποίο διαμορφώνονταν οι σχετικές αντιλήψεις: διάδοση της νέας κοινότητάς του '68, τέλος του διεθνούς νομομασιακού συστήματος, περιελαϊκή κρίση, τακείωση των ΗΠΑ στο Βιετνάμ, η αίσθηση του τέλους της

μική κλίση. Η εξάλειψη του κλάτους πρόνοιας έδωσε το έπαισημα στη συντηρητική κριτική, η οποία όμως προχώρησε βαθύτερα. Στις δεκαετίες κατά του κεινσιανισμού καταλογίζοντάς του την ευθύνη για την *πολιτικοποίηση της οικονομίας*. Υπό μία έννοια, θα μπορούσε να ειπωθεί πως στόχος των συντηρητικών δυνάμεων ήταν η πολιτικοποίηση και όχι η ανάμιξη γενικά του κλάτους στην οικονομία. Για παράδειγμα, οι στρατιωτικές δαπάνες συνέβαλαν στην απότομη αύξηση των δημοσίων δαπανών των ΗΠΑ κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, αυξήθηκαν δε πάλι τόσο από τον Ρήγκαν όσο και από τη Θάτσερ, χωρίς να ξεσηκώσουν την οργή της συντηρητικής κριτικής. Η διαφορά βρίσκεται προφανώς στο ότι εδώ δεν παρριζώνονται οι μείζονες διεκδικήσεις και οι «αύξουσες προσοδοκίες» δεν οδηγούν σε ανεξέλεγκτες καταστάσεις. Μπορούν να ελεγχθούν μέσω μιας διαταρματευτικής διαδικασίας «αμοιβαίων προσαρμογών» μεταξύ ενός μικρού κύκλου elites, ή να περιοριστούν λόγω αλλαγής των διεθνών συνθηκών.

Οι κοινωνικές δαπάνες, αντίθετα, είναι πρακτικά και ηθικά, δύναμει απεριόριστες, απροσδιόριστες στο ύψος τους και αυτοτροφοδοτούμενες. Γι' αυτό «η ιστορική τομή επήλθε με την ανάληψη από το κλάτος κοινωνικών υποχρεώσεων κανονιστικού χαρακτήρα».¹ Αυτό τότε — δηλαδή από την κλίση του φιλελεύθερου καπιταλισμού, είτε τη χρονοολόγησουμε στο τέλος του περασμένου αιώνα, είτε στον μεσοπόλεμο —, η διόρθωση των κοινωνικών ανισοτήτων παύει θεωρητικά, προγραμματικά, ηθικά και ιστορικά να εταφίζεται στην αυτόματη λειτουργία της αγοράς και γίνεται διακήρυξη που εξαρτάται από τους συχετισμούς των πολιτικών και κοινωνικών δυνάμεων. Αυτοί ορίζουν τι συνιστά κοινό ή δημόσιο πρόβλημα. Τα επιτευχθέντα επίπεδα διαβίωσης ή τα κεκτημένα δικαιώματα παραμένουν και γίνονται μη αντιστρέψιμα.² Και όσο μεν η οικονομική ανάπτυξη δημιουργεί τους αναγκαίους πρόσθετους πόρους για την ικανοποίηση ή για την εύλογη ελάττω ικανοποίηση των κοινωνικών προσδοκιών, η πολιτικοποίηση των οικονομικών σχέσεων δεν αποτρέπει πρόβλημα. Σε συνθήκες όμως οικονομικής στασιμότητας, το σύστημα μπαίνει σε μια αυτοτροφοδοτούμενη αστάθεια. Το σύμπτωμα κλάτους-οικονομίας δεν έχει εμφρα-

1. D. Bell, *The Cultural Contradictions of Capitalism*, Basic Books, Νέα Υόρκη 1978, σ. 226.

2. Βλ. μεταξύ άλλων, Κ. Τσουνάλης, *Εξάλω πολιτισμού*, Θεμέλιο, Αθήνα 1991, ιδίως μέρος II, κεφ. 3.

νείς και αυτόματους μηχανισμούς αυτορρύθμισης. Η ικανότητα διακρίβωσης υπονομεύεται. Το ύψος της παρέμβασης γίνεται α-ντιστρόφως ανάλογο προς την αποτελεσματικότητα και το κλίος του κλάτους. Όσο πιο αδύναμο καθίσταται το κλάτος τόσο περισσότερο καλείται ή επιβάλλεται να παρεμβαίνει.

Έτσι αναύει η συντηρητική σκέψη την ευθύνη της κεινσιανής όψης του κοινωνικού κλάτους για την κλίση της δεκαετίας του '70, συμπίπτοντας σε πολλές διαπιστώσεις με τις μαρξιστικές αναλύσεις.

2. ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΑΝΑΙΔΙΑΝΕΜΗΤΙΚΗ ΟΥΝ: Η ΔΙΠΤΥΧΙΑ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ

Η κριτική του συντηρητισμού στο κλάτος πρόνοιας δεν αφορά ούτε μόνο τις επιπτώσεις που είχε στο οικονομικό σύστημα. Αμφισβήτησε τα ίδια τα αποτελέσματα των κοινωνικών πολιτικών. Συνέπεσε σ' αυτό με ανάλογες διαπιστώσεις που έκαναν αδιερεύνητες δυνάμεις ξεκινώντας από διαφορετική αφετηρία. Οι κριτικές δεν ήταν πάντα καινούριες, αλλά έγιναν ειλικρίνεις λόγω της οικονομικής κλίσης.

Και πάλι το νεοφιλελεύθερο ρεύμα υπήρξε επιθετικότερο, νομιμοποιώντας θεωρητικά μόνο μια υπολειμματική (residual) άποψη κοινωνικής πολιτικής που καταδικάζει αναδιανεμητικές προστάθσεις πέρα από τη στουχειώδη εξασφάλιση των αποκλεισμένων ή των θυμάτων της αγοράς με παροχές, κατά το δυνατόν χρηματικού και μη κεραικού χαρακτήρα.³

Γενικότερα όμως, το κοινωνικό κλάτος κατηγορήθηκε:

- Για *υψηλό κόστος*, το οποίο προκάλεσε αντιδράσεις στις μισθικές και ανώτερες εισοδηματικές τάξεις που κλήθηκαν να το χρηματοδοτήσουν. Η αύξηση της φορολογίας αποτέλεσε αιχμή της συντηρητικής κριτικής και βγήκε ανταπόκριση ιδίως σε χώρες όπου οι φορολογικές πολιτικές έχουν ιδιαίτερο βάρος (π.χ. στις ΗΠΑ, όπου κυριαρχεί η μορφή fiscal welfare, ή στη Σουηδία, όπου το ανεπτυγμένο κοινωνικό κλάτος χρηματοδοτείται κυρίως μέσω της γενικής φορολογίας). Η αύξηση του κόστους ενίσχυσε, όπως ήταν

3. Ο. Μ. και Rose Friedman, στο *Free to Choose*, Penguin, Λονδίνο 1980, προσφέρουν μια γενική ανασκόπηση της νεοφιλελεύθερης κριτικής και των ανάλογων προτάσεων.

φυσικό, τις απόψεις που υποστήριξαν ότι το κοινωνικό κράτος καθορίζει την ανάπτυξη και στρεβλώνει την ορθολογική διανομή του εισοδήματος.

• Για *αναποτελεσματικότητα ως προς τους ίδιους τους αναδεδειγμένους του στόχους*. Η γενική αυτή κριτική διαφοροποιήθηκε ανάλογα με την ιδιαίτερη εθνική μορφή του κράτους πρόνοιας. Πολλές κριτικές είχαν περισσότερο προποταστικό χαρακτήρα, ασθενά θεμελιωμένο σε εμπειρικά δεδομένα.⁴ Σε κάθε περίπτωση, οι σχετικές κριτικές στάθηκαν στα ακόλουθα σημεία. Πρώτον, η επίδραση των κοινωνικών πολιτικών στην αναδιανομή και στη μείωση των ανισοτήτων είναι περιορισμένη, ιδίως αν υπολογιστεί το υψηλό κόστος. Οι σοβαρότερες αναλύσεις αναγγέρισαν ορισμένα θετικά αποτελέσματα, υποστήριξαν όμως ότι δημιουργήσαν νέες ανισότητες υπέρ των κοινωνικών τάξεων και ομάδων που ξέρουν να εκμεταλλεύονται τις αδυναμίες ή να κινούνται κατάλληλα στον δαίδαλο του κοινωνικού κράτους.⁵ Ιδιαίτερα επισημάνθηκε ότι τα μέσα στρώματα είναι τα κατ'έξοχήν ωφελημένα από το κοινωνικό κράτος.⁶ Δεύτερον, ότι ένα μεγάλο μέρος της κοινωνικής δαπάνης δεν φτάνει στους δικαιούχους και τους φτωχούς, αλλά εισπράττειται από τη γραφειοκρατία του κοινωνικού κράτους που συνεχώς διογκώνεται. Τρίτον, η αναποτελεσματικότητα του κοινωνικού κράτους γίνεται με τη σειρά της αιτία διόγκωσής του. Όσο οι κοινωνικές πολιτικές αποτυγχάνουν τόσο ζητούνται περισσότερα χρήματα για νέα προγράμματα. Βαδύνονται γόλο σ' αυτόν τον φαύλο κύκλο έχουν οι ειδικοί και οι αξιόμοιοι στο κοινωνικό κράτος, που κατά κανόνα ανήκουν στην προοδευτική διανοήση. Γι' αυτόν τον λόγο, η συντηρητική κριτική είχε μια έντονα «κα-

4. Για μια επιτελοταταωμένη ανακόπηση της αξιολόγησης αλλά και των μεθοδολογικών προβλημάτων της μέτρησης των αποτελεσμάτων των κοινωνικών πολιτικών βλ. S. Ringen, *The Possibilities of Politics*, Clarendon Press, Οξφόρδη 1987.

5. A. Lindbeck, «Interpreting Income Distributions in a Welfare State», *European Economic Review*, τόμ. 22, τχ. 2, Ιούλιος 1983. Ο A. Lindbeck αναλύοντας τις επιπτώσεις του συνδικατού κοινωνικού κράτους υποστηρίζει ότι εμφανίστηκαν ανισότητες προς ιδιοκτήτες οπτιών-ενοικιαστές, χρεώστες σε περίοδο πληθωρισμού-κράτους σταθερού εισοδήματος, οικογένειες φρονιτών ανώτερης εκπαίδευσης έναντι όσων δεν φτάνουν σ' αυτήν τη βαθμίδα, ενώ εννοούνται σημαντικά οι ομάδες που μπορούν να πετύχουν φοροαπαλλαγές και να φοροδιαφύγουν.

6. J. Le Grand, *The strategy of equality*, Allen & Unwin, Λονδίνο 1982. όμως το συμπέρασμα φαίνεται να κοινά για περιλαμβανόμενους τομείς του Welfare. βλ. σχετικά S. Ringen, ό.π., κεφ. 8.

ντιδρασσομενίστικη» αιχμή και οι συντηρητικές κυβερνήσεις υποβάθμισαν συνειδητά τις σχετικές επιστημονικές ειδικότητες. Συνδυασμένες οι προηγούμενες κριτικές σημειώνουν με άλλα λόγια ότι τα χρήματα που δίνουν οι φορολογούμενοι είναι πολλά, λίγα όμως φτάνουν στους χρήστες και ακόμα λιγότερα σ' αυτούς που τα έχουν περισσότερο ανάγκη.

Έντονες υπήρξαν και οι κριτικές για τις ηθικές επιπτώσεις των κοινωνικών πολιτικών. Η πλέον επίμονη ήταν αυτή της εξάθλισης από το κράτος πρόνοιας,⁷ το οποίο εκμαυλίζει και εξουδετερώνει τη βούληση των φτωχών να ξεφύγουν από την κατάσταση τους, ενώ παράλληλα προσελαλεί όλο και περισσότερους στην εύκολη λύση του κρατικού βοηθήματος.⁸ (Ο A.O. Hirschman θυμίζει πολύ ωραία την ιστορία αυτού του επιχειρήματος που άρχισε με τους αγγλικούς Poor Laws του 1834).⁹ Σοβαρότερη ήταν η κριτική που ασκήθηκε τόσο από τα δεξιά όσο και από τα αριστερά για τις υπεργολές της ρύθμισης και παρέμβασης στην ιδιωτική σφαίρα των πολιτών από τη γραφειοκρατία του κράτους πρόνοιας. Παρεμβαση, στην οποία συνυπήρχαν δύο αντίθετες τάσεις: ισοπεδωτική ομογενοποίηση της κοινωνικής διαφορετικότητας και δαιδαλώδης ταξινόμηση σε όλο και μικρότερες ομάδες.

Αυτό το κλίμα προβληματισμού για τα αποτελέσματα των μεταπολεμικών κοινωνικών πολιτικών ενόχλησε τον πολιτικό και ιδεολογικό λόγο των συντηρητικών κομμάτων την περασμένη εικοσαετία.¹⁰

7. Ch. Murray, *Loosing Ground. America's Social Policy 1950-1980*, Basic Books, Νέα Υόρκη 1984, που αποτέλεσε σημείο αναφοράς για την (συνδυασμένη κυρίως) νεοφιλελεύθερη σκέψη στο θέμα αυτό.

8. N. Glazer, *The Limits of Social Policy*, Harvart University Press, Cambridge Mass. 1988, σ. 107.

9. O. A. O. Hirschman, *The Rhetoric of Reaction*, Cambridge Mass. 1991, κεφ. 2,3, θυμίζει πολύ ωραία την ιστορία αυτού του επιχειρήματος που άρχισε με τους αγγλικούς Poor Laws του 1834.

10. Για την επιχειρηματολογία και τη «γρηγοράκη της κρίσης του κράτους πρόνοιας», βλ. επίσης I. Culpritt, *Welfare and Citizenship. Beyond the Crisis of the Welfare State?*, Sage, Λονδίνο 1992.

3. ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΤΗ ΘΕΣΜΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΥΝΗ: Η ΟΡΓΑΝΩΣΤΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Η σφαιραλέξη Κρότους και Οικονομίας, όπως αυτή καθορίστηκε από τον κενυσιανισμό, ήταν η προϋπόθεση μιας *οργανωτικής επανάστασης*. Από τη στιγμή που το κράτος αναλαμβάνει την πολιτική αλλά ταυτόχρονα θεσμικά απορροδιόσθη υποχρέωση της κοινωνικής πρόνοιας και της γύθμισης του οικονομικού κύκλου, εξωθεί στην οργάνωση τόσο τα μεγάλα τάξια σύνολα όσο και τα μικρά ειδικότερα συμφέροντα. Επιπλέον, θεωρείται η συμμετοχή των περιουσιών από αυτά στη διαδικασία απόφασης του σχετικού τομέα. Για τη συντηρητική σκέψη, η αύξηση της συμμετοχής και της οργάνωσης αποτέλεσε άλλο ένα γενεσιουργό αίτιο της υπεργόττισης των θεσμών. Δξιοματικά, η ικανότητα διακυβέρνησης και η συμμετοχή θεωρούνται σχέσεις αντιστρόφως ανάλογες. Η αποκατάσταση της κρατικής αποτελεσματικότητας επιτυγχάνεται μέσω της μείωσης της συμμετοχής/οργάνωσης. Έτσι, η κρίση διακυβέρνησης ήταν για το νεοσυντηρητικό παράδειγμα, απόρροια του *συμμετοχικού κύματος* της δεκαετίας του '60.

Η αύξημένη πολιτική κινητοποίηση, η οργανωτική επανάσταση, είχε διαφορετικά χαρακτηριστικά στις ΗΠΑ απ' ό,τι στις ευρωπαϊκές χώρες, γεγονός που αντικατοπτρίζεται και στις σχετικές «θεωρίες της κρίσης διακυβέρνησης» που θα δούμε αργότερα. Η πολιολογία προκύπτει από το ειδικό βάρος που είχαν σε κάθε εθνική περίπτωση τρεις διαφορετικές μορφές οργάνωσης των συμφερόντων και πολιτικής κινητοποίησης: ο *πλουραλιστικός συντεχνιασμός*, ο *συγκεντρωτικός συντεχνιασμός* και τα *νέα κοινωνικά κινήματα*.¹¹

Οι ΗΠΑ ήταν σαφώς η χώρα του πλουραλιστικού συντεχνιασμού και σ' αυτόν οι συντηρητικοί ανδξήτησαν τους κινδύνους ακυβερνησίας. Ο κρατικός παρεμβατισμός θεωρήθηκε υπεύθυνος για τη συντεχνιακή οργάνωση απειράξιμων κοινωνικών ομάδων και συμφερόντων. Ο σχηματισμός της πολιτικής απόφασης γινόταν μέσα από την όλο και πιο αντισφατική δράση των συντεχνιακών ομάδων πίεσης. Τα μεγάλα κόμματα αδυνατούσαν όλο και τε-

11. Για μια τξίνινηση των δυτικών χωρών ανάλογα με την επικρατούσα μορφή «οργάνωσης των συμφερόντων», βλ. G. Lehmbruch, «Concentration and the Structure of Corporatist Networks», στο J.H. Goldthorpe (επιμ.), *Order and Conflict in Contemporary Capitalism*, Οξφόρδη 1984.

ρισσότερο να συνενώσουν μια πραγματικότητα μοριακού καταμερισμού, εξειδικευμένου lobbying, υπερχομματικού συντεχνιασμού. Αποτέλεσμα, η υπεργόττιση και το βραχυκύκλωμα του κρατικού μηχανισμού.

Στις περισοότερες ευρωπαϊκές χώρες αντίθετα, η οργανωτική επανάσταση ενσαρκώθηκε στις μεγάλες εργατικές οργανώσεις, στη διάδοση του συνδικαλισμού στα μεσαία στρώματα και στην καθιέρωση των νεοσυντεχνιακών διαπραγματεύσεων κράτους-εργοδοσίας-συνδικατών για τον καθορισμό των κατευθύνσεων της οικονομικής πολιτικής.¹² Η συντηρητική κριτική στράφηκε έτσι ευθέως κατά του τάξιακού συμβιβασμού κεφαλαίου-εργασίας που χαρακτήριζε κατά κύριο λόγο τη μεταπολεμική ευρωπαϊκή πραγματικότητα. Ο κίνδυνος ακυβερνησίας προέκυπτε από την *οικονομική αντίφαση της δημοκρατίας*, η οποία αποκόλυπτε και το εγγενές όριο της κενυσιανής γύθμισης. Η οικονομική αντίφαση και οι πολιτικές πλήρους απασχόλησης αύξησαν την πολιτική-κοινωνική ισχύ της συνδικαλιστικής οργάνωσης, γεγονός που εισήγαγε «ακαμψίες» στους μηχανισμούς γύθμισης, στην εισοδηματική πολιτική, βραχυκύκλωντας τόσο τους μηχανισμούς της αγοράς όσο και της κρατικής γύθμισης. (Αυτή ήταν, με άλλα λόγια, η συγκεκριμένη ευρωπαϊκή εκδήλωση της πολιτικοποίησης της οικονομίας που προκάλεσε το κενυσιανό κοινωνικό κράτος). Γι' αυτόν τον λόγο, οι κυβερνήσεις ήταν πλέον ικανές να αντιμετωπίσουν την ανεργία, αλλά όχι τον πληθωισμό. Επρόκειτο βεβαίως για την αναγγελία του τέλους του κενυσιανισμού με όρους πολιτειολογίας. Η δυνατότητα της Πολιτικής να παρεμβαίνει στην Οικονομία γυθμίζοντας το trade-off της απασχόλησης και του πληθωισμού, αποτέλεσε, όπως είναι γνωστό, την ουσία της μεγάλης συνθεσης που επετεύχθη μεταπολεμικά μεταξύ νεοκλασικών και κενυσιανών στο επίπεδο της οικονομικής θεωρίας αλλά και της κυβερνητικής πρακτικής.

Σ' αυτές τις μορφές οργάνωσης και κινητοποίησης ήρθαν να προστεθούν κατά τη δεκαετία του '60, τόσο στις ΗΠΑ όσο και στις ευρωπαϊκές χώρες, τα νέα κινήματα και πρωτότυπες εκδηλώσεις συμμετοχής. Κοινωνιολογικά, αρχαλιότανε κατά κανόνα νέα, μέσης-υψηλής μόρφωσης άτομα, ικανά να εκφέρουν πολιτικό ή διεκ-

12. Εδώ ο G. Lehmbruch κάνει διάκριση μεταξύ αδύνατου, μεσαίου, ισχυρού συντεχνιασμού ανάλογα με το είδος των θεμάτων που γίνονται αντικείμενο διαπραγμάτευσης.

δικαιτικό λόγο υψηλών απαιτήσεων και λογικής συνοχής. Προγραμματικά, έφρεναν στο προσοχήνιο αξιωμακού είδους αιτήματα, τα οποία επιδεικνύονταν την υπεργόρευση των θεομών. Η πολυτικοποίηση κοινωνικών δικαιωμάτων, όπως π.χ. το φύλο ή η γέννηση, οδηγούσε σε μη οικονομικά, αξιωμα ή και ποιοτικά αιτήματα, που δεν επιδέχονταν διαπραγματεύση, αλλά λύσεις του τύπου «ή όλα ή τίποτα». Υπερέβαιναν, και ως προς το περιεχόμενο και τον τρόπο διεκδίκησης, την προοργανωτική συμβιβαστική διαπραγματευτική εμπειρία των θεομών.

Συνολικά έτσι, το κρέτος συνέβαλε και ταυτόχρονα βρέθηκε εγγλωβισμένο σε ένα «συνεχές» διπλό χαρτακιρά: εισοδηματικού και οργανωτικού. Οι εισοδηματικές κατακτήσεις ενός κλάδου ή τξής ωθούσαν προς τα πάνω και τα εισοδήματα των υπολοίπων. Η οργάνωση μιας επαγγελματικής ή άλλης ομάδας, στο μέτρο που αποκτούσε διαπραγματευτική δύναμη, υποκινούσε σε οργάνωση και άλλες κατηγορίες.¹³

Η δριμύτητα της συντηρητικής αντιμετώπισης που έγινε στο όνομα της διακλιβέρισης, είχε προφανώς την ιδεολογική της διάσταση, μια και η αύξηση της συμμετοχής και η διάδοση της πολιτικής δραστηριοποιούνταν υπό τις σημαίες της Αδιστεράς — ό.τι αυτό σήμαινε σε κάθε χώρα: τον αριστοκρατικό, τη γέλοισαστική κληρικά-νική κομμάτου, τον κομμουνισμό, τον μετριοπαθή σοσιαλισμό, κ.ο.κ. Το 1968, το οποίο κορυφώσε το «συμμετοχικό κίμα», αποκάλυψε στη συντηρητική κοινή γνώμη — και όχι μόνο — τη σύνθεση και την αλληλοτροφοδότηση του εξισωτικού στοιχείου της δημοκρατίας, της διεγερμένης κρατικής παρέμβασης και του αριστοκρατικού λόγου. Η γοπή αυτού του συνδυασμού, μέσα στις συνθήκες κρίσης, μπορούσε να κατευθύνει τα πράγματα προς μεγαλύτερο γέλοισαστισμό.

4. ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΟΥΝΗΣ: Ο ΑΦΟΠΛΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΔΥΣΗΣ

Αυτός ο κίνδυνος γέλοισαστισμοποίησης της κρίσης προβλήθηκε από τις συντηρητικές δυνάμεις και στο διεθνές επίπεδο. Η εσωτερική δοκιμασία των δυνάμεων χωρών θα μπορούσε να οδηγήσει στη μείωση της δύναμης και της αυτοραυσιστικότητας έναντι του ανταπολικού στατισμού. Θα πρέπει να ανατλάσει κανείς τη διεθνή συ-

13. Κ. Τσουλκάς, ό.π.

γκυρία από το 1968 ως τα τέλη της δεκαετίας του '70, για να δεχτεί την πειστικότητα της συντηρητικής επιχειρηματολογίας. Αποτέλει πάντως γεγονός ότι σημειώθηκε μια αναθέριμανση του αντικομμουνισμού και του αντισοβιετισμού, η οποία λειτουργήσε ως ενοποιητικό ιδεολογικό στοιχείο των συντηρητικών πνευματικών δυνάμεων.¹⁴ Ιδίως στις ΗΠΑ και την Αγγλία, γεγονός καθόλου τυχαίο: ήταν οι δύο χώρες που στον μακρό κύκλο της μεταπολεμικής ανάπτυξης είδαν τη δυναμική τους να μειώνεται έναντι των άλλων δυνάμεων συμμάχων. Ο επιθετικός χαρακτήρας που έλαβε εκεί η «Νέα Δεξιά» οφείλεται ασφαλώς και στην αντίθεση έναντι της «εθνικής παρακμής».¹⁵ Γι' αυτό, το νεοσυντηρητικό κίμα συνδύασσε απόλυτα με τη γρηκανική στατιστική της πρώτης περιόδου που επιδίωξε σταθερά την ενίσχυση του διπλοισμού.

5. ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΗΘΙΚΗ-ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗ ΟΥΝΗ: ΥΠΟΝΟΜΕΥΣΗ ΤΟΥ ΚΥΡΟΥΣ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΘΕΣΜΩΝ

Η υπεργόρευση των κρατικών μηχανισμών εξαιτίας των αυξημένων απαιτήσεων και προοδικών των πολιτών έδειχναν ότι οι θεομοί που λειτουργούσαν μεταξύ κοινωνίας και κυβέρνησης, επιλέγοντας, φιλικάροντας ή συνθέτοντας την κοινωνική ζήτηση, είχαν εμπλακεί οι ίδιοι στον κύκλο της κρίσης. Τόσο εκείνοι οι θεομοί που αποτέλεσαν συστατικό στοιχείο του κεινωσιανού κοινωνικού συμβιβασμού, όπως ήταν τα σύγχρονα μαζικά πολιτικά κόμματα, όσο και οι κοινωνικοί θεομοί, οι κομμουνιστές, οι ιδεολογίες που αντλούσαν το κύρος τους από την παράδοση.

Την ίδια στιγμή που εξελισσόταν η οργανωτική επανάσταση, τα πολιτικά κόμματα έδειχναν όλο και λιγότερο ικανά να αντιμετωπίσουν την κοινωνική πολυπλοκότητα, να συνθέσουν τα αιτήματα παράγοντας συνεπείς και αποτελεσματικές πολιτικές. Η επιδεινωση της κατάστασης επιταχύνθηκε έτσι ώστε στα μέσα της δεκαετίας του '70 η σύζηση για την κρίση των καθιερωμένων μαζικών κομμάτων να αποβεί κοινός τόπος, ενώ νέα κόμματα έκαναν την εμφάνισή τους, επιτυγχάνοντας την είσοδό τους στα κοινοβού-

14. S.M. Lipset, «On Neoconservatism», *Society*, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1989.

15. J. Krieger, *Reagan, Thatcher and the Politics of Decline*, Polity, Cambridge 1986.

Λια πολλών χωρών.¹⁶ Η συντηρητική κριτική καταγράφει τα φαινόμενα «αποσύνθεσης» ή «παράκαμψης» των κομμάτων και σε κάθε περίπτωση, την αδυναμία τους να περιορίσουν τις αυξήσεις προσοδών. Η δίκαιότερη κριτική ήλθε και πάλι από τον νεοφιλελεύθερο ιδισμό, ιδίως από το γεύμα της Δημοσίας Επιλογής όπως θα δούμε, που υποστήριξε ότι τα πολιτικά υποκείμενα κινούνται ορθολογικά στη βάση της μεγιστοποίησης του «ατομικού» οφέλους — όπως αντίστοιχα τα οικονομικά υποκείμενα — και επομένως είναι φυσικό να εθαρρούνουν δημαγωγικά τις κοινωνικές απαιτήσεις για να μεγιστοποιήσουν την εκλογική τους δύναμη ή την εξουσία τους γενικότερα. Οι περισσότερο νεοσυντηρητικές αναλύσεις ωστόσο αναζήτησαν τις αιτίες που καθιστούσαν προβληματικές αυτές που θεωρούνταν τυπικές λειτουργίες των κομμάτων: τη συνάφηση των συμφερόντων, την ατζολιότητα των εναλλακτικών λύσεων, τη διαμόρφωση των κυβερνητικών πολιτικών, την επιλογή του πολιτικού προσωπικού. Στάθηκαν έτσι περισσότερο στις κοινωνιολογικές μεταβολές που επέφερε ο εκσυγχρονισμός στο βιοτικό και μορφωτικό επίπεδο των πολιτών, καθιστώντας ξεπερασμένες τις οργανωτικές και συμμετοχικές δομές των κομμάτων οι οποίες είχαν διαμορφωθεί στη φάση της εκβιομηχάνισης. Συνκέντρωσαν δε τα πηγά τους στη δυναμική του δημοκρατικού-εκλογικού παιχνιδιού που δημιουργεί το κείμενο κοινωνικό κώδικος και η πολιτικοποίηση της οικονομίας, η οποία καθιστά τα κόμματα ανίκανα να αντισταθούν στις προβολόμενες διεκδικήσεις των κάθε είδους ομάδων.

Εξ ορισμού όμως, το βάρος της συντηρητικής κριτικής συγκεντρώθηκε στα φαινόμενα διάβρωσης που υπέστησαν οι παραδοσιακοί ενδιάμεσοι θεσμοί κοινωνικού ελέγχου και ενσωμάτωσης. Η εκκοσμίκευση και ο δημοκρατικός εξισωτισμός θεωρήθηκαν ως οι διαδικασίες μακρής διάρκειας που υπέσκαψαν το κώδικος τους. Οι ενδιάμεσοι θεσμοί, όπως η ενορία, η οικογένεια, η κοινότητα, ασκούνταν λειτουργίες ελέγχου και παροχής νοήματος στη βάση της παράδοσης, της ιεραρχίας, των άμεσων οργανικών σχέσεων. Ήταν εξάλλου αντίβαρο τόσο στον αυξανόμενο καταναλωτικό ατομισμό που τροφοδοτούσε η καπιταλιστική αγορά όσο και στην αταξία αιτιολογημένης και ηθικά αποδεκτής νομιμοποίησης που

16. Βλ. R. Harmel - J.D. Robertson, «Formation and Success of New Parties. A Cross-National Analysis», *International Political Science Review*, τόμ. 6, τχ. 4, 1985.

αναζήτητά η δημοκρατική κουλτούρα. Εξασφάλιζαν, με άλλα λόγια, αξίες αυτοτελεθάρχητης, σεβασμού της εξουσίας, λειτουργίες άλλη λεγνής που έκανε ανεκτό τον αγοραίο ανταγωνισμό, καθώς και ατζολιμιάτιστης αποδοχής των κατεστημένων αρχών. Η εκκοσμίκευση ως συμψηφής διαδικασία του εκσυγχρονισμού διέβρωσε αργά και σταθερά τον εξισοροποιητικό γόλο και το κώδικος των παραδοσιακών ενδιάμεσων θεσμών. Το «δημοκρατικό κώμα» αμφισβήτησε στη βάση της ισότητας και της συμμετοχής την ατζολιμιάτιστη επιβολή τους. Η ανάληψη από το κώδικος της ευθύνης της κοινωνικής πρόνοιας υπέσκαψε την αντίστοιχη λειτουργία της οικογένειας, της εκκλησίας και των τοπικών κοινοτήτων.¹⁷ Στη βάση αυτής της επιχειρηματολογίας, η συντηρητική κριτική στο κείμενο κοινωνικό κώδικος προέλαβε έντονα ηθικό χαρτακιόρα που έφτασε σε πραγματικές εθνικές καμπάνιες για την αποκατάσταση των παραδοσιακών αξιών.

Έτσι λοιπόν, η πολιτικοποίηση της οικονομίας και η συνεχής δημόσια παρέμβαση, τα προβλήματα που παρουσίασε η αναδιανομή στο πλαίσιο του κώδικος πρόνοιας, οι ανελαστικότητες που επέβαλαν η ισχυροποίηση των οργανώσεων της εργατικής τάξης και των διαφόρων κοινωνικών ομάδων γενικότερα, η διάβρωση των ενδιάμεσων θεσμών κοινωνικού ελέγχου και της παράδοσης, προκάλεσαν κατά τη συντηρητική κριτική την υπερχρόστωση των κυβερνητικών κέντρων και την κρίση διακυβέρνησης. Έγινος που δεν ήταν παρά το σύμπτωμα βαθύτερων αντιθέσεων και προβλημάτων που ενυπήχαν στην ίδια τη σύσταση του κοινωνικού κώδικος. Στα επόμενα κεφάλαια θα δούμε τα χαρακτηριστικά θεοηθικά παραδείγματα που προτάθηκαν ως εμμημένες των «συμπτωμάτων» που προσηγυμένως εκθέσαμε.

17. G. Gilder, *Wealth and Poverty*, Basic Books, Νέα Υόρκη 1980.

νους μπορεί να συλλάβει όλες τις απαραίτητες πληροφορίες για την οργάνωση της οικονομίας. Δεν μπορεί όμως να αμφισβητήσει εξίσου πειστικά ένα θεσμικό καθορισμό μικτής οικονομίας, όπως του κοινωνικού κέρτους. Δεν μπορεί με την έννοια του προηγούμεως προοδισμού: ο Hayek αναπτύσσει αργαία και ισχυρά επιχειρήματα για τις αδυναμίες της κρατικής παρέμβασης και της αναδιανεμητικής δικαιοσύνης. Προσφέρει πειστικά επιχειρήματα υπέρ της αγοράς, ιδίως στη σχέση της με τη γνώση/πληροφωρία. Αποτυγχάνει όμως να προτείνει μια συνεκτική θεωρία που να αναδιατυπώνει τις αρχές του φιλελευθερισμού, όπως ήταν η δηλωμένη πρόθεσή του, και που να αποτρέπει γιζική πειστική κριτική στο κοινωνικό κέρτος. Στην κριτική του για την «αποτυχία του κέρτους» μπορεί κάλλιστα να αντιπαρατεθεί η κριτική για την «αποτυχία της αγοράς», γιατί η θεωρία του Hayek δεν έστρεψε αποφασιστικά τη συζήτηση υπέρ της πρώτης και κατά της δεύτερης. Περισσότερο ενδιαφέρουσα μπορεί να αποδειχθεί η εγκατάλειψη των αφηρημένων προκοινωνικών φιλελευθερων κατασκευών, η άρνηση να υιοθετήσει τη θεωρητική στρατηγική του αφηρημένου ορθολογικού μεγιστοποιητικού ατόμου ή των απόλυτων δικαιωμάτων, για να αναζητήσει της φιλελευθερες αρχές στον ιστορικό και κοινωνικό χαρακτήρα των ατόμων. Χωρίς όμως να επεξεργάζεται μια ικανοποιητική ιστορική θεωρία. Εν είδει αντιπαραβολής: έδειξε πώς οι άνθρωποι παράγονται από την ιστορία, αλλά όχι πώς ή μέχρι που φτιάχνουν την ιστορία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΜΕΤΑ ΤΟ ΣΥΝΤΗΡΗΤΙΚΟ ΚΥΜΑ ΤΗΣ ΔΕΚΑΕΤΙΑΣ ΤΟΥ '80

1. ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΣΥΝΤΗΡΗΤΙΚΗΣ ΔΕΚΑΕΤΙΑΣ

Η εξέταση των χαρακτηριστικών θεωρητικών επεξεργασιών του νεοφιλελευθερισμού και του νεοσυντηρητισμού επιβεβαιώνουν αυτό που λογικά αναμενότανε. Δεν μπορούμε να εξηγήσουμε την επιτυχία και τη διάδοσή τους αν μείνουμε στο θεωρητικό επίπεδο, όσο κι αν αυτό έχει την αυτονομία του και τους δικούς του γυθμούς κίνησης. Οι θεωρητικοποιήσεις της κρίσης του κοινωνικού κέρτους δέχτηκαν, όπως προσαρτήσαμε να δείξουμε, πειστικές κριτικές και ως προς τις προϋποθέσεις τους και από το εσωτερικό τους εννοιολογικούς τους πλαίσια. Από την άλλη, άμεσα ή έμμεσα οι θεωρητικοποιήσεις αυτές επανέφεραν γνωστές «επιμέγες έννοιες»,¹ όπως ελευθερία, ισότητα, δικαιοσύνη, δημοκρατία, που ο ορισμός τους και η σχέση τους δεν βόσκουν «λύση» στο πεδίο της πολιτικής φιλοσοφίας, ενώ ο διάλογος και η αντιπαράθεση βελτώνει την ποιότητα της επιχειρηματολογίας ή αναδεικνύει σαφέστερα τις κοινωνικές και ιστορικές συνδηλώσεις τους. Το Πολιτικό Παράδειγμα είναι έτοιμο να αποδεχθεί αυτό το συμπέρασμα και επιζητεί να αναχαιτίσει το αίτημα της αναδιανομής, της ισότητας και της «υπερβολικής» δημοκρατικής συμμετοχής, με την αποκατάσταση του κύρους των ελίτ και του κέρτους, έτσι ώστε να διευθυνθεί και πάλι το πεδίο της (αφηρητικού κυρίως χαρακτήρα) ατομικής ελευθερίας και της επιχειρηματικής δράσης. Το Ηθικό Παράδειγμα προοφάεται στη μεταφυσική και στην παράδοση προκειμένου να συμβιβάσει τα αντικρουόμενα αιτήματα, χωρίς όμως να είναι σε θέση να δείξει γιατί αυτές θα ανταποκριθούν υποχρεωτικά στις λειτουργίες που τους ανατίθενται ή, ακόμα χειρότερα, γιατί η επι-

1. Για τον χαρακτηρισμό «επιμέγες έννοιες» με ειδική αναφορά την κοινωνική πολιτική, βλ. R. Plant - H. Lesser - P. Taylor-Goodby, *Political Philosophy and Social Welfare*, Routledge & Kegan, Λονδίνο 1980, ιδίως σ. 7-17.

κουλία αυτή θα έχει φιλελεύθερο χαρακτήρα. Το Οικονομικό Παράδειγμα έχει μεγαλύτερες φιλοδοξίες, καθώς υποστηρίζει ότι μπορεί να δώσει μια θεωρητική/επιστημονική απάντηση, η οποία να αποθλίπτει συνολικά την προβληματική του κοινωνικού κλάτους στο θεωρητικό επίπεδο. Επιχειρήσαμε να δείξουμε ότι οι φιλοδοξίες πόρρω απέχουν από την εκπαίδευσή τους και κατά συνέπεια η έκταση του κλάτους πρόνοιας, η σχέση κλάτους-αγοράς παραμένουν ζητήματα που δεν λύνονται θεωρητικά, αλλά αντιμετωπίζονται πολιτικά (αποκλειώντας βεβαίως θεωρητικά επιχειρήματα και μονομερείς λύσεις τύπου «σοβιετικής ολοκληρωτικής σχεδιοποίησης» ή «ανταρχοκραταλισμού»).

Έχει λοιπόν ιδιαίτερη σημασία η ανάλυση των συνθηκών μέσα στις οποίες αναθερμαίνονται και αναδιατυπώνονται οι «επιμαχες έννοιες», καθώς και η πρακτική «λύση» που κάθε φορά δίδεται στο επίπεδο της πολιτικής και κοινωνικής σύγκρουσης. Μόνο με αυτόν τον τρόπο μπορούμε να καταλάβουμε, εξάλλου, αν και τι νέο υπήρξε στην επικράτηση των συντηρητικών δυνάμεων κατά την εκοσαστία που πέρασε. Γιατί το νέο δεν βρίσκεται αφραδώς στα θεωρητικά σχήματα που επεξεργάστηκαν. Οι ίδιοι άλλαξε τα πρόσωπα σαν επιστοροφή στην αρχική θεωρητική αγνότητα του φιλελεύθερου και του συντηρητικού, μέσω της απαίτησης των επιτροπών της κουλτούρας του «σοσιαλδημοκρατικού αιώνα».

Είτσι, οι ακρόαυτες τελικές παρατηρήσεις αναφέρονται επιγραμματικά στις δομικές και πολιτικές προϋποθέσεις του φιλελεύθερου και συντηρητικού ρενίβαλ. Η καλύτερη αφετηρία για την προέγγιση του θέματος είναι αυτός καθαυτός ο *ιδεολογικός πολιτισμολογικός* που χαρακτήρισε τα μεγάλα συντηρητικά κόμματα την περασμένη εκοσαστία. Πυρήνας του υπήρξε το αμάγαμα των αξιών και των πολιτικών του φιλελεύθερου και συντηρητικού που επιτεύχθηκε στη βάση της κριτικής του κοινωνικού κλάτους, γεγονός που προκάλεσε και τις διαφορές στον ονοματισμό του φαινομένου. Αυτό αποτέλεσε και το πραγματικά νέο φαινόμενο των συντηρητικών κομμάτων στη δεκαετία του '80.

Η μορφή που έλαβε διέφερε από χώρα σε χώρα. Εξαργυρώθηκαν από την εθνική ιδιαιτερότητα της πολιτισμικής παραδόσης και του πολιτικού συστήματος.² Πιο άμεσα, εξαργυρώθηκαν από τη φυσιο-

2. Η μέλη των εθνικών ιδιαιτεροτήτων της σύνθεσης στο Β. Giffin, ό.π. Για τις αλλαγές στην πολιτική κουλτούρα μεγάλων δυτικών χωρών, βλ. επίσης J.R. Gibbins (επιμ.), ό.π.

γνωμία των(ου) συντηρητικών(ου) φορέων(α) στους οποίους εκβάλλανε τα διαφορετικά θεωρητικά-ιδεολογικά γεύματα. Στον αγγλοσαξονικό χώρο, ο συντηρητισμός είχε από πολύ παλιά εξοικειωθεί με την αγορά οικονομία και την ατομιστική κουλτούρα της, πράγμα που συνέβαλε στο να εκφραστεί η «Νέα Δεξιά» με ορμή και χωρίς πολλές αναστολές. Στις χώρες όπου ο συντηρητικός χώρος εκπροσωπούνταν από χριστιανικά κόμματα ή συντηρητικά-λαϊκιστικά (γαλλικός γκαλιφισμός) ή σημιμαχικές κυβερνήσεις όπου μετείχαν τέτοια κόμματα, το «κοινοτικό», κρατισμικό πνεύμα που διατνέει αυτές τις κομματικές κουλτούρες, έδρασε ως αντίβαρο. Ενσωμάτωσαν τα νέα στοιχεία, πραγματοποιήσαν τη σύνθεση με λιγότερο θόρυβο και περσιότερη μετριοπάθεια. Σε όλες ωστόσο τις περιπτώσεις, τα επιμέρους ή αντιθετικά στοιχεία που αναμίχθηκαν (σε διαφορετικές κάθε φορά αναλογίες) στη χημική αντίδραση της «Νέας Δεξιάς» ήταν ο οικονομικός φιλελεύθερισμός από τη μια, ο κοινωνικός-ηθικός συντηρητισμός και ο πολιτικός συντηρητισμός του νόμου και της τάξης από την άλλη. Μίγμα αντιθετικό, αν και δεν έλειπαν οι σχετικές διασυνδέσεις στο θεωρητικό επίπεδο. Είδαμε πώς οι δύο διαφορετικές στάσεις συνδυάζονται, π.χ., στον Bell και στον Hayek, όμως ο δυναμισμός και η καινοτομία της σύνθεσης εκδηλώθηκε χάρη σε κάποιες συγκεκριμένες «εξωτερικές» συνθήκες κοινωνιολογικού χαρακτήρα αφενός και ιστορικής πολιτικής συγκυρίας αφετέρου. Πιστεύουμε ότι αυτές οι «εξωτερικές» συνθήκες και η ιστορική συγκυρία είναι το πρώτεύον για την εγμηνεία της περιόδου και του συντηρητικού-φιλελεύθερου ρενίβαλ.

Η πρώτη και αυτονόητη συνθήκη ήταν η κοινή αντίθεση στη «σοσιαλδημοκρατική συνείνωση», στον κρατικό παρεμβατισμό και στην πολιτική των οργανωμένων συμφερόντων που αυτός υπέθαλάπε. Η αντίθεση δεν περιοριζότανε στο εσωτερικό των δυτικών κοινωνιών, πράγμα που αναδεικνύει σαφέστερα τις ιστορικές συγκυρίες που παιακίζονον το όλο φαινόμενο. Επικτεινόντανε στο διεθνές πολιτικό σκηνικό, ώστε να περιλάβει την ψυχοτολομική ατυταράθεση με την Ανατολή που έφτανε τότε την τυρηνική ισορροπία, την αταρχή της κρίσης της οικονομικής ημεονίας των ΗΠΑ, τα κινήματα του '68, κλπ. Να περιλάβει δηλαδή όλες εκείνες τις καταστάσεις που επέτρεταν σε φιλελεύθερους και συντηρητικούς να αναγορεύουν τη «σοσιαλδημοκρατική συνείνωση» ως πρό-έκταση του «διεθνούς αντιπάλου» στο εσωτερικό της Δύσης. Με

αυτό το σχήμα, η κρίση του κοινωνικού κλάτους γνώρισε κρίση της Δύσης και η φιλελεύθερη-συντηρητική αντίληψη έπαιξε τον χαρακτήρα πολιτικής σταυροφορίας για την αναγέννηση της Ισχύος και των αξιών του δυτικού κόσμου.

Η ύπαρξη του «κοινού εχθρού» ήταν καθοριστική προκειμένου να λειτουργήσει ο ιδεολογικός-αξιακός πολυσυλλεκτισμός. Η επένδωση στις αρχές του οικονομικού φιλελευθερισμού και η μαχητική υποστήριξη του ηθικού συντηρητισμού συμβίβαστηκαν για να κατασκευασουν την «κολεκτιβιστική» υπεργολή του κοινωνικού κλάτους και την αριστοεργή-ελευθεριακή κουλτούρα που τροφοδότησε. Στο πολιτικό επίπεδο, η συμπύκνωση συμπληκνώθηκε με το δίπολο «ελεύθερη οικονομία-ισχυρό κλάτος»,³ εύγλωττο τόσο για τις πολυσυλλεκτικές του δυνατότητες όσο και για την αστάθειά του. Το κλάτος έπρεπε να περιδιοριστεί και να αποτορβηγτεί από πολλές λειτουργίες που είχε αναλάβει στην οικονομία και την κοινωνία. Αυτό όμως θα επέφερε σημαντικές ανακατανομές κοινωνικής Ισχύος μεταξύ διαφόρων κοινωνικών τάξεων και ομάδων. Μόνο ένα ισχυρό κλάτος μπορούσε να επιβάλει και να εξασφαλίσει αυτή την ανακατανομή. *Μόνο ένα ισχυρό κλάτος μπορούσε να επιβάλει την προτεγαιδίστρια της αγοράς και της επιχείρησης.* Από την άλλη, η ίδια η αγορά αναλάμβανε έναν ρυθμιστικό ρόλο ο οποίος ανταποκρινόταν σε διαφορετικές ιδεολογικές απαιτήσεις, που όλες όμως είχαν ως κοινό παρονομαστή και στόχο την αποδιάθρωση της «σοσιαλισμοκρατικής συνείδησης». Έτσι, η αγορά γινόταν πάλιν απ' όλα μέσον *πολύπλευρης κοινωνικής πειθαρχησης*: δημοσιονομικής, που θα έβριζε τέλος στην κρατική οικονομική ασυδοσία πολιτικής, που θα έκαιγτε τη συντηρητική αδιάλλαξια και τις ακαμψίες του κεννοαιανού συμβιβασμού· ιδεολογικής, που θα ανέτρεπε την ηθική χαλαρότητα και τον εκμαυλισμό της δεκαετίας του '60.⁴ Η αγορά αμφισβητούσε επιπλέον μια ισχυρή εκδοχή της Πολιτικής και τη δυνατότητα της να μεταρρυθμίσει τους κοινωνικούς θεμούς συνειδητά και με ορθολογικό σχεδιασμό. Εξέδουε ότι η εκδοχή αυτή χαρακτήριζε κυρίως την παράδοση του σοσιαλισμού, και ότι διαχύθηκε στους μηχανισμούς του κλάτους πτόνους, στα

3. Η συμπύκνωση αυτή ανήκει στον A. Gambie, ό.π.

4. Οι M. Minkenberg - R. Inglehart, «Neoliberalism and Value Change in USA: Tendencies in the Mass Public of a Postindustrial Society», στο J.R. Gibbins (επιμ.), ό.π., αναλύουν τη συντηρητική μεταστροφή της κοινής γνώμης ως αντίδοιο στη μετα-υλιστική κουλτούρα της δεκαετίας του '60.

στρώματα των λειτουργών του, στα εργατικά κόμματα και συνδικάτα. Είχαμε επίσης ότι θεωρήθηκε ένοχη, γιατί μ' αυτόν τον τρόπο υπέκοχε το κίβος είτε παροδοοικακότερων θεσμών, όπως η οικογένεια, η κοινότητα, η ενογία, το έθνος, που βίβιοκονται στην καρδιά του συντηρητισμού, είτε της ίδιας της αγοράς και της ατομικής ιδιοκτησίας που εμπνέουν τον φιλελευθερισμό. Η αγορά, τέλος, θα αποκάλυπτε τον οικονομικό ορθολογισμό, τον κοινωνικό δυναμισμό που παράγει η επιχειρηματική δράση, καθώς και τη φυσική (αντικειμενική) κατανομή των πόρων και των εισοδημάτων που είχε ανατραπεί από την πολιτικοποίηση της οικονομίας.

Αυτή η ιδεολογική πολυσυμμία της αγοράς και η αναρρέωση της σε βασικό όπλο για την αποδιαργάνωση του αντιπάλου, συνιστά κατά τη γνώμη μας το καινούριο που χαρακτήρισε τα συντηρητικά κόμματα στην περασμένη εκδοσασεία. Πράγματι, η σχέση του συντηρητισμού με την αγορά είχε λυθεί από παλιά. Η τόσο απορροστική, όμως, χρήση της αγοράς για την επιβολή των συντηρητικών αξιών και κατευθύνσεων ήταν καινοφανής. Το γεγονός αυτό είναι στενά εξαρτημένο από την πολιτική συγκυρία κατά την οποία η αντιπαράθεση στον «σοσιαλισμό», «κολεκτιβισμό», «μοντεργνωισμό», κλπ. αναδείχθηκε σε κίβρο εχθρό. Υπ' αυτή την έννοια, το ιδεολογικό-πολιτικό αμάλγμα των συντηρητικών κομμάτων είναι ασταθές και υφίσταται μεταλλαργές όσο υποβαθμίζεται η σημασία του «αντικολεκτιβιστικού» μετώπου. Σε κάθε περίπτωση, η προτεγαιδίστρια της αγοράς εντάχθηκε τόσο στη φιλελεύθερη ιδεολογία, που την ήθελε πηγή ατομικής ελευθερίας και οικονομικής ευημερίας, όσο και στη συντηρητική ιδεολογία, που την ήθελε μέσον υπεράσπισης των παροδοοικακών «φυσικών» θεσμών και αξιών τις οποίες υπονόμει ο σχεδιαστικός-ορθολογικός παρεμβατισμός της μεταρρυθμιστικής πολιτικής. Μαζί εξάλλου με το ισχυρό κλάτος και την πολιτική πτυγμή, μορφοποίησε τον πολιτικό-αξιακό πολυσυλλεκτικισμό των συντηρητικών κομμάτων.

Η ενότητα όμως έναντι του κοινού αντιπάλου ήταν η μία μόνο πλευρά του φαινομένου, η αμυντική. Η άλλη πλευρά, η οποία του έδωσε δυναμικό και μοντέρνο χαρακτήρα, πήρασε από την άρθρωση του προγοργάματος και του πολιτικού λόγου των συντηρητικών κομμάτων με τις τάσεις που ανέδειξε ο λεγόμενος μεταφορτυτικός μετασχηματισμός και η επιτάχυνση της διεθνοποίησης.

Δεν είναι δυνατόν, ούτε απαιτήητο, να υπεισέλθουμε στις πολλές πλευρές και στα ερωτήματα που θέτει η σχέση με τον μετα-

φορντισμιά βιβλιογραφία. Αποτελεί ασφαλώς την πιο ουσιαστική και νόνημη προσέγγιση στις αλλαγές των σύγχρονων παραγωγικών και κοινωνικών σχέσεων. Προσφέρει επίσης μια χρήσιμη υπόθεση για την εξήγηση και την ιστορική παιδείωση της πρόσφατης επικράτησης των συντηρητικών κομμάτων. Ο ακούσιος πίννακας συνοψίζει στο σχήμα του ιδεώτη του τα βασικά χαρακτηριστικά του φορντισμού και του μεταφορντισμού, όπως προκύπτουν από τη σχετική συζήτηση.⁵

Φορντισμός	Μεταφορντισμός
Βραδεία τεχνολογική ανανέωση	Επιταχυνόμενη ανανέωση
Σταθερές γραμμές παραγωγής	Ευελξία παραγωγής, μεγάλη ποικιλία προϊόντων
Μαζικό μάγκετινγκ	Διαφοροποίηση του μάγκετινγκ και «φωλιές αγοράς»
Πολυεπίπεδη ιεραρχία, κέθηρη αλληλοδιατάραξη	Ιεραρχία ολίγων βαθμίδων, συχνή οριζόντια επικοινωνία
Μηχανιστική οργάνωση	Οργανικό τρόπο οργάνωση
Κάθετη και οριζόντια ολοκλήρωση.	Αυτονομία κέντρα επιχειρηματικού κέρδους, ομοτίματα network, σχέσεις αγοράς στο εσωτερικό των επιχειρήσεων, out-sourcing
Ισραφειοκρατία	Επιχειρηματισμός, επιχειρηματικότητα
Μαζικά συνδικάτα, κεντρική διαπρωσία	Αποκεντρωμένη διαπρωσία
Προσάρεση μισθών	Σχέσεις κέντρου και περιφέρειας, εσωτερικές διαφοροποιήσεις των εργαζομένων τάξεων, απουσία νεοσυντηρησιακών σχημάτων διαπρωσίας
Ενιαία τάξη δικαιόφωση, ταξικά διπολικά πολιτικά συστήματα	Πλαιοκρατική τάξη δικαιόφωση
Θεσμολογία του ταξικού συμβιβασμού	Τεταχυνόμενες πολιτικές αγορές
Τυποποιημένες μορφές κοινωνικών πολιτικών	Αναπόλητες ατομικής επιλογής στις κοινωνικές πολιτικές,
Μεγάλα ταξικά κόμματα εθνικής	Κοινωνικά κινήματα, πολυκομματισμός, τοπικές & περιφερειακές πολιτικές οργανώσεις

Όπως σε κάθε περίοδο γήνησων και ουσιαστικών μετασχηματισμών, έτσι και τώρα ανακύπτουν κρίσιμα ερωτήματα. Ποια είναι

5. Η τυποποίηση είναι από το M. Rustin, «The Politics of Post-Fordism: or, the Trouble with "New Times"», *New Left Review*, τχ. 175, 1989. Βλ. επίσης S. Lash - J. Urry, *όπ.*, σ. 3-7.

η έκταση του νέου; Πώς συντηρείται και πώς διατηρείται με το παλιό; Υπόκειται αλλαγή του «παραγωγικού παραδείγματος» ή αλλαγές στο πλαίσιο του παλιού; Ποιες είναι οι σχέσεις και ποιες οι επιπτώσεις στο πολιτικό και ιδεολογικό-ηθικό επίπεδο; Ποιες είναι οι στρατηγικές συνεπαιγωγές για τα δρώμενα πολιτικά και κοινωνικά υποκείμενα; Τα ερωτήματα αυτά βδίδονται στο επίκεντρο των σχετικών αναλύσεων, καθώς δίνονται διαφορετικές απαντήσεις.⁶ Αυτό που ενδιαφέρει εδώ και το οποίο γίνεται ειδικά αντιληπτό είναι ότι — υπό όρους — οι προηγούμενες τάσεις μπορούν να συνδυάζονται στην ισχυροποίηση του φιλελεύθερου και συντηρητικού κύματος ή και στην αιτιοδυνάμωση των αντιπάλων του.

Πόσο μάλλον όταν συνεπικουρούνται από τη δεύτερη μεγάλη αλλαγή που σημειώσαμε: την επιταχυνόμενη διεθνοποίηση και τη μείωση των εξουσιών του εθνικού κράτους, την εξάγλυση της χρηματιστικής οικονομίας και την αυξανόμενη αυτονομία της από 6. Μόνο ενδεικτικά μπορούμε να αναφερθούμε στη σχετική βιβλιογραφία που είναι ήδη ογκώδης και συνεχώς αυξάνει. Μια καλή χαρακτηριστική του πεδίου και των διαφορητικών τάσεων να την ανάδωση του «μεταφορντισμού» και της «ευελξίας» είναι η εισήγηση του K. Nielsen, «Towards a flexible Future - Theories and Politics», στη συλλογική μελέτη των B. Jessop - H. Kastendiek - K. Nielsen - O.K. Pedersen, *The Politics of Flexibility. Restructuring State and Industry in Britain, Germany and Scandinavia*, Edward Elgar, Aldershot 1991. Ειδικότερα για το βασικό πλαίσιο της «οχολής της γύψισης», τις χαρακτηριστικές συμβολές και κριτικές, βλ. R. Boyer, *La Theorie de la regulation* (ελ. μετ., *Η θεωρία της γύψισης*, Εξάντας, Αθήνα 1988). Επίσης βλ. A. Lipietz, *Mirages et miracles*, 1985 (ελ. μετ., *Αυτοπάτες και θαύματα*, Εξάντας, Αθήνα 1990). Διάλογος για οριζόμενα ζητήματα που έθεσε η σχολή της γύψισης στη μαξιστική σκέψη για το σύγχρονο κράτος αναπτύσσεται στο W. Bonefeld - J. Holloway (επιμ.), *Μεταφορντισμός και κοινωνική μορφή*, Εξάντας, Αθήνα 1993. Κριτικά αναφέρονται επίσης οι R. Brenner - M. Glick, «The Regulation Approach: Theory and History», *New Left Review*, τχ. 188, 1991. Για τους προαναφερθέντες της σχολής της γύψισης στην ανάδωση των αναδιαρθρώσεων της δεκαετίας '80, βλ. R. Boyer, «The Eighties: The Search for Alternatives to Fordism», στο J. Jessop, κ.ά., *όπ.* Για την «ευέλικτη εξειδίκευση» κλασικά είναι το έργο των M. Piore - C. Sabel, *The Second Industrial Divide*, Basic Books, Νέα Υόρκη 1984. Κριτικά σ' αυτό στέκονται οι Karel Williams, κ.ά., «The end of Mass Production?», *Economy and Society*, τόμ. 16, τχ. 3, 1987. Βλ. επίσης D. Harvey, «The Geographical and Geopolitical Consequences of the Transition from Fordism to Flexible accumulation», στο G. Stenfield - J. W. Hughes, *America's New Market Geography*, Rutgers, New Jersey 1988. Για την ελληνική πραγματικότητα, βλ. Αντιγόνη Λουμαζάκη, *Ευέλικτη εξειδίκευση: Κρίση και αναδιάρθρωση στη μικρή βιομηχανία*, Gutenberg, Αθήνα 1991. της ίδιας, *Η πρόκληση της ανάπτυξης σε μικρή κλίμακα*, Πατάζησης, Αθήνα 1992.

την «παρονομαστική» (που παράγει «υλικά» αγαθά και υπηρεσίες), τη διεθνοποίηση των μέσων μαζικής ενημέρωσης, των καταναλωτικών προτύπων και των life styles. Αυτή βεβαίως ήταν η μία όψη του νομιοματος της διεθνοποίησης. Η άλλη, διαμορφώθηκε από τις επιπτώσεις που είχε η διάλυση του μεταπολεμικού νομιμοτατικού συστήματος και των ισορροπιών που το υποβάσταζαν. Έχει αναλθεί πειστικά πως αφετηρία υπήρξε η διάβρωση της οικονομικής ισχύος των ΗΠΑ — θεμέλιου του συστήματος — από την αναγεννηθείσα ανταγωνιστικότητα της Ευρώπης/Γερμανίας και της Ιαπωνίας. Πως η αλλαγή των συσχετισμών μεταξύ των βασιικών πόλων της παγκόσμιας καιπταλοτικής οικονομίας εκτός του ότι συνέβαλε στην κρίση των εθνικών κειναισιών συμβασιών, αποτέλεσε αφετηρία συγκρουσιακών οικονομικών πολιτικών με στόχο τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της κάθε χώρας: πως οι συγκρούσεις αυτές διαμόρφωσαν κατά μεγάλο μέρος και τη διεθνή πολιτική σκηνή των δύο τελευταίων δεκαετιών.⁷ Αυτό όμως που ενδιαφέρει να επισημάνουμε, είναι η επικράτηση ενός γενικού οικονομικού περιβάλλοντος που έκανε κανόνα την περιολοιτική πολιτική, τις ανταγωνιστικές πολιτικές λιτότητας και πρωταρχικό πολιτικό μέλημα την αποδοτικότητα της κάθε εθνικής οικονομίας στον διεθνή ανταγωνισμό.

Κανένος κοινωνικός και οικονομικός υτερεγμινισμός δεν εριβάλλει μια διεθνή πολιτική έκφραση αυτών των αλλαγών. Ακόμα περλοσοότερο, δεν ταυτίζονται, ούτε παράγουν υποχρεωτικά ή αποκλειστικά μια μοντέλα, δυναμική και ατομολική κουλτούρα. Πρόκειται για αντιφατικές διαδικασίες, όπου η παρονομαστική ευελιξία και η εξειδίκευση κάλλιστα εξυπηρετήθηκε και εξυπηρετείται από ένα συντηρητικό/παραδοσιακό κοινωνικό περιβάλλον, από την εκμετάλλευση αδύναμων τμημάτων της αγοράς εργασίας και της κοινωνίας, από ενεργές κρατικές πολιτικές. Μπορούμε όμως με ασφάλεια να θεωρήσουμε ως ιστορικό γεγονός ότι από τα μέσα

7. Για τις διαδικασίες αυτές βλ. μεταξύ άλλων R. Parboni (επιμ.), *Dinamiche della crisi mondiale*, Editori Riuniti, Roma 1988· του ίδιου, «Le strategie economiche internazionali degli Stati Uniti e l'Europa occidentale», στο R. Parboni - I. Walterstein (επιμ.), *L'Europa e l'economia politica del sistema-mondo*, Franco Angeli, Milano 1987. Επίσης M. De Cecco, «Οι πέντε όψεις της νέας διεθνούς οικονομικής τάξης», στο Γ. Βουλγερης (επιμ.), *Η ερόμενη ημεέρα*, Παράσητης, Θεσσαλονίκη 1992. Για τη σχέση της «Νέας Δεξιάς» με τις διαδικασίες διεθνοποίησης, βλ. M. Patricia Marchak, *The Integrated Circus. The New Right and the Restructuring of Global Markets*, McGill-Queen's University Press, Montreal 1991.

περίπου της δεκαετίας του '70, όλες αυτές οι αλλαγές φαίνεται να κλίνουν αποκλειστικά υπέρ της επικράτησης των επιλογών των συντηρητικών κομμάτων, προορφέροντας ταυτόχρονα το πεδίο προαγμάτωσης του ιδεολογικού πολυουλλεκτισμού τους. Το ανταγωνιστικό διεθνές οικονομικό περιβάλλον επιβάλλει το πνεύμα της κοινωνικής πειθαρχίας με την αυστηρότητα της «αντικειμενικότητας κατάστασης». Η παρονομαστική ευελιξία και οι νέες μορφές κατανάλωσης δίνουν πειστικότητα και κυρίως την αίσθηση της ιστορικής προοπτικής στην επανέκταμψη των φιλελευθέρων αξιών. Η κεντρικότητα της αγοράς και της επιχείρησης — δεδομένης και της κρίσης του ανταπολικού μάλοκ — φαίνεται σαν αναμφισβήτητη πραγματικότητα: πραγματικότητα που ενισχύει ταυτόχρονα την ατομικότητα, υπηρχει την ελευθερία της ατομικής επιλογής, την επιχειρηματικότητα και την εμπλοτισσύνη στις ίδιες δυνάμεις.

Επιπλέον, το πεδίο δράσης της αγοράς φαντάζει απεριορίστο. Οι νέες τεχνολογικές δυνατότητες επιτρέπουν επιχειρηματικές στρατηγικές, οι οποίες οδηγούν στη διεύδυση της μορφής εμπόρευμα πρακτικά σε όλους τους τομείς που το κοινωνικό κλάτος είχε απο-εμπροσμηματοποιήσει ενισχύοντας την έξω-αγοραία αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης. Η εργασία ανάρτυξη στον τομέα των υπηρεσιών συνεχίζουν στην ίδια κατεύθυνση. Την ίδια βέβαια στιγμή, αυτές οι τάσεις υποχρύνουν σε επώδυνες αναδιαρθρώσεις. Το επιχείρημα όμως των συντηρητικών κυβερνήσεων ότι αποτελούν πρόσκαιρες δοκιμασίες, αποδεικνύοτανε πολιτικά πειστικό.

Οι ίδιες διεργασίες φαίνεται να λειτουργούν ακριβώς αντίθετα για την Αριστερά και τη σοσιαλιστική κουλτούρα. Βέβαια, κάθε κόμμα αντέδρασε διαφορετικά στις νέες καταστάσεις. Οι ιδιαίτερες εθνικές συνθήκες, η στρατηγική δεινότητα ή ανακανότητα των κομμάτων καθόρισαν τις διαφορετικές επιδόσεις των μεγάλων αριστερών κομμάτων στη δεκαετία του '80.⁸ Γενικά όμως, η Αριστερά βρέθηκε κατά κανόνα με την πλάτη στον τοίχο. Η διεθνοποίηση και ο διεθνής ανταγωνισμός ασκούν ασφυκτική πίεση στην αγορά εργασίας κάθε χώρας. Η βιομηχανική αναδιάρθωση, η μεταφορά βασικών βιομηχανικών κλάδων στις χώρες της περιφέρειας, μαζί με την ανάπτυξη των μεταφορτικών οικονομικών δραστηριοτή-

8. Για τις γενικές τάσεις αλλά και τις εθνικές ιδιομορφίες των αριστερών κομμάτων κατά τη δεκαετία του '80, βλ. F.F. Piven (επιμ.), *Labour Parties in Postindustrial Societies*, Polity Press, Οξφόρδη 1991.

των υπονομεύει το μαζγο-υποκείμενο εργατική τάξη, διαφορξίζει όλο και πιο πολύ τους εργαζόμενους, υποβαθμίζει την ηθική αξία αυτής καθωυτής της εργασίας. Η Αγιοστερά — κυρίως η σοσιαδημοκρατική — χτυπιείται έτσι στην καρδιά: στους δύο βασικούς θεμούς που ιστορικά παρήγαγε και οι οποίοι στηλίξαν την ηγεμονία της οργανώνοντας θεσμικά τον «σοσιαδημοκρατικό συμβιβασμό»: το μαζικό κόμμα και το μαζικό εργατικό συνδικάτο. Οι νεοσυντεχνιακές δομές και οι ρημερείς διαπραγματεύσεις συνδικάτου-εργοδοσίας-κράτους, οι οποίες κυρίως στη δεκαετία του '70, φαινόταν να αποτελούν το βασικό όπλο της Αγιοστεράς για τη διαμόρφωση της μαζο-οικονομικής πολιτικής και την αντιμετώπιση της κρίσης, εξουδετερώθηκαν μέσα σε μικρό διάστημα από τις νέες συνθήκες της αγοράς εργασίας και την αποδυνάμωση των συνδικάτων.⁹ Τα σοσιαλιστικά κόμματα που βρέθηκαν στην εξουσία κατά τη δεκαετία του '80, όπως συνέβη στη Ν. Ευρώπη, είτε καταφανώς απέτυχαν ως κυβερνητικές δυνάμεις, είτε αντιμετωπίσαν έντονη κρίση ταυτότητας καθώς διαχειρίζονταν μια γρομμή που επέβαλε το συγκεκριμένο διεθνές περιβάλλον, αλλά όχι η προγραμματική και πολιτική τους παράδοση.

Μέσα σ' αυτές λοιπόν τις συνθήκες, τα συντηρητικά κόμματα έβαλαν την πολιτική σφραγίδα τους και τον ιδεολογικό πολυωλεκτικό λόγο τους. Ο φιλελεύθερος ατομικός πάλι στον ηθικό συντηρητισμό κι αυτός στον μεταμοντέρνο «ατελεθεωρωτικό» πλουραλισμό των μεγικών/τοπικών ταυτοτήτων. Ο δεξιός λαϊκιστικός λόγος του Ρήγγαν και της Θάτσερ κατόρθωσε να εκφράσει με ιδιαιτεγή επιτυχία αυτό το melting pot. Ο ίδιος ο σύνθετος χαρακτήρας του φαινομένου αντανακλάστηκε στις αναλύσεις που επιχείησε η Αγιοστερά. Η σχέση της πολιτικής επικράτησης της «Νέας Δεξιάς» με τους μεταφροντικούς μετασχηματισμούς και την κρίση του εθνικού κράτους, το βάρος που είχε το νέο και το παλιό στη νέα σύνθεση και τα συμπεράσματα που μπορούν να εξαχθούν για τα αξιοστερά κόμματα, αποτέλεσαν επίμαχα ζητήματα που διαίχτησαν όχι μόνο θεωρητικά αλλά και πολιτικά τις αξιοστερές δυνά-

9. Για την κρίση του νεοσυντεχνιασμού, ιδίως μέσα στην ακολουθομένη διαδικασία Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, βλ. Ph. C. Schmitter - W. Streeck, «From National Corporatism to Transnational Pluralism: Organized Interests in the Single European Market», *Politics and Society*, τόμ. 19, τχ. 2, 1991. Ericson, βλ. C. Sabel, «A Fighting Change», στο P. Hall (επιμ.), «European Labour in the 1980s», *International Journal of Political Economy*, τόμ. XVII, τχ. 3, 1987.

μεις. Συμβολική υπήρχε από αυτή την άποψη, η επίμονη συζήτηση και αναταραγή της αγγλικής Αγιοστεράς για το βάρος και τη σημασία του θάτσερικού.¹⁰

2. ΟΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΜΕΤΑ ΤΗ ΣΥΝΤΗΡΗΤΙΚΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ

Η αποτίμηση ενός πολιτικού κινήματος θέτει, όπως ξέρουμε, δύο οραλά και σύνθετα μεθοδολογικά προβλήματα. Πώς ζυγίσεις τις αντικειμενικές τάσεις, τους δομικούς κατανοηκασμούς και τις συγκεκριμένες επιλογές; Ποια κριτήρια είναι καθοριστικά; Πώς εκτιμάς την ιδεολογική επιρροή ή παρακαταθήκη, τη μονυμότερη πολιτική επίδραση, τις επιπτώσεις στις κρατικές πολιτικές ή στο ήθος μιας κοινωνίας; Και πώς συνδυάζεις αυτές τις όψεις; Δεν είναι στην πράξη αυτού του βιβλίου να επιχειρήσει κομιά αποτίμηση τέτοιου είδους. Θεωρεί όμως αναγκαία μια σχετική υπόληψη. Όσο συνυψημμένο είναι να υπεξημάται ένα φαινόμενο όταν πρωτοεμφανίζεται, άλλο τόσο συνυβλίζεται να υποτιμάται όταν υποχωρεί. Κάθως το φιλελεύθερο-συντηρητικό κύμα της δεκαετίας του '80 σπάζει πάλω στην οικονομική ύφεση και την πολιτική οββασιότητα του μεταδολικού κόμμου, καθώς τα οικονομικά αποτελέσματα της διακυβέρνησης του στις «μητσοτόλεις» της «Νέας Δεξιάς» (ΗΠΑ, Βρετανία) κλίνονται κατά κανόνα από φτωχά ως αγαπητικά, είναι εύκολο να αντιμετωπιστεί ως μια τρέχουσα κομμιατική εναλλαγή στην εξέλιξη των δυτικών δημοκρατικών καθεστώτων. Και συνεπώς, η παρακαμή του να δημιουγεί την ψευδαίσθηση ότι θα σημαίνει μοιραία την επανέκαμψη των αντιπάλων δυνάμειων και ιδεών. Τούτο μπορεί να συμβεί κοιτώντας κανείς το φαινόμενο από δύο αντίθετες πλανεές. Από την πρώτη, τη «δεξιά», θεωρείται ότι το πολιτικό πλανεγίδι, τουλάχιστον στη Δύση, δεν επιφυλάσσει πάλων εκτάλξεις, καθώς ταλαντεύεται μεταξύ μιας μετριοπαθούς Αγιοστεράς και μιας μετριοπαθούς Δεξιάς που προτείνουν μια ελαφρά επίτηος διαφοροποιημένη αναλογία ισότητας και ελευθερίας. Από τη δεύτερη ορτική, την «αριστερή», θεωρείται, αντίθετως, ότι ο κοπιταλαιομός στη Δύση δεν επιφυλάσσει εκτάλξεις ή σημαντικές αλλαγές που να τροποποιούν δραστικά τον χαρακτήρα των μεταπολεμικών τάξικών αντιθέσεων και την κίνηση των βασικών κοινωνικών-πολιτικών υποκειμένων. Επομένως, δεν έχουν και μεγάλη θε-

10. Βλ. εδώ, εισαγωγή, τις βιβλιογραφικές αναφορές της σημ. 2.

ΚΕΝΤΡΟ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ
ΓΕΝΙΚΗΣ ΣΥΝΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΣ ΕΡΓΑΤΩΝ ΕΛΛΑΔΑΣ

ΦΤΩΧΕΙΑ, ΑΝΙΣΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ

Επιμέλεια

Σωκράτης Κονιόρδος, Νίκος Φωτόπουλος

Συγγραφείς

Άγγελος Ευστράτογλου, Θεόδωρος Μπράκος, Νίκος Μουζέλης,
Πάνος Τσακλόγλου, Νίκος Φωτόπουλος, Lorenzo Giasanti,
Rebecca Gumbrell-McCormick, Richard Hyman, Peter Jarvis,
Michael Mann, Enzo Mingione, Guido Cavalca

ΑΘΗΝΑ 2010

Περιεχόμενα

Πρόλογος Γιάννη Παναγόπουλου.....	13
Προλογικό σημείωμα Νίκου Μουζέλη	15
Εισαγωγή των επιμελητών Σωκράτη Κονιόρδου, Νίκου Φωτόπουλου.....	19
<i>RICHARD HYMAN</i>	
Εργατικά συνδικάτα και παγκοσμιοποίηση: Σε αναζήτηση στρατηγικής και αλληλεγγύης.....	29
<i>REBECCA GUMBRELL-McCORMICK</i>	
Η ανασύνθεση του διεθνούς συνδικαλιστικού κινήματος: Η δημιουργία της Διεθνούς Συνομοσπονδίας Εργατικών Συνδικάτων.....	55
<i>ΑΓΓΕΛΟΣ ΕΥΣΤΡΑΤΟΓΛΟΥ</i>	
Ανισότητες στην ελληνική αγορά εργασίας. Η περίπτωση των ατόμων χωρίς υποχρεωτική εκπαίδευση	79
<i>MICHAEL MANN</i>	
Οι διαφορετικές επιπτώσεις του νεοφιλελευθερισμού σε όλο τον κόσμο	99
<i>GUIDO CAVALCA, LORENZO GIASANTI, ENZO MINGIONE</i>	
Η απασχόληση στην Ευρώπη: Ευελιξία και ρυθμιστικοί κανόνες.....	127
<i>ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΜΗΤΡΑΚΟΣ, ΠΑΝΟΣ ΤΣΑΚΛΟΓΛΟΥ</i>	
Φτώχεια και ανισότητα στην Ελλάδα: Τι δείχνουν τα διαθέσιμα στοιχεία;	145
<i>PETER JARVIS</i>	
Παγκοσμιοποίηση, γνώση και η ανάγκη για επανάσταση στη μάθηση. Μπορούμε πράγματι να χτίσουμε μια Πόλη του Ανθρώπου;.....	175
<i>ΝΙΚΟΣ ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ</i>	
Κοινωνικές ανισότητες, εκπαίδευση και απασχόληση. Το διακύβευμα μιας ρεαλιστικής πολιτικής διασύνδεσης της εκπαίδευσης με την απασχόληση.....	193

Οι διαφορετικές επιπτώσεις του νεοφιλελευθερισμού σε όλο τον κόσμο*

Michael Mann

1. Εισαγωγή

Η στροφή προς το νεοφιλελευθερισμό αφορά τη μετατόπιση που άρχισε γύρω στο 1970 από τις πολιτικές του κεϋνσιανισμού και της εκβιομηχάνισης του τύπου της υποκατάστασης των εισαγωγών προς πολιτικές περισσότερο «φιλικές προς την αγορά». Η στροφή αυτή σήμαινε την απελευθέρωση της αγοράς προϊόντων και των εισροών διεθνούς κεφαλαίου, την απορρύθμιση των εθνικών χρηματοπιστωτικών αγορών και των αγορών εργασίας, την εξισορρόπηση του προϋπολογισμού και τη μείωση του κρατικού παρεμβατισμού στην οικονομία. Στις χώρες του Νότου οι πολιτικές αυτές ονομάστηκαν πολιτικές «διαρθρωτικής προσαρμογής».

Το ενδιαφέρον μας θα επικεντρωθεί στο μέγεθος και στις επιπτώσεις αυτής της μετατόπισης και όχι στα αίτιά της. Εν συντομία μπορούμε να πούμε ότι τη στροφή προς το νεοφιλελευθερισμό προκάλεσαν πολλοί παράγοντες: η παγκοσμιοποίηση της παραγωγής και ο αυξανόμενος ρόλος της χρηματοοικονομίας στην παγκόσμια οικονομία· η υποχώρηση τόσο του διεθνούς χρηματοπιστωτικού συστήματος του Μπρέτον Γουντς όσο και των κεϋνσιανών πολιτικών, καθώς και εκείνων της εκβιομηχάνισης του τύπου της υποκατάστασης των εισαγωγών· η άρνηση των ΗΠΑ να επαναφέρουν ένα πολυμερές σύστημα Μπρέτον Γουντς νέου τύπου· η κάθετη πτώση του ποσοστού του κέρδους στις προηγμένες χώρες και η υπερσυσσώρευση του κεφαλαίου σε αυτές (όπως

---

* Μετάφραση: Αναστασία Λιάπη

και στις πετρελαϊκές οικονομίες στη Μέση Ανατολή): επιπλέον, οι συνακόλουθες αγορές των πετροδολαρίων και ευρωδολαρίων. Αυτό προκάλεσε γενική αίσθηση κρίσης του πιο έντονα κρατικιστικού συστήματος, την επιθυμία του κεφαλαίου να μειώσει τη δύναμη της εργασίας και να άρει τους περιορισμούς στις ελεύθερες αγορές. Περιλάμβανε έναν αυξανόμενο ρόλο του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου στη διαμόρφωση της πολιτικής οικονομίας των χωρών του Βορρά, το οποίο αδημονούσε να χρησιμοποιήσει πλεονάζοντα κεφάλαια σε όλο τον κόσμο. Ωστόσο, οι ισχύοντες κανονισμοί περιόριζαν τη δυνατότητά του να το πράξει. Αυτό επέφερε μεγάλη κρίση στον κόσμο το 2008, η οποία έχει μειώσει κατά πολύ το εύλογο των νεοφιλελεύθερων λύσεων.

Παρ' όλα αυτά, οι νεοφιλελεύθεροι ισχυρίστηκαν –και εξακολουθούν να ισχυρίζονται– ότι οι πολιτικές τους αποτελούν λύση για τα δεινά της διεθνούς οικονομίας. Οι αντίπαλοί τους διαφωνούν, αλλά και οι ίδιοι θεωρούν ότι ο νεοφιλελευθερισμός έχει σαρώσει ολόκληρο τον κόσμο προκαλώντας σοβαρούς κινδύνους στους εργαζομένους ανά την υφήλιο. Υποστηρικτές και επικριτές από κοινού θεωρούν το νεοφιλελευθερισμό το επίκεντρο της πρόσφατης φάσης της παγκοσμιοποίησης, ένα μετασχηματισμό του κόσμου ο οποίος δεν αναχαιτίζεται εύκολα. Για παράδειγμα, το άνοιγμα των κεφαλαιαγορών έχει διαδοθεί ευρύτατα, καθώς οι κυβερνήσεις η μία μετά την άλλη μειώνουν τα επίπεδα των χρηματιστικών περιορισμών επί του εισερχόμενου και εξερχόμενου κεφαλαίου. Ορισμένοι νεοφιλελεύθεροι επίσης συμφωνούν με τους επικριτές ότι πρώτα απ' όλα αυτή η στροφή οδηγεί σε μεγαλύτερη ανισότητα, αν και μετά προβάλλουν το επιχείρημα ότι αυτό πρόκειται να αντιστραφεί, καθώς μέσω των πολιτικών τους θα επιτυγχάνεται η ανάπτυξη. Σε γενικές γραμμές, οι περισσότεροι βλέπουν αυτή τη φάση της παγκοσμιοποίησης ως μια περίοδο διευρυνόμενης ανισότητας.

Θα σταθώ σε μερικές από αυτές τις απόψεις. Αρχικά, οφείλω να ομολογήσω ότι θεωρώ το νεοφιλελευθερισμό μια πολύ πρωτόγονη κοινωνική θεωρία. Ως κοινωνιολόγος, με βάση την κληρονομιά των διαφορετικών θεωριών του Marx, του Durkheim και του Weber, δεν θεωρώ τις αγορές «φυσικές» κατά μία έννοια. Αντίθετα, οι αγορές χρειάζονται πάρα πολλές κοινωνικές προϋποθέσεις προτού να είναι σε θέση να λειτουργήσουν αποτελεσματικά. Η παροχή μεγαλύτερης δύναμης στις διαδικασίες της αγοράς δίνει μεγαλύτερη δύναμη σε εκείνους που κατέχουν σπάνιους οικονομικούς πόρους μέσα στο συγκεκριμένο σύστημα παραγωγής· επιπλέον αποδυναμώνει το σύνολο εκείνων που διαθέτουν λιγότερους πόρους στην αγορά, ειδικά όσους ωφελήθηκαν από το προηγούμενο σύστημα ρυθμίσεων. Έτσι, η συνηθισμένη άποψη των οικονομολόγων για την «αποτελεσματικότητα» των περισσότερων ή των λιγότερων ρυθμίσεων πρέπει να συμπληρώνεται από το ερώτημα των κοινωνιολόγων για το ποιος βγαίνει κερδισμένος.

Έχοντας πει τα παραπάνω θα προβάλω ένα εμπειρικό επιχείρημα. Πρώτα πρώτα θέλω να τονίσω τις διαφορετικές επιπτώσεις του νεοφιλελευθερισμού στα διάφορα μέρη του κόσμου και σε ποικίλα ζητήματα. Η συζήτηση θα περιστραφεί γύρω από πέντε άξονες: την ανισότητα, τα κράτη πρόνοιας, τα προγράμματα διαρθρωτικών προσαρμογών, το ελεύθερο εμπόριο και τη χρηματοπιστωτική απορρύθμιση. Υποστηρίζω τις εξής θέσεις: τα επίπεδα ανισότητας και η επίδραση του νεοφιλελευθερισμού σε αυτά ποικίλλουν σε μεγάλο βαθμό σε όλο τον κόσμο. Σημειώθηκαν όντως κρίσεις των δημοσίων δαπανών για την πρόνοια, αλλά συχνά δεν έχουν ιδιαίτερη σχέση με τα νεοφιλελεύθερα προγράμματα. Τα προγράμματα διαρθρωτικών προσαρμογών και ελεύθερου εμπορίου του νεοφιλελευθερισμού δεν έχουν πετύχει τους στόχους τους και ήδη έχαναν μέρος από την αίγλη τους πολύ πριν από τη μεγάλη οικονομική κρίση του 2008-2009. Ασφαλώς, η κρίση αυτή ήταν το μεγαλύτερο πλήγμα στη επιρροή του νεοφιλελευθερισμού, παρόλο που έχει καταλάβει τόσες πολλές θέσεις εξουσίας που θα μπορούσε ίσως και να την ξεπεράσει. Ωστόσο, τα κράτη μπορούν να εξακολουθήσουν να κάνουν πολιτικές επιλογές για το τι είδους αναδιαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις επιθυμούν, αν και καθένα διαθέτει διαφορετικά περιθώρια αυτονομίας για κάτι τέτοιο. Ο κόσμος διαφέρει κατά πολύ αλλά, αντίθετα με πολλές απόψεις για την παγκοσμιοποίηση, τα κράτη-έθνη δεν παρακαμάζουν. Πραγματικά, η παγκοσμιοποίηση του κράτους-έθνους αποτελεί πρωταρχικό χαρακτηριστικό της παγκοσμιοποίησης.

2. Ανισότητα

Θα ξεκινήσω από το ερευνητικό εύρημα που με οδήγησε σ' αυτόν το δρόμο σκέψης. Μαζί με τον Dylan Riley (Mann & Riley, 2007) συγκεντρώσαμε στοιχεία για την ανισότητα ατόμων και νοικοκυριών σε όλες τις χώρες που διέθεταν τα σχετικά δεδομένα ανατρέχοντας αρκετές δεκαετίες πίσω (δυστυχώς η Ελλάδα δεν συγκαταλέγεται σε αυτές). Το σύνολο των δεδομένων απαρτίζεται από συντελεστές Gini, ένα ευρύτατα διαδεδομένο μέτρο για την ανισότητα στο σύνολο του πληθυσμού. Τα στοιχεία προέρχονται κυρίως από τις περισσότερο ανεπτυγμένες χώρες (αφού αυτές διαθέτουν έγκυρα δεδομένα), αλλά μπορέσαμε επίσης να συμπεριλάβουμε πολλές χώρες της Λατινικής Αμερικής και πληθώρα δεδομένων από την Ασία.

Παρατηρήσαμε δύο ευρύτερες γενικές τάσεις: ξεκινώντας από τις δεκαετίες του 1950 και του 1960 η ανισότητα μειώθηκε σημαντικά στις περισσότερες χώρες· έπειτα, στις δεκαετίες του 1980 και του 1990 αυξήθηκε, αν και πιο ελαφρά και με μεγάλη διαφοροποίηση στις περισσότερες χώρες. Ωστόσο, τα στοιχεία ανέδειξαν επίσης τα αποκαλούμενα «μακροπεριφερειακά» καθεστώτα ανισότητας, τα οποία έγιναν ιδιαίτερα εμφανή κατά την ύστερη περίοδο.

Διαπιστώσαμε ότι υπάρχουν έξι μακροπεριφέρειες: η αγγλοσαξονική (την οποία προτιμώ να αποκαλώ αγγλόφωνη), η σκανδιναβική, η ηπειρωτική δυτικοευρωπαϊκή (εφεξής θα αποκαλείται «Ευρώ»), η λατινοαμερικανική, η ανατολικοασιατική και η νοτιοασιατική. Δείξαμε ότι στο εσωτερικό των περιοχών αυτών οι διαφορές είναι κατά πολύ μικρότερες από τις μεταξύ τους διαφορές, αποδεικνύοντας ότι οι μακροπεριφέρειες υφίστανται ως διακριτά καθεστώτα ανισότητας. Επίσης δείξαμε ότι τα έξι περιφερειακά καθεστώτα δεν παρέμειναν σταθερά ως προς τη μεταξύ τους σχέση, αλλά ακολούθησαν ξεχωριστές διαδρομές στο χρόνο. Στη δεκαετία του 1950 οι αγγλόφωνες χώρες ήταν οι πιο εξισωτικές, και μόνο αργότερα ανέπτυξαν το μεγαλύτερο ποσοστό ανισότητας, που γενικά υποτίθεται πως είναι το χαρακτηριστικό του «φιλελευθερισμού» τους. Οι σκανδιναβικές έγιναν οι πιο εξισωτικές χώρες στα μέσα της εξεταζόμενης περιόδου. Οι «Ευρώ» ξεκίνησαν ως εκείνες με τις περισσότερες ανισότητες μεταξύ των δυτικών χωρών, αλλά κατόπιν έγιναν σχεδόν τόσο εξισωτικές όσο και οι σκανδιναβικές κατά τη δεκαετία του 1980. Η Λατινική Αμερική άρχισε ως η περιοχή με τις μεγαλύτερες ανισότητες απ' όλες και παρέμεινε έτσι – με μια ιστορική κληρονομιά εθνικής ενίσχυσης των ταξικών διαφορών και απουσίας αγροτικής μεταρρύθμισης. Η ανατολική Ασία παρέμεινε μάλλον εξισωτική και αυτή, όπως ήταν από παλιά, ενώ οι νοτιοασιατικές χώρες συνέκλιναν προς ένα μέτριο επίπεδο ανισότητας.

Από τη δεκαετία του 1970 η ανισότητα διευρύνθηκε σημαντικά σε όλες τις αγγλόφωνες χώρες, περισσότερο απ' όλες στις ΗΠΑ, και ακολουθούσαν κατά σειρά το Ηνωμένο Βασίλειο, η Αυστραλία και η Νέα Ζηλανδία, με τον Καναδά να έρχεται τελευταίος στις χώρες που παρουσίαζαν αυτή την τάση κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1990. Η ανισότητα έχει επίσης διευρυνθεί, αναλογικά λιγότερο αλλά από ένα πολύ υψηλότερο αρχικό επίπεδο, στη Λατινική Αμερική. Και παρόλο που επίσης διευρύνθηκε σε ορισμένες μεμονωμένες χώρες στις δύο ευρωπαϊκές περιφέρειες και στην ανατολική Ασία, οι συνολικές τιμές του συντελεστή Gini σε αυτές τις περιοχές δεν αυξήθηκαν.

Από τότε που γράφαμε γι' αυτά (χρησιμοποιήσαμε στοιχεία ως το 1995) η κατάσταση έχει αλλάξει κάπως. Νέα δεδομένα που φτάνουν ως το 2005 αποκαλύπτουν ότι η ανισότητα αυξήθηκε, τουλάχιστον ελαφρά, στις περισσότερες χώρες. Αυτό συνέβη κυρίως λόγω της διευρυνόμενης διασποράς των εισοδημάτων στην αγορά εργασίας. Ωστόσο, η αύξηση ήταν κατά πολύ μεγαλύτερη στις αγγλόφωνες χώρες από οπουδήποτε αλλού, επειδή η ιστορικά μεγαλύτερη προοδευτικότητα του φορολογικού τους συστήματος μειώθηκε. Οι ΗΠΑ έγιναν πραγματικά ακραίες για πρώτη φορά. Ο συντελεστής Gini για το 2005 ήταν διπλάσιος από τον αντίστοιχο σε αρκετές σκανδιναβικές χώρες, μια αξιοσημείωτη διαφορά. Οι μακροπεριφερειακές ομαδοποιήσεις ήταν πλέον πιο ξεκάθαρες από

ποτέ, με τη διαφορά ότι οι «Ευρώ» χώρες χωρίζονταν εν μέρει στα δύο, καθώς ορισμένα μεσογειακά κράτη (Ελλάδα, Ιταλία και Ισπανία) δεν απείχαν πολύ από τις αγγλόφωνες χώρες ως προς τα επίπεδα ανισότητας (ILO, 2008: ch. 1· OECD, 2008: fig. 1.1, 1.2 & ch. 8).

Είναι εύκολο να δει κανείς για ποιον λόγο στην αγγλόφωνη επιστημονική βιβλιογραφία –την οποία ο υπόλοιπος κόσμος διαβάζει ολοένα και περισσότερο– υποστηρίζεται έντονα ότι η παγκόσμια ανισότητα μεγαλώνει κατά πολύ: επειδή μεγαλώνει ολοένα και περισσότερο στις αγγλόφωνες χώρες. Πράγματι, εκεί συνδέεται με ένα ευρύτερο πακέτο μεταρρυθμίσεων, οι οποίες προέρχονται ξεκάθαρα από μια νεοφιλελεύθερη κουλτούρα μεταρρυθμίσεων που εισάγουν αρχές της αγοράς και λογιστικές μετρήσεις στην αποτελεσματικότητα ιδρυμάτων όπως τα σχολεία, τα πανεπιστήμια, τα μουσεία κ.λπ, καθώς και μεγάλης κλίμακας ιδιωτικοποιήσεις. Θα πρέπει ακόμη να τονίσουμε ότι, για πολύ διαφορετικούς λόγους, ο νεοφιλελευθερισμός και επομένως η ανισότητα έχουν ενισχυθεί στις πρώην κομμουνιστικές χώρες (τις οποίες δεν έχουμε μελετήσει). Ωστόσο, δεν υπάρχει ένα ενιαίο παγκόσμιο πρότυπο. Γιατί όχι;

Υπάρχουν δύο αιτίες για τα διαφορετικά μακροπεριφερειακά πρότυπα. Πρώτον, υπάρχουν συγκεκριμένα αίτια ανά περιφέρεια, τα οποία δεν συναντώνται αλλού. Η κατάρρευση του κομμουνισμού είναι πιθανόν το μεγαλύτερο· καθιστά δε εύλογες τις νεοφιλελεύθερες θεωρίες «μεγάλης έκρηξης» ως προς το πώς να επαναδομηθούν οι πρώην σοσιαλιστικές οικονομίες. Ένα άλλο παράδειγμα είναι η επανάσταση Θάτσερ-Ρέιγκαν· σε αυτήν σημαντικό μέρος της ανώτερης εργατικής τάξης στη Βρετανία και στις ΗΠΑ, εμπιπτοντας για πρώτη φορά σε μεγαλύτερη φορολογική κλίμακα, πείστηκε να υιοθετήσει τις πολιτικές εκείνων που βρίσκονται πιο πάνω από αυτούς στην ταξική δομή και να ψηφίσει, αντίστοιχα, Συντηρητικούς και Ρεπουμπλικανούς (Prasad, 2006). Υπάρχουν λίγες παρόμοιες περιπτώσεις σαν κι αυτή σε άλλες χώρες. Ο Prasad δείχνει ότι στη Γαλλία και τη Γερμανία η μεσαία τάξη εξακολουθεί να ωφελείται σημαντικά από το κράτος πρόνοιας και δεν δίνει στους πολιτικούς κανένα κίνητρο να προσπαθήσουν να το περιορίσουν. Δεύτερον, υπάρχουν διαφορετικές και βαθιά ριζωμένες κουλτούρες σε επίπεδο μακροπεριφερειών, τέτοιες ώστε οι ίδιες πιέσεις, ενδεχομένως παγκόσμιες, να ερμηνεύονται στο πλαίσιο πολιτισμικών παραδόσεων που είναι κοινές για όλους στη συγκεκριμένη περιοχή, αλλά διαφέρουν από τις αντίστοιχες οπουδήποτε αλλού. Δεν αποτελεί έκπληξη το ότι οι αγγλοσαξονικές χώρες ασπάστηκαν το νεοφιλελευθερισμό περισσότερο από τις άλλες χώρες, μια και καταρχήν ήταν φιλελεύθερες – σε αντίθεση με τις σκανδιναβικές, που σαφώς δεν ήταν. Όλες οι χώρες εισήγαγαν κάποιες μεταρρυθμίσεις, αλλά αυτές που έγιναν στα σκανδιναβικά κράτη δεν διεύρυναν την ανισότητα.

3. Κράτη πρόνοιας

Σε όλες σχεδόν τις προηγμένες χώρες, οι κυβερνήσεις δέχονται αυξανόμενες πιέσεις για να μειώσουν τις κρατικές δαπάνες. Οι περισσότερες προχωρούν σε μείωση των προνοιακών επιδομάτων με τον έναν ή τον άλλο τρόπο. Αυτές οι πιέσεις ωστόσο δεν προέρχονται κατά κύριο λόγο από τον ανταγωνισμό ή την παγκοσμιοποίηση, όπως προβάλλουν οι νεοφιλελεύθεροι και πολλοί από τους αντιπάλους τους. Οι Huber και Stephens (2001) έδειξαν ότι η αυξανόμενη ανεργία αποτέλεσε μία από τις σοβαρότερες αιτίες των προβλημάτων κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990. Καθώς τα ποσοστά της στην Ευρώπη έφτασαν το 10% περίπου, το κόστος των «γενναιόδωρων» ασφαλιστικών ταμείων ανεργίας έγινε κυριολεκτικά αβάσταχτο, και έτσι έγιναν περικοπές σ' αυτά. Αυτό ήταν συνέπεια εν μέρει μιας οικονομικής ύφεσης και εν μέρει γενικότερων τάσεων που αφορούσαν την οικονομική παγκοσμιοποίηση – κυρίως η εξαγωγή θέσεων εργασίας του μεταποιητικού τομέα στις φτωχότερες χώρες.

Ωστόσο, οι περισσότερες αιτίες δεν ήταν σε καμία περίπτωση οικονομικές αλλά προέκυπταν από δημογραφικές μεταβολές σε συνδυασμό με τις ενδογενείς τάσεις στα ίδια τα κράτη πρόνοιας. Όπως έδειξε ο Pierson (1998, 2001), τα προνοιακά κόστη εξακολουθούν να αυξάνονται λόγω της γήρανσης του πληθυσμού παράλληλα με την αύξηση στην ανώτατη εκπαίδευση, τα ιατρικά κόστη διατήρησης των ηλικιωμένων στη ζωή και την ωρίμανση του ίδιου του κράτους πρόνοιας. Ο συνδυασμός της αύξησης στα κόστη γήρανσης και εκπαίδευσης σημαίνει ότι λιγότεροι εργαζόμενοι οφείλουν να συντηρούν περισσότερους οικονομικά ανενεργούς πολίτες. Τα κόστη για την υγεία, τα οποία εκτοξεύονται στα ύψη, καθιστούν τις υπηρεσίες ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης πολύ ακριβές, ειδικά για τους ηλικιωμένους. Και καθώς τα κράτη πρόνοιας έχουν ωριμάσει, περισσότεροι άνθρωποι δικαιούνται παροχές. Όλα αυτά τα στοιχεία αποτελούν ενδείξεις του γεγονότος ότι εκεί όπου τα κράτη πρόνοιας είναι γερά κατοχυρωμένα, κάτι που ισχύει για όλες σχεδόν τις ανεπτυγμένες χώρες, αυτά στην πραγματικότητα εξακολουθούν να αναπτύσσονται. Αυτό όμως είναι ένα πρόβλημα που αφορά περισσότερο τις προηγμένες χώρες με τα «γενναιόδωρα» προγράμματα πρόνοιας και οι οποίες αποτελούν μικρή μειοψηφία του παγκόσμιου πληθυσμού. Οι αναπτυσσόμενες με επιτυχία χώρες, κυρίως εκείνες σε όλη την Ασία, δεν έχουν τέτοιου είδους προνοιακά προγράμματα, και έτσι δεν έχουν το συγκεκριμένο άγχος. Πραγματικά, σε αυτές τις χώρες σταδιακά εισάγονται προγράμματα πρόνοιας.

Εάν οι πιέσεις λόγω του ανταγωνισμού, της οικονομίας ή της παγκοσμιοποίησης ήταν η αιτία για τις περικοπές στο κράτος πρόνοιας, όπως ισχυρίζονται οι νεοφιλελεύθεροι και οι αντίπαλοί τους, οι περικοπές αυτού του τύπου θα έπρεπε να είναι ακόμη μεγαλύτερες

στις πιο ακριβές σκανδιναβικές και τις «Ευρώ» χώρες, συμπιέζοντας τα προνοιακά κόστη προς τα κάτω, κοντά στα επίπεδα των αγγλόφωνων χωρών. Όμως, συνέβη το εντελώς αντίστροφο. Οι πιο δυσανάλογες μειώσεις στις προνοιακές δαπάνες έγιναν στις αγγλόφωνες χώρες. Στη Νέα Ζηλανδία έγιναν οι μεγαλύτερες περικοπές, και ακολούθησαν το Ηνωμένο Βασίλειο, η Αυστραλία και οι ΗΠΑ, όπου οι ήδη πενιχρές παροχές πρόνοιας περιορίστηκαν στο ελάχιστο (εκτός από εκείνες για τους ηλικιωμένους). Στην Αυστραλία οι φιλελεύθερες (δηλαδή οι συντηρητικές) κυβερνήσεις έκαναν ριζικές περικοπές. Οι εργατικές κυβερνήσεις από την πλευρά τους τις αντιστάθμισαν με νέα προγράμματα πρόνοιας. Υπήρχαν όμως περισσότερες φιλελεύθερες παρά εργατικές κυβερνήσεις, ενώ αργότερα και οι εργατικές άρχισαν επίσης να προχωρούν σε μειώσεις. Αυτά τα προνοιακά συστήματα της Νέας Ζηλανδίας και της Αυστραλίας διασπάστηκαν κατά τις δεκαετίες του 1980 και του 1990. Από την άλλη πλευρά, οι περικοπές ήρθαν αργότερα στον Καναδά (Huber & Stephens, 2001· Swank, 2002: ch. 6· ILO, 2008· Kato, 2003: 133-156· Starke, 2008). Σε όλες τις άλλες περιφέρειες δεν υπήρξαν σημαντικές περικοπές. Οι σκανδιναβικές χώρες δεν έχουν εγκαταλείψει τα δικαιώματα καθολικής παροχής προνοιακών ωφελημάτων, ούτε οι «Ευρώ» χώρες έχουν αντικαταστήσει την καθολική ασφάλιση με επιλεκτικές παροχές με βάση το εισόδημα (Huber & Stephens, 2001· Pontusson, 2005). Δεν υπάρχει σύγκλιση, ακόμη και υπό πίεση, αν και έχουν γίνει περικοπές στον προϋπολογισμό. Οι «φιλελεύθερες» χώρες είναι αυτές που έχουν ασπαστεί περισσότερο το νεοφιλελευθερισμό.

Επειδή η συμπίεση του κόστους στις προηγμένες χώρες είναι πραγματική, οι περικοπές στην πρόνοια είναι λίγο πολύ αναπόφευκτες. Δεν χρειάζεται όμως να υποτροπιάσουν. Αυτό εξαρτάται από τις πολιτικές συμμαχίες και την επικρατούσα σε κάθε χώρα πολιτική κουλτούρα. Με εξαίρεση τις φιλελεύθερες χώρες, οι περικοπές συνήθως δεν υποτροπιάζουν. Αυτό εξηγεί εν μέρει τη διαφορά στην ανισότητα ανάμεσα στις αγγλόφωνες και στις σκανδιναβικές και «Ευρώ» περιοχές. Στις τελευταίες, πραγματοποιούνται επίσης περικοπές στην πρόνοια –αν και με λιγότερη αγριότητα απ’ ό,τι στις αγγλόφωνες χώρες– αλλά δεν έχουν σημειωθεί σοβαρές επιπτώσεις ως προς την ανισότητα. Μπορεί οι περικοπές να είναι «αριστερού» ή «δεξιού» τύπου. Πάντως οι πιο προνομιούχες χώρες εξακολουθούν να έχουν περιθώρια επιλογής.

4. Προγράμματα διαρθρωτικών προσαρμογών

Τώρα θα περάσουμε στις πιέσεις που άσκησε ο νεοφιλελευθερισμός στις φτωχότερες χώρες. Σε αυτή την περίπτωση η πλήρης ισχύς του νεοφιλελευθερισμού έγινε για πρώτη φορά αισθητή λόγω της κρίσης των χρεών αυτών των χωρών. Η αύξηση στην τιμή πετρελαίου από τον OPEC (Organization of the Petroleum Exporting Countries: Οργα-

νισμός Εξαγωγών Πετρελαιοπαραγωγών Χωρών) το 1973 είχε ως αποτέλεσμα οι ευρωπαϊκές και ιδίως οι αμερικανικές τράπεζες να πλημμυρίσουν με πετροδολάρια. Επιπλέον οι τράπεζες στις ΗΠΑ είχαν απελευθερωθεί πρόσφατα από την υποχρέωση επενδύσεων σε έντοκα γραμμάτια αμερικανικού δημοσίου. Αυτό δημιούργησε μια κρίση «υπερσυσσώρευσης», μια μάζα ρευστού πλούτου που αδυνατούσε να βρει επαρκείς διεξόδους παραγωγικών επενδύσεων (ίσως για πρώτη φορά η ερμηνεία του ιμπεριαλισμού από τον Hobson και τον Lenin να είχε κάποια δόση αλήθειας). Τώρα οι τράπεζες άρχισαν να ενδιαφέρονται για χορήγηση δανείων προς τις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες του Νότου προσφέροντας χαμηλά (ενίοτε ουσιαστικά αρνητικά) επιτόκια σε αυτές. Έτσι, οι συγκεκριμένες περιοχές ήταν σε θέση να δανείζονται μαζικά για να χρηματοδοτούν τις οικονομίες τους που ήταν σε κάμψη χωρίς να χρειάζεται να περάσουν από κανέναν σημαντικό έλεγχο πιστοληπτικής αξιοπιστίας. Τότε, το 1979, οι ΗΠΑ ξαφνικά τριπλασίασαν τα επιτόκιά τους, αφενός για να καταπολεμήσουν τον πληθωρισμό, αφετέρου για να αντιμετωπίσουν τον πόλεμο στο Βιετνάμ, αλλά και ως απάντηση στις πιέσεις από τον επεκτεινόμενο τραπεζικό τομέα. Άλλες χώρες ήταν αναγκασμένες να ακολουθήσουν την ανοδική πορεία των επιτοκίων των ΗΠΑ. Το κόστος αποπληρωμής των δανείων για τις χώρες του Νότου εξεργάγη και ακολούθησε κρίση χρεών στο Νότο. Εάν αυτό είχε σχεδιαστεί από το Βορρά ή ήταν ακούσιο αποτέλεσμα άλλων επιδιώξεων αποτελεί ακόμη ζήτημα διαμάχης. Σίγουρα όμως υπήρξε καταστροφικό για πολλές φτωχότερες χώρες.

Η Παγκόσμια Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ) μετατόπισαν τώρα το επίκεντρο της προσοχής τους από το Βορρά στο Νότο. Τα «προγράμματα διαρθρωτικών προσαρμογών» έγιναν η αιχμή του δόρατος ενός οικονομικού ιμπεριαλισμού ακόμη πιο αποτελεσματικού, διότι οι ασκούντες αυτόν πίστευαν ειλικρινά ότι ήταν απλώς ορθολογικά οικονομικά, ότι αντανάκλουσε την οικονομική πραγματικότητα και, κατά συνέπεια, ότι ήταν ευεργετικός για όλους τους ενδιαφερόμενους. Στην πραγματικότητα, [αυτός ο ιμπεριαλισμός] φανέρωνε μια οικονομική πραγματικότητα περισσότερο καθοριζόμενη από την αγορά, τον πληθωρισμό, το δημόσιο χρέος και τη χρηματοοικονομία. Αυτό ήταν η νεοφιλελεύθερη «Συναίνεση της Ουάσινγκτον». Οι τράπεζες θα διέσωζαν τις χρεωμένες χώρες που συμφωνούσαν να «αναδιαπραγματευτούν» τα δάνειά τους ως αντάλλαγμα για βαθιές οικονομικές μεταρρυθμίσεις – ένα πρόγραμμα αυστηρότητας που περιλάμβανε περικοπές στις κεντρικές και τοπικές δαπάνες διακυβέρνησης, την επιβολή υψηλών επιτοκίων, τη σταθεροποίηση του νομίσματος, την ιδιωτικοποίηση δημοσίων επιχειρήσεων, την κατάργηση δασμών, την απελευθέρωση των αγορών εργασίας από τους περιορισμούς των εργατικών συνδικάτων και το άνοιγμα των τοπικών κεφαλαιαγορών και της εταιρικής ιδιοκτησίας στις ξένες επιχειρήσεις.

Στην πράξη αυτό αποτελούσε μια μορφή οικονομικού ιμπεριαλισμού, αφού ισοδυναμούσε με μαζική παρέμβαση στις φτωχότερες χώρες. Η επιβολή των όρων δανεισμού που όριζε ο πυρήνας θα αναδιάρθρωνε την περιφερειακή οικονομία, θα εξασθénιζε την κυριαρχία της και θα αύξανε την εξάρτησή της από τα κράτη και το κεφάλαιο αυτού του [καπιταλιστικού] πυρήνα. Ωστόσο, αν και υπό την καθοδήγηση των ΗΠΑ, η επίθεση αυτή αντιπροσώπευε τη συλλογική κυριαρχία από το «βόρειο» διεθνικό και χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο: τις ΗΠΑ συνήθως στήριζαν άλλες μεγάλες οικονομίες του Βορρά. Τα διοικητικά συμβούλια του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας συγκροτούνται από εκπροσώπους των κρατών. Ο πιο νεοφιλελεύθερος από τους δύο φορείς, το ΔΝΤ, ποτέ δεν έχει επικεφαλής Αμερικανό. Οι αντιπρόσωποι της Ευρώπης επικύρωναν πολιτικές στο εξωτερικό τις οποίες δεν θα τολμούσαν ποτέ να επιβάλουν στη δική τους χώρα. Φυσικά, δεδομένου ότι αυτοί που λάμβαναν αποφάσεις ήταν τραπεζίτες, συντηρητικοί οικονομολόγοι και εταιρικοί δικηγόροι, η αυστηρότητα εξυπηρετούσε το συμφέρον των φίλων και γνωστών τους. Θα εξασφάλιζαν την αποπληρωμή των δανείων τους και θα μπορούσαν να αποκτήσουν περιουσιακά στοιχεία στο εξωτερικό σε πολύ συμφέρουσες τιμές. Είναι περισσότερο πιθανό να χορηγηθούν δάνεια από το ΔΝΤ και την Παγκόσμια Τράπεζα και λιγότερο πιθανό να επιβληθούν όροι δανεισμού στις χώρες εκείνες που είναι υπερχρεωμένες σε τράπεζες των ΗΠΑ, οι οποίες λαμβάνουν βοήθεια από τις ΗΠΑ ή ψηφίζουν στα Ηνωμένα Έθνη μαζί τους – ή με τη Γαλλία (Oatley & Yackee, 2004· Stone, 2004). Θα πρέπει όμως να πάψουμε να κατηγορούμε τις ΗΠΑ για το νεοφιλελευθερισμό στο σύνολό του. Τα περισσότερα ευρωπαϊκά κράτη και οι τράπεζες ήταν επίσης συνυπεύθυνα.

Το περιφερειακό κράτος παρέμεινε κυρίαρχο και θεωρητικά μπορούσε να απορρίψει την προσφορά δανείων, παρόλο που οι συνέπειες θα μπορούσαν να είναι η χρεοκοπία, τα υψηλότερα επιτόκια στο μέλλον και ακόμη ο αποκλεισμός από τη διεθνή οικονομία. Ήταν μια προσφορά που οι περισσότερες κυβερνήσεις του Τρίτου Κόσμου θεωρούσαν ότι δεν μπορούν να αρνηθούν. Η κατάσταση των χρεών τους τις είχε αποδυναμώσει.

Τα προγράμματα περιείχαν πολλά στοιχεία με διαφορετικές επιπτώσεις. Συνολικά, έκαναν δυνατή την αποπληρωμή των οφειλών. Αυτός εξάλλου ήταν και ο κύριος στόχος των πιστωτών. Επίσης, κατά κάποιον τρόπο προωθούσαν την ένταξη των χωρών στην παγκόσμια οικονομία, συρρίκνωναν τα ελλείμματα του προϋπολογισμού και έθεταν τέρμα στον υπερπληθωρισμό. Όλα αυτά ήταν ευεργετικά αποτελέσματα. Σε περίπτωση αδυναμίας ή διαφθοράς της εν λόγω χώρας, οι περικοπές θα μπορούσαν και να φανούν ωφέλιμες, με την προϋπόθεση ότι ούτε οι ίδιοι οι επικεφαλής του προγράμματος δεν θα ήταν αναποτελεσματικοί ή διεφθαρμένοι! Αλλά τα προγράμματα εμφάνιζαν την τάση να αναδιανέμουν από τους φτωχούς στους πλούσιους, από την εργασία στο κεφάλαιο και

από το τοπικό κεφάλαιο σε εκείνο του εξωτερικού. Σε γενικές γραμμές διέυρυναν την ανισότητα (Morley, 2001). Ο Vreeland υπολογίζει ότι το μερίδιο της εργασίας στο εθνικό εισόδημα έπεσε κατά μέσο όρο σε ποσοστό 7% εκεί όπου τα προγράμματα διαρθρωτικών προσαρμογών του ΔΝΤ έγιναν δεκτά. Οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις που κυριάρχησαν από τη δεκαετία του 1980 επίσης αύξησαν την εισροή βραχυπρόθεσμων κεφαλαίων του εξωτερικού, γεγονός που αποσταθεροποιούσε την οικονομία ενώ επέτρεπε στις επιχειρήσεις και τις τράπεζες του Βορρά, ειδικά στις αμερικανικές, να αγοράζουν τοπικά οικονομικά περιουσιακά στοιχεία σε εξαιρετικά χαμηλές τιμές. Αυτές προφανώς ήταν αρνητικές συνέπειες για τους περισσότερους ντόπιους, αν και οι τοπικές και βόρειες ελίτ πίστευαν ότι έβγαιναν κερδισμένες.

Ο τελικός στόχος υποτίθεται πως ήταν η οικονομική ανάπτυξη, που θα μπορούσε μακροπρόθεσμα να δικαιολογήσει όσα οι ίδιοι οι νεοφιλελεύθεροι παραδέχονταν ως βραχυπρόθεσμες παράπλευρες απώλειες. Δυστυχώς, στην πραγματικότητα σπανίως σημειώθηκε ανάπτυξη. Ο Vreeland εξέτασε 135 χώρες οι οποίες συνολικά από το 1952 μέχρι το 1990 υποβλήθηκαν [σωρευτικά] για 1.000 χρόνια σε προγράμματα του ΔΝΤ. Ελέγχοντας πολλές παρεμβαλλόμενες μεταβλητές βρήκε ότι όσο μεγαλύτερη βοήθεια δέχτηκαν τόσο το χειρότερο ήταν γι' αυτές. Το κόστος της κηδεμονίας σήμαινε κατά μέσο όρο 1,6% λιγότερη οικονομική ανάπτυξη ετησίως, ένα μέγεθος σημαντικό. Όταν επανέλαβε την ανάλυση σε ένα διαφορετικό σύνολο δεδομένων (και ενδεχομένως λιγότερο αξιόπιστο) για τη δεκαετία του 1990, διαπίστωσε 1,4% λιγότερη ανάπτυξη (Vreeland, 2003: 123-130). Γενικότερα, οι Kose et al. (2006) έχουν «χτενίσει» επισταμένως τις εμπειρικές έρευνες αναφορικά με την οικονομική ανάπτυξη και την ανοικτότητα των κεφαλαιακών λογαριασμών έως τα μέσα της δεκαετίας του 2000. Δεν διαπιστώνουν όμως μια ξεκάθαρη σχέση ανάμεσα στα δύο. Οι Prasad et al. (2007) καθώς και οι Gourinchas & Jeanne (2007) καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι οι χώρες που λαμβάνουν λιγότερες ξένες κεφαλαιακές επενδύσεις έχουν σημειώσει μεγαλύτερη ανάπτυξη. Μάλιστα, η αύξηση της παραγωγικότητας είναι υψηλότερη στις χώρες που αποφεύγουν τα κεφάλαια εξωτερικού! Η Ινδία και η Κίνα αποτελούν καλά παραδείγματα. Φαίνεται πως όχι μόνο τα δάνεια του ΔΝΤ αλλά όσα προέρχονται από το εξωτερικό εν γένει δεν βοηθούν την οικονομία μιας χώρας. Αυτό θα μπορούσε να ισχύει μόνο εφόσον οι επενδύσεις δεν αφορούσαν την οικονομική ανάπτυξη αλλά βραχυπρόθεσμους στόχους, όπως είναι η ενίσχυση της καταναλωτικής ζήτησης (για μια γενική θεώρηση αυτών των συζητήσεων βλ. Rodrik & Subramanian, 2008).

Με δεδομένα τα τόσο φτωχά αποτελέσματα, για ποιο λόγο να παραμένουν τα κράτη στα προγράμματα του ΔΝΤ; Παρέμεναν εν μέρει γιατί δεσμεύονταν από τα χρέη τους. Επιπλέον όμως, οι τοπικές ελίτ συχνά καλωσόριζαν την «υπό όρους εξάρτηση», αφού

τους έδινε τη δυνατότητα να εισαγάγουν τις μεταρρυθμίσεις που ήθελαν ενώ εξέτρεπαν την τοπική κριτική σε κάποιους εξωτερικούς «κακούς» (Vreeland, 2003: 126, 153). Οι ελίτ ωφελήθηκαν επίσης από την ανακατανομή που έγινε από την εργατική δύναμη στο κεφάλαιο. Ο Vreeland υπολογίζει ότι, από τη στιγμή που το μερίδιο της εργασίας στο εθνικό εισόδημα μειώθηκε κατά μέσο όρο σε ποσοστό 7%, το κεφάλαιο σημείωσε καθαρό κέρδος παρά τη συνολική επιβράδυνση του ΑΕΠ (παρατίθεται στο Hutchinson, 2001). Οι δυνάμεις της αγοράς που δεν αναχαιτίζονται από τα κράτη κατά κανόνα ευνοούν όσους μπορούν να φέρουν περισσότερους πόρους στις αγορές – αν και η ανισότητα μπορεί επίσης να διευρύνεται από ληστρικά κράτη. Οι ιδιώτες χρηματοδότες που συνήθως συμπληρώνουν τα δάνεια του ΔΝΤ επίσης βγήκαν κερδισμένοι. Εφόσον το ΔΝΤ θεωρεί τα δάνειά του αποφασιστικής σημασίας για τα πακέτα του, υποχωρεί με «όρους φιλικούς προς τις τράπεζες» προκειμένου να πετύχει την αποπληρωμή των δανείων και να εξασφαλίσει τον έλεγχο των ξένων χρηματοοικονομικών τομέων (Gould, 2003). Ο πυρήνας της αντιπολίτευσης προήλθε από τους συνδικαλισμένους εργάτες και τους εξαρτώμενους από το δημόσιο. Τα περισσότερα από τα πρώιμα προγράμματα είχαν εισαχθεί από απολυταρχικά καθεστώτα, που έκαναν το ΔΝΤ να φαίνεται πως διάκειται ευνοϊκά προς τις δικτατορίες έναντι των δημοκρατιών, ακριβώς όπως έκαναν οι ΗΠΑ αυτή την περίοδο τόσο πολιτικά όσο και στρατιωτικά (Biersteker, 1992: 114-116· Vreeland, 2003: 90-102).

Δεν θα πρέπει να παραλείψουμε το δέλεαρ του κεφαλαίου από το εξωτερικό στις περισσότερες κυβερνήσεις, είτε δεξιές είτε αριστερές. Έπειτα από μια περίοδο κατά την οποία πολύ λίγα ξένα κεφάλαια ήταν διαθέσιμα στις χώρες του Νότου, οι πιο πολλά υποσχόμενες περιοχές είχαν πλέον πρόσβαση σε πολύ μεγάλα ποσά. Αυτό ήταν το μεγαλύτερο θέλγητρο των προγραμμάτων διαρθρωτικών προσαρμογών. Η αποδοχή των δανείων επιτρέπει στις κυβερνήσεις να διανείμουν οικονομικά οφέλη στους πελάτες τους. Επίσης, τα δημοκρατικά κράτη μπορούν να διανείμουν τα οφέλη ευρύτερα ώστε να κερδίζουν τις εκλογές, συνήθως ενισχύοντας την καταναλωτική ζήτηση, κάτι που από την άλλη πλευρά δεν αποτελεί συνταγή για μακροπρόθεσμη ανάπτυξη. Ωστόσο, για τις κυβερνήσεις αυτό αποτελεί την ελπιδοφόρα προοπτική των προγραμμάτων των διαρθρωτικών προσαρμογών. Άλλωστε οι περισσότερες από αυτές μάλλον αρέσκονται να εισπράττουν χρήματα!

Οι εξωτερικές πιέσεις ήταν κατά πολύ μικρότερες στην περίπτωση που η χώρα δεν ήταν πολύ χρεωμένη σε τράπεζες του εξωτερικού. Σε ένα πρώτο στάδιο οι ανατολικοασιατικές χώρες γλίτωσαν τις διαρθρωτικές προσαρμογές διότι δεν ήταν χρεωμένες, και αρχικά τηρούσαν αυστηρό έλεγχο της εισροής κεφαλαίου που προερχόταν από το εξωτερικό. Ακολουθώντας όμως τη διεθνή οικονομική σοφία και την πίεση των διεθνών

παραγόντων, συμπεριλαμβανομένου του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ), άρχισαν να απελευθερώνουν τις εισροές κεφαλαίου. Μεγάλα ποσά «ζεστού» βραχυπρόθεσμου κεφαλαίου εισέρρευσαν και με το πρώτο σήμα οικονομικών δυσχερειών γρήγορα βγήκαν προς το εξωτερικό ξανά, συμβάλλοντας σημαντικά στο ξεκίνημα της «ασιατικής κρίσης» του 1997. Στη διάρκεια αυτής της κρίσης το Υπουργείο Οικονομικών των ΗΠΑ, οι αμερικανικές χρηματοοικονομικές εταιρείες, το ΔΝΤ και ο ΟΟΣΑ άσκησαν πιέσεις στις αρχές της Νότιας Κορέας να ανοίξουν τον χρηματοπιστωτικό τομέα της χώρας διάπλατα στους ξένους, οι οποίοι τώρα, το 1998, είχαν το δικαίωμα να ιδρύουν θυγατρικές τράπεζες και χρηματιστηριακούς οίκους στην Κορέα. «Η άσκηση παρασκηνιακής πίεσης (λόμπι) από τις αμερικανικές εταιρείες χρηματοοικονομικών υπηρεσιών που ήθελαν να διεισδύσουν στην αγορά της Κορέας, να την “ανοίξουν”, ήταν η κινητήρια δύναμη πίσω από τις πιέσεις του αμερικανικού Υπουργείου Οικονομικών στην Κορέα», σύμφωνα με τον Blustein. Οι αξιωματούχοι του ΔΝΤ αισθάνθηκαν άβολα γι’ αυτά τα «απώτερα κίνητρα, που εστίαζαν περισσότερο στην εξυπηρέτηση των αμερικανικών συμφερόντων παρά της Κορέας, και συγκεκριμένα [...] σε καλύτερες ευκαιρίες για χρηματιστηριακούς οίκους του εξωτερικού». Κάποιος είπε: «οι ΗΠΑ το είδαν σαν ευκαιρία, όπως το έκαναν και σε πολλές χώρες, να βγάλουν στο φως όλα αυτά τα πράγματα που χρόνια τους ενοχλούσαν». Οι ΗΠΑ επίσης καταπόντισαν μια απόπειρα της Ιαπωνίας να ηγηθεί ενός αντίπαλου ανατολικοασιατικού χρηματοοικονομικού συνασπισμού για να αντιμετωπίσει την κρίση (Blustein, 2001: 143-145, 164-70).

Ορισμένες αναπτυσσόμενες χώρες όμως πήραν ένα μάθημα από αυτό το επεισόδιο. Οι χώρες με υψηλά ποσοστά οικονομικής ανάπτυξης αποτελούν ελκυστικούς στόχους για ξένες επενδύσεις. Έτσι, είναι σε θέση να επιβάλουν όρους γι’ αυτές. Υπάρχουν δύο κύριοι όροι, τους οποίους περιγράφει με λεπτομέρεια ο Gemici (2008): 1) Να προσελκύσουν μακροπρόθεσμα παραγωγικό «ψυχρό χρήμα», όχι βραχυπρόθεσμα κερδοσκοπικό ξένο κεφάλαιο «ζεστού χρήματος». Για να το κατορθώσουν, πρέπει να υιοθετήσουν πολιτικές όπως η επιβολή φόρων σε βραχυπρόθεσμες αναλήψεις κεφαλαίων. Αυτή η πρακτική είναι υπό διάδοση τώρα. Διαπιστώνει τις αρετές της προσέλκυσης των ξένων επενδύσεων ενώ προστατεύει τη χώρα από τη μεταβλητότητα των κεφαλαιακών ροών. 2) Να τοποθετήσουν το ξένο κεφάλαιο σε παραγωγικές επενδύσεις, όχι σε ενίσχυση της κατανάλωσης (η οποία απορροφά εισαγωγές) ή σε μείωση των ελλειμμάτων της κυβέρνησης. Αυτός ο δεύτερος όρος είναι το πιο δύσκολο μάθημα για κάποιον, ιδίως για τις λαϊκιστικές και αριστερίζουσες κυβερνήσεις, οι οποίες επιζητούν να ικανοποιήσουν τις μάζες των υποστηρικτών τους με την άμεση αναβάθμιση του βιοτικού τους επιπέδου. Αν αυτό γίνει μέσω μιας αυξανόμενης κατανάλωσης χωρίς την ανάλογη αύξηση της παραγωγικότητας, θα προκύψει πληθωρισμός, κρίση στην αύξηση των εισαγωγών και στο

ισοζύγιο πληρωμών. Θα ακολουθήσει η απαίτηση του κεφαλαίου του εξωτερικού για περαιτέρω διαρθρωτικές προσαρμογές.

Δεν είναι εύκολη υπόθεση να κινηθεί κανείς με προσοχή ανάμεσα στις αρνητικές πλευρές και την παρηγοριά των θετικών υποσχέσεων του νεοφιλελευθερισμού, αλλά σίγουρα είναι εφικτό. Οι κυβερνήσεις παραμένουν κυρίαρχες σε χρηματοοικονομικά ζητήματα υπό την προϋπόθεση ότι δεν υπερχρεώνονται και δεν μένουν εκτεθειμένες σε ευμετάβλητες ροές «ζεστού χρήματος». Αλλά κυριαρχία σημαίνει ότι η ικανότητα μιας κυβέρνησης, ή η έλλειψη αυτής, έχει μεγαλύτερο βάρος. Ο Gemici έδειξε στις περιπτώσεις της Χιλής, της Νότιας Κορέας και της Τουρκίας, οι οποίες δεν είναι υπερβολικά χρεωμένες, ότι το ποιες πολιτικές υιοθετούνται (συμπεριλαμβάνοντας και το εάν είναι λογικές ή παράτολμες) εξηγείται κυρίως από την εσωτερική διάθρωση της ισχύος της κάθε χώρας και όχι από ξένες πιέσεις. Τα κράτη διατηρούν κυριαρχία σε αρκετά μεγάλο βαθμό ώστε να διαπράττουν τα δικά τους λάθη. Ο νεοφιλελευθερισμός, ακόμη κι όταν στηρίζεται από τις ΗΠΑ και τους συμμάχους της, δεν κατέχει τη συντριπτική δύναμη στον κόσμο.

5. Το ελεύθερο εμπόριο

Ο κύριος διεθνής οργανισμός που επιχειρήσε να ανοίξει τις αγορές και να χαμηλώσει τη δασμολογική προστασία ήταν η Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (General Agreement on Tariffs and Trade [GATT]), που το 1995 μετεξελίχθηκε στον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου (ΠΟΕ). Τη δεκαετία του 1970, παρόμοια με τις δύο τράπεζες [δηλαδή τη Διεθνή Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο], ο ΠΟΕ έστρεφε το ενδιαφέρον του από τις οικονομίες του Βορρά προς τις αγορές του Νότου. Διευρυνόταν περισσότερο επεκτείνοντας ένα πιο ελεύθερο εμπόριο πέρα από τη γεωργία και τη μεταποιητική βιομηχανία στις υπηρεσίες, κυρίως τις χρηματοπιστωτικές, αλλά και στην ιδιοκτησία πνευματικών δικαιωμάτων. Ο έλεγχος που ασκούσε αποκτούσε επίσης όλο και μεγαλύτερο βάθος, καθώς οι αποφάσεις του στηρίζονταν σε ένα σώμα διεθνούς νομοθεσίας που έθετε περιορισμούς τόσο στο Βορρά όσο και στο Νότο. Κατά τον 21ο αιώνα ο προστατευτισμός (π.χ. οι δασμοί στο χάλυβα του Μπους του νεότερου) υπέστη την επιβολή μεγάλων προστίμων, ενώ η ευρωπαϊκή απαγόρευση στις γενετικά τροποποιημένες καλλιέργειες ενδέχεται να επιβάλει ανάλογες κυρώσεις. Αυτό αντικατόπτριζε και ενίσχυε τη μετατόπιση ισχύος στο πλαίσιο του βόρειου καπιταλισμού, μειώνοντας τη δύναμη των τομέων εκείνων που ευνοούν την προστασία και αυξάνοντας αντίστοιχα τη δύναμη όσων προωθούν τη φιλελευθεροποίηση, ιδίως της χρηματοοικονομίας.

Η επίδραση του ΠΟΕ υπήρξε περισσότερο έντονη στο Νότο. Όλες οι χώρες επιθυμούν να απελευθερώσουν τις αγορές των άλλων αλλά όχι τις δικές τους. Αυτό ισχύει ακόμη

περισσότερο για τις φτωχές χώρες που γνωρίζουν ότι οι πλούσιες (συμπεριλαμβανομένων των ΗΠΑ) πλούτισαν προστατεύοντας αρχικά τις δικές τους νεοσύστατες βιομηχανίες, καταστέλλοντας τη χρηματοοικονομία και επιδοτώντας τις εξαγωγές. Οι φτωχές χώρες λοιπόν θα ωφελούνταν πάρα πολύ από τη διατήρηση τέτοιων δυνάμεων, ενώ θα εξασφάλιζαν πρόσβαση στις αγορές των πλούσιων χωρών. Η δεύτερη καλύτερη λύση για τις φτωχές χώρες θα ήταν ένα ελεύθερο εμπόριο για όλους, αφού η χαμηλότερου κόστους γεωργία και η χαμηλής ποιότητας μεταποίηση θα τους επέτρεπε περισσότερες εξαγωγές. Ο ΠΟΕ όμως τις πιέζει να ανοίξουν τις αγορές τους, ενώ οι πλούσιες χώρες προστατεύουν τις γεωργικές τους καλλιέργειες, κάτι που όχι μόνο είναι το χειρότερο γι' αυτές αλλά και το πλέον ιμπεριαλιστικό. Παρά τον φαινομενικά δημοκρατικό του χαρακτήρα (αντίθετα με τις δύο τράπεζες) ο ΠΟΕ ήταν κυριαρχούμενος για μεγάλο διάστημα από τις πλούσιες χώρες και από τις δυνάμεις της «Τετράδας» (Quad) –τις ΗΠΑ, την ΕΕ, την Ιαπωνία και τον Καναδά– ούτως ώστε το προβάδισμα της Ευρώπης και της Ιαπωνίας σε σχετική οικονομική δύναμη έναντι των ΗΠΑ να έχει σαν αποτέλεσμα εδώ τη συνεργασία στον βόρειο ιμπεριαλισμό. Οι φτωχότερες χώρες παραπονούνταν για έλλειψη διαφάνειας, μεταμεσονύκτιες διαβουλεύσεις κλεισμένων των θυρών, καθυστερημένη κοινοποίηση των πρακτικών των συναντήσεων και αποκλεισμό από τις συνεδριάσεις αποφασιστικής σημασίας στην «πράσινη αίθουσα». Οι χώρες που αρνούνταν να στηρίξουν τις πρωτοβουλίες της Τετράδας έμπαιναν στη μαύρη λίστα των μη φιλικών κρατών και ορισμένες έβλεπαν τις προνομιακές εμπορικές συμφωνίες τους να αναστέλλονται. Οι Jawara και Kwa (2003) λένε ότι:

Τα καλύτερα εργαλεία είναι η υπόσχεση κερδών υπό το Σύμφωνο Ανάπτυξης και Ευκαιριών της Αφρικής (African Growth and Opportunity Act – AGOA) (από τις ΗΠΑ [...]), οι λιγοστές παραχωρήσεις σε εμπορικούς περιορισμούς απέναντι σε ξεχωριστές χώρες (κυρίως όσον αφορά την υφαντουργία), η μείωση του χρέους (π.χ. η ξαφνική ολοκλήρωση της μείωσης του χρέους της Τανζανίας, που είχε λήξει πριν από πολύ καιρό με πρωτοβουλία της ΗIPC λίγο μετά την Ντόχα) και η βοήθεια (που παρασχέθηκε, για παράδειγμα, στο Πακιστάν). Πολλές από τις υποσχέσεις πραγματοποιήθηκαν· άλλες είτε σιωπηρά λησμονήθηκαν είτε αποδείχτηκαν άχρηστες.

Το αποκορύφωμα αυτής της επίθεσης ήταν η Συμφωνία του 1994· αφορούσε τις Σχετιζόμενες με το Εμπόριο Όψεις των Πνευματικών Ιδιοκτησιακών Δικαιωμάτων (Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights – TRIPs). Αυτή προστάτευε τα αποκλειστικά δικαιώματα των εφευρετών και τα πνευματικά δικαιώματα των συγγραφέων, μουσικών και καλλιτεχνών – προφανώς χρήσιμη για τους μαχόμενους δημιουργικούς ανθρώπους. Αλλά η TRIPs έτεινε επίσης να μετατοπίζει τον έλεγχο από την εμπορικά βιώσιμη δημιουργικότητα και τη δημόσια γνώση προς τη σφαίρα διεθνικών εταιρειών (Drahos & Braithwaite, 2002). Αφορούσε κυρίως μεγάλες φαρμακευτικές εταιρείες των

οποίων ο επιβλαβής ρόλος στο θέμα του AIDS έχει καταγγελθεί ευρέως. Τα κατοχυρωμένα φάρμακά τους κατά του AIDS είναι υπερβολικά ακριβά για να μπορούν να χρησιμοποιηθούν στις φτωχότερες χώρες – συνήθως πωλούνται σε υψηλότερες τιμές εκεί απ' ό,τι στη χώρα προέλευσής τους. Έτσι, χιλιάδες, ίσως εκατομμύρια, άνθρωποι πεθαίνουν. Τα «γενόσημα» φάρμακα¹, τα οποία κοστίζουν ένα κλάσμα της τιμής, μπορούν να παράγονται από τις φτωχότερες χώρες, ιδίως από την Ινδία, αλλά η TRIPs εμπόδισε την πώλησή τους. Η TRIPs επίσης διατήρησε ένα βόρειο σύστημα ασφαλείας στη δημιουργικότητα σε τεχνολογίες αιχμής δυσκολεύοντας τους άλλους να διεισδύσουν σε αυτές τις περιοχές υψηλής κερδοφορίας. Ο Βορράς έχει καταγεγραμμένο πάνω από το 90% των κατοχυρωμένων εφευρέσεων ανά τον κόσμο. Η TRIPs σε σημαντικό βαθμό προέκυψε από την άσκηση παρασκηνιακής εταιρικής πίεσης. Αυτός ήταν ένας θρίαμβος για τις χώρες της Τετράδας και τις μεγάλες εταιρείες τους που εργάστηκαν από κοινού (Draho & Braithwaite, 2002: 72-73, 114-119).

Είχαν όμως υπερβεί τις δυνάμεις τους. Υπήρξε κάποιος αντίκτυπος. Ο θυμός έβραζε στις Συναντήσεις Υπουργών στο Σιάτλ το 1999, και διακόπηκαν κακώς. Ύστερα από οδυνηρές, μακροχρόνιες διαπραγματεύσεις επιτράπηκαν ορισμένες παραβιάσεις των TRIPs. Το 2003 μια συμφωνία επέτρεψε στις αναπτυσσόμενες χώρες να εισαγάγουν «γενόσημα» φάρμακα για τη θεραπεία ασθενειών που αποτελούν «απειλή για τη δημόσια υγεία», όμως οι διαδικασίες έγκρισης ήταν χρονοβόρες και δαπανηρές. Επίσης, οι ΗΠΑ υπέστησαν ανατροπές στους κόλπους του ΟΟΣΑ, αφού δεν κατόρθωσαν να τον δεσμεύσουν να προσυπογράψει την πλήρη ελευθερία των ξένων επιχειρήσεων να ιδρύουν υποκαταστήματα στο εξωτερικό και να αγοράζουν τοπικές εταιρείες έως το σημείο όπου θα μπορούσαν να κυριαρχήσουν στις αγορές τοπικών προϊόντων. Το 1998 η Γαλλία, ακολουθούμενη από άλλους, αρνήθηκε να υπογράψει. Τότε οι ΗΠΑ στράφηκαν προς τον ΠΟΕ και εξασφάλισαν προσωρινή δέσμευση στη Σιγκαπούρη το 2003 να επιδιώκουν πιο ανοιχτές επενδύσεις, οικονομικό ανταγωνισμό, διαφάνεια και ανοιχτές διαδικασίες για τις κυβερνητικές προμήθειες. Αυτή η δέσμευση θα περιλάμβανε μια συμφωνία να απελευθερωθούν οι χρηματοοικονομικές υπηρεσίες τόσο ώστε οι ξένοι χρηματοδότες να έχουν τα ίδια ακριβώς δικαιώματα με τους ντόπιους. Αλλά και αυτό προκάλεσε αντιδράσεις.

Ο Κύκλος Διαπραγματεύσεων Ανάπτυξης της Ντόχα (Doha Development Round) του ΠΟΕ είχε μπλοκαριστεί για επτά χρόνια, και το 2008 οι συνομιλίες διακόπηκαν. Οι ΗΠΑ, η Ιαπωνία και η ΕΕ, η καθεμία με τη σειρά της, εμπόδιζαν την πρόοδο αναφορικά με τη γε-

---

1. [Σ.τ.Ε.] Γενόσημα (*generic*) ή κοινόχρηστα φάρμακα είναι τα φάρμακα των οποίων η ευρεσιτεχνία έχει λήξει και μπορούν να παραχθούν από οποιαδήποτε εταιρεία (π.χ. η ασπιρίνη).

ωργία, το θέμα με το μεγαλύτερο ενδιαφέρον για τις φτωχές χώρες. Η είσοδος της Κίνας (με την ώθηση των ΗΠΑ) πρόσθεσε έναν μεγάλο σύμμαχο στην Ινδία, στη Βραζιλία και στα άλλα μέλη της ομάδας των G20 που σχηματίστηκε στη συνάντηση στο Κανκούν το 2003. Η συλλογική οργάνωση από το Νότο είναι μια ευθεία πρόκληση για τον αμερικανικό/βόρειο ιμπεριαλισμό, υποβοηθούμενη στους δρόμους των χωρών του Βορρά από μια συμμαχία οπαδών του προστατευτισμού, αντίθετων προς την παγκοσμιοποίηση ή εναλλακτικών προς αυτή, περιβαλλοντολόγων, φεμινιστών, αυτοχθόνων κατοίκων και άλλων· άλλωστε, ο νέος ιμπεριαλισμός επηρεάζει και αυτούς επίσης. Η δύναμή τους να προκαλέσουν αναστάτωση και να αποσπάσουν την προσοχή των μέσων επικοινωνίας στις αρχές του 21ου αιώνα ανάγκασε τον ΠΟΕ και την Παγκόσμια Τράπεζα να κάνουν μεγάλες αλλαγές στα ρητορικά σχήματα και μικρότερες στην πραγματική πολιτική (Aaronson, 2001· Rabinovitch, 2004). Μπορεί να μην είναι καλό σημάδι ότι ο ΠΟΕ έχει μείνει στάσιμος, αφού οι φτωχές χώρες θα μπορούσαν να ωφεληθούν από το πιο ελεύθερο εμπόριο. Ωστόσο, είναι σημάδι συλλογικής αντίστασης της περιφέρειας ενάντια στον οικονομικό ιμπεριαλισμό.

Οι ΗΠΑ και η ΕΕ προσπάθησαν να αντισταθμίσουν αυτές τις εξελίξεις συνάπτοντας περισσότερες διμερείς και επιμέρους περιφερειακές συμφωνίες με τις φτωχότερες χώρες. Αυτή είναι η παραδοσιακή ιμπεριαλιστική τακτική: οι χώρες της περιφέρειας θα επικοινωνούν με τον πυρήνα αλλά όχι μεταξύ τους. Οι πρόσφατα ανασυσταθέντες αριστεροί στη Λατινική Αμερική όμως έχουν καθυστερήσει το σχέδιο των ΗΠΑ για την Παναμερικανική Ζώνη Ελεύθερου Εμπορίου (Free Trade Area of the Americas – FTAA). Είναι νωρίς ακόμη για να γνωρίζουμε εάν η ισορροπία των δυνάμεων έχει μετατοπιστεί ενάντια στον αμερικανικό και τον βόρειο καπιταλιστικό ιμπεριαλισμό, αλλά αυτή η εντατικοποίηση του οικονομικού ιμπεριαλισμού προς το παρόν έχει σταματήσει.

6. Απορρύθμιση του χρηματοοικονομικού κεφαλαίου

Οι πιέσεις του νεοφιλελευθερισμού ήταν μεγαλύτερες στην αρένα των διεθνών ροών κεφαλαίου. Αυτές άλλωστε αποτελούσαν τον πυρήνα του. Οι μεταρρυθμίσεις άρχισαν, ως συνήθως, από τις αγγλόφωνες χώρες. Το 1971 η κυβέρνηση Νίξον πέτυχε να αποσυνδέσει το δολάριο από την τιμή του χρυσού, θέτοντας αποτελεσματικά τέλος στο σύστημα χρηματοοικονομικού περιορισμού Μπρέτον Γουντς. Η αυξημένη μεταβλητότητα των επιτοκίων έκαναν τώρα την ανταλλαγή ομολόγων περισσότερο προσοδοφόρα, αυξάνοντας το μέγεθος του χρηματοοικονομικού τομέα. Το 1973 οι χώρες του ΟPEC συντόνισαν τη μεγάλη τους αύξηση στην τιμή του πετρελαίου, πιθανόν με την ανοχή της κυβέρνησης των ΗΠΑ. Όλα αυτά ενίσχυσαν τη δύναμη των αμερικανικών τραπεζών, δι-

ότι υπήρχαν πλέον μεγάλα πλεονάσματα κεφαλαίου, τα οποία αυξάνονταν στις βόρειες χώρες και μεταξύ των πετρελαιοπαραγωγών.

Οι πιέσεις για απορρύθμιση των χρηματοοικονομικών ροών αυξήθηκαν, και η Βρετανία ανταποκρίθηκε. Το Σίτι του Λονδίνου έγινε ο υπεράκτιος τραπεζίτης για τα δολάρια σε καταθέσεις εκτός των ΗΠΑ και μέχρι το 1975 οι αμερικανικές τράπεζες, διαφεύγοντας τους εγχώριους κανονισμούς στις ΗΠΑ, έσπευσαν στην Ευρώπη και κυρίως στο Λονδίνο. Ως το 1975 είχαν ιδρυθεί 113 υποκαταστήματα αμερικανικών τραπεζών στην Ευρώπη, εκ των οποίων τα 58 στο Λονδίνο. Το 1979 η Μάργκαρετ Θάτσερ ήρθε στην εξουσία και ακολούθησε ο Ρόναλντ Ρέιγκαν ένα χρόνο μετά. Αυτοί οι στομφώδεις υποστηρικτές της ελεύθερης αγοράς παρέμειναν στην εξουσία μέχρι το 1990 και το 1988 αντίστοιχα, παρέχοντας υποστήριξη στο νεοφιλελευθερισμό με πολιτικά ρητορικά επιχειρήματα. Η Θάτσερ επιδόθηκε σε εκτεταμένες ιδιωτικοποιήσεις και ενίσχυση των ελεύθερων ροών κεφαλαίου. Το 1986 το Σίτι έζησε τη δική του «μεγάλη έκρηξη» απορρυθμίζοντας τη χρηματιστηριακή του αγορά, επιτρέποντας τη συγχώνευση εμπορικών και επενδυτικών τραπεζών και κάνοντας απόλυτο άνοιγμα σε ξένες τράπεζες και στις ροές κεφαλαίου. Τώρα πλέον στο Σίτι κυριαρχούσαν οι αμερικανικές τράπεζες.

Αυτές οι κινήσεις είχαν υποδηλώσει τον ηγετικό ρόλο της βρετανικής κυβέρνησης και των αμερικανών τραπεζιτών, αλλά τώρα πλέον η συστηματοποίηση της χρηματοοικονομικής απορρύθμισης ήταν πια ευρύτερα διαδεδομένη. Το 1981 ο πρόεδρος Μιτεράν προσπάθησε να αψηφήσει τους αγγλόφωνους σταθεροποιώντας τους κεφαλαιακούς ελέγχους της Γαλλίας, αλλά από το 1983 ήταν σαφές ότι είχε καταφέρει μόνο να ελέγξει τις μικρές αποταμιεύσεις της μεσαίας τάξης. Οι πλούσιοι είχαν διαφύγει από τους ελέγχους του. Διάφορα μέλη της ομάδας του των οικονομικών κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι δεν ήταν δυνατή η αντίσταση στις χρηματοπιστωτικές πιέσεις και μετέφεραν την άποψη αυτή σε ένα ευρύτερο προσκήνιο. Έτσι, πρώην σοσιαλιστές, όπως ο Ζακ Ντελόρ και ο Πασκάλ Λαμί, έγιναν οι κύριοι συνήγοροι υπέρ του ανοίγματος της ΕΕ στις ροές κεφαλαίου. Το πέτυχαν το 1988 και συνέχισαν τις προσπάθειες στον ΟΟΣΑ, ο οποίος υιοθέτησε τις ελεύθερες ροές κεφαλαίου το 1992. Τα μέλη και τα εν δυνάμει μέλη της ΕΕ και του ΟΟΣΑ ήταν υποχρεωμένα τώρα να προσυπογράφουν την ελεύθερη διακίνηση κεφαλαίων. Στην Ευρωπαϊκή ήπειρο οι τράπεζες που καλύπτουν το σύνολο των χρηματοοικονομικών δραστηριοτήτων (universal banks) συνδυάζοντας εμπορικές με επενδυτικές δραστηριότητες δραστηριοποιούνταν ήδη και δηλώνονταν ως υπόδειγμα για ολόκληρη την ΕΕ το 2000. Κατά περίεργο τρόπο, από τους σημαντικότερους οργανισμούς μόνο το ΔΝΤ δεν κατέστησε τις ελεύθερες ροές κεφαλαίου επίσημη πολιτική του. Ετοιμαζόταν να το πράξει όταν ξέσπασε η ασιατική οικονομική κρίση, το πρώτο μεγάλο σημάδι ότι αυτή η πολιτική εμπεριείχε σημαντικά προβλήματα. Οι αμερικανοί

κυβερνητικοί αξιωματούχοι δεν πρωτοστάτησαν στις περισσότερες απ' αυτές τις μάχες. Ο Abdelal (2007) ισχυρίζεται πως αυτό οφειλόταν στο γεγονός ότι οι ΗΠΑ, ως η κύρια ιμπεριαλιστική δύναμη, δεν ήθελαν να περιορίσουν την ελευθερία των κινήσεών τους προσυπογράφοντας παγκόσμιους κανόνες που ίσως να δέσμευαν και τις ίδιες.

Δύο επιπλέον αλλαγές πολιτικής έγιναν σχεδόν καθολικές ανάμεσα στις χώρες του ΟΟΣΑ. Στις κεντρικές τράπεζες χορηγήθηκε αυτονομία από την κυβέρνηση – προϊόν της αυξανόμενης πίστης στις δυνάμεις της αγοράς και της απροθυμίας των πολιτικών να αναλάβουν την ευθύνη για την οικονομική πολιτική σε δύσκολους καιρούς. Δεύτερον, εν μέρει λόγω της αυτονομίας της κεντρικής τράπεζας, εξαπλώθηκε γενικότερα η καταπολέμηση του πληθωρισμού παρά της ανεργίας. Στη δεκαετία του 1970 τα ποσοστά πληθωρισμού ανέρχονταν σχεδόν στο 10% ετησίως, αλλά κατά τη δεκαετία του 1990 κατά μέσο όρο ήταν κάτω από το 3%, με μικρότερες διακυμάνσεις μεταξύ των διαφόρων χωρών (Siklos, 2002: 64). Οι τράπεζες αύξησαν τα επιτόκια για να αντιμετωπίσουν τον πληθωρισμό με κόστος τη χαμηλότερη οικονομική ανάπτυξη και την αύξηση της ανεργίας. Αντί να διατρέξουν τον κίνδυνο πληθωρισμού μέσω ενός συμβιβασμού με την εργασία και με την αύξηση μισθών, οι κυβερνήσεις και οι κεντρικές τράπεζες προτίμησαν να ρυθμίσουν την οικονομία προσαρμόζοντας τη διάθεση χρήματος και τα επιτόκια. Είναι αλήθεια ότι, όταν αυξήθηκε ουσιαστικά η ανεργία, υπήρχε ακόμη η τάση να χαμηλώσουν τα επιτόκια. Επίσης, οι αριστερές κυβερνήσεις είχαν ακόμη την ελαφρά τάση να δίνουν μεγαλύτερη προσοχή στην ανεργία, και οι δεξιές στον πληθωρισμό. Ωστόσο, η γενική κινητήρια ώθηση της πολιτικής οικονομίας μετατοπίστηκε από τις κεϋνσιανές προς νεοφιλελεύθερες λύσεις.

Η αυξανόμενη χρηματοπιστωτικοποίηση (financialization)² της οικονομίας έφερε πιο ευμετάβλητες συναλλαγματικές αγορές που αύξησαν την ανεργία και έπληξαν τους χαμηλόμισθους με ακόμη χειρότερο τρόπο. Μείωσε το μερίδιο των μισθών στο ΑΕΠ και αύξησε τόσο τον πλούτο όσο και την εισοδηματική ανισότητα. Οδήγησε σε μεγαλύτερα προβλήματα, κυρίως στις αγγλόφωνες επιχειρήσεις, με μεγιστοποίηση της βραχυπρόθεσμης αξίας των μετοχών (shareholder value) και με εταιρικά σχήματα κινήτρων που περιλάμβαναν τη χορήγηση τίτλων (equity stakes) στους ανώτερους μάντζερ. Αυτά σε συνδυασμό μεταξύ τους οδήγησαν σε αστρονομικά εισοδήματα και πλούτο για το ανώτερο 1% του πληθυσμού. Επειδή αυτό ενισχύει τους βραχυπρόθεσμους όρους, είναι

2. [Σ.τ.Ε.] Αναφορικά με την έννοια της χρηματοπιστωτικοποίησης (financialization) ο αναγνώστης παραπέμπεται στο κείμενο του John Bellamy Foster (2007), "The Financialization of Capitalism", Monthly Review 48 (11), Απρίλιος. Το κείμενο αυτό είναι διαθέσιμο και από την ελληνική έκδοση του περιοδικού Monthly Review 45, Σεπτεμβρίου 2008.

πιθανώς αρνητικό για τις επιχειρήσεις, αν και είναι πολύ θετικό για τους επικεφαλής τους. Αυτοί ήταν οι κύριοι παράγοντες που συνέβαλαν στη διεύρυνση των ανισοτήτων στην αγορά εργασίας, όπως παρατηρήσαμε πιο πάνω (ILO, 2008: ch. 2).

Στη στροφή του νεοφιλελευθερισμού οι ΗΠΑ έμειναν πίσω για ένα διάστημα αλλά κατόπιν προχώρησαν πολύ περισσότερο. Ο νόμος Glass-Steagall³ το 1933 είχε ορθώσει έναν διαχωριστικό τοίχο ανάμεσα στις εμπορικές και τις επενδυτικές τράπεζες. Αυτός ο νόμος ίσχυε μέχρι το 1999, αν και από τα 1980 οι εμπορικές τράπεζες εκμεταλλεύονταν παραθυράκια του για να εισέλθουν στις αγορές προϊόντων κοινωνικής ασφάλισης. Ο νόμος Glass-Steagall υπήρξε προϊόν του λαϊκιστικού αισθήματος κατά των τραπεζιτών κατά τη διάρκεια της Μεγάλης Ύφεσης και η Αμερική έπρεπε ακόμη να τα βγάλει πέρα με αυτό το αίσθημα προτού καταστεί εφικτή η ανάκληση [του διαχωρισμού]. Αρκετές σχετικές προσπάθειες στο Κογκρέσο απέτυχαν. Κατά τη δεκαετία του 1990 όμως οι τραπεζίτες είχαν πείσει τις ηγεσίες των δύο [μεγάλων αμερικανικών] πολιτικών κομμάτων ότι άδικα επιβαλλόταν ποινή σε μια μεγάλη αμερικανική βιομηχανία από απαρχαιωμένους κανονισμούς που επέτρεπαν τόσο στις ξένες όσο και στις αμερικανικές τράπεζες στο εξωτερικό να κυριαρχούν σε αυτές τις νέες ευημερούσες αγορές που έκαναν «χρυσές δουλειές». Η βρετανική απορρύθμιση κατηγορήθηκε ότι οδηγούσε σε αθέμιτο ανταγωνισμό, ενώ επίσης έδειχνε το δρόμο για τον τερματισμό του. Η δεκαετία του 1990 είχε επίσης δει τη λήξη της ρύθμισης για συμβόλαια αντιστάθμισης πιστωτικού κινδύνου έναντι πιθανής χρεοκοπίας (credit default swaps), μεταβιβάσεις δανείων, καθώς και μεγάλες αυξήσεις σε επιτρεπόμενες μοχλεύσεις από τις επενδυτικές τράπεζες. Αυτά μαζί με την ανάκληση του νόμου Glass-Steagall σήμαιναν ότι ένας τομέας χρηματοοικονομικών υπηρεσιών, κατά βάση άνευ ρυθμίσεων και ενιαίος, θα μπορούσε πράγματι να απογειωθεί στη Γουόλ Στρητ, το μεγαλύτερο χρηματιστηριακό κέντρο του κόσμου. Ακόμη κι εκεί όπου υπήρχαν ρυθμιστικές αρχές δεν έκαναν τη δουλειά τους σωστά. Αλλά λίγοι νοιάζονταν. Η επιστήμη των οικονομικών βρισκόταν ακόμη υπό την ηγεσία των νεοφιλελεύθερων, ενώ η αμερικανική πολιτική είχε μετατοπιστεί προς τα δεξιά, με τον Κλίντον να υποστηρίζει τις ελεύθερες αγορές εξίσου ένθερμα με τους περισσότερους Ρεπουμπλικανούς. Ακόμη και η αριστερά επικεντρωνόταν όχι σε αυτό αλλά στις τρεις

3. [Σ.τ.Ε.] Ο νόμος Glass-Steagall (από τα επίθετα των εισηγητών του) εισήχθη το 1933 μεσούσης ακόμα της οικονομικής κρίσης και αποτελούσε απόπειρα περιορισμού της. Ο νόμος αυτός διαχώρισε τις εμπορικές τράπεζες από τις επενδυτικές και απαγόρευσε τη συνεργασία των πρώτων με χρηματιστηριακούς οίκους. Καταργήθηκε το 1999. Ενδιαφέρον έχει ότι τον Ιανουάριο του 2010 ανακοινώθηκε πως ο πρόεδρος των ΗΠΑ Μπάρακ Ομπάμα αποδέχτηκε την εισήγηση του γνωστού οικονομολόγου Γουόλ Βόλκερ, προέδρου της Συμβουλευτικής Επιτροπής Οικονομικής Ανάκαμψης (Economic Recovery Advisory Board), για αντίστοιχες με τον καταργηθέντα νόμο ρυθμίσεις.

περιοχές που ανέφερα παραπάνω, στις «ωμότητες» του ΔΝΤ, στο ελεύθερο εμπόριο και στην προστασία του κράτους πρόνοιας.

Είναι καιρός να εξηγήσω εν συντομία τη ζωτική διαφορά ανάμεσα στις εμπορικές και τις επενδυτικές τράπεζες. Οι εμπορικές τράπεζες είναι κανονικές τράπεζες που δέχονται τις καταθέσεις των πελατών σε μετρητά, χορηγούν δάνεια με υψηλότερα επιτόκια και εισπράττουν μικρά αλλά τακτικά κέρδη από τη διαφορά. Δέχονται αληθινό χρήμα και επίσης «δημιουργούν» αληθινό χρήμα κάθε φορά που χορηγούν ένα δάνειο. Παραδοσιακά, αυτές οι δυνάμεις τις είχαν πείσει να είναι μάλλον συντηρητικές, υποβοηθούμενες από ένα αρκετά ισχυρό ρυθμιστικό πλαίσιο. Οι επενδυτικές τράπεζες από την άλλη πλευρά όταν δέχονται καταθέσεις ή χορηγούν δάνειο πρέπει να τα «εκκαθαρίσουν» μέσω των καταθέσεων που διατηρούν στις εμπορικές τράπεζες. Έτσι, δεν μπορούν να «δημιουργήσουν» χρήμα και, παρόλο που η δική τους επιχείρηση είναι υψηλότερου ρίσκου, έμμεσα περιορίζονται από τους κανονισμούς των εμπορικών τραπεζών. Αλλά αν συγχωνευθούν τα δύο είδη τραπεζών, τότε η επενδυτική πτέρυγα αποκτά πρόσβαση σε αληθινά μετρητά και σε επιπλέον δημιουργία χρήματος, ενώ οι περιορισμοί λιγοστεύουν. Τα κέρδη στον επενδυτικό τομέα ήταν επίσης πολύ μεγαλύτερα κατά τη δεκαετία του 1990, η οποία υπήρξε πολύ δελεαστική για όλους τους τραπεζίτες.

Γι' αυτόν το λόγο οι μέχρι πρότινος εμπορικές τράπεζες εγκατέλειψαν τη συντηρητική τους επιδίωξη για χαμηλό αλλά σταθερό κέρδος και αναζήτησαν υψηλότερα κέρδη. Η εφεύρεση της τιτλοποίησης (securitization), οι συμφωνίες ανταλλαγής επιτοκίων (interest-rate swaps) και τα συμβόλαια αντιστάθμισης πιστωτικού κινδύνου φαινόταν να τις διασφαλίζουν έναντι του ρίσκου – με εξαίρεση τους κινδύνους που είχαν εξαιρετικά περιορισμένες πιθανότητες να συμβούν, όπως μια γενική κατάρρευση. Αυτά τα νέα εργαλεία επίσης αύξησαν τον αριθμό των συναλλαγών για τις οποίες οι τραπεζίτες και οι άλλοι χρηματιστηριακοί εμπειρογνώμονες μπορούσαν να χρεώνουν αμοιβές. Πολλοί πλούτισαν υπερβολικά κατ' αυτό τον τρόπο. Οι ανάγκες ενός γηράσκοντος πληθυσμού με συνταξιοδοτικά προγράμματα που είχαν επενδυθεί σε τίτλους χρεογράφων τους βοήθησαν να γίνουν πλουσιότεροι. Η παγκόσμια έλλειψη ισορροπιών ανάμεσα στις ΗΠΑ και στην Κίνα και στους πετρελαιοπαραγωγούς πρόσφερε ακόμη περισσότερες ευκαιρίες στον χρηματοπιστωτικό τομέα. Το διαδίκτυο έδινε τη δυνατότητα οι χρηματοπιστωτικές συναλλαγές να πραγματοποιούνται «στιγμιαία» [σε «πραγματικό» χρόνο] σε όλο τον κόσμο, αντίθετα με τη διακίνηση των φυσικών αγαθών. Η πραγματική οικονομία στις ΗΠΑ, στην Ευρώπη και στην Ιαπωνία δεν αναπτύχθηκε σχεδόν καθόλου στη δεκαετία του 1990, αλλά η επέκταση της χρηματοπιστωτικής οικονομίας γνώριζε μεγάλη άνθηση.

Η φούσκα «dot.com» έσκασε το 1998 και ήταν αποτέλεσμα αυτής της έλλειψης ισορροπίας ανάμεσα στη χρηματοπιστωτική και την πραγματική οικονομία. Αυτό οδήγησε

σε σημαντική μείωση των επιτοκίων στις ΗΠΑ το 2001. Όπως ήταν αναμενόμενο, η μείωση αυτή προκάλεσε έξαρση των στεγαστικών κατασκευών που πρόσκαιρα έκανε την οικονομία να φαίνεται περισσότερο υγιής (Brenner, 2006). Υπήρχε τώρα μαζική αύξηση στην αγορά των ενυπόθηκων δανείων υψηλού κινδύνου, κάτι που θεωρήθηκε θετικό για τους φτωχούς, κυρίως από την οπτική της δέσμευσης των Θάτσερ/Ρείγκαν για μια «δημοκρατία ιδιοκτησίας». Το 1998, λίγο πριν από την ανάκληση του νόμου Glass-Steagall, τα υψηλού κινδύνου ενυπόθηκα δάνεια έφταναν μόνο το 5% όλων των ενυπόθηκων στεγαστικών δανείων, αλλά μέχρι το 2008 είχαν εκτοξευθεί σχεδόν στο 30%. Ωστόσο, αυτά τα πολύ παρακινδυνευμένα δάνεια κρύβονταν και πωλούνταν ως «Τίτλοι Ενυπόθηκων Δανείων» (Collateralized Mortgage Obligations – CMOs), δηλαδή υποθηκευμένα ομόλογα. Πολλά από αυτά ξαναπακεταρίστηκαν και πωλούνταν σαν «Τίτλοι Ενυπόθηκων Υποχρεώσεων» (Collateralized Debt Obligations – CDOs), δηλαδή εξασφαλισμένα ομόλογα, που ανέρχονταν σε πολλά τρισεκατομμύρια δολάρια. Η αδιαφάνεια εντάθηκε σε όλη αυτή τη διαδικασία μετατροπής και –παρά τα φανταχτερά μαθηματικά τους μοντέλα– οι τράπεζες δεν γνώριζαν την πραγματική αξία των περιουσιακών στοιχείων που εμπορεύονταν. Οι Ευρωπαίοι ήταν το ίδιο γελασμένοι όσο και οι Αμερικανοί. Σχεδόν όλες οι μεγάλες τράπεζες της Ευρώπης διέθεταν επίσης «τοξικά» περιουσιακά στοιχεία. Από τις μεγάλες τράπεζες μόνο η Santander, η BNP-Paribas και η HSBC παρέμειναν προσεκτικές. Όλες οι άλλες υπέθεταν ότι τα κέρδη ήταν εξασφαλισμένα αφού η άνθηση των στεγαστικών και τα χαμηλά επιτόκια θα διαρκούσαν. Είχαν την υποστήριξη των οίκων αξιολόγησης που έδιναν σ' αυτά τα μυστηριώδη προϊόντα την κατάταξη ως προς το «Βαθμό Επένδυσης»: «εξαιρετικό AAA». Ακόμη όμως κι αν υπήρχε κρίση, οι πρωταγωνιστές σε αυτές τις αγορές πίστευαν στην ικανότητά τους να προβλέψουν την επικείμενη κρίση. Μπορούσαν να αποχωρήσουν σε ένα πρώτο στάδιο και, παρ' όλα αυτά, να βγουν με μεγάλο κέρδος. Δεν ήξεραν όμως ότι το πακετάρισμα και ξαναπακετάρισμα αυτών των περιουσιακών στοιχείων σήμαινε ότι δεν θα μπορούσαν να πουληθούν γρήγορα σε μια αγορά που χαρακτηρίζεται από πτώση τιμών.

Όλες αυτές οι διαδοχικές και ποικίλες εξελίξεις –η διακύμανση του δολαρίου, η απομάκρυνση των ελέγχων στην κίνηση κεφαλαίων, η συγχώνευση εμπορικών και επενδυτικών τραπεζών, τα κυμαινόμενα επιτόκια, η «δημοκρατία της ιδιοκτησίας», η παγκόσμια ανισορροπία ανάμεσα στην Ασία, στη Μέση Ανατολή και στις ΗΠΑ, το διαδίκτυο, ακόμη και η γήρανση του πληθυσμού– ευνοούσαν την επέκταση του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου. Τα κέρδη και η ισχύς του χρηματοπιστωτικού τομέα συνέχιζαν να αυξάνονται. Στις ΗΠΑ ο τομέας αυτός δεν αποτελούσε ποτέ περισσότερο από το 16% των εγχώριων επιχειρηματικών κερδών μεταξύ του 1973 και του 1985, την περίοδο κατά την οποία άρχιζε η χρηματοπιστωτική ανάπτυξη. Στη δεκαετία του 1990 ήταν ανάμεσα στο 21%

και 30%. Στη δεκαετία του 2000 έφτασε το 41%. Οι πληρωμές αυξήθηκαν επίσης. Μέχρι το 1982 οι αποπληρωμές χρηματοοικονομικών υπηρεσιών ποτέ δεν ξεπέρασαν το 108% του μέσου όρου όλων των τοπικών [αμερικανικών] ιδιωτικών βιομηχανιών. Στη συνέχεια απογειώθηκαν φτάνοντας το 181% το 2007 (Johnson, 2009). Οι τραπεζίτες ανέλαβαν τη διακυβέρνηση της αμερικανικής πολιτικής οικονομίας, με την Goldman Sachs να παρέχει από μόνη της πολυάριθμους αξιωματούχους στο αμερικανικό Υπουργείο Οικονομικών και στον Λευκό Οίκο, οι οποίοι υποστηρίζονταν από οικονομολόγους που κατηχούσαν στο νεοφιλευθερισμό ολόκληρο τον κόσμο. Σε παγκόσμιο επίπεδο η χρηματική αναλογία του χρέους έφτανε σε συγκλονιστικά ύψη. Μέχρι τον Σεπτέμβριο του 2008 το χρέος ήταν 160 τρισεκατομμύρια δολάρια, τρεις φορές το παγκόσμιο ΑΕΠ, ενώ η αξία όλων των παραγώγων ήταν 640 τρισεκατομμύρια δολάρια, ένα εκπληκτικό πολλαπλάσιο –επί δεκαέξι φορές– του παγκόσμιου ΑΕΠ.

Δυστυχώς ήταν ένα γιγαντιαίο «σύστημα Ponzi» ονομάστηκε έτσι από το όνομα ενός διαβόητου αμερικανού οικονομικού απατεώνα μιας προηγούμενης εποχής. Πρόκειται για επιχείρηση επενδυτικής απάτης που υποσχόταν πολύ υψηλές αποδόσεις («κέρδη») σε επενδυτές στη βάση των χρημάτων που κατέβαλλαν μετέπειτα επενδυτές μάλλον παρά από τα καθαρά έσοδα που απέφεραν οι πραγματικές επιχειρήσεις. Όντως, κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του 1990 και του 2000, η πραγματική οικονομία παρέμενε νωθρή, τα ποσοστά του κέρδους της ήταν χαμηλά και τα μεσαία εισοδήματα παρέμεναν αποτελεσματικά. Μόνο οι πλούσιοι γίνονταν πλουσιότεροι. Όταν τα φαινομενικά ήπια οικονομικά προβλήματα ήρθαν τελικά, τα επιτόκια έγιναν πιο αυστηρά κατά τα έτη 2006-2007, η αγορά στεγαστικών μαλάκωσε και οι περισσότεροι δανειολήπτες υποθηκευμένων (στεγαστικών) δανείων αδυνατούσαν να αποπληρώσουν τα χρέη τους. Τα τοξικά υποθηκευμένα (στεγαστικά) δάνεια ήταν το κερασάκι στην τούρτα –αν και με κανέναν τρόπο δεν ήταν η μοναδική αιτία– που παρώθησε την κατάρρευση του όλου συστήματος Ponzi. Ο εξαιρετικά χαμηλής πιθανότητας κίνδυνος είχε γίνει πλέον πραγματικότητα, και κανένας δεν ήταν διασφαλισμένος έναντι τέτοιων απωλειών – παρόλο που υπήρχε η ελπίδα για κυβερνητικά πακέτα διάσωσης [και συνεπώς απαλλαγής].

Αυτό είναι το σημείο όπου βρισκόμαστε σήμερα [στις αρχές του 2009], με πολυάριθμες τραπεζικές αποτυχίες και τρισεκατομμύρια δολαρίων να έχουν διοχετευτεί για τη διάσωση του τραπεζικού τομέα. Οι τράπεζες όμως εξακολουθούν να αρνούνται να δανείσουν διότι φοβούνται, αλλά στην πραγματικότητα δεν γνωρίζουν την αληθινή αξία των τοξικών τους ενεργητικών. Αυτό σημαίνει περιορισμένο διαθέσιμο επενδυτικό κεφάλαιο, πτωτική ζήτηση για πραγματικά προϊόντα και αυξανόμενα προβλήματα για τις επιχειρήσεις και τους εργαζομένους σε αυτές, καθώς και για μεγάλες εξαγωγικές χώρες, όπως η Κίνα και η Γερμανία, που δεν ευθύνονταν γι' αυτό το χάος. Το δημόσιο αίσθημα

είναι η οργή, οι τραπεζίτες τώρα είναι θύματα εξύβρισης, οι νεοφιλελεύθεροι χλευάζονται. Επιπλέον υπάρχουν πολλές φωνές υπέρ της εθνικοποίησης τραπεζών και του διαχωρισμού, για μια ακόμη φορά, των εμπορικών από τις επενδυτικές τράπεζες και υπέρ της γενικής επαναρρύθμισης του καπιταλισμού. Είναι ο νεοφιλελευθερισμός τελειωμένος στην ίδια του τη ζωτική ενδοχώρα, στο χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο;

Η απάντηση παραμένει ασαφής. Οι απαλλαγές χρεών που υποκίνησαν οι αγγλόφωνες χώρες φαίνονται πιο πολύ σαν συμφωνίες «αγαπημένων», δίνοντας πιο πολλά χρήματα στους τραπεζίτες με μικρό σχετικά αντίκρισμα. Οι τράπεζες θεωρούνται πολύ μεγάλες για να αποτύχουν, αλλά η υποχρεωτική συρρίκνωσή τους δεν φαίνεται να είναι η προφανής λύση του προβλήματος. Ούτε φαίνεται να είναι η επαναφορά νόμων τύπου Glass-Steagall. Οι ΗΠΑ φαίνεται να έχουν αποφασίσει αρνητικά ακόμη και για την προσωρινή εθνικοποίηση των τραπεζών. Οι απαιτήσεις της ηπειρωτικής Ευρώπης για επαναρρύθμιση είναι ισχυρότερες από εκείνες στις ΗΠΑ. Παρ' όλα αυτά, οι Ευρωπαίοι δεν φαίνεται να έχουν τη συλλογική θέληση να αμφισβητήσουν την αμερικανική ηγεσία, ενώ ούτε η Κίνα, η οποία είναι τόσο στενά συνεξαρτώμενη από τις ΗΠΑ, μπορεί να το επιχειρήσει. Η ευρωπαϊκή θέση σε κάθε περίπτωση υποσκάπτεται από τον εφησυχασμό ότι η γενναιοδωρία των κρατών πρόνοιας της περιοχής θα διατηρήσει τα επίπεδα εσωτερικής ζήτησης, κάτι το οποίο φαίνεται απίθανο. Η επαναρρύθμιση σε διεθνές επίπεδο δεν θα είναι εύκολη, όπως έδειξαν οι προηγούμενες συμφωνίες της Βασιλείας. Οι συμβιβασμοί που «χαράχτηκαν» στις συναντήσεις της Ομάδας των 20 (G20) στο Λονδίνο τον Απρίλιο του 2009 είναι ατροφικοί σε σύγκριση με αυτό που πιθανώς χρειάζεται να γίνει.

Αλλά αν ένα σχετικά αισιόδοξο σενάριο υπερισχύσει και η κρίση πράγματι τελειώσει το 2009 ή στις αρχές του 2010,⁴ δεν είναι σαφές ότι θα επιχειρούνταν σημαντικές μεταρρυθμίσεις, ώστε να περιοριστεί το μέγεθος και να γίνει αυστηρή ρύθμιση του χρηματοπιστωτικού τομέα. Σε αυτό το πλαίσιο θα ήταν απίθανο να τα βάλουν οι κυβερνήσεις κατά μέτωπο με την ισχύ του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου, και αυτό με τη σειρά του δεν φαίνεται ακόμη να επιθυμεί δραστική ρύθμιση. Οι κυβερνήσεις και οι τραπεζίτες θα μπορούσαν να αναστενάξουν με ανακούφιση συλλογικά και απλώς να συναινέσουν αόριστα ότι στο μέλλον θα πρέπει να είναι επιφυλακτικοί. Μπροστά στο πιθανό δέλεαρ και λίγο μετά τα μεγάλα κέρδη στον χρηματοοικονομικό τομέα, αυτή η συμφωνία σύντομα θα καταρρεύσει.

Ωστόσο, αυτή η κρίση θα μπορούσε και να χειροτερέψει και να γίνει ακόμη βαθύτερη. Αν μπορώ να έχω άποψη, αυτό μου φαίνεται πως είναι και το πιθανότερο σενάριο.

---

4. [Σ.Τ.Ε.] Κάτι που δεν συνέβη.

Το επίπεδο του χρέους είναι ειλικρινά εκπληκτικό, ενώ τα [κυβερνητικά] σχέδια διάσωσης φαίνονται σε σύγκριση. Αν χειροτερέψουν τα πράγματα, φαίνεται πιθανό πως ούτε το Κογκρέσο των ΗΠΑ ούτε το Βρετανικό Κοινοβούλιο θα υποστήριζαν πολύ μεγαλύτερα σχέδια διάσωσης χωρίς τη μεγαλύτερη πειθαρχία του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου. Ο αντιτραπεζικός λαϊκισμός μπορεί να σημειώνει και πάλι έξαρση, με σοβαρές συνέπειες για το χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο. Προφανώς είναι πολύς νωρίς για να γνωρίζουμε. Αλλά σε αυτό το πεδίο, ο νεοφιλελευθερισμός έχει επίσης φτάσει στο αποκορύφωμά του και τίθεται υπό σοβαρή αμφισβήτηση.

7. Συμπέρασμα

Προσπάθησα να δείξω ότι ο νεοφιλελευθερισμός δεν είναι πανίσχυρος σε όλα τα μέρη του κόσμου ή στους πέντε τομείς που ανέλυσα. Εκεί όπου υπήρξε ισχυρός, δηλαδή στις χώρες του Νότου, αυτό οφειλόταν στα μεγάλα χρέη. Οπουδήποτε αλλού αποκτούσε δύναμη όταν συνηχούσε μέσα σε τοπικά πολιτικά και ιδεολογικά πλαίσια που τον στήριζαν, όπως στις αγγλόφωνες χώρες. Είδαμε ότι τα μεγαλύτερα κράτη πρόνοιας έκαναν περιορισμούς, όχι όμως πρωταρχικά εξαιτίας της πίεσης του νεοφιλελευθερισμού. Οι πιο αυστηρά διατιπόμενοι είναι στις αγγλόφωνες χώρες, οι οποίες είχαν λιγότερο ανεπτυγμένα κράτη πρόνοιας. Οι αναπτυσσόμενες με επιτυχία χώρες μπορούν να ελιχθούν ούτως ώστε να παίρνουν αυτό που θέλουν από τις διάφορες δυνάμεις που εμπλέκονται στη στροφή προς το νεοφιλελευθερισμό.

Πάνω απ' όλα όμως, ο νεοφιλελευθερισμός δεν είναι αποτελεσματικός, κι αυτό θα πρέπει να εξασθενίσει τις προοπτικές του σημαντικά. Δεν συμβάλλει στο να αυξηθεί η οικονομική ανάπτυξη του Νότου, αντίθετα μάλιστα τη μειώνει. Επίσης διευρύνει την ανισότητα και όχι μόνο βραχυπρόθεσμα, αφού παραδίνει τους κύριους οικονομικούς πόρους στην τοπική πλουτοκρατία και στους εύπορους του Βορρά. Δεν χρειάζεται όμως να περιορίσουμε την κριτική μας μόνο στις συνέπειες ως προς την ανισότητα, για την οποία οι κρατούντες (ελίτ) λίγο ενδιαφέρονται. Ούτε χρειάζεται να τονίσουμε την αδυναμία του νεοφιλελευθερισμού να επιτύχει οικονομική ανάπτυξη. Ας επικεντρώσουμε καλύτερα στις καταστροφικές συνέπειες του πυρήνα του, δηλαδή του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου, στον κόσμο. Ξεκάθαρα, ο νεοφιλελευθερισμός έχει φτάσει στο ζενίθ και τώρα πρέπει να αρχίσει την κάθοδο. Ωστόσο, οι τραπεζίτες και οι νεοφιλελεύθεροι εξακολουθούν να στελεχώνουν μερικές από τις θέσεις στην κορυφή της ιεραρχίας της πολιτικής οικονομίας του Βορρά, ειδικά των ΗΠΑ. Νέα μέλη έχουν συμπαραταχθεί στις τάξεις τους. Ορισμένοι, όπως ο Lawrence Summers, υπήρξαν προηγουμένως φανατικοί νεοφιλελεύθεροι (σε μέρη όπως το πρώην σοβιετικό μπλοκ). Αίφνης και ρεαλιστικά έχουν ενστερνιστεί πρόδηλα κενσιανές πολιτικές, αλλά στερούνται της ιδεολογικής βούλησης

να κινηθούν αποφασιστικά ενάντια στους τραπεζίτες. Οι επιφανείς οικονομολόγοι που πρότειναν πιο ριζοσπαστικά μέτρα (όπως ο Paul Krugman ή ο Simon Johnson) έχουν μείνει απέξω. Σήμερα μπορούμε να πούμε χωρίς υπερβολή ότι η Ισχύς του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου αντιπαράτίθεται σε μια ρυθμιστική Λογική, η οποία δεν διαθέτει πολλούς ένθερμους ή ισχυρούς υποστηρικτές. Ας αναλογιστούμε με οδύνη ότι τα τελευταία εκατό χρόνια ζήσαμε δύο Παγκόσμιους πολέμους και μια Μεγάλη Κρίση, όπως και πολλές άλλες περιστάσεις στις οποίες η Λογική δεν εμπόδισε την καταστροφή. Το όραμα του νεοφιλελευθερισμού αποτελεί μια δυστοπία. Αλλά θα διαδραματιστεί ένα μείζον παιχνίδι εξουσίας εναντίον του. Η πρόβλεψή μου είναι πως ή θα καταρρεύσει ο νεοφιλελευθερισμός ή όλοι εμείς.

Βιβλιογραφία

- Aaronson, S. (2001), *Taking Trade to the Streets: The Lost History of Public Efforts to Shape Globalization*, Ann Arbor, Michigan, University of Michigan Press.
- Abdelal, R. (2007), *Capital Rules: The Construction of Global Finance*, Cambridge (Mass.), Harvard University Press.
- Biersteker, T. (1992), "The 'Triumph' of Neoclassical Economics in the Developing World: Policy Convergence and the Bases of Government in the International Economic Order", in Rosenau, J. – Czempiel, E.-O. (eds), *Governance Without Government: Order and Change in World Politics*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Blustein, P. (2001), *The Chastening: Inside the Crisis that Rocked the Global Financial System and Humbled the IMF*, New York, Public Affairs.
- Brenner, R. (2006), *The Economics of Global Turbulence*, London, Verso.
- Burn, G. (2006), *The Re-emergence of Global Finance*, London, Palgrave Macmillan.
- Drahos, P. – Braithwaite, J. (2002), *Information Feudalism: Who Owns the Knowledge Economy?*, New York, The New Press.
- Eichengreen, B. (2006), *Global Imbalances and the Lessons of Bretton Woods*, Cambridge, MIT Press.
- Gemici, K. (2008), *Hot Money-Cold Money: Managing Global Capital in Emerging Economies*, UCLA, PhD Dissertation.
- Gould, E. (2003), "Money Talks: Supplementary Financiers and IMF Conditionality", *International Organization* 57, p. 551-586.
- Gourinchas, P.O. – Jeanne, O. (2007), "Capital Flows to Developing Countries: The Allocation Puzzle", NBER Working Paper No 13602, November.
- Gowan, P. (1999), *The Global Gamble: Washington's Faustian Bid for World Domination*, London, Verso.
- Huber, E. – Stephens, J. (2001), *Development and Crisis of the Welfare State*, Chicago, University of Chicago Press.
- Hutchinson, M. (2001), "A Cure Worse than the Disease? Currency Crises and Output Costs of Supported Stabilization Programs", in Dooley, M. – Frankel, J. (eds), *Managing Currency Crises in Emerging Markets*, Chicago, University of Chicago Press.

- International Labor Office (2008), *World of Work Report 2008: Income Inequalities in the Age of Financial Globalization*, Geneva, ILO.
- Jawara, F. – Kwa, E. (2003), *Behind the Scenes at the WTO: The Real World of International Trade Negotiations*, London, Zed.
- Johnson, S. (2009), "The Quiet Coup", *Atlantic Online*, May.
- Kato, J. (2003), *Regressive Taxation and the Welfare State: Path Dependence and Policy Diffusion*, New York, Cambridge University Press.
- Kose, M.A. – Prasad, E. – Rogoff, K. – Wei, S.-J. (2006), "Financial Globalization: A Reappraisal", Unpublished paper, Harvard University.
- Mann, M. – Riley, D. (2007), "Explaining Macro-regional Trends in Global Income Inequalities, 1950-2000", *Socio-Economic Review* 5, p. 81-115.
- Morley, S. (2001), *The Income Distribution Problem in Latin America and the Caribbean*, Santiago, Chile, CEPAL/ECLAC.
- Oatley, T. – Yackee, J. (2004), "American Interests and IMF Lending", *International Politics* 41, p. 415-429.
- OECD (2008), *Growing Unequal? Income Distribution and Poverty in OECD Countries*, Paris, OECD.
- Pierson, P. (1998), "Irresistible Forces, Immovable Objects: Post-industrial Welfare States Confront Permanent Austerity", *Journal of European Public Policy* 5 (4), p. 539-560.
- (ed.) (2001), *The New Politics of the Welfare State*, Oxford, Oxford University Press.
- Pontusson, J. (2005), *Inequality and Prosperity: Social Europe vs. Liberal America*, Ithaca (N.Y.), Cornell University Press.
- Prasad, E. – Raghuram, R. – Subramanian, A. (2007), "Foreign Capital and Economic Growth", *Brookings Papers on Economic Activity* 1, p. 153-209.
- Prasad, M. (2006), *The Politics of Free Markets*, Chicago (Ill.), University of Chicago Press.
- Rabinovitch, E. (2004), *The Making of the Global Public*, PhD Dissertation, UCLA.
- Rodrik, D. – Subramanian, A. (2008), "Why Did Financial Globalization Disappoint?", Unpublished paper available on Rodrik's web-site.
- Siklos, P. (2002), *The Changing Face of Central Banking: Evolutionary Trends since World War II*, Cambridge, Cambridge University Press.

- Soederberg, S. (2004), *The Politics of the New International Financial Architecture*, London, Zed.
- Starke, P. (2008), *Radical Welfare State Retrenchment: A Comparative Analysis*, Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- Stone, R. (2004), "The Political Economy of IMF Lending in Africa", *American Political Science Review* 98, p. 577-591.
- Swank, D. (2002), *Global Capital, Political Institutions, and Policy Changes in Developed Welfare States*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Vreeland, J. (2003), *The IMF and Economic Development*, Cambridge, Cambridge University Press.

Η ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Μια εισαγωγή στις
διεθνείς σχέσεις

ΤΡΙΤΗ ΕΚΔΟΣΗ

Επιμέλεια:

John Baylis και Steve Smith

με τη βοήθεια της Patricia Owens

Επιμέλεια ελληνικής έκδοσης-πρόλογος

Κώστας Υφαντής

 επίκεντρο

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Παγκοσμιοποίηση και διεθνής πολιτική

ANTHONY MCGREW

- Εισαγωγή
- Πως αντιλαμβανόμαστε την παγκοσμιοποίηση
- Τι σημαίνει παγκοσμιοποίηση;
- Σύγχρονη παγκοσμιοποίηση
- Ένας μεταμορφωμένος κόσμος: η παγκοσμιοποίηση και η διαστρεβλωμένη διεθνής πολιτική
- Από τη διαστρεβλωμένη διεθνή πολιτική στην κοσμοπολίτικη διεθνή πολιτική;
- Συμπεράσματα

ΟΔΗΓΟΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΝΑΓΝΩΣΤΗ

Το κεφάλαιο αυτό παρουσιάζει μια έκθεση της παγκοσμιοποίησης και των επιπτώσεων της για την διεθνή πολιτική. Θεωρεί την παγκοσμιοποίηση ιστορική διαδικασία που περιλαμβάνει την επίδραση της παγκόσμιας διασυνδεσιμότητας, η οποία διεκδικείται, βαθιάει, επιταχύνεται και μεγαλώνει. Ωστόσο, αυτή η διαδικασία αποδεικνύεται ποθύ άνοιξη σε βαθμό που, αντί να υπονοεί την ανάπτυξη ενός πιο συνεργάσιμου κόσμου, παράγει ισχυρές πηγές έντασης, συγκρούσεων και κατακερματισμού. Ούτε προεικονίζει το τέλος του κράτους. Ωστόσο, δεν έχει αφήσει την διεθνή πολιτική αμετάβλητη. Αυτό το κεφάλαιο διερευνά ορισμένες από τις σημαντικότερες μετατροπές που έφερε η παρούσα φάση της παγκοσμιοποίησης. Συγκεκριμένα, συμπεραίνει ότι μια εννοιολογική αλλαγή στον τρόπο σκέψης μας είναι απαραίτητη ώστε να κατανοήσουμε πλήρως τη φύση των αλλαγών που σημειώνονται. Αυτή η εννοιολογική αλλαγή είναι να δεχτούμε την ιδέα της διεθνούς πολιτικής: η πολιτική μιας εμβρυϊκής παγκόσμιας κοινωνίας, μέσα στην οποία η εγχώρια και διεθνής πολιτική δεν αποτελούν πλέον ξεχωριστές σφαίρες δραστηριοτήτων. Κατά αυτήν τη διαδικασία, είναι ανάγκη να αναθεωρηθούν πολλές παραδοσιακές οργανωτικές υποθέσεις και πολλοί θεσμοί της σύγχρονης πολιτικής ζωής – από την κυριαρχία στη δημοκρατία – αφού η δύναμη δεν οργανώνεται πλέον από μέσα σε εθνικά ή εδαφικά πλαίσια. Επιπλέον, η ύπαρξη τεράστιας παγκόσμιας ανισότητας όσον αφορά την οικονομική, στρατιωτική και κοινωνική δύναμη έχει δημιουργήσει μια διαστρεβλωμένη διεθνή πολιτική, στην οποία τα συμφέροντα των πτωχών έχουν συνήθως προτεραιότητα πάνω από τα συμφέροντα της πλειοψηφίας της ανθρωπότητας. Το αν μια πιο δίκαιη και δημοκρατική διεθνή πολιτική μπορεί να διαμορφωθεί από τη σύγχρονη παγκόσμια κατάσταση αποτελεί θέμα έντονης διαμάχης μεταξύ των θεωρητικών, των επαγγελματιών και των ακτιβιστών. Το κεφάλαιο αυτό έχει τρεις αλληλένδετους στόχους: να διευκρινίσει και να επεξεργαστεί την έννοια της παγκοσμιοποίησης, να εξετάσει και να διερευνήσει τις συνέπειές της για την διεθνή πολιτική, και να συζητήσει και να λογαριάσει τα κύρια κανονιστικά θέματα που θέτει η παγκοσμιοποίηση για τη μελέτη της διεθνούς πολιτικής.

Εισαγωγή

Η **παγκοσμιοποίηση** – η διεύρυνση, εκβάθυνση και επιτάχυνση της παγκόσμιας διασυνδεδεσιμότητας – αποτελεί ένα αμφισβητούμενο θέμα στη μελέτη της διεθνούς πολιτικής. Κάποιοι – οι **hyperglobalists** – ισχυρίζονται ότι η παγκοσμιοποίηση φέρνει το τέλος του κυρίαρχου έθνους-κράτους αφού οι παγκόσμιες δυνάμεις υποτιμούν την ικανότητα των κυβερνήσεων να ελέγξουν τις οικονομίες και τις κοινωνίες τους (Ohmae 1995, Scholte 2000). Άλλοι – οι **σκεπτικιστές** – απορρίπτουν την ιδέα της παγκοσμιοποίησης, χαρακτηρίζοντας την ως «ερωλογίες», και ισχυρίζονται ότι τα κράτη και η γεωπολιτική παραμένουν οι κύριες δυνάμεις που διαμορφώνουν την παγκόσμια τάξη (Krasner 1999, Gilpin 2001). Αυτό το κεφάλαιο υιοθετεί μια αρκετά διαφορετική προσέγγιση – μια μετασχηματιστική άποψη – υποστηρίζοντας ότι τόσο οι hyperglobalists όσο και οι σκεπτικιστές υπερβάλλουν με τους ισχυρισμούς τους και για το λόγο αυτό παρερμηνεύουν τη σύγχρονη παγκόσμια τάξη. Σε αντίθεση, ενώ η μετασχηματιστική άποψη παίρνει στα σοβαρά την παγκοσμιοποίηση, αναγνωρίζει ότι οδηγεί, όχι τόσο στο τέλος του κυρίαρχου κράτους, αλλά στην παγκοσμιοποίηση της πολιτικής: στην ανάδυση μιας ορατής διεθνούς πολιτικής στην οποία ο παραδοσιακός διαχωρισμός μεταξύ των εσωτερικών και των διεθνών υποθέσεων δεν ισχύει πλέον. Υπό αυτές τις συνθήκες, «η πολιτική παντού μοιάζει να έχει σχέση με αυτήν που επικρατεί σε όλο τον υπόλοιπο κόσμο» σε βαθμό που οι ορθόδοξες προσεγγίσεις στη μελέτη των διεθνών

Πώς αντιλαμβάνομαστε την παγκοσμιοποίηση

Τα τελευταία τριάντα χρόνια η πραγματική κλίμακα και έκταση της παγκόσμιας διασυνδεδεσιμότητας έχει γίνει ολοένα και πιο ορατή σε κάθε τομέα, από τον οικονομικό έως και τον πολιτιστικό.

Η παγκόσμια οικονομική ολοκλήρωση έχει ενταθεί καθώς η επέκταση του παγκόσμιου εμπορίου και της παγκόσμιας οικονομίας

σχέσεων – η οποία βασίζεται σε αυτόν τον διαχωρισμό – προσφέρουν στην καλύτερη περίπτωση μόνο μερική γνώση σχετικά με την πραγματική φύση και λειτουργία της σύγχρονης παγκόσμιας τάξης (Rosenau στο Mansbach, Ferguson και Lampert 1976: 22).

Αφού μιλάμε για μια αμφίβολη και καταχρασμένη έννοια, δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι η παγκοσμιοποίηση γεννά τόσο έντονη συζήτηση. Ανάλογα, το κεφάλαιο αυτό αρχίζει με την αποσαφήνιση της έννοιας της παγκοσμιοποίησης πριν προχωρήσει στη διερεύνηση των συνεπειών της στη μελέτη της διεθνούς πολιτικής. Το κεφάλαιο αυτό απαρτίζεται από τρία κύρια μέρη: το πρώτο μέρος θα θέσει διάφορα αλληλένδετα ερωτήματα, όπως: Τι είναι η παγκοσμιοποίηση; Πώς την αντιλαμβανόμαστε και πώς προσδιορίζεται; Πώς εκδηλώνεται σήμερα, δεδομένων ειδικά των γεγονότων της 11/9; Είναι πράγματι τόσο καινούρια; Το δεύτερο μέρος θα συζητήσει τους τρόπους με τους οποίους η παγκοσμιοποίηση συμβάλει στην ανάδυση μιας διαστρεβλωμένης διεθνούς πολιτικής η οποία τάσσεται λανθασμένα υπέρ μιας παγκόσμιας ελίτ και υπέρ του αποκλεισμού της πλειονότητας των ανθρώπων. Τέλος, το τρίτο μέρος θα ασχοληθεί με τις ηθικές προκλήσεις που θέτουν οι πραγματικότητες αυτής της διαστρεβλωμένης διεθνούς πολιτικής και η σημερινή κανονιστική σκέψη σχετικά με τις συνθήκες και τις προοπτικές για μια πιο ανθρώπινη διεθνή πολιτική, η οποία περιλαμβάνει και ανταποκρίνεται σε αυτούς που έχουν τη μεγαλύτερη ανάγκη στην παγκόσμια κοινωνία.

και παραγωγής συνδέει την τύχη των εθνών, των κοινοτήτων και των νοικοκυριών σε όλες και πέρα από τις μεγαλύτερες οικονομικές περιοχές του κόσμου με μία αναδυόμενη παγκόσμια οικονομία της αγοράς. Οι κρίσεις που συμβαίνουν σε μία περιοχή, είτε είναι η πτώση της οικονομίας της Αργεντινής το 2002 είτε η κάμψη της οικονομίας της Ανατολικής

Ασίας το 1997, έχουν επίπτωση στην εργασία, στην παραγωγή, στην αποταμίευση και στις επενδύσεις χιλιάδες χιλιόμετρα μακριά, ενώ μια επιβράδυνση της οικονομίας στις ΗΠΑ γίνεται αισθητή παντού, από το Μπέριχαμ έως την Μπανγκόκ.

Καθημερινά, 1,2 τρισεκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ περνάνε από τις παγκόσμιες αγορές συναλλάγματος του κόσμου με αποτέλεσμα καμία κυβέρνηση, ακόμα και η ισχυρότερη, να έχει τους πόρους να αντισταθεί στην συνεχή κερδοσκοπία κατά του νομίσματος της και επομένως και κατά της αξιοπιστίας της οικονομικής της πολιτικής (βλ. Κεφ. 27). Το 1992 η Βρετανική Κυβέρνηση αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την οικονομική της στρατηγική και να μειώσει την αξία της λίρας αφού δεχόταν συνεχή επίθεση από τους κερδοσκόπους νομισμάτων.

Σήμερα, οι διεθνικές εταιρίες είναι υπεύθυνες για το 25 με 33 τοις εκατό της παραγωγής, το 70 τοις εκατό του παγκόσμιου εμπορίου και το 80 τοις εκατό των διεθνών επενδύσεων, ενώ η υπερπόντια παραγωγή αυτών των εταιριών ξεπερνά κατά πολύ το επίπεδο των παγκοσμίων εξαγωγών, δίνοντας τους έτσι το ρόλο των βασικών παικτών στην παγκόσμια οικονομία, οι οποίοι ελέγχουν την τοποθεσία και κατανομή οικονομικών και τεχνολογικών πόρων.

Νέες μέθοδοι και υποδομές στις παγκόσμιες επικοινωνίες έχουν καταστήσει δυνατή την οργάνωση και την κινητοποίηση των ομοϊδεατών ανά τον κόσμο σε πραγματικό χρόνο, όπως φάνηκε με τις συντονισμένες παγκόσμιες διαδηλώσεις το 2003 κατά της στρατιωτικής παρέμβασης στο Ιράν και με τις 45.000 ΜΚΟ, από την Greenpeace έως το Climate Action Network (Δίκτυο Δράσης Κλίματος), παραλείποντας τις δραστηριότητες των διεθνικών εγληματικών και τρομοκρατικών δικτύων, από τα καρτέλ ναρκωτικών έως και την οργάνωση Αλ Κάιντα (βλ. Κεφ. 28).

Μαζί με την παγκόσμια επικοινωνιακή υποδομή έχει έρθει και η διεθνική διάδοση ιδεών, πολιτισμών και πληροφοριών, από την Μαντόνα έως και τον Μωάμεθ, μεταξύ των ομοϊδεατών και των διαφορετικών πολιτιστι-

κών ομάδων – ενισχύοντας έτσι τις ταυτόχρονες τάσεις προς μια εκτεταμένη αίσθηση παγκόσμιας αλληλεγγύης μεταξύ των ομοϊδεατών, και προς την διαφορά, αν όχι εχθρότητα μεταξύ διαφόρων πολιτισμών, εθνών και εθνικών ομάδων.

Οι άνθρωποι – μαζί με τους πολιτισμούς τους – μετακινούνται συνεχώς κατά εκατομμύρια – είτε νόμιμα είτε παράνομα – και η κλίμακα της μετανάστευσης έχει φτάσει σχεδόν στα επίπεδα των μετακινήσεων του 19ου αιώνα, μόνο που αυτή τη φορά το κύμα των μεταναστεύσεων ξεπερνά όλες τις ηπείρους, από το νότο στο βορρά και από την ανατολή στη δύση, ενώ ταξιδεύουν πάνω από 550 εκατομμύρια τουρίστες κάθε χρόνο.

Όπως εξελίσσεται η παγκοσμιοποίηση, έτσι εξελίσσεται και η αναγνώριση διεθνικών προβλημάτων που έχουν ανάγκη από παγκόσμια ρύθμιση, από τις κλιματολογικές αλλαγές έως την αναπαραγωγή όπλων μαζικής καταστροφής. Η αντιμετώπιση αυτών των διεθνικών θεμάτων οδήγησε στην εκρηκτική ανάπτυξη διεθνικών και παγκόσμιων μορφών θέσπισης κανόνων και ρυθμίσεων της επεκτεινόμενης δικαιοδοσίας καθιερωμένων διεθνών οργανισμών, όπως το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο ή το Διεθνή Οργανισμό Πολιτικής Αεροπορίας και τα χιλιάδες στην κυριολεξία ανεπίσημα δίκτυα συνεργασιών μεταξύ παράλληλων κυβερνητικών φορέων σε διαφορετικές χώρες, από την Ομάδα Οικονομικής Δράσης (που φέρνει κοντά κυβερνητικούς ειδικούς σε θέματα που αφορούν στο ξέπλυμα χρήματος από διάφορες χώρες) έως την Ομάδα του Δουβλίνου (που φέρνει κοντά φορείς δίωξης ναρκωτικών από την ΕΕ, τις ΗΠΑ και άλλες χώρες).

Με την αναγνώριση των παγκόσμιων προβλημάτων και της παγκόσμιας διασυνδεδεσιμότητας έρχεται και η ολοένα και μεγαλύτερη συνειδητοποίηση των πολλαπλών τρόπων με τους οποίους συνδέονται η ασφάλεια και η ευημερία των κοινοτήτων σε διάφορες περιοχές του κόσμου. Ένας τρομοκρατικός βομβαρδισμός στο Μπαλί έχει αντίκτυπο στη δημόσια αντίληψη για την ασφάλεια στην Ευρώπη και τις ΗΠΑ, ενώ οι γεωργικές επιχορηγήσεις στις ΗΠΑ και στην ΕΕ έχουν ση-

μαντικές επιπτώσεις για τον βιοπορισμό των αγροτών στην Αφρική, τη Λατινική Αμερική και την Καραϊβική.

Ζούμε σε έναν κόσμο όπου τα γεγονότα στα πιο μακρινά μέρη μπορούν γρήγορα, αν όχι σχεδόν άμεσα, να έχουν μεγάλη επίπτωση στην ατομική ή συλλογική μας ενημερία και στην αντίληψη για την ασφάλεια. Ωστόσο, για τους σκεπτικιστές, αυτό αποτελεί κάθε άλλο παρά πρωτοφανή κατάσταση, ούτε αποτελεί απόδειξη της παγκοσμιοποίησης, εάν αυτός ο όρος σημαίνει κάτι παραπάνω από απλή διεθνή αλληλεξάρτηση, με άλλα λόγια, τις συνδέσεις μεταξύ χωρών.

Τι λοιπόν ξεχωρίζει την έννοια της παγκοσμιοποίησης από έννοιες όπως τη διεθνο-

ποίηση ή την αλληλεξάρτηση; Με άλλα λόγια, τι είναι η παγκοσμιοποίηση;

Σημεία κλειδιά

• Τα τελευταία τριάντα χρόνια η καθαρή κλίμακα και έκταση της παγκόσμιας διασυνδεσιμότητας έχει γίνει ομοιόμορφη και πιο ορατή σε κάθε τομέα, από τον οικονομικό έως και τον πολιτιστικό. Ο σκεπτικιστής ωστόσο δεν θεωρούν ότι αποτελεί απόδειξη της παγκοσμιοποίησης, εάν αυτός ο όρος σημαίνει κάτι παραπάνω από απλή διεθνή αλληλεξάρτηση, με άλλα λόγια, συνδέσεις μεταξύ χωρών. Το βασικό θέμα σε αυτό το σημείο είναι το τι καταβαθνίζουμε με τον όρο «παγκοσμιοποίηση».

Τι σημαίνει παγκοσμιοποίηση

Αρχικά ίσως θα ήταν χρήσιμο να δούμε την παγκοσμιοποίηση ως μια διαδικασία που χαρακτηρίζεται από:

- Την επέκταση κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών δραστηριοτήτων πέρα από πολιτικά σύνορα έτσι ώστε τα γεγονότα, οι αποφάσεις και οι δραστηριότητες που συμβαίνουν σε μια περιοχή του κόσμου έχουν σημασία για άτομα και κοινωνίες σε μακρινές περιοχές του κόσμου. Εμφύλιοι πόλεμοι και συγκρούσεις στις φτωχότερες περιοχές του κόσμου αυξάνουν τη ροή των παράνομων μεταναστών και των αιτούντων άσυλο στις πλουσιότερες χώρες του κόσμου.
- Την τόνωση ή το ολοένα και μεγαλύτερο μέγεθος της διασυνδεσιμότητας σε σχεδόν κάθε φάσμα της κοινωνικής ζωής, από το οικονομικό έως το οικολογικό, από τις δραστηριότητες της Microsoft στην εξάπλωση επικίνδυνων μικροβίων όπως του ιού του SARS (Σοβαρό Οξύ Αναπνευστικό Σύνδρομο), από την τόνωση του παγκόσμιου εμπορίου έως την εξάπλωση όπλων μαζικής καταστροφής.
- Τον επιταχυντικό ρυθμό των παγκόσμιων αλληλεπιδράσεων και των διαδικασιών, καθώς η εξέλιξη των παγκόσμιων συστημάτων μεταφοράς και επικοινωνίας αυξάνει

την ταχύτητα με την οποία οι ιδέες, οι ειδήσεις, τα αγαθά, οι πληροφορίες, το κεφάλαιο και η τεχνολογία μετακινούνται ανά τον κόσμο. Τηλεφωνικές τραπεζικές συναλλαγές ρουτίνας διευθετούνται μέσω τηλεφωνικών κέντρων στην Ινδία σε πραγματικό χρόνο.

- Η αυξανόμενη έκταση, ένταση και ταχύτητα των παγκόσμιων αλληλεπιδράσεων συνδέεται με την ολοένα και βαθύτερη εμπλοκή του τοπικού με το παγκόσμιο, στο μέτρο που τα τοπικά γεγονότα μπορούν να έχουν παγκόσμιες συνέπειες και τα παγκόσμια γεγονότα μπορούν να έχουν σοβαρές συνέπειες στις τοπικές κοινωνίες, δημιουργώντας έτσι μια αυξανόμενη συλλογική συνειδητοποίηση ή επίγνωση ότι ο κόσμος αποτελεί έναν κοινό κοινωνικό χώρο, με άλλα λόγια, παγκοσμιότητα ή **οικουμενοποίηση**. Αυτό εκφράζεται, μεταξύ άλλων τρόπων, με την παγκόσμια διάδοση της ιδέας της ίδιας της παγκοσμιοποίησης, όσο ενσωματώνεται στις πολλές γλώσσες του κόσμου, από την επίσημη κινεζική (mandarin) έως και τη γαελική.

Όπως δείχνει αυτή η σύντομη περιγραφή, υπάρχουν και άλλες πτυχές της παγκοσμιοποίησης πέρα από αυτή της διασυνδεσιμότητας. Μας υποδηλώνει ότι η συσσωρευτική κλί-

μακα, έκταση, ταχύτητα και το βάθος της σύγχρονης διασυνδεσιμότητας οβήνει τη σημασία των συνόρων και των ορίων που χωρίζουν τον κόσμο σε περίπου 193 συστατικά κράτη ή εθνικούς οικονομικούς ή πολιτικούς χώρους (Rosepau 1997). Αντί για την αυξανόμενη αλληλεξάρτηση μεταξύ ξεχωριστών εθνικών κρατών, ή τη διεθνοποίηση όπως τη χαρακτηρίζουν οι σκεπτικιστές, η έννοια της παγκοσμιοποίησης επιδιώκει να αιχμαλωτίσει τη δραματική αλλαγή που σημειώνεται στην οργάνωση των ανθρώπινων υποθέσεων: από έναν κόσμο με ξεχωριστά, αλλά αλληλοεξαρτώμενα εθνικά κράτη, σε έναν κόσμο που αποτελεί κοινό κοινωνικό χώρο. Έτσι, η έννοια της παγκοσμιοποίησης υπαινίσσεται μια διαδικασία διαρθρωτικών αλλαγών που ξεδιπλώνεται σε επίπεδο ανθρώπινης κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης. Αντί οι κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές δραστηριότητες να οργανώνονται κυρίως σε τοπικό ή εθνικό επίπεδο, σήμερα οργανώνονται επίσης ολοένα και περισσότερο σε διεθνή ή παγκόσμιο επίπεδο (βλ. Πλαίσιο 1.1). Έτσι, η παγκοσμιοποίηση υποδηλώνει μια σημαντική αλλαγή στην κλίμακα της κοινωνικής οργάνωσης, σε κάθε φάσμα της, από το οικονομικό έως αυτό της ασφάλειας, υπερβαίνοντας τις μεγαλύτερες περιοχές και ηπείρους του κόσμου.

Βασικό στοιχείο αυτής της διαρθρωτικής αλλαγής είναι οι τεχνολογίες και οι υποδομές πληροφορικής για επικοινωνίες και μεταφορές, οι οποίες διευκολύνουν σε μεγάλο βαθμό τις νέες μορφές και δυνατότητες για παγκόσμια οργάνωση και **συντονισμό** σε πραγματικό χρόνο, από τη λειτουργία πολυεθνικών εταιριών μέχρι την παγκόσμια κινητοποίηση και διαδηλώσεις του κινήματος κατά της παγκοσμιοποίησης. Μολονότι η γεωγραφία και η απόσταση έχουν ακόμα σημασία, ωστόσο η παγκοσμιοποίηση είναι συνώνυμη με τη διαδικασία της **συμπύεσης του χρόνου και του χώρου** – κυριολεκτικά ένας κόσμος που συρρικνώνεται – κατά την οποία οι αιτίες ακόμα και των πιο τοπικών εξελίξεων, από την ανεργία μέχρι τις εθνικές συγκρούσεις, βρισκουν τα ίχνη τους σε μακρινές καταστάσεις ή αποστάσεις. Με αυτήν την έννοια, η παγκοσμιοποίηση εννοματίζει μια διαδικασία **αποεδα-**

μιοποίησης: όσο οι κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές δραστηριότητες «απλώνονται» σε όλο τον κόσμο, κατά μια σημαντική έννοια, δεν οργανώνονται πλέον αποκλειστικά με βάση την αυστηρή εδαφική λογική. Για παράδειγμα, τα τρόμοκρατικά και εγκληματικά δίκτυα λειτουργούν σε τοπικό και σε παγκόσμιο επίπεδο. Ο εθνικός οικονομικός χώρος, υπό τις συνθήκες της παγκοσμιοποίησης, δεν συμπίπτει πλέον με τον εθνικό εδαφικό χώρο, π.χ. πολλές από τις μεγαλύτερες εταιρίες του Ηνωμένου Βασιλείου έχουν τις έδρες τους στο εξωτερικό, ενώ πολλές τοπικές εταιρίες αναθέτουν την παραγωγή τους, μεταξύ άλλων, στην Κίνα και την Ανατολική Ασία. Τα εδαφικά όρια δεν οριοθετούν πλέον τα όρια εθνικών οικονομικών ή πολιτικών χώρων. Αυτό δεν σημαίνει ότι το **έδαφος** και τα σύνορα δεν έχουν πλέον σημασία, αλλά ότι πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι υπό τις συνθήκες της παγκοσμιοποίησης, η **σχετική τους σημασία** ως περιορισμοί της κοινωνικής δράσης και της άσκησης της δύναμης, παρακμάζει. Σε μια εποχή άμεσης παγκόσμιας επικοινωνίας και οργάνωσης σε πραγματικό χρόνο, η διαχωριστική γραμμή μεταξύ του εσωτερικού και του διεθνούς, μέσα και έξω από το κράτος, οβήνει. Σε έναν «κόσμο που συρρικνώνεται» οι τοποθεσίες εξουσίας και τα υποκείμενα εξουσίας μπορούν να χωρίζονται στην κυριολεξία από ηπείρους. Υπό αυτές τις συνθήκες, η τοποθεσία της εξουσίας δεν μπορεί να αποκλυφθεί με μια απλή αναφορά στις τοπικές συνθήκες. Όπως έδειξε η οικονομική κατάρρευση της Ανατολικής Ασίας το 1997/8, ορισμένες βασικές τοποθεσίες της παγκόσμιας εξουσίας, όπως το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και η Παγκόσμια Τράπεζα, χωρίζονται στην κυριολεξία από ωκεανούς με τις κοινότητες, τη μοίρα των οποίων διαμορφώνουν (βλ. Κεφ. 14). Με αυτήν την έννοια, η παγκοσμιοποίηση περιλαμβάνει την ιδέα ότι η εξουσία, είτε αυτή είναι οικονομική, πολιτική, πολιτιστική ή στρατιωτική, οργανώνεται και ασκείται ολοένα και περισσότερο από απόσταση. Σε αυτό το πλαίσιο, η έννοια της παγκοσμιοποίησης υποδηλώνει τη **σχετική αποκρατικοποίηση** της εξουσίας στο μέτρο που, σε ένα παγκόσμιο σύστημα το οποίο γίνεται ολοένα και

Πλαίσιο 1.1 Πολιτική Παγκοσμιοποίηση

Επέκταση: στο πολιτικό φάσμα, η παγκοσμιοποίηση είναι ορατή στο πως οι αναταραχές στη Δυτική Όχθη εξαπλώνονται ανά τον κόσμο, ή στο πως οι αποφάσεις του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου μπορούν να έχουν δραματικές επιπτώσεις στον βιοπορισμό των εργατών στον τομέα της καλυβουργίας στην Ευρώπη, των ρυζοκαλλιέργητών στην Ιαπωνία ή στην πρόσβαση σε φάρμακα στις φτωχότερες κοινωνίες του κόσμου. Η πολιτική «επεκτείνεται» αποτελεσματικά πέρα από τα σύνορα εφόσον οι εξελίξεις ή οι αποφάσεις σε έναν τόπο προκαλούν σημαντικές (οχεδιασμένες ή ακούσιες) επιπτώσεις σε μακρινές κοινότητες.

Διόγκωση: συνδεδεμένη με την επέκταση είναι και η διόγκωση των υποδομών διεθνούς πολιτικής αλληλεπίδρασης. Από τα μέσα του 20ου αιώνα σημειώνεται μια εκπληκτική επέκταση παγκόσμιας, περιφερειακών και διεθνικών ιδρυμάτων ή δικτύων θέσπισης κανόνων και παρακολούθησης, από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου έως τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουαλέτας (World Toilet Organization). Πάνω από 6.400 πολυμερείς οργανισμοί ή δίκτυα υποστηρίχουν επιδιώκουν να παρακολουθήσουν και να ρυθμίσουν κάθε τομέα των παγκόσμιων δραστηριοτήτων, από το Καθεστώς Ελέγχου Τεχνολογίας των Πυραύλων (MTCR) – το οποίο επιδιώκει να εμποδίσει τη διάδοση τεχνολογιών των πυραύλων σε ασαφή καθεστώτα – έως τη Διεθνή Ένωση Τηλεπικοινωνιών η οποία θέτει πρότυπα παγκόσμιων επικοινωνιών. Πέρα από τις κυβερνήσεις και τους υπαλλήλους τους, οι πολίτες και οι ιδιωτικοί οργανισμοί έχουν επίσης αποκτήσει μια παγκόσμια παρουσία (επίσημες πηγές καταγράφουν την ύπαρξη 47.098 διεθνών ΜΚΟ το 2001) με τη συγκρότησή τους πέρα από τα εθνικά σύνορα ώστε να προωθήσουν και να επιδιώξουν τα κοινά τους συμφέροντα.

Επιτάχυνση: επιπλέον, οι άμεσες επικοινωνίες και τα ρεπορτάζ των ΜΜΕ σε σχεδόν πραγματικό χρόνο αλληλάζουν, ορισμένες φορές θεμελιωδώς, το περιεχόμενο και τη δυναμική της πολιτικής και της χάραξης πολιτικών. Ένα απρόσχετο σχόλιο σε μια κα-

θημερινή ενημέρωση τύπου στην Ουάσιγκτον ίσως να χρειαστεί άμεση απόκρουση από την οδό Downing 10 μην τυχόν και υπονομεύσει την επίσημη θέση της Βρετανικής Κυβέρνησης. Για τις κυβερνήσεις, καθώς επίσης και για τις διεθνικές εταιρίες, ο χρόνος αντίδρασης και λήψης αποφάσεων έχει συρρικνωθεί υπό τις πιέσεις της εικοσιτετράωρης παγκόσμιας κάλυψης των ΜΜΕ και των παγκόσμιων αγορών. Επιπλέον, οι αποφάσεις που λαμβάνονται από έναν οργανισμό πέφτουν σαν βροχή πάνω στα παγκόσμια συστήματα, με τις συσσωρευτικές παγκόσμιες επιπτώσεις να μεγιστοποιούν συχνά τις ακούσιες και δυσμενείς συνέπειές τους. Όταν οι νομισματικές αρχές της Ταϊβάνδης αποφάσισαν να αποδεσμεύσουν το Thai Baht από το δολλάριο ΗΠΑ τον Ιούλιο του 1997, δεν θα μπορούσαν να προβλέψουν ότι αυτό θα ξεκινούσε τη χειρότερη οικονομική κρίση σε όλη την Ανατολική Ασία από τον καιρό της Μεγάλης Οικονομικής Κρίσης και θα απειλούσε την παγκόσμια οικονομική σταθερότητα. Οι παγκόσμιες επικοινωνίες μετατρέπουν το περιεχόμενο της πολιτικής, επιταχύνουν τις πολιτικές διαδικασίες και τη διάδοση πολιτικών ιδεών, και ενισχύουν τις παγκόσμιες επιδράσεις της πολιτικής δράσης και της λήψης αποφάσεων.

Εμβάθυνση: η επέκταση, η διόγκωση και η επιτάχυνση των πολιτικών διαδικασιών θαώνει τον διαχωρισμό μεταξύ του τοπικού και του παγκόσμιου ή μεταξύ του εσωτερικού και του εξωτερικού. Η διαχείριση της εσωτερικής οικονομίας δημιουργεί ολόένα και περισσότερο την ανάγκη για συντονισμένη πολυμερή συνεργασία ενώ η αντιμετώπιση της αύξησης της θερμοκρασίας του πλανήτη απαιτεί συντονισμένες τοπικές δράσεις. Τα εσωτερικά θέματα διεθνοποιούνται και οι παγκόσμιες υποθέσεις πολιτογραφούνται, δημιουργώντας με αυτόν τον τρόπο μια νέα γενιά «intermestic» (ο όρος προέρχεται από τον συνδυασμό των αγγλικών λέξεων international (διεθνές) και domestic (εσωτερικό)) πολιτικών προβλημάτων που προκύπτουν από την παγκοσμιοποίηση της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτιστικής ζωής.

πο διασυνδεδεμένο, η εξουσία οργανώνεται και ασκείται σε επίπεδο διαπεριφερειακό, διεθνικό ή διηπειρωτικό, ενώ – όπως σημειώθηκε στη συζήτηση σχετικά με την πολιτική παγκοσμιοποίηση – πολλοί άλλοι παράγοντες, από δι-

εθνείς οργανισμούς μέχρι εγκληματικά δίκτυα, ασκούν εξουσία μέσα σε και μεταξύ άλλων κρατών. Τα κράτη δεν έχουν πλέον το μονοπώλιο των μέσων εξουσίας, είτε αυτά είναι οικονομικά, καταναγκαστικά είτε πολιτικά.

Πλαίσιο 1.2

Ορισμοί της Παγκοσμιοποίησης

Η παγκοσμιοποίηση προσδιορίζεται ποικιλοτρόπως στη βιβλιογραφία ως εξής:

1. «Η τόνωση παγκόσμιων κοινωνικών σχέσεων οι οποίες συνδέουν απόμακρες τοποθεσίες με τρόπο που τα τοπικά συμβάντα διαμορφώνονται από τα γεγονότα που συμβαίνουν πολλα χιλιόμετρα μακριά και αντίστροφα» (Giddens 1990:21).
2. «Η ολοκλήρωση της παγκόσμιας οικονομίας» (Girpin 2001: 21).
3. «Η απο-εδαφικοποίηση – ή ... η ανάπτυξη υπερεδαφικών σχέσεων μεταξύ ανθρώπων» (Schofte 2000: 46).
4. «Συμπίεση του χρόνου και του χώρου» (Harvey 1999).

Συνοπτικά: η παγκοσμιοποίηση αποτελεί διαδικασία η οποία περιλαμβάνει πολλά περισσότερα από απλά αυξανόμενες συνδέσεις και αλληλεξάρτηση μεταξύ κρατών. Μπορεί να προσδιοριστεί ως:

Μια ιστορική διαδικασία η οποία περιλαμβάνει μια θεμελιώδη αλλαγή ή μετατροπή στην χωρική κλίμακα της ανθρωπίνης κοινωνικής οργάνωσης, η οποία συνδέει μακρινές κοινωνίες και επεκτείνει την επιρροή των σχέσεων ισχύος σε περιοχές και ηπείρους.

Ένας τέτοιος προσδιορισμός μας επιτρέπει να διαχωρίσουμε την παγκοσμιοποίηση από διαδικασίες οι οποίες θέτουν όρια στο χώρο, όπως η διεθνοποίηση και η περιφερειοποίηση. Ενώ η διεθνοποίηση αναφέρεται στην αυξανόμενη αλληλεξάρτηση μεταξύ των κρατών, η ίδια η ιδέα της διεθνοποίησης προϋποθέτει ότι πρέπει να παραμείνουν ξεχωριστές εθνικές μονάδες με ξεκάθαρα οριοθετημένα σύνορα. Σε αντίθεση, η παγκοσμιοποίηση αναφέρεται σε μια διαδικασία κατά την οποία ο ίδιος ο διαχωρισμός μεταξύ του εσωτερικού και του εξωτερικού σβήνει. Η απόσταση και ο χρόνος καταρρέουν έτσι ώστε τα γεγονότα

που συμβαίνουν χιλιάδες χιλιόμετρα μακριά να μπορούν να έχουν σχεδόν άμεσες τοπικές επιπτώσεις, ενώ η επίδραση των περισσότερων τοπικών εξελίξεων μπορεί να εξαπλωθεί γρήγορα ανά τον κόσμο. Αυτό δεν σημαίνει ότι η απόσταση και τα σύνορα είναι πλέον άσχετα, αλλά ότι πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι υπό τις συνθήκες της παγκοσμιοποίησης, η σχετική τους σημασία ως περιορισμοί της κοινωνικής δραστηριότητας και της άσκησης της δύναμης, παρακμάζει.

Αν η παγκοσμιοποίηση αναφέρεται στα διηπειρωτικά ή διαπεριφερειακά δίκτυα, στις ροές και στη διασυνδεδεμότητα, τότε η περιφερειοποίηση μπορεί να κατανοηθεί ως η τόνωση μοντέλων διασυνδεδεμότητας και ολοκλήρωσης μεταξύ κρατών που μοιράζονται κοινά σύνορα ή τους χαρακτηρίζει η γεωγραφική εγγύτητα, όπως στην Ευρωπαϊκή Ένωση (βλ. Κεφ. 26). Συνεπώς, ενώ οι εμπορικές και οικονομικές ροές μεταξύ των τριών ισχυρών οικονομικών μπλοκ του κόσμου – της Βόρειας Αμερικής, της Ασίας-Ειρηνικού και της Ευρώπης – αποτελούν την παγκοσμιοποίηση, σε αντίθεση τέτοιες ροές εντός αυτών των μπλοκ χαρακτηρίζονται καλύτερα ως περιφερειοποίηση.

Σημεία κλειδιά

- Η παγκοσμιοποίηση είναι ορατή στην αυξανόμενη έκταση, ένταση, ταχύτητα και στη βαθιά επίδραση της παγκόσμιας διασυνδεδεμότητας.
- Η παγκοσμιοποίηση υποδηλώνει μια αλλαγή στην κλίμακα της κοινωνικής οργάνωσης. Την ανάδυση ενός κόσμου που αποτελεί κοινό κοινωνικό χώρο, τη σχετική αποεδαφικοποίηση των κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών δραστηριοτήτων, και τη σχετική αποκρατικοποίηση της εξουσίας.
- Η παγκοσμιοποίηση μπορεί να εκληφθεί ως μια θεμελιώδης αλλαγή ή μετατροπή στην χωρική κλίμακα της ανθρωπίνης κοινωνικής οργάνωσης η οποία συνδέει μακρινές κοινωνίες και επεκτείνει την επιρροή των σχέσεων ισχύος σε περιοχές και ηπείρους.
- Η παγκοσμιοποίηση πρέπει να διαφοροποιείται από τη διεθνοποίηση και την περιφερειοποίηση.

Πλαίσιο 1.3 Έννοιες κλειδιά

Διεθνική κοινωνία των πολιτών: το πολιτικό πεδίο εκείνο στο οποίο οι πολίτες και τα ιδιωτικά συμφέροντα συμπράττουν δια μέσου των συνόρων για να προωθήσουν τους κοινούς τους στόχους και να εναρμόσουν ώστε οι κυβερνήσεις και οι επίσημοι θεσμοί της παγκόσμιας διακυβέρνησης να λογοδοτήσουν για τις δραστηριότητές τους

Παγκοσμιοποίηση: η ιστορική διαδικασία που περιλαμβάνει τη θεμελιώδη μετακίνηση ή μετατροπή στη χωρική κλίμακα της ανθρώπινης κοινωνικής οργάνωσης, η οποία συνδέει τις μακρινές κοινωνίες και επεκτείνει την επιρροή σχέσεων ισχύος σε περιοχές και ηπείρους.

Ασύμμετρα παγκοσμιοποίηση: περιγράφει τον τρόπο με τον οποίο η σύγχρονη παγκοσμιοποίηση εξαπλώνεται άνισα ανά τον κόσμο και ανάμεσα σε διάφορες κοινωνικές ομάδες, με τέτοιο τρόπο που δημιουργεί μια σαφή γεωγραφία η οποία τις περικλείει ή τις αποκλείει από το παγκόσμιο σύστημα.

Οικουμενοποίηση: η κατάσταση της παγκοσμιοποίησης σε οποιαδήποτε χρονική στιγμή, η οποία υπολογίζεται συνήθως βάσει της πυκνότητας ή της αραιότητας της.

Διεθνοποίηση: οι αλληλεπιδράσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στα εθνικά κράτη.

Περιφερειοποίηση: η αυξανόμενη αλληλεξάρτηση μεταξύ γειτονικών κρατών, όπως μέσα στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Θεσμοθέτηση: ο βαθμός στον οποίο τα δίκτυα ή τα μοντέλα κοινωνικής αλληλεπίδρασης αποτελούν επίσημα οργανισμούς με συγκεκριμένους σκοπούς.

Αποεδαφικοποίηση: μια διαδικασία κατά την οποία η οργάνωση κοινωνικών δραστηριοτήτων περιορίζεται ολόγεια και λιγότερο από τη γεωγραφική εγγύτητα και από εδαφικά όρια.

Συμπίεση χρόνου και χώρου: η εξαφάνιση της απόστασης και του χρόνου, η οποία έχει προκύψει από την τεχνολογία και η οποία παρουσιάζει μια εικόνα ενός κόσμου που από άποψη επικοινωνιών συρρικνώνεται.

Παγκόσμια διακυβέρνηση: το εξεζητισμένο σύστημα (επίσημο και ανεπίσημο) πολιτικού συντα-

σμού – που περνάει από πολλαπλά επίπεδα από τοπικά έως παγκόσμια – μεταξύ δημοσίων εξουσιών (κράτη και διακυβερνητικές οργανώσεις) και ιδιωτικών φορέων (ΜΚΟ και παράνομες εταιριών) με στόχο την επίτευξη κοινών σκοπών ή τη λύση συλλογικών προβλημάτων μέσω της δημιουργίας και εφαρμογής παγκόσμιων ή διεθνικών προτύπων, κανόνων, προγραμμάτων και πολιτικών.

Διεθνής πολιτική: η πολιτική παγκόσμιων κοινωνικών σχέσεων κατά την οποία η επιδίωξη δύναμης, συμφερόντων, τάξης και δικαιοσύνης υπερβαίνει περιοχές και ηπείρους.

Παγκόσμιο καθεστώς δημόσιας διοίκησης: οι συλλογικές δομές και διαδικασίες με τις οποίες «εκφράζονται και αθροίζονται συμφέροντα, λαμβάνονται αποφάσεις, κατανέμονται αξίες και εφαρμόζονται πολιτικές μέσα από διεθνείς και διεθνικές πολιτικές διαδικασίες» (Ougaard 2005: 5).

Διακυβερνητικά δίκτυα: επίσημοι και ανεπίσημοι μηχανισμοί οι οποίοι συνδέουν τους κυβερνητικούς υπαλλήλους σε μια υπηρεσία με τους αντίστοιχους στο εξωτερικό για σκοπούς πολιτικού συντονισμού, εναρμόνισης, διαλόγου και εφαρμογής.

Δίκτυα διεθνούς πολιτικής: συμπληγήματα τα οποία φέρνουν κοντά τους εκπροσώπους κυβερνήσεων, διεθνών οργανισμών, ΜΚΟ και τον επιχειρησιακό τομέα για τη διατύπωση και εφαρμογή μιας παγκόσμιας δημόσιας πολιτικής.

Κανονιστική θεωρία: συστηματικές αναλήψεις των ηθικών και πολιτικών αρχών που διέπουν ή θα έπρεπε να διέπουν τον οργανισμό ή την άσκηση διεθνούς πολιτικής.

Αποκεντρωμένο κράτος: η τάση των κρατών να τμηματοποιούνται συνεχώς καθώς κάθε μέρος του κρατικού μηχανισμού συσχετίζεται με το αντίστοιχο του, όπως και με άλλα, τμήμα στο εξωτερικό, προκειμένου μέσω του πολλαπλοσυστασμού των διακυβερνητικών και παγκόσμιων πολιτικών δικτύων να αντιμετωπιστούν τα διεθνή θέματα.

Κυριαρχία: Αποτελεί το νόμιμο δικαίωμα στην αποκλειστική, απόλυτη και ανώτατη κυριαρχία μέσα σε οριοθετημένη περιοχή.

Σύγχρονη παγκοσμιοποίηση

Σύμφωνα με τον John Gray, οι κατακλυσμικές επιθέσεις κατά των ΗΠΑ στις 11 Σεπτεμβρίου του 2001 προαγγέλλουν μια νέα εποχή στις παγκόσμιες υποθέσεις, «Η εποχή της παγκοσμιοποίησης έχει λήξει» (Naim 2002). Τα κράτη επιβεβαιώνουν την εξουσία τους και τα

σύνορα έχουν σφραγιστεί, αν και όχι απόλυτα, ως απάντηση στην ορατή παγκόσμια απειλή της τρομοκρατίας. Αν τη μετρήσουμε με βάση τις ροές μέσα στα κυκλώματα της παγκόσμιας οικονομίας, διαπιστώνουμε ότι οι ρυθμοί της οικονομικής παγκοσμιοποίησης έχουν

μειωθεί αναμφισβήτητα σε σχέση με τους ρυθμούς τις στις αρχές του αιώνα. Αυτό το εκλαμβάνουν οι σκεπτικιστές ως επιβεβαίωση του ισχυρισμού τους (Hirst και Thompson 2003). Αυτοί συμπεραίνουν ότι όχι μόνο έχει υπάρξει μεγάλη υπερβολή ως προς την παγκοσμιοποίηση, αλλά και ότι αυτή αποτελεί ένα μύθο ο οποίος έχει αποκρύψει την πραγματικότητα ενός κόσμου που είναι λιγότερο αλληλεξαρτώμενος από ό,τι ήταν το 19ο αιώνα και περισσότερο περιφερειοποιημένος παρά πα-

Πλαίσιο 1.4 Η σκεπτικιστική άποψη για την παγκοσμιοποίηση

Οι θέσεις των σκεπτικιστών σχετικά με την παγκοσμιοποίηση τείνουν να απορρίπτουν τη σημασία της για τη μελέτη της διεθνούς πολιτικής. Αυτό γίνεται για τους παρακάτω λόγους:

1. Σε σύγκριση με την περίοδο μεταξύ του 1870 και του 1914, ο κόσμος είναι κατά πολύ λιγότερο παγκοσμιοποιημένος από οικονομική, πολιτική και πολιτιστική άποψη.
2. Ο σύγχρονος κόσμος σημαδεύεται από αυξανόμενη περιφερειοποίηση και διεθνοποίηση, και όχι από παγκοσμιοποίηση.
3. Ο τεράστιος όγκος της διεθνούς οικονομικής και πολιτικής δραστηριότητας συγκεντρώνεται στην ομάδα των κρατών του OECD.
4. Σε σύγκριση με το αποκορύφωμα των Ευρωπαϊκών παγκόσμιων αυτοκρατοριών, η πλειονότητα του παγκόσμιου πληθυσμού και οι χώρες στον Νότο είναι σήμερα λιγότερο ενσωματωμένες στο παγκόσμιο σύστημα.
5. Η σημασία για την διεθνή πολιτική της κρατικής εξουσίας, του εθνικισμού και των εδαφικών ορίων αυξάνεται και δεν συμβαίνει το αντίθετο.
6. Η διεθνοποίηση και η περιφερειοποίηση αποτελούν δημιουργήματα των κρατών και όχι των εταιριών ή του καπιταλισμού.
7. Η παγκοσμιοποίηση αποτελεί στην καλύτερη περίπτωση ένα μύθο ή μια υποκειμενική ιδεολογία η οποία ενισχύει την ηγεμονία της δύσης, και κυρίως των ΗΠΑ, στην διεθνή πολιτική.

(Hirst και Thompson 1999, Hay 2000, Hoogvelt 2001, Gilpin 2002, Hirst και Thompson 2003)

γκοσμιοποιημένος (Hirst και Thompson 1999, Gilpin 2002). Αναθέτως, για πολλούς από τους υποστηρικτές της παγκοσμιοποίησης, τα γεγονότα της 11/9 και το κλίμα ανασφάλειας που δημιούργησε αποτελούν απόδειξη μιας διεισδυτικής «σύγκρουσης ερμηνειών της παγκοσμιοποίησης». Αυτό εκφράζεται με τη μορφή έντονης αντιπαράθεσης μεταξύ της παγκοσμιοποίησης του Δυτικού εκσυγχρονισμού (δηλ. τρόπους ζωής) και της παγκοσμιοποίησης των αντιδράσεων κατά αυτού. Το θέμα εδώ είναι, τουλάχιστον εν μέρει, οι διαφορετικές θεωρητικές και ιστορικές ερμηνείες της παγκοσμιοποίησης.

Ένα από τα προβλήματα του σκεπτικιστικού επιχειρήματος είναι ότι τείνει να συγχωνεύει την παγκοσμιοποίηση αποκλειστικά με οικονομικές τάσεις. Με αυτόν τον τρόπο τείνει να προσπερνάει άλλες αποδείξεις. Πράγματι, η σύγχρονη παγκοσμιοποίηση δεν αποτελεί αποκλειστική διαδικασία: δρα σε όλες τις πτυχές της κοινωνικής ζωής, από την πολιτική μέχρι την παραγωγή, από τον πολιτισμό μέχρι την εγκληματικότητα και από την οικονομία μέχρι την παιδεία. Εμφανίζεται άμεσα ή έμμεσα σε διάφορες πτυχές της καθημερινής μας ζωής, από τα ρούχα που φοράμε, το φαγητό που τρώμε, τις γνώσεις που αποκτάμε μέχρι και την ατομική και συλλογική αίσθηση της ασφάλειας που έχουμε σε έναν αβέβαιο κόσμο. Αποδεικνύει για την παγκοσμιοποίηση υπάρχον παλιό κυριολεκτικά παγκόσμια ιδρύματα από τη συγκέντρωση φοιτητών μέχρι τη διάδοση της ακαδημαϊκής έρευνας. Για να κατανοήσει κανείς τη σύγχρονη παγκοσμιοποίηση απαιτείται η χαρτογράφηση των ευδιάκριτων μοντέλων της παγκόσμιας διασυνδεσιμότητας σε όλους τους βασικούς τομείς της κοινωνικής δραστηριότητας, από τον οικονομικό έως τον πολιτικό και μέχρι το στρατιωτικό, τον πολιτιστικό και τον οικολογικό.

Όπως δείχνει το Πλαίσιο 1.5, η παγκοσμιοποίηση προκύπτει, αν και με διαφορετική ένταση και διαφορετικούς ρυθμούς, σε κάθε τομέα της κοινωνικής δραστηριότητας. Βεβαίως, είναι πιο προχωρημένη σε ορισμένους τομείς από ό,τι είναι σε άλλους. Για παράδειγμα, η οικονομική παγκοσμιοποίηση είναι πο-

λού πιο εκτεταμένη και έντονη από ό,τι η πολιτιστική ή η στρατιωτική παγκοσμιοποίηση. Στο βαθμό αυτό, η παγκοσμιοποίηση είναι εξαιρετικά άνιαση, με αποτέλεσμα στην προοπτική μας να την καταλάβουμε, να πρέπει πρώτα να θέσουμε το ερώτημα: η παγκοσμιοποίηση ποιού; Σε αντίθεση με τους σκεπτικιστές, είναι κρίσιμο να αναγνωρίσουμε την παγκοσμιοποίηση ως μια πολύπλοκη και πολυδιάστατη διαδικασία: τα μοντέλα οικονομικής και πολιτιστικής παγκοσμιοποίησης διαφέρουν. Σε αυτό το πλαίσιο, το να βγάζουμε γενικά συμπεράσματα για τις τάσεις της παγκοσμιοποίησης απλά από έναν τομέα της παγκοσμιοποίησης απλώς από έναν τομέα της δημιουργεί ψεύτικη εικόνα. Όπως σημειώθηκε, στην περίοδο που ακολούθησε τα γεγονότα της 11/9, η επιβράδυνση της οικονομικής παγκοσμιοποίησης κηρύχθηκε από τους σκεπτικιστές ως το τέλος της παγκοσμιοποίησης, ωστόσο αγνόησαν τους επιταχυντικούς ρυθμούς της παγκοσμιοποίησης στον τομέα του στρατού, της τεχνολογίας και του πολιτισμού. Επιπλέον, αυτό που ξεχωρίζει στη σύγχρονη παγκοσμιοποίηση είναι η συνάθροιση των τάσεων της παγκοσμιοποίησης σε όλους τους βασικούς τομείς της κοινωνικής δραστηριότητας. Είναι σημαντικό ότι αυτές οι τάσεις έχουν αποδειχθεί εξαιρετικά ισχυρές μπροστά στην παγκόσμια αστάθεια και στις στρατιωτικές συγχρούσεις.

Εάν τα μοντέλα της σύγχρονης παγκοσμιοποίησης είναι άνιαση, τότε είναι επίσης εξαιρετικά ασύμμετρα. Μια συνηθισμένη εσφαλμένη αντίληψη των σκεπτικιστών είναι ότι η παγκοσμιοποίηση υποδηλώνει παγκοσμιοότητα: δηλαδή ότι η λέξη «παγκόσμιο» στον όρο παγκοσμιοποίηση υψαινόσεται ότι όλες οι περιφέρειες και οι χώρες πρέπει να εμπλέκονται κατά τον ίδιο τρόπο στις παγκόσμιες διαδικασίες. Είναι προφανές ότι αυτό δεν ισχύει εφόσον περιλαμβάνει σαφέστατα διαφορετικά μοντέλα εμπλοκής, προσοδιδόντας της από που ο Castells αποκαλεί «μεταβλητή γεωμετρία» (Castells 2000). Οι πλούσιες χώρες που ανήκουν στον Οργανισμό Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (OECD) είναι περισσότερο παγκοσμιοποιημένες πολλά από τα φτωχότερα υποσαχάρεια κράτη της Αφρικής. Οι επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης εξαπλώνο-

νται άνιαση σε όλες τις περιοχές, τις χώρες, ακόμα και στις κοινότητες, εφόσον αποτελεί αναπόφευκτα εξαιρετικά ασύμμετρη διαδικασία. Ακόμα και μέσα στα κράτη της ΟECD και σε υποσαχάρεια κράτη της Αφρικής, πολλοί ελίτ βρίσκονται στην πρωτοπορία της παγκοσμιοποίησης, ενώ άλλοι βρίσκονται αποκλεισμένοι. Όντας μια εξαιρετικά ασύμμετρη διαδικασία, η παγκοσμιοποίηση, παρουσιάζει μια σαφή γεωγραφία συμπεριληφής ή αποκλεισμού, που καταλήγει σε καθαρούς νικητές ή ηττημένους, όχι μόνο μεταξύ των χωρών, αλλά και εντός και σε όλη την έκταση αυτών. Για τους πιο εύπορους, μπορεί να συναχθεί ότι ο κόσμος συρρικνώνεται – μεταφορά με τζετ, παγκόσμια τηλεόραση και το Παγκόσμιο Διαδίκτυο – όμως, για το μεγαλύτερο μέρος της ανθρωπότητας, τείνει να συνδυάζεται με μια βαθιά αίσθηση αδυναμίας. Η ανισότητα είναι βαθιά χαραγμένη στη διαδικασία της σύγχρονης παγκοσμιοποίησης, σε βαθμό που ο χαρακτηρισμός της ως ασύμμετρη παγκοσμιοποίηση θεωρείται ακριβέστερος.

Δεδομένου αυτών των ασυμμετριών, δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι η παγκοσμιοποίηση δεν προεικονίζει την ανάδυση μιας παγκόσμιας κοινότητας, ή μια ηθική της παγκόσμιας συνεργασίας. Αντιθέτως, όπως αποκάλυψαν τα γεγονότα της 11/9 με τραγικό τρόπο, όσο ο κόσμος εξελίσσεται σε κοινό κοινωνικό χώρο, τόσο μεγαλύτερη είναι η αίσθηση του διαχωρισμού, της διαφοράς και της αμφισβήτησης που δημιουργεί. Η ασύμμετρη παγκοσμιοποίηση γίνεται αντιληπτή κυρίως πέρα από το κέντρο του OECD ως Δυτική παγκοσμιοποίηση, γεννώντας φόβους για έναν νέο **μπερζαλισμό** και σημαντικές αντενέργειες, από τις διαδηλώσεις του κινήματος κατά της παγκοσμιοποίησης μέχρι τις δράσεις διαφόρων πολιτισμικών ή εθνικών κοινοτήτων που επιδιώκουν να προστατεύσουν το γηγενή πολιτισμό και τρόπο ζωής τους. Αντί για μια περισσότερο συνεργατική παγκόσμια τάση, η σύγχρονη παγκοσμιοποίηση, από πολλές απόψεις, έχει επιτείνει υπάρχουσες εντάσεις και συγχρούσεις, έχει παράγει νέους διαχωρισμούς και αβεβαιότητες, δημιουργώντας έτσι έναν περισσότερο απειθαρχο κόσμο.

Πλαίσιο 1.5 Μοντέλα της σύγχρονης παγκοσμιοποίησης

Η παγκοσμιοποίηση είναι ορατή σε διάφορους βαθμούς σε όλους τους κύριους τομείς της κοινωνικής δραστηριότητας:

Οικονομικό: στον οικονομικό τομέα, τα μοντέλα παγκόσμιου εμπόρου, οικονομίας και παραγωγής δημιουργούν παγκόσμιες αγορές και, κατά τη διαδικασία, μια ενιαία παγκόσμια καπιταλιστική οικονομία – αυτό που ο Castells (2000) αποκαλεί «παγκόσμιος πληροφωριακός καπιταλισμός». Οι πολυεθνικές εταιρίες οργανώνουν την παραγωγή και το μάρκετινγκ σε παγκόσμιο επίπεδο, ενώ η λειτουργία παγκόσμιων οικονομικών αγορών καθορίζει ποιες χώρες μπορούν να λάβουν πίστωση και με ποιους όρους.

Στρατιωτικό: στο στρατιωτικό χώρο, το παγκόσμιο εμπόριο όπλων, η αναπαραγωγή όπλων μαζικής καταστροφής, η ανάπτυξη της διεθνικής τρομοκρατίας, η αυξανόμενη σημασία των διεθνικών στρατιωτικών εταιριών και ο λόγος για την παγκόσμια ανασφάλεια φανερώσουν την ύπαρξη μιας παγκόσμιας στρατιωτικής τάξης.

Νομικό: η επέκταση του διεθνικού και του διεθνούς δικαίου από το εμπόριο έως τα ανθρώπινα δικαιώματα, μαζί με τη δημιουργία νέων παγκόσμιων δικαστικών ιδρυμάτων, όπως το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο, είναι ενδεικτικά μιας αναδυόμενης παγκόσμιας έννομης τάξης.

Οικολογικό: μια κοινή οικολογία σημαίνει κοινά περιβαλλοντολογικά προβλήματα, από την αύξηση της θερμοκρασίας του πλανήτη μέχρι την προστασία των ειδών, μαζί με τη δημιουργία πολυμερών αντιδράσεων και καθεστώτων παγκόσμιας περιβαλλοντολογικής διακυβέρνησης.

Πολιτιστικό: περιλαμβάνει ένα πολυήπλοκο μίγμα ομοιογένειας και αυξημένης ετερογένειας, δεδομένης της παγκόσμιας διάδοσης της αϊκικής κουβίτορας, παγκόσμιες εταιρίες ΜΜΕ, δίκτυα επικοινωνιών, κτλ. ταυτόχρονα με την επιβεβαίωση του εθνικισμού, της εθνικότητας και της διαφοράς. Ωστόσο, λίγοι είναι οι πολιτισμοί οι οποίοι είναι ερμητικά αποκλεισμένοι από την πολιτιστική αλληλεπίδραση.

Κοινωνικό: μεταβλητά σχήματα μετανάστευσης από το Νότο στο Βορρά και από την Ανατολή στη Δύση έχουν μετατρέψει τη μετανάστευση σε μείζον παγκόσμιο θέμα, δεδομένου ότι οι ρυθμοί αυτής πλησιάζουν στα επίπεδα ρεκόρ των μεγάλων μετακινήσεων των ανθρώπων κατά το 19ο αιώνα.

Πλαίσιο 1.6 Τα μέσα της παγκοσμιοποίησης

Οι ερμηνείες της παγκοσμιοποίησης τείνουν να εστιάζουν σε τρεις αλληλεπένδουσες παράγοντες, δηλαδή: στην τεχνολογία (τεχνολογικές αλλαγές και κοινωνική οργάνωση), στην οικονομία (αγορές και καπιταλισμός) και στην πολιτική (εξουσία, συμφέροντα και θεσμοί).

Η τεχνολογία είναι βασική για κάθε εξήγηση της παγκοσμιοποίησης εφόσον είναι κοινωνική ό,τι χωρίς μοντέρνες υποδομές επικοινωνίας, συγκεκριμένα, ένα παγκόσμιο σύστημα ή μια παγκόσμια οικονομία δεν θα ήταν δυνατόν να υπάρξει.

Η οικονομία – όσο κρίσιμη είναι η τεχνολογία, έτσι είναι και η ιδιαίτερα οικονομική λογική της. Η ακόρεστη ανάγκη του καπιταλισμού για νέες αγορές και κέρδη οδηγεί αναπόφευκτα στην παγκοσμιοποίηση της οικονομικής δραστηριότητας.

Η πολιτική – σύντηψη εδώ για ιδέες, συμφέροντα και εξουσία – αποτελεί την τρίτη κινητήρια λογική της παγκοσμιοποίησης. Αν η τεχνολογία προσφέρει την υλική υποδομή της παγκοσμιοποίησης, τότε η πολιτική προσφέρει την κανονιστική υποδομή. Οι κυβερνήσεις, όπως αυτές των ΗΠΑ και του ΗΒ, αποτέλεσαν αποφασιστικούς παράγοντες για τη διαίπληση της διαδικασίας της παγκοσμιοποίησης.

Πλαίσιο 1.7 Η παγκοσμιοποίηση από τις 11/9

«Πριν σπεύσει κανείς να κάνει λόγο για την τελευταία πράξη της παγκοσμιοποίησης, να έχει υπόψη του ότι τα έχουμε ξανακούσει όλα αυτά. Στους μήνες που ακολούθησαν τις τρομοκρατικές επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου 2001, ειδήμονες πρόβλεπαν το τέλος της παγκοσμιοποίησης όπως την ξέρουμε. Τα πορώδη σύνορα που κατέστησαν δυνατή την άνευ προηγουμένου παγκόσμια διακίνηση χρημάτων, αγαθών, ανθρώπων και ιδεών, θα περικυκλώνονταν από αγκαθωτό σύρμα και σημαία ελέγχου, ακινητοποιώντας το εμπόριο και τα ταξίδια. ... Παρά όλες τις δυσκολίες, ο κόσμος ήταν περισσότερο – όχι λιγότερο – ενοποιημένος στο τέλος του 2002 από ό,τι υπήρξε στο παρελθόν».

(Foreign Policy, Φεβρουάριος 2004)

Πλαίσιο 1.9 Τα τρία κύματα της παγκοσμιοποίησης

Η παγκοσμιοποίηση δεν αποτελεί πρωτοφανές φαινόμενο. Προέκυψε μέσα από τρία ξεχωριστά κύματα και θεωρείται ως μια κοινή ιστορική διαδικασία μέσω της οποίας οι άνθρωποι πολιτισμοί έφτασαν να διαμορφώσουν ένα ενιαίο παγκόσμιο σύστημα.

Στο πρώτο κύμα, κατά την εποχή της ανακάλυψης (1450-1850), η παγκοσμιοποίηση διαμορφώθηκε αποφασιστικά από την Ευρωπαϊκή επέκταση και κατάρτιση.

Το δεύτερο κύμα (1850-1945) επέφερε μεγάλη επέκταση στη διάδοση και περιχάρωση των ευρωπαϊκών αυτοκρατοριών.

Συγκριτικά, η σύγχρονη παγκοσμιοποίηση (από το 1960 και μετά) σηματοδοτεί μια νέα εποχή στις ανθρώπινες υποθέσεις. Με τον ίδιο τρόπο που η βιομηχανική επανάσταση και η επέκταση της Δύσης καθόρισαν μια νέα εποχή στην παγκόσμια ιστορία, έτσι και σήμερα το μικροσίτι και ο δορυφόρος αποτελούν σύμβολα μιας παγκόσμιας τάξης πραγμάτων.

Η παγκοσμιοποίηση αποτελεί μια περίπλοκη διαδικασία η οποία ενσωματώνει αντίθετες τάσεις προς την παγκόσμια ολοκλήρωση και τον κατακερματισμό, τη συνεργασία και τη σύγκρουση, την τάξη και την αταξία. Αυτή είναι η ιστορία της.

Σε σύγκριση με προηγούμενες περιόδους, η σύγχρονη παγκοσμιοποίηση συνδυάζει μια αξιοσημείωτη συνάθροιση πυκνών σχημάτων παγκόσμιου διασυνδεδεμότητας, μαζί με την ανήκουστη θεσμοθέτησή τους μέσω νέων παγκόσμιων και περιφερειακών υποδομών ελέγχου και επικοινωνίας, από τον ΠΟΕ μέ-

χρι τις διεθνικές εταιρίες. Σε σχεδόν όλους τους τομείς, τα σύγχρονα μοντέλα παγκοσμιοποίησης δεν έχουν ξεπεράσει μόνο αυτά των προηγούμενων εποχών, αλλά επέδειξαν και απaráμιλλες ποιοτικές διαφορές – ως προς την οργάνωση και διαχείριση της παγκοσμιοποίησης. Η ύπαρξη νέων υποδομών παγκόσμιας επικοινωνίας σε πραγματικό χρόνο, οι οποίες μετατρέπουν στην κυριολεξία τον κόσμο σε έναν ενιαίο κοινωνικό χώρο, κάνει ξεκάθαρο το διαχωρισμό της σύγχρονης παγκοσμιοποίησης από την παγκοσμιοποίηση του παρελθόντος. Σε αυτό το πλαίσιο περιγράφεται καλύτερα ως πυκνή μορφή παγκοσμιοποίησης ή οικουμενοποίησης (Held, McGrew κ.α. 1999, Keohane και Nye 2003).

Σε αυτήν τη μορφή σχεδιάζει το σύνολο των περιορισμών και δυνατοτήτων το οποίο αντιμετωπίζουν οι κυβερνήσεις και ως εκ τούτου καθορίζει την ελευθερία δράσης ή την αυτονομία τους, κυρίως στο οικονομικό φάσμα. Για παράδειγμα, το πρωτοφανές επίπεδο παγκόσμιων οικονομικών ροών που ξεπερνάει τα 1,2 τρισεκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ ημερησίως επιβάλλει αυστηρή πειθαρχία σε κάθε κυβέρνηση, ακόμα και στην πιο οικονομικά ισχυρή, όσον αφορά στην εφαρμογή εθνικής οικονομικής πολιτικής. Η έντονη παγκοσμιοποίηση ενσωματώνει μια ισχυρή συστηματική λογική στο μέτρο που διαμορφώνει το πλαίσιο μέσα στο οποίο λειτουργούν τα κράτη, και, ως εκ τούτου, προσδιορίζει τις παραμέτρους της κρατικής εξουσίας. Για το λόγο αυτό έχει σημαντικές συνέπειες στο πώς αντιμετωπίζουμε την διεθνή πολιτική.

Ένας μεταμορφωμένος κόσμος: η παγκοσμιοποίηση και η διαστρεβλωμένη διεθνής πολιτική

Σκεφτείτε έναν πολιτικό χάρτη του κόσμου: το πιο εντυπωσιακό χαρακτηριστικό του είναι ο διαχωρισμός ολόκληρης της γήινης επιφάνειας σε πάνω από 190 καθαρά οριοθετημένες εδαφικές μονάδες, δηλαδή σε κράτη. Σε έναν φοιτητή της πολιτικής κατά το μεσαίωνα, μια τέτοια παρουσίαση του κόσμου, που

δίνει πρωτεία στα σύνορα και τα όρια, δεν θα ήταν πολύ λογική. Από ιστορικής απόψεως, τα σύνορα αποτελούν σχετικά πρόσφατη εφεύρεση, όπως και η ιδέα ότι τα κράτη είναι κυρίαρχα, αυτοδιοικούμενα και εδαφικά οριοθετημένες πολιτικές κοινότητες ή καθεστώςα δημόσιας διοίκησης. Αν και σήμερα

Σημεία κλειδιά

- Η σύγχρονη φάση της παγκοσμιοποίησης έχει αποδειχθεί πιο εύρωστη μετά από τα γεγονότα της 11/9 από ό,τι αναναρρίζουν οι σκεπτικιστές.
- Η σύγχρονη παγκοσμιοποίηση αποτελεί ποδυαία-

στατη, άνιση και ασύμμετρη διαδικασία.

- Η σύγχρονη παγκοσμιοποίηση περιγράφεται καλύτερα ως πυκνή μορφή παγκοσμιοποίησης ή οικουμενοποίησης.

αποτελεί βολική επινόηση, αυτή η υπόθεση παραμένει βασική για τις κρατικοκεντρικές ορθόδοξες αντιλήψεις της διεθνούς πολιτικής ως η επιδίωξη ισχύος και συμφερόντων μεταξύ κυρίαρχων κρατών. Ωστόσο, η παγκοσμιοποίηση αμφισβητεί αυτήν την κρατικοκεντρική αντίληψη για την διεθνή πολιτική. Ως εκ τούτου, για να πάρουμε στα σοβαρά την παγκοσμιοποίηση, απαιτείται μια εννοιολογική αλλαγή ως προς τον τρόπο με τον οποίο βλέπουμε την διεθνή πολιτική.

Το Καταστατικό της Βεσφαλίας σχετικά με την παγκόσμια τάξη πραγμάτων

Οι Συνθήκες της Βεσφαλίας και του Osnabruck (1648) καθιέρωσαν τη νομική βάση για τη σύγχρονη ιδιότητα κράτους και κατά συνέπεια, τους θεμελιώδεις κανόνες ή το καταστατικό της σύγχρονης διεθνούς πολιτικής. Μολονότι ο Πάπας Ιννοκέντιος αναφέρθηκε τον καιρό εκείνο στη συμφωνία της Βεσφαλίας ως «άκυρη, καταδικαστέα και στερημένη από νόημα για όλες τις εποχές», κατά την πορεία των επόμενων τεσσάρων αιώνων έχει διαμορφώσει την κανονιστική δομή ή το καταστατικό της σύγχρονης παγκόσμιας τάξης πραγμάτων. Στην καρδιά της συνθήκης της Βεσφαλίας υπήρχε η συμφωνία μεταξύ των Ευρωπαϊκών κυβερνητών να αναγνωρίσουν ο ένας στον άλλον το δικαίωμα να κυβερνήσουν τα δικά τους εδάφη ελεύθεροι από εξωτερικές παρεμβάσεις. Αυτό κωδικοποιήθηκε με τον καιρό στο δόγμα της κυρίαρχης ιδιότητας κράτους. Ωστόσο, μόνο κατά τον 20ο αιώνα, όταν οι παγκόσμιες αυτοκρατορίες κατέρρευσαν, η κυρίαρχη ιδιότητα κράτους, και μαζί με αυτή η εθνική αυτοδιάθεση, απέκτησαν επιτέλους την ιδιότητα γενικών οργανωτικών αρχών της διεθνούς πολιτικής. Αντίθετα με

τις επιθυμίες του Πάπα Ιννοκέντιου, μέχρι τότε το Καταστατικό της Βεσφαλίας είχε φτάσει να εποικεί ολόκληρο τον πλανήτη.

Τα καταστατικά είναι σημαντικά διότι καθιερώνουν την τοποθεσία νόμιμης πολιτικής εξουσίας μέσα σε ένα καθεστώς δημόσιας διοίκησης και τους κανόνες που ορίζουν την άσκηση και τα όρια της πολιτικής εξουσίας. Κωδικοποιώντας και νομιμοποιώντας την αρχή της κυρίαρχης ιδιότητας κράτους, το καταστατικό της Βεσφαλίας γέννησε το σύγχρονο σύστημα των κρατών. Ένωσε την ιδέα της εδαφικότητας και την έννοια της νόμιμης κυρίαρχης εξουσίας. Η κυριαρχία της Βεσφαλίας καθόρισε ανώτατη νόμιμη και πολιτική εξουσία σε εδαφικά οριοθετημένα κράτη. Η κυριαρχία αποτελούσε το νόμιμο δικαίωμα στην αποκλειστική, απόλυτη και ανώτατη κυριαρχία μέσα σε οριοθετημένη περιοχή. Ήταν αποκλειστική με την έννοια ότι κανένας κυβερνήτης δεν είχε το δικαίωμα να παρέμβει στις κυρίαρχες υποθέσεις άλλων εθνών, απόλυτη με την έννοια ότι εντός των εδαφικών ορίων οι κυβερνήτες είχαν την απόλυτη εξουσία των

Πλαίσιο 1.9 Το Καταστατικό της Βεσφαλίας σχετικά με την διεθνή πολιτική

1. **Εδαφικότητα:** η ανθρωπότητα χωρίζεται κυρίως σε αποκλειστικές εδαφικές (πολιτικές) κοινότητες με σταθερά σύνορα.
2. **Κυριαρχία:** εντός των συνόρων του, το κράτος ή η κυβέρνηση του έχει δικαίωμα στην ανώτατη, απόλυτη και αποκλειστική πολιτική και νόμιμη εξουσία.
3. **Αυτονομία:** οι χώρες εμφανίζονται ως αυτόνομα δοχεία πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών δραστηριοτήτων δεδομένου ότι τα σταθερά σύνορα χωρίζουν την εσωτερική σφαίρα από τον έξω κόσμο.

υπάρχουν τους, και ανώτατη με την έννοια ότι δεν υπήρχε νόμιμη ή πολιτική εξουσία πάνω από το κράτος. Βέβαια, για πολλούς, και κυρίως για τα ανίσχυρα κράτη, η κυριαρχία – ως η νόμιμη διεκδίκηση εξουσίας – δεν συνεπάγεται πάντα τον αποτελεσματικό έλεγχο εντός των περιοχών τους. Όπως αναγνωρίζει ο Krasner, το Βεσπφαλικό σύστημα υπήρξε για πολλά κράτη κυρίως μια μορφή «οργανωμένης υποκρισίας» (Krasner 1999). Ωστόσο, το γεγονός αυτό ποτέ δεν έθεσε θεμελιωδώς σε κίνδυνο την επιρροή του πάνω στην αναπτυξιακή τροχιά της διεθνούς πολιτικής. Μολονότι ο Καταστατικός Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών και η Οικουμενική Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα τροποποίησαν πτυχές του Καταστατικού της Βεσπφαλίας, όσον αφορά στις προοριστικές πτυχές της εθνικής κυριαρχίας, παραμένει η θεμελιώδης συνθήκη της διεθνούς πολιτικής. Ωστόσο, πολλοί υποστηρίζουν ότι η σύγχρονη παγκοσμιοποίηση παρουσιάζει μια θεμελιώδη πρόκληση για το Βεσπφαλικό ιδεώδες της κυριαρχίας ιδιότητας κράτους και με τον τρόπο αυτό μετατρέπει την παγκόσμια τάξη πραγμάτων.

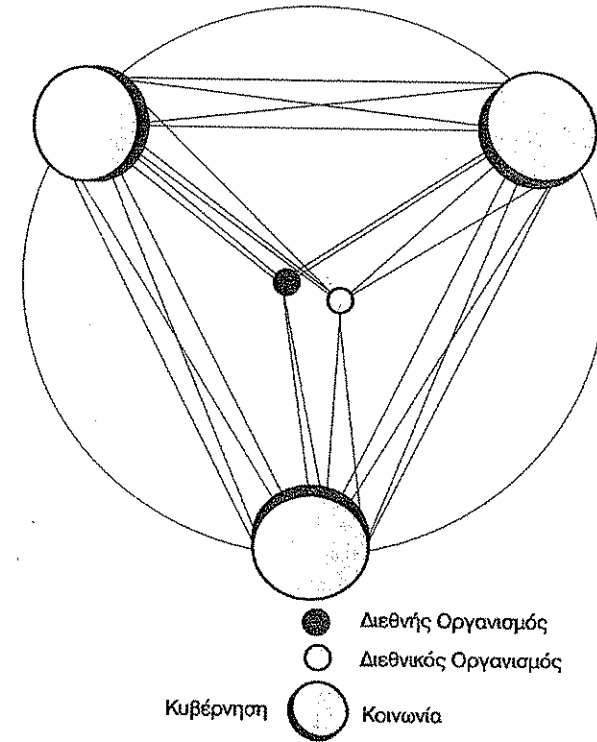

Από τη (κρατικοκεντρική) γεωπολιτική στην (γεωκεντρική) διεθνή πολιτική

Όσο η παγκοσμιοποίηση εντείνεται τις τελευταίες πέντε δεκαετίες, γίνεται ολοένα και πιο δύσκολο να διατηρηθεί το δημοφιλές εφεύρημα του «μεγάλου διαχωρισμού»: δηλαδή, η ιδέα ότι η πολιτική ζωή έχει δύο αρκετά διαφορετικά πεδία δράσης, το εσωτερικό και το διεθνές, τα οποία λειτουργούν σύμφωνα με διαφορετικές λογικές, με διαφορετικούς κανόνες, παράγοντες και ημερησίως διατάξεις. Αναγνωρίζεται ολοένα και περισσότερο ότι, όπως το περιέγραψε ο πρώην Πρόεδρος των ΗΠΑ Bill Clinton, «η κάποτε ξεκάθαρη γραμμή που ξεχώριζε την εσωτερική και την εξωτερική πολιτική σβήνει. Αν ήταν στο χέρι μου να αλλάξω τη γλώσσα που χρησιμοποιούμε εμείς τα δημόσια πρόσωπα, θα ήθελα σχεδόν να πάψω να ακούω τους ανθρώπους να μιλάνε για

εξωτερική και εσωτερική πολιτική, και αντί αυτού να αρχίσουν να συζητάνε για την πολιτική της οικονομίας, της ασφάλειας και του περιβάλλοντος» (παράθεση Cusimano 2000: 6). Όσο τα ουσιαστικά θέματα της πολιτικής ζωής εξακολουθούν να αγνοούν τον τεχνητό διαχωρισμό του εξωτερικού και του εσωτερικού, από τον παγκόσμιο συντονισμό διαδηλώσεων κατά της παγκοσμιοποίησης έως και τα εθνικά δικαστήρια τα οποία εφαρμόζουν τις αποφάσεις του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου, το Καταστατικό της Βεσπφαλίας μοιάζει όλο και περισσότερο αναχρονιστικό. Μια μετά-Βεσπφαλική παγκόσμια τάξη πραγμάτων αναδύεται και μαζί με αυτή μια χαρακτηριστική μορφή διεθνούς πολιτικής.

Το να μιλάει κανείς για διεθνή πολιτική σημαίνει ότι αναγνωρίζει πως η ίδια πολιτική έχει παγκοσμιοποιηθεί και συνεπώς η μελέτη της διεθνούς πολιτικής περιλαμβάνει πολλά περισσότερα από συγκρούσεις και συνεργασίες μεταξύ κρατών. Με άλλα λόγια, η παγκοσμιοποίηση αμφισβητεί τη μονή διάσταση των ορθόδοξων αντιλήψεων για την διεθνή πολιτική, οι οποίες την κατανοούν σαφώς στα πλαίσια της γεωπολιτικής και της πάλης για δύναμη μεταξύ των κρατών. Αντίθετα, η έννοια της διεθνούς πολιτικής εστιάζει την προσοχή μας στις παγκόσμιες δομές και διαδικασίες που περιλαμβάνουν τη θέσπιση κανόνων, τη λύση προβλημάτων και τη διατήρηση της ασφάλειας και της τάξης στο παγκόσμιο σύστημα (Brown 1992). Απαιτεί να αναγνωρίσουμε τη σημασία των κρατών και της γεωπολιτικής, αλλά όχι να τους παραχωρήσουμε *a priori* μια προνομιακή θέση στην κατανόηση και εξήγηση των σύγχρονων παγκόσμιων υποθέσεων. Όπως έχει ήδη σημειωθεί (πλάσιο 1.1), υπό συνθήκες πολιτικής παγκοσμιοποίησης τα κράτη ενσωματώνονται ολοένα και περισσότερο σε παγκόσμιους ιστούς που διογκώνονται και αλληλεπικαλύπτονται όπως: πολυμερή ιδρύματα και πολυμερείς πολιτικές όπως το ΝΑΤΟ και την Παγκόσμια Τράπεζα, διεθνικές οργανώσεις και δίκτυα, από το Διεθνές Εμπορικό Επιμελητήριο μέχρι το Παγκόσμιο Συνέδριο Μουσουλμάνων (World Muslim Congress), παγκόσμια πολιτικά δίκτυα υπαλλήλων, εταιρικών και μη κυβερνητικών παραγό-

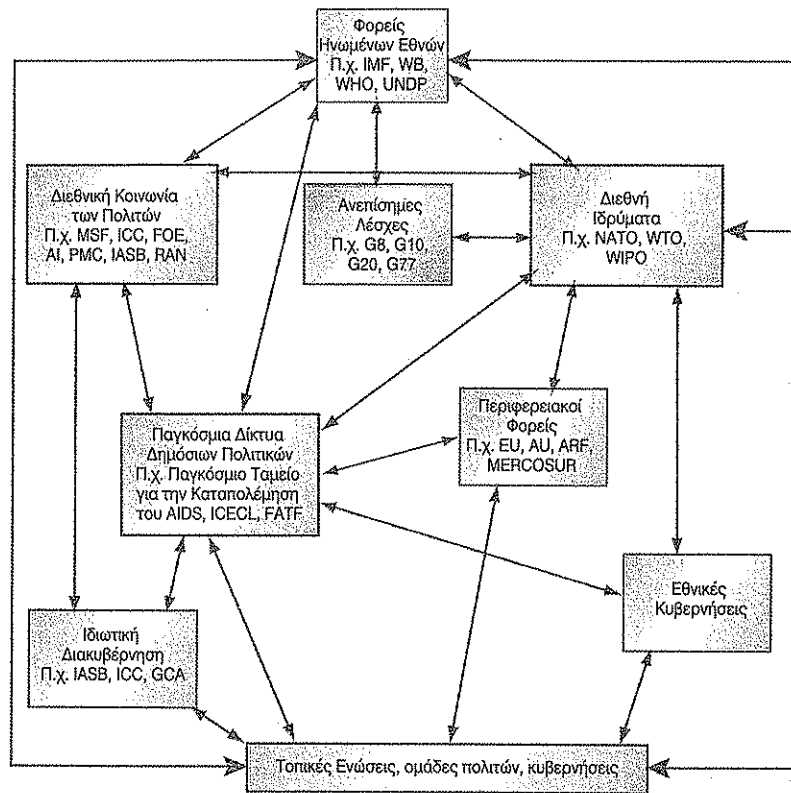
Σχήμα 1.1 Ο Παγκόσμιος Ιστός

των οι οποίοι αντιμετωπίζουν παγκόσμια θέματα όπως το Παγκόσμιο Ταμείο για την Καταπολέμηση του AIDS και η Πρωτοβουλία για την Ανάσχεση της Ελονοσίας (Roll Back Malaria Initiative), καθώς επίσης και τα επίσημα και ανεπίσημα (διακυβερνητικά) δίκτυα κυβερνητικών υπαλλήλων τα οποία αντιμετωπίζουν κοινά παγκόσμια προβλήματα, συμπεριλαμβανομένης και της Επιτροπής Στελεχών Κεντρικών Τραπεζών της Βασιλείας και της Ομάδας Οικονομικής Δράσης για το ξέπλυμα χρήματος (Σχήμα 1.1).

Η διεθνής πολιτική εστιάζει την προσοχή μας στην ανάδυση ενός εθραυστου παγκόσμιου καθεστώτος δημόσιας διοίκησης μέσα στο οποίο «εκφράζονται και συμπεριλαμβάνονται συμπερόντα, λαμβάνονται αποφάσεις, προοριζόρονται αξίες και εφαρμόζονται πολιτικές μέσω διεθνών ή διεθνικών πολιτικών διαδικασιών» (Ougaard 2004: 5). Με

άλλα λόγια στο πώς διοικείται ή δεν διοικείται η παγκόσμια τάξη.

Από την ίδρυση των Ηνωμένων Εθνών το 1945 έχει αναπτυχθεί ένας τεράστιος σύνδεσμος παγκόσμιων και περιφερειακών ιδρυμάτων που πλαισιώνονται από τη διάδοση μη κυβερνητικών φορέων και δικτύων με στόχο να επηρεάζει τη διακυβέρνηση παγκόσμιων υποθέσεων. Ενώ η ιδέα της παγκόσμιας κυβέρνησης παραμένει υπάναστατη, υπάρχει ένα εξελισσόμενο σύμπλεγμα παγκόσμιας διακυβέρνησης – που περιλαμβάνει κράτη, διεθνή ιδρύματα, διεθνικά δίκτυα και φορείς (δημόσιοι και ιδιωτικοί) – το οποίο λειτουργεί, με μεταβλητά αποτελέσματα, για να προωθήσει, ρυθμίσει ή να παρεμβεί στις κοινές υποθέσεις της ανθρωπότητας. Κατά τις τελευταίες πέντε δεκαετίες, το πεδίο δράσης και η επίδραση του έχουν επεκταθεί δραματικά με αποτέλεσμα οι δραστηριότητες του

ΛΥΣΕΙΣ:

IMF (ΔΝΤ)	Διεθνές Νομισματικό Ταμείο
WB	Διεθνής Τράπεζα
WHO (ΠΟΥ)	Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας
UNDP	Πρόγραμμα Ανάπτυξης των Ηνωμένων Εθνών
G8	Ομάδα των 8 (ΗΠΑ, Ιαπωνία, ΗΒ, Γαλλία, Γερμανία, Ρωσία, Καναδάς, Ιαπωνία & ΕΕ)
G77	Ομάδα των 77 αναπτυσσόμενων χωρών
MSF	Γιατροί Χωρίς Σύνορα
ICC	Διεθνές Εμπορικό Επιμελητήριο
FOE	Φίλοι της Γης
AI	Διεθνής Αμνηστία
PMC	Ιδιωτικές Στρατιωτικές Εταιρίες, π.χ. Sandline
MWNC	Πολυεθνικές εταιρίες, π.χ. Shell
RAN	Δίκτυο Δράσης για τα Τροπικά Δάση

Σχήμα 1.2 Το σύμπλεγμα της παγκόσμιας διακυβέρνησης

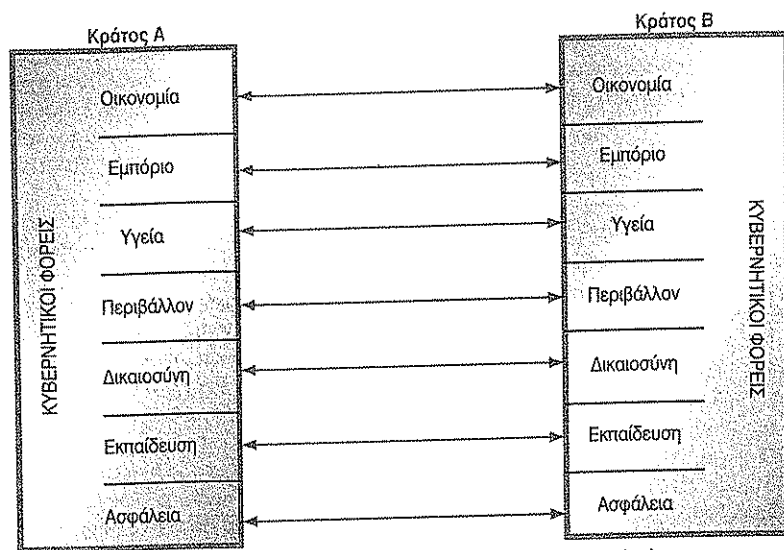
να έχουν πολιτικοποιηθεί σημαντικά, όπως επιβεβαιώνουν οι παγκόσμιες διαδηλώσεις κατά του ΠΟΕ.

Αυτό το εξελισσόμενο σύμπλεγμα παγκόσμιας διακυβέρνησης περιβάλλει πληθώρα επίσημων και ανεπίσημων δομών πολιτικού συντονισμού μεταξύ των κυβερνήσεων, διακυβερνητικών και διεθνικών φορέων – δημόσιων και ιδιωτικών – που σχεδιάζονται για την επίτευξη κοινών σκοπών ή συλλογικά συμφωνημένων στόχων μέσω της θέσπισης ή της εφαρμογής παγκόσμιων ή διεθνικών κανόνων και της ρύθμισης διασυννοριακών προβλημάτων. Ένα καλό παράδειγμα είναι η δημιουργία διεθνών εργατικών κωδικών για την προστασία των ευάλωτων ομάδων εργαζομένων. Για παράδειγμα, το διεθνές Συνέδριο για την Εξάλειψη της Παιδικής Εργασίας ήταν το προϊόν μιας πολύπλοκης πολιτικής που περιλαμβάνει δημόσιους και ιδιωτικούς παράγοντες από συνδικάτα, βιομηχανικές ενώσεις, ανθρωπιστικές ομάδες, κυβερνήσεις, νομομαθών, δίχως να παραλείψουμε τους υπαλλήλους και τους ειδικούς στο Διεθνή Οργανισμό Εργασίας.

Μέσα σε αυτό το σύμπλεγμα παγκόσμιας διακυβέρνησης οι ιδιωτικοί και μη κυβερνητικοί φορείς έχουν ολοένα και μεγαλύτερη επιρροή στη διατύπωση και εφαρμογή παγκόσμιας δημόσιας πολιτικής. Η Επιτροπή Διεθνών Λογιστικών Προτύπων θέτει διεθνείς κανόνες λογιστικής, ενώ οι μεγάλοι φορείς αξιολόγησης **δανειοληπτικής ικανότητας**, όπως το Moody's και το Standard and Poor, καθορίζουν την πιστοληπτική ικανότητα των κυβερνήσεων και των εταιριών ανά τον κόσμο. Αυτή αποτελεί μια μορφή ιδιωτικής παγκόσμιας διακυβέρνησης κατά την οποία οι ιδιωτικές οργανώσεις ρυθμίζουν, συχνά υπό τη σκιά παγκόσμιων δημοσίων αρχών, πτυχές των παγκόσμιων οικονομικών και κοινωνικών υποθέσεων. Στους τομείς στους οποίους έχει αποκτήσει εξαιρετική σημασία, ιδίως στον οικονομικό και τεχνολογικό τομέα, αυτή η ιδιωτική παγκόσμια διακυβέρνηση περιλαμβάνει τη μεταφορά της εξουσίας από τα κράτη και τους πολυμερείς φορείς στις μη κυβερνητικές οργανώσεις και τους ιδιωτικούς φορείς.

Της έκταση με το σύμπλεγμα παγκόσμιας διακυβέρνησης είναι και μια εμβρυϊκή **διεθνική κοινωνία των πολιτών**. Κατά τις τελευταίες δεκαετίες, πληθώρα ΜΚΟ, διεθνικών οργανώσεων (από το Διεθνές Εμπορικό Επιμελητήριο, τα διεθνή συνδικάτα, το Δίκτυο των Τροπικών Δασών μέχρι την Καθολική Εκκλησία), δίκτυα συνηγορίας – από το κίνημα των γυναικών μέχρι τους Ναζί στο δίκτυο – και ομάδες πολιτών έχουν φτάσει να παίζουν σημαντικό ρόλο στην κινητοποίηση, οργάνωση και άσκηση πολιτικής εξουσίας πέρα από εθνικά σύνορα. Αυτό διευκολύνεται από την ταχύτητα και ευκολία των σύγχρονων παγκόσμιων επικοινωνιών και την ολοένα και μεγαλύτερη συνειδητοποίηση των κοινών συμφερόντων μεταξύ ομάδων σε διαφορετικές χώρες και περιφέρειες του κόσμου. Στην Παγκόσμια Διάσκεψη Κορυφής των Ηνωμένων Εθνών στο Ρίο ντε Τζανέιρο το 1992, οι βασικοί εκπρόσωποι περιβαλλοντικών, εταιρικών και άλλων ενδιαφερόμενων φορέων υπερτερούσαν των επίσημων εκπροσώπων των κυβερνήσεων. Βέβαια, δεν είναι όλα τα μέλη της διεθνικής πολιτικής κοινωνίας πολιτισμένοι ή αντιπροσωπευτικοί. Κάποιοι επιδιώκουν να προωθήσουν αμφίβολους, αντιδραστικούς ή εγκληματικούς σκοπούς, ενώ πολλοί στερούνται πραγματικής αξιοπιστίας. Επιπλέον, υπάρχουν σημαντικές ανισότητες μεταξύ των φορέων της διεθνικής κοινωνίας των πολιτών ως προς τους πόρους, την επιρροή και πρόσβαση στα βασικά κέντρα παγκόσμιας λήψης αποφάσεων. Πολυεθνικές εταιρίες όπως η News International του Rupert Murdoch έχουν μεγαλύτερη πρόσβαση σε κέντρα εξουσίας και καλύτερες δυνατότητες να διαμορφώσουν την παγκόσμια ημερήσια διάταξη από ό,τι έχει το Δίκτυο Δράσης για τα Τροπικά Δάση (Rainforest Action Network).

Εάν η διεθνής πολιτική περιλαμβάνει ποικιλία παραγόντων και ιδρυμάτων, τότε σημαδεύεται και από ποικιλία πολιτικών προβληματισμών. Η ημερήσια διάταξη της διεθνούς πολιτικής δεν στηρίζεται μόνο σε παραδοσιακούς γεωπολιτικούς προβληματισμούς, αλλά και στη διάδοση οικονομικών, κοινωνικών, πολιτιστικών και οικολογικών ερωτημάτων. Η ρύπανση, τα ναρκωτικά, τα ανθρω-

Μοντέλο Άμεσης Επικοινωνιακής Αλληλεπίδρασης και Διεθνή Δίκτυα.

Σχήμα 1.3 Το Αποκεντρωμένο Κράτος

πανα δικαιώματα και η τρομοκρατία είναι ορισμένα από τα πολλά θέματα διεθνικής πολιτικής, τα οποία, λόγω της παγκοσμιοποίησης, υπερβαίνουν τα εδαφικά σύνορα και υπάρχουν σε πολιτικές δικαιοδοσίες, και ως εκ τούτου απαιτούν διεθνή συνεργασία για να λυθούν αποτελεσματικά. Σήμερα η πολιτική σηματοδοτείται από τη διάδοση νέων ειδών «συνοριακών προβλημάτων». Βέβαια, στο παρελθόν τα έθνη-κράτη έλυναν τις διαφορές για θέματα σχετικά με τα σύνορα μέσω της επιδίωξης λόγων κρατικής ασφάλειας σπριζόμενων σε διπλωματικές πρωτοβουλίες και, τελικώς, με αναγκαστικά μέσα. Όμως, αυτή η γεωπολιτική και ακατάλληλη για να λύσει τα πολλά πολύπλοκα θέματα, από οικονομικές ρυθμίσεις μέχρι την εξάντληση πόρων και από την υποβάθμιση του περιβάλλοντος μέχρι τη διάδοση χημικών όπλων, που προκαλούν – με φαινομενικά αυξανόμενους ρυθμούς – μια εμπλοκή «εθνικών πεπρωμένων».

Αυτό δεν σημαίνει ότι το κυρίαρχο κράτος παρακμάζει. Η κυρίαρχη δύναμη και εξουσία των εθνικών κυβερνήσεων – το δικαίωμα των κρατών να κυβερνούν εντός των εδαφικών τους περιοχών – μεταμορφώνεται, αλλά σε καμία περίπτωση δεν φθείρεται. Κλεισμένα σε συστήματα παγκόσμιας και περιφερειακής διακυβέρνησης, τα κράτη διεκδικούν την κυριαρχία τους λιγότερο με τη μορφή νόμιμης διεκδίκησης της κυριαρχίας εξουσίας, και περισσότερο ως εργαλείο διαπραγματεύσεως, στο πλαίσιο διεθνικών συστημάτων θέσπισης κανόνων, με άλλους φορείς και κοινωνικές δυνάμεις. Η κυριαρχία ανταλλάσσεται, μοιράζεται και χωρίζεται μεταξύ των φορέων πολιτικής εξουσίας σε διάφορα επίπεδα από το τοπικό έως το παγκόσμιο. Η Βεσποφική αντίληψη της κυριαρχίας ως μια αδιαίρετη και εδαφικά αποκλειστική μορφή δημόσιας δύναμης εκτοπίζεται από ένα νέο καθεστώς κυριαρχίας – κατά το οποίο η κυριαρχία εκλαμβάνεται ως η κοινή άσκηση πολιτικής δύναμης και εξουσίας. Με αυτήν τη έννοια

είμαστε μάρτυρες στην ανάδυση μιας μετά-Βεσποφικής παγκόσμιας τάξης πραγμάτων.

Επιπλέον, πέρα από το ότι οδηγεί στο «τέλος του κράτους», η παγκοσμιοποίηση ανασύρει ένα πιο δραστήριο κράτος. Αυτό συμβαίνει διότι σε έναν κόσμο παγκόσμιας εμπλοκής, οι εθνικές κυβερνήσεις αναγκάζονται να προβούν σε πολύπλευρες συμπράξεις και συνεργασίες ευρείας κλίμακας απλά για να πετύχουν εσωτερικούς στόχους. Ωστόσο, όσο τοποθετούνται βαθύτερα σε πλαίσια παγκόσμιας και περιφερειακής διακυβέρνησης, τα κράτη έρχονται αντιμέτωπα με ένα πραγματικό δίλημμα: σε αντίλλαγμα για πιο αποτελεσματική δημόσια πολιτική και την κάλυψη των απαιτήσεων των πολιτών, η ικανότητά τους να αυτοδιοικούνται – δηλαδή να έχουν κρατική αυτονομία – τίθεται σε κίνδυνο. Σήμερα, είναι δύσκολος ο συγκεκριμένος ανάμεσα στην αποτελεσματική διακυβέρνηση και την αυτοδιοίκηση. Από αυτήν την άποψη, η Βεσποφική εικόνα του μονολιθικού, ενιαίου κράτους εκτοπίζεται από την εικόνα ενός αποκεντρωμένου κράτους μέσα στο οποίο οι συστατικοί φορείς του αλληλοεπιδρούν ολοένα και περισσότερο με τους αντίστοιχους φορείς στο εξωτερικό, με διεθνείς φορείς και με ΜΚΟ για τη διαχείριση κοινών και παγκόσμιων υποθέσεων (Slaughter 2004).

Η διεθνής πολιτική είναι όρος ο οποίος αναγνωρίζει ότι η κλίμακα της πολιτικής ζωής έχει αλλάξει θεμελιωδώς: η πολιτική η οποία εκλαμβάνεται ως το σύνολο των δραστηριοτήτων οι οποίες ασχολούνται κυρίως με την πραγματοποίηση της τάξης και της δικαιοσύνης δεν αναγνωρίζει εδαφικά όρια. Βεβαιώνει την αυξανόμενη ασημαντότητα της διάκρισης μεταξύ του εσωτερικού και του εξωτερικού, του μέσα και του έξω από το εδαφικό κράτος, του εθνικού και του διεθνούς εφόσον οι αποφάσεις και δράσεις που λαμβάνονται σε μια περιοχή επηρεάζουν την ευημερία των κοινοτήτων σε μακρινά μέρη του κόσμου, με αποτέλεσμα η εσωτερική πολιτική να διεθνοποιείται και η διεθνής πολιτική να πολιτογραφείται. Αναγνωρίζει ότι η εξουσία στο παγκόσμιο σύστημα δεν αποτελεί αποκλειστικό τομέα των κρατών, αλλά κατανέμεται (άνισα) σε μια ποικιλία σειρά δημοσίων και ιδιωτικών παραγόντων και δικτύων (από διεθνείς φορείς, εταιρίες μέχρι και

ΜΚΟ) με σημαντικές συνέπειες σχετικά με το ποιους παίρνει τι, πώς, πότε και πού. Αναγνωρίζει ότι η πολιτική εξουσία έχει διαδοθεί, όχι μόνο προς τα πάνω σε υπερκρατικούς φορείς όπως η ΕΕ, αλλά και προς τα κάτω σε υποκρατικούς φορείς, όπως σε περιφερειακές συνλεύσεις, και πέρα από το κράτος σε ιδιωτικούς φορείς, όπως η Επιτροπή Διεθνών Λογιστικών Προτύπων. Δέχεται ότι η κυριαρχία παραμένει μια κύρια δικαστική ιδιότητα και μοιράζεται, όμως συμπεραίνει ότι διαιρείται και μειοβάλλεται ολοένα και περισσότερο μεταξύ τοπικών, εθνικών, περιφερειακών και παγκόσμιων εξουσιών. Τέλος, βεβαιώνει ότι σε μια εποχή παγκοσμιοποίησης, τα εθνικά καθεστώτα δημόσιας διοίκησης δεν λειτουργούν πλέον ως κλειστά συστήματα. Αντίθετα, υποστηρίζει ότι όλες οι πολιτικές – οι οποίες εκλαμβάνονται ως η επιδίωξη τάξης και δικαιοσύνης – παίζονται σε παγκόσμιο πλαίσιο.

Πλαίσιο 1.10 Η μετά-Βεσποφική τάξη

Εθνική κυριαρχία: η κυρίαρχη δύναμη και εξουσία της εθνικής κυβέρνησης – το δικαίωμα των κρατών να κυβερνούν μέσα στη δική τους εδαφική περιοχή – απήλαξε απλά δεν φθείρεται απαραίτητα. Σήμερα η κυριαρχία εκλαμβάνεται όλο και περισσότερο ως η κοινή άσκηση δημόσιας ισχύος και εξουσίας μεταξύ εθνικών, περιφερειακών και παγκόσμιων εξουσιών.

Κρατική αυτονομία: σε έναν περισσότερο αλληλεξαρτώμενο κόσμο, οι εθνικές κυβερνήσεις αναγκάζονται να προβούν σε πολύπλευρες συμπράξεις και συνεργασίες ευρείας κλίμακας απλά για να πετύχουν εθνικούς στόχους. Ωστόσο, όσο τοποθετούνται βαθύτερα σε πλαίσια παγκόσμιας και περιφερειακής διακυβέρνησης, τα κράτη έρχονται αντιμέτωπα με ένα πραγματικό δίλημμα: σε αντίλλαγμα για την πιο αποτελεσματική δημόσια πολιτική και την κάλυψη των απαιτήσεων των πολιτών, είτε έχουν να κάνουν με το εμπόριο ναρκωτικών είτε με την ανεργία, η ικανότητά τους να αυτοδιοικούνται – δηλαδή να έχουν κρατική αυτονομία – τίθεται σε κίνδυνο.

Εδαφικότητα: τα σύνορα και τα εδάφη παραμένουν σημαντικά, κυρίως για διοικητικούς σκοπούς. Ωστόσο, κάτω από τις συνθήκες της παγκοσμιοποίησης, αναδύεται μια νέα γεωγραφία πολιτικής οργάνωσης και πολιτικής δύναμης, η οποία υπερβαίνει τα εδάφη και τα σύνορα.

Ωστόσο, όπως και στην περίπτωση της παγκοσμιοποίησης, η ανισότητα και ο αποκλεισμός αποτελούν ενδημικά χαρακτηριστικά της σύγχρονης διεθνούς πολιτικής. Υπάρχουν πολλοί λόγοι για αυτό, όμως τρεις συγκεκριμένοι παράγοντες είναι οι πιο κρίσιμοι: πρώτον, υπάρχει μεγάλη ανισότητα στη δύναμη μεταξύ κρατών, δεύτερον, η παγκόσμια διακυβέρνηση διαμορφώνεται από ένα άγραφο καταστατικό το οποίο τείνει να ευνοεί τα συμφέροντα και την ημερήσια διάταξη του παγκόσμιου καπιταλισμού, τρίτον, η τεχνοκρατική φύση μεγάλου μέρους της παγκόσμιας λήψης αποφάσεων, από την υγεία μέχρι την ασφάλεια, τείνει να αποκλείει πολλούς οι οποίοι έχουν νόμιμο μερίδιο των αποτελεσμάτων.

Αυτοί οι τρεις παράγοντες δημιουργούν συσσωρευμένες ανισότητες ισχύος και αποκλεισμού – αντανακλώντας την ανισότητα ισχύος μεταξύ του Βορρά και του Νότου – με αποτέλεσμα η σύγχρονη διεθνής πολιτική να περιγράφεται καλύτερα ως «διαστρεβλωμένη διεθνής πολιτική»: «διαστρεβλωμένη» με την έννοια ότι αναπόφευκτα αυτά τα κράτη και οι ομάδες με τις μεγαλύτερες πηγές δύναμης και πρόσβαση σε βασικά κέντρα παγκόσμιας λή-

ψης αποφάσεων τείνουν να έχουν μεγαλύτερο έλεγχο και επιρροή πάνω στην ημερήσια διάταξη και στα αποτελέσματα της διεθνούς πολιτικής. Με λίγα λόγια, η διεθνής πολιτική έχει λίγα δημοκρατικά χαρακτηριστικά. Το αν μια περισσότερο δημοκρατική διεθνή πολιτική είναι πιθανή και η μορφή που θα είχε απασχολεί τους κανονιστικούς θεωρητικούς αποτελεί το θέμα του τελευταίου μέρους αυτού του κεφαλαίου.

Σημεία κλειδιά

- Η παγκοσμιοποίηση μεταμορφώνεται απλά δεν καταργεί το θεσπιακό ιδεώδες της κυριαρχίας ιδιότητας κράτους.
- Η παγκοσμιοποίηση απαιτεί μια εννοιολογική αλλαγή στον τρόπο με τον οποίο βλέπουμε την διεθνή πολιτική από μία κυρίως γεωπολιτική αντίληψη σε μια αντίληψη γεωκεντρικής ή διεθνούς πολιτικής – η πολιτική παγκόσμιων κοινωνικών σχέσεων.
- Η διεθνής πολιτική περιγράφεται καλύτερα ως διαστρεβλωμένη διεθνής πολιτική διότι πληττεται από σημαντικές ασυμμετρίες δύναμης.

Από τη διαστρεβλωμένη πολιτική στην κοσμοπολιτική διεθνή πολιτική;

Θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι η παγκοσμιοποίηση συνδέεται με ένα διπλό δημοκρατικό έλλειμμα. Από τη μια αναμειγνύει την ένταση μεταξύ της δημοκρατίας, ως ασύστημα εξουσίας ριζωμένο στην εδαφικότητα, και τη λειτουργία παγκόσμιων αγορών και διεθνικών δικτύων εξουσίας των εταιριών. Εάν οι δημοκρατικές κυβερνήσεις χάνουν την ικανότητα να διαχειρίζονται διεθνικές δυνάμεις, σύμφωνα με τις σαφείς προτιμήσεις των πολιτών τους, τότε η ουσία της δημοκρατίας, δηλαδή η αυτοδιοίκηση, εκτίθεται αποφασιστικά σε κίνδυνο. Από την άλλη, συνδέεται με την ανάδυση μιας διαστρεβλωμένης διεθνούς πολιτικής στην οποία οι ασυμμετρικές δυνάμεις και τα παγκόσμια ιδρύματα ενισχύουν στις περισσότερες περιπτώσεις τα συμφέροντα των παγκόσμιων ελίτ εις βάρος της ευρύτερης πα-

γκόσμιας κοινότητας. Επίσης, πολλοί φορείς της παγκόσμιας κοινωνίας των πολιτών δεν είναι αντιπροσωπευτικοί των λαών του κόσμου. Με άλλα λόγια η διαστρεβλωμένη διεθνής πολιτική έχει αδύναμα δημοκρατικά προσόντα. Είναι σημαντικό αν η αποκατάσταση αυτού του διπλού δημοκρατικού ελλείματος, μαζί με τη μείωση της φτώχειας, αποτελούν τις μεγαλύτερες ηθικές και πολιτικές προκλήσεις του εικοστού πρώτου αιώνα.

Στην **κανονιστική θεωρία** της διεθνούς πολιτικής (βλ. Κεφ. 12), μια συγκεκριμένη προσέγγιση απευθύνεται άμεσα στα μειονεκτήματα της διαστρεβλωμένης διεθνούς πολιτικής, δηλαδή στον **κοσμοπολιτισμό** (Heid 2002, Moellendorf 2002). Ο κοσμοπολιτισμός παρουσιάζει μια ριζική κριτική ανάλυση της διαστρεβλωμένης διεθνούς πολιτικής όσον

Κατευθυντήριες ηθικές αρχές/κεντρικές αξίες

Παγκόσμια κοινωνική δικαιοσύνη, δημοκρατία, παγκόσμια ανθρώπινα δικαιώματα, ανθρώπινη ασφάλεια, κράτος δικαίου, διεθνική αλληλεγγύη

Βραχυπρόθεσμα μέτρα

Διακυβέρνηση

- Μεταρρύθμιση της παγκόσμιας διακυβέρνησης: αντιπροσωπευτικό Συμβούλιο Ασφαλείας, ίδρυση Ανθρώπινο Συμβούλιο Ασφαλείας (για το σύντομο παγκόσμιων αναπτυξιακών πολιτικών), Φόρουμ της Παγκόσμιας Κοινωνίας των Πολιτών, ενισχυμένα συστήματα παγκόσμιας υπευθυνότητας, ενίσχυση των υποδομών και των ικανοτήτων της εθνικής και περιφερειακής διακυβέρνησης, ενίσχυση του κοινοβουλευτικού ελέγχου

Οικονομία

- Ρύθμιση παγκόσμιων αγορών: επιλεκτικοί έλεγχοι κεφαλαίου, ρύθμιση υπεράκτιων χρηματοοικονομικών κέντρων, προαιρετικοί κώδικες συμπεριφοράς για τις πολυεθνικές εταιρίες
- Προώθηση της ανάπτυξης: κατάρτιση των σφειλών των υπερχρεωμένων φτωχών χωρών (HIPC), επίτευξη των στόχων των Ηνωμένων Εθνών για την αρωγή, δηλαδή 0,7% του ΑΕΠ, δίκαιοι κανόνες συναλλαγών, απομάκρυνση επικυρηγύσεων των ΗΠΑ και της ΕΕ στους τομείς της γεωργίας και της υφαντουργίας

Ασφάλεια

- Ενίσχυση των ικανοτήτων της παγκόσμιας ανθρώπινης προστασίας, εφαρμογή υπάρχουσων δεσμεύσεων και πολιτικών για τη μείωση της φτώχειας και την ανθρώπινη ανάπτυξη, ενίσχυση του ελέγχου όπλων και ρύθμιση του εμπορίου όπλων

Μακροπρόθεσμες μετατροπές

Διακυβέρνηση

- Διπλή δημοκρατικοποίηση (εθνική μέχρι υπερκρατική διακυβέρνηση), ενισχυμένη παγκόσμια παροχή δημόσιων αγαθών, παγκόσμια υπηκοότητα

Οικονομία

- Εξημέρωση παγκόσμιων αγορών: Παγκόσμια Χρηματοοικονομική Αρχή, υποχρεωτικοί κώδικες συμπεριφοράς για τις πολυεθνικές εταιρίες, παγκόσμιος φορολογικός μηχανισμός, παγκόσμια αρχή ανταγωνισμού
- Διόρθωση αγοράς: υποχρεωτικά παγκόσμια πρότυπα για την εργασία και το περιβάλλον, κώδικες και πρότυπα ξένων επενδύσεων, μέτρα ανακατανομής και αποζημίωσης, συμφωνίες για την προσφορά και τις τιμές βασικών προϊόντων
- Προώθηση αγοράς: προνομιακή πρόσβαση στην αγορά για αναπτυσσόμενες χώρες, σύμβαση για παγκόσμια κινητικότητα των εργαζομένων

Ασφάλεια

- Παγκόσμιας κοινωνικός καταστατικός χάρτης: μόνιμη διατήρηση της ειρήνης και ανθρωπιστικές δυνάμεις έκτακτης ανάγκης, αναστολή των εμπορικών του κοινωνικού αποκλεισμού και του μετοχικού κεφαλαίου όπλων των παγκόσμιων μέτρων ανάπτυξης.

Θεσμικές/πολιτικές καταστάσεις

Δραστήρια κράτη, παγκόσμιος προοδευτικός συνασπισμός (που εμπλέκει βασικά Δυτικά και αναπτυσσόμενα κράτη και δυνάμεις της κοινωνίας των πολιτών), ισχυρά πολυμερή ιδρύματα, ανοικτή περιφερειοποίηση, παγκόσμια κοινωνία των πολιτών, καθεστώτα ανακατανομής, ρύθμιση παγκόσμιων αγορών, διεθνικός δημόσιος χώρος

Σχήμα 1.4 Κοσμοπολιτική δημοκρατία

αφορά στον τρόπο με τον οποίο διαιωνίζει παγκόσμιες ανισότητες, και κατά συνέπεια, παγκόσμιες αδικίες. Η δημιουργία ενός πιο ανθρώπινου και δίκαιου κόσμου απαιτεί ένα μεταρρυθμισμένο και πιο δημοκρατικό σύστημα παγκόσμιας διακυβέρνησης, που μπορεί στο ελάχιστο να ρυθμίσει παγκόσμιες αγορές και να εμποδίσει τις διεθνικές ζημιές στις ευπαθείς ομάδες. Αυτό μπορεί να ονομαστεί το έργο της **κοσμοπολιτικής δημοκρατίας**.

Η κοσμοπολιτική δημοκρατία μπορεί να θεωρηθεί ως μια βάση η οποία συνδυάζει τη δημοκρατικοποίηση της παγκόσμιας διακυβέρνησης και την αναζήτηση παγκόσμιας κοινωνικής δικαιοσύνης (βλ. Κεφ. 32). Επιδιώκει να αναπτύξει και να θεσμοθετήσει ορισμένες από τις κεντρικές αξίες της κοινωνικής δημοκρατίας – το κράτος δικαίου, πολιτική ισότητα, δημοκρατική διακυβέρνηση, κοινωνική δικαιοσύνη, κοινωνική αλληλεγγύη και οικονομική αποδοτικότητα – μέσα στα παγκόσμια συστήματα εξουσίας. Η κοσμοπολιτική δημοκρατία επιδιώκει να ενισχύσει τη δημοκρατία μέσα στα κράτη, επεκτείνοντας τη δημοκρατία σε σχέσεις ανάμεσα σε και πέρα από τα κράτη. Μόνο μέσω μιας τέτοιας διπλής δημοκρατικοποίησης θα μπορούσε να επιληφθεί του θέματος του διπλού δημοκρατικού ελλείμματος το οποίο προκαλείται από την παγκοσμιοποίηση. Στην ουσία, οι παγκόσμιες τοποθεσίες και τα διεθνικά δίκτυα εξουσίας τα οποία ξεφεύγουν από τον αποτελεσματικό εθνικό δημοκρατικό έλεγχο θα αναγκαστούν να λογοδοτήσουν, και με τον τρόπο αυτό θα δημιουργηθούν οι συνθήκες που θα ευνοούν τη πραγματοποίηση μιας πιο ανθρώπινης και δημοκρατικής διεθνούς πολιτικής. Μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο ενός βαθιά διαιρεμένου κόσμου, στον οποίο η βία είναι ενδημική και υπεριοχύνει το δίκαιο του ισχυρότερου, οι προοπτικές για την πραγματοποίηση της ίσως να μοιάζουν κάπως μακρινές κατά τη παρούσα περίοδο. Ωστόσο, οι υποστηρικτές της ισχυρίζονται ότι είναι ριζωμένη στις υπάρχουσες συνθήκες της διεθνούς πολιτικής.

Ο κοσμοπολιτισμός στηρίζεται στην επιχειρηματολογία ότι η παγκοσμιοποίηση επιφέρει μια μετά-Βεσφαλική τάξη. Συνεπώς, η σημερινή παγκόσμια τάξη πραγμάτων συν-

δυάζει, σε ένα ρευστό μίγμα, στοιχεία του παραδείσου και της εξουσίας: δηλαδή, δημοκρατικές αρχές και *realpolitik* (πολιτική της ισχύος) (βλ. Κεφ. 7 και Κεφ. 8). Έτσι, οι αρχές της αυτοδιαθέσης, το κράτος δικαίου, η λαοφρόβλητη ηγεμονία, η δημοκρατική νομιμότητα, η νόμιμη ισότητα των κρατών καθώς επίσης και η ανακατανομή (μέσω αρωγής) ενσωματώνονται στην διαστρεβλωμένη διεθνή πολιτική και τοποθετούνται δίπλα στην ιδέα του δικαίου του ισχυρότερου και της πρωτοκαθεδρίας του εθνικού συμφέροντος. Συν τους άλλους, η παγκοσμιοποίηση έχει προκαλέσει μεγάλες πολιτικές αντιδράσεις οι οποίες στις πιο προοδευτικές εκδηλώσεις τους επέφεραν μια ευρύτερη πολιτική συζήτηση σχετικά με τα δημοκρατικά προσόντα του υπάρχοντος συμπλέγματος παγκόσμιας διακυβέρνησης. Η ρύθμιση της παγκοσμιοποίησης προς το δημόσιο και το παγκόσμιο όφελος αποτελεί πολιτικό θέμα ύψιστης σημασίας σε όλο τον κόσμο. Ασκείται τώρα αυξημένη πολιτική πίεση στις κυβερνήσεις της ομάδας των 8, ιδιαίτερα για να φέρουν την καλή διακυβέρνηση στην παγκόσμια διακυβέρνηση, κάνοντάς την περισσότερο διαφανή, υπεύθυνη και νόμιμη. Μια ευρύτερη παγκόσμια συναίνεση μοιάζει να προκύπτει σχετικά με την ανάγκη για μια τέτοια μεταρρύθμιση, αντλώντας πολιτική υποστήριξη από την απέναντι πλευρά του διαχωρισμού του Βορρά και του Νότου και μεταξύ των διαφόρων συστατικών στοιχείων της διεθνικής κοινωνίας των πολιτών. Εν ολίγοις, η διαστρεβλωμένη διεθνή πολιτική επιτρέπει τις ποικίλες δημοκρατικές παρορμήσεις και τα συστατικά στοιχεία να εκδηλωθούν. Ωστόσο, θα ήταν ανοησία να υποθέσουμε ότι τέτοιες παρορμήσεις και συστατικά στοιχεία θα θριαμβεύσουν στο εγγύς μέλλον, αφού έχουν να αντιμετωπίσουν ισχυρές παγκόσμιες δυνάμεις οι οποίες αντιστέκονται στη δημιουργία μιας πιο ανθρώπινης και δημοκρατικής διεθνούς πολιτικής.

Είναι συζητήσιμο το ότι η διαστρεβλωμένη διεθνή πολιτική ενσωματώνει μια ιστορική πάλη μεταξύ της λογικής της πολιτικής εξουσίας (κρατισμός) και της λογικής του κοσμοπολιτισμού, μεταξύ της εξουσίας και του παραδείσου. Ωστόσο, η μελλοντική της τροχιά

παραμένει ολότελα υποθετική. Το γεγονός αυτό αποτελεί πηγή πνευματικής απογοήτευσης καθώς επίσης και μεγάλης ανακούφισης: απογοήτευση διότι επαναδιαβιβάζονται τα όρια των σημερινών θεωριών σχετικών με την διεθνή πολιτική στο μέτρο που αποτελούν ανεπαρκείς οδηγούς για το μέλλον, και ανακούφιση διότι

επιβεβαιώνει ότι το μέλλον εναπομένει να φτιαχτεί, έστω και αν, σύμφωνα με τον Μαρξ, αυτό δεν γίνεται υπό τις δικές μας συνθήκες. Επομένως, η παγκοσμιοποίηση θα παραμείνει αναμφίβολα ισχυρή δύναμη που θα φέρει παγκόσμιες αλλαγές, ευελπίστως προς το καλύτερο, αλλά πιθανότατα προς το χειρότερο.

Σημεία κλειδιά

- Η παγκοσμιοποίηση δημιουργεί ένα διπλό δημοκρατικό ελλείμμα δεδομένου ότι βάζει περιορισμούς στη δημοκρατία μέσα στα κράτη και σε νέους μηχανισμούς παγκόσμιας διακυβέρνησης οι οποίοι στερούνται δημοκρατικών προσόντων.
- Η διεθνής πολιτική έχει δημιουργήσει τη δική της παγκόσμια θεωρία σχετικά με την πολιτική η οποία στήριζεται στην κοσμοπολιτική σκέψη.
- Ο κοσμοπολιτισμός περιγράφει το επιθυμητό και το εφικτό της δημοκρατικοποίησης της διεθνούς πολιτικής.
- Η διαστρεβλωμένη διεθνής πολιτική μπορεί να ερμηνευτεί ως η έκφραση μιας πάλης μεταξύ των δυνάμεων του κρατισμού και του κοσμοπολιτισμού στο χειρισμό και στη διαχείριση παγκόσμιων υποθέσεων.

Συμπεράσματα

Αυτό το κεφάλαιο επιδίωξε να αποσαφηνίσει την έννοια της παγκοσμιοποίησης και να αναγνωρίσει τις επιπτώσεις της στη μελέτη της διεθνούς πολιτικής. Υποστηρίζει ότι η παγκοσμιοποίηση ανακατασκευάζει τον κόσμο ως έναν κοινό κοινωνικό χώρο. Ωστόσο, το κάνει με τρόπο που είναι κάθε άλλο παρά ομοιομορφος: η σύγχρονη παγκοσμιοποίηση είναι εξαιρετικά άνιση – διαφέρει ως προς την ένταση και την έκταση της ανάμεσα σε διάφορες σφαίρες δραστηριοτήτων και είναι εξαιρετικά ασύμμετρη – γεννά μια εξαιρετικά άνιση γεωγραφία παγκόσμιας συμπεριληψής και αποκλεισμού. Συνεπώς, αποτελεί τόσο πηγή σύγκρουσης όσο και πηγή συνεργασίας στις παγκόσμιες υποθέσεις.

Το κεφάλαιο αυτό εστίασε στις επιπτώσεις που έχει η παγκοσμιοποίηση στη μελέτη των διεθνών σχέσεων και ισχυρίστηκε ότι γεννά μια θεμελιώδη αλλαγή στη σύνθεση της διεθνούς πολιτικής. Μια μετά-Βεσφαλική τάξη δημιουργείται όσο η κυρίαρχη ιδιότητα κράτους μεταμορφώνεται από τη δυναμική της παγκοσμιοποίησης. Για το λόγο αυτό απαιτείται μια εννοιολογική αλλαγή στον τρόπο σκέψης μας: από τη γεωπολιτική (ή διακρατική πολιτική) στην διεθνή πολιτική – την πολιτική

των κρατικών και μη κρατικών παραγόντων μέσα σε ένα κοινό παγκόσμιο κοινωνικό χώρο. Όμως η διεθνής πολιτική αντανάκλα βαθιές ανισότητες ισχύος με αποτέλεσμα η σημερινή της δομή να περιγράφεται καλύτερα ως διαστρεβλωμένη διεθνής πολιτική. Η κοσμοπολιτική θεωρία, όπως σημειώθηκε, υπαινίσσεται ότι μια περισσότερο δημοκρατική μορφή διεθνούς πολιτικής είναι όχι μόνο επιθυμητή αλλά και εφικτή. Μέχρι αυτό το σημείο η τροχιά της διεθνούς πολιτικής θα διαμορφωθεί σε μεγάλο βαθμό από την πάλη μεταξύ των δυνάμεων του κρατισμού και του κοσμοπολιτισμού, και από την αναπαράθεση του δικαίου του ισχυρότερου και στην ιδέα ότι το δίκαιο φέρνει δύναμη. Το αποτέλεσμα αυτής της πάλης θα καθορίσει το αν η διεθνή πολιτική του 21ου αιώνα θα είναι μια πολιτική ελπίδας ή φόβου, με άλλα λόγια, αν μια πιο ανθρώπινη και δημοκρατική διεθνή πολιτική μπορεί να διαμορφωθεί από την διαστρεβλωμένη διεθνή πολιτική του σήμερα.

Για παραπάνω πληροφορίες και περιπτωσιολογικές μελέτες σχετικά με το θέμα αυτό, επισκεφτείτε την ιστοσελίδα-οδηγό στο www.oup.com/uk/booksites/politics

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ξεχωρίστε την έννοια της παγκοσμιοποίησης από αυτήν της περιφερειοποίησης και της διεθνοποίησης.
2. Τι καταλαβαίνετε για το καταστατικό της Βεστφαλίας σχετικά με την παγκόσμια τάξη πραγμάτων.
3. Γιατί περιγράφεται σήμερα η διεθνής πολιτική καλύτερα ως διαστρεβλωμένη διεθνής πολιτική.
4. Σκιαγραφήστε τις κύριες αιτίες της παγκοσμιοποίησης.
5. Αναθεωρήστε το σκεπτικιστικό επιχείρημα και κάντε μια κριτική αξιολόγηση.
6. Ποια είναι τα κύρια χαρακτηριστικά της μετά-Βεστφαλικής τάξης;
7. Αναγνωρίστε ορισμένα από τα κύρια στοιχεία της πολιτικής παγκοσμιοποίησης.
8. Ποια είναι τα κύρια χαρακτηριστικά της σύγχρονης παγκοσμιοποίησης;
9. Ξεχωρίστε την έννοια της διεθνούς πολιτικής από αυτή της γεωπολιτικής και της διεθνούς πολιτικής.
10. Σκιαγραφήστε τα κύρια στοιχεία της κοσμοπολιτικής διεθνούς πολιτικής.
11. Επισκιαζεται το κράτος από τις δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης και της παγκόσμιας διακυβέρνησης;
12. Η εθνική κυριαρχία φθείρεται ή μετατρέπεται; Εξηγήστε την απάντησή σας.

ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΠΕΡΑΙΤΕΡΟ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ

- Castells, M. (2000), *The Rise of the Network Society* (Οξφόρδη: Blackwells). Αποτελεί μια σύγχρονη και κλασική έκθεση της πολιτικής οικονομίας της παγκοσμιοποίησης η οποία περιέχει εκτενή ανάλυση του νέου παγκόσμιου πληροφοριακού καπιταλισμού.
- Duffield, M. (2001), *Global Governance and the New Wars* (Λονδίνο: Zed Press). Μια ευανάγνωστη έκθεση σχετικά με το πώς η παγκοσμιοποίηση οδηγεί στη συγχώνευση των ημερησίων διατάξεων της ανάπτυξης και της ασφάλειας μέσα στο σύμπλεγμα της παγκόσμιας διακυβέρνησης.
- Gilpin, R. (2001), *Global Political Economy* (Πρίνστον: Princeton University Press). Μια πιο σκεπτικιστική άποψη της οικονομικής παγκοσμιοποίησης η οποία, αν και την παίρνει στα σοβαρά, την ελκάζει ως μια έκφραση της αμερικανοποίησης ή της Αμερικάνικης ηγεμονίας.
- Held, D., McGrew, A. κ.α. (1999), *Global Transformations: Politics, Economics and Culture* (Κέμπριτζ: Polity Press). Μια περιεκτική διερεύνηση της φύσης και της δυναμικής της παγκοσμιοποίησης ως ιστορική διαδικασία η οποία μετατρέπει τη φύση της παγκόσμιας τάξης πραγμάτων και το τοπίο της διεθνούς πολιτικής οικονομίας.
- Held, D., McGrew, A. (2002), *Globalization/Anti-Globalization* (Κέμπριτζ: Polity Press). Αποτελεί μια σύντομη εισαγωγή σε όλες τις πτυχές της σημερινής συζήτησης σχετικά με την παγκοσμιοποίηση και τις επιπτώσεις της στη μελέτη της διεθνούς πολιτικής.
- Hirst, P. και Thompson, G. (1999), *Globalization in Question*, 2η έκδοση (Κέμπριτζ: Polity Press). Αποτελεί μια έξοχη και σοβαρή κριτική ανάλυση των επιχειρημάτων των hyperglobalists η οποία είναι απολύτως επιφυλακτική ως προς τη θέση της παγκοσμιοποίησης, βλέποντας την ως την επιστροφή στην *belle époque* και θεωρώντας ότι διαμορφώνεται σε μεγάλο βαθμό από τα κράτη.
- Holton, R. (1998), *Globalization and the Nation-State* (Λονδίνο: Palgrave). Μια περιεκτική γενική επισκόπηση των επιπτώσεων της παγκοσμιοποίησης στο κράτος και στην κρατική εξουσία, γραμμένη από κοινωνιολογική άποψη.
- Kennedy, P., κ.α. (2002), *Global Trends and Global Governance* (Λονδίνο: Pluto Press). Μια καλή εισαγωγή σχετικά με το πώς η παγκοσμιοποίηση αναδιαμορφώνει την διεθνή πολιτική και τη φύση της παγκόσμιας διακυβέρνησης.

Robertson, R. (2003), *The Three Waves of Globalization – A History of Developing Social Consciousness* (Λονδίνο: Zed Press). Μια εξαιρετική έκθεση σχετικά με την παγκοσμιοποίηση ως μια μακροπρόθεσμη ιστορική διαδικασία η οποία οδηγείται από έναν συνδυασμό οικονομικών και πολιτικών παραγόντων.

Scholte, J. A. (2000), *Globalization – a critical introduction* (Λονδίνο: Macmillan). Μια έξοχη εισαγωγή στο διάλογο για την παγκοσμιοποίηση από τις αιτίες της μέχρι και τις επιπτώσεις της για την διεθνή πολιτική οικονομία από μια κριτική άποψη για την πολιτική οικονομία.

Slaughter, A. M. (2004), *A New World Order* (Πρίνστον: Princeton University Press). Μια προσιτή συζήτηση σχετικά με το αποκεντρωμένο κράτος και τα δίκτυα παγκόσμιας διακυβέρνησης καθώς επίσης και τις επιπτώσεις τους στη μελέτη της διεθνούς πολιτικής.

Waters, M. (2000), *Globalization* (Λονδίνο: Routledge). Μια περιεκτική εισαγωγή στο διάλογο για την παγκοσμιοποίηση.

ΠΗΓΕΣ ΣΤΟ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

www.isn.ethz.ch/linkslib/	Καλοί σύνδεσμοι με τα δίκτυα ασφάλειας και διεθνούς πολιτικής
www.theglobalsite.ac.uk	Καλή ιστοσελίδα για την συζήτηση σχετικά με την παγκοσμιοποίηση και σχετικοί σύνδεσμοι
www.polity.co.uk/global	Καλή ιστοσελίδα για την συζήτηση σχετικά με την παγκοσμιοποίηση και πολλοί καλοί σύνδεσμοι
www.csf.colorado.edu	Καλή ιστοσελίδα με γενικό υλικό για όλες τις πλευρές της διεθνούς πολιτικής
www.foreignaffairs.org	Σύνδεσμος για βασικό περιοδικό σχετικό με την διεθνή πολιτική και πληθώρα άλλων πηγών και συνδέσμων
www.cfr.org	Η ιστοσελίδα του Συμβουλίου Εξωτερικών Σχέσεων των ΗΠΑ με πηγές σχετικές με την παγκοσμιοποίηση, την παγκόσμια διακυβέρνηση και την διεθνή πολιτική
www.globalpolicy.org	Η ιστοσελίδα του Φόρουμ της διεθνούς πολιτικής η οποία παρουσιάζει πολλές χρήσιμες πηγές σχετικές με την παγκοσμιοποίηση, με θέματα διεθνούς πολιτικής και με τη διακυβέρνηση

Η ΠΛΑΤΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Μια εισαγωγή στις
διεθνείς σχέσεις

ΤΡΙΤΗ ΕΚΔΟΣΗ

Επιμέλεια:

John Baylis και Steve Smith

με τη βοήθεια της Patricia Owens

Επιμέλεια ελληνικής έκδοσης-πρόλογος

Κώστας Υφαντής

Εισαγωγή: Τι είναι η πολιτική κοινότητα;

Υπάρχουν πολλά διαφορετικά είδη κοινότητας στο σύγχρονο κόσμο. Αυτές περιλαμβάνουν τις τοπικές κοινότητες, όπως οι γειτονικές ομάδες, τους πολιτικούς συλλόγους, όπως τα κυρίαρχα κλάση, τα διεθνικά κινήματα, όπως οι επιστημονικοί συλλόγοι, ή οι διεθνείς μη κυβερνητικοί οργανισμοί, και τις «κλασικές κοινότητες» οι οποίες γίνονται δυνατές μέσω των άμεσων μορφών παρακόσμιας επικοινωνίας. Η κάθε μια από αυτές τις κοινότητες έχει τη δική της σθεγνήτην ελληνική και χριστιανική-φυσική σχέση πολιτικής συνεργασίας.

Η πολιτική υπάρχει σε όλες τις κοινότητες αυτού του είδους διότι τα μέλη δεν έχουν παρομοιωμένες απόψεις για τους στόχους της κοινωνίας και για το πώς πρέπει να πραγματοποιηθούν. Στα σύγχρονα κλάση, για παράδειγμα, οι απόψεις διακτανται για το βαθμό στον οποίο οι κυβερνήσεις πρέπει να ανακατανομή τον πλούτο και σε ποιο βαθμό πρέπει η αγορά, έτσι και οι θεσμικές κοινότητες έχουν τη δική τους πολιτική, όπως μπορεί να μην είναι πολιτικές κοινότητες σύμφωνα με τον ορισμό που χρησιμοποιείται στο κεφάλαιο αυτό. Η επιθυμία που να πιστεύει κανείς μαζί με άλλους είναι βασική για τις θεσμικές κοινότητες, όπως η επιθυμία για αυτονομία – η επιθυμία να είναι ελεύθεροι από την εξουσία των άλλων – μετατρέπεται ένα θεσμικό σφάλμα, ή οποιαδήποτε άλλη συλλογική ομάδα, σε μια πολιτική κοινότητα (βλ. Κεφ. 23).

Σε όλες τις μορφές κοινότητας υπάρχει μια ειδική σχέση και ειδικό δεσμοί μεταξύ των μελών που προσιμούν να συνεργάζονται μεταξύ τους αντί με «ξένους». Οι αναφορές σε ένα κοινό πράξιον που συχνά περιλαμβάνει την κοινή επιθυμία της δοκιμασίας του πολέμου χρησιμοποιούνται συχνά για την ένωση μιας κοινότητας. Ένας βρετανικός παραδειγμα είναι η μητρη του αγώνα ενάντια στο φασισμό κατά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο – άλλα παραδείγματα περιλαμβάνουν τις μητρες των αγώνων για την εθνική ανεξουθένωση στις πρώιμες αιώνες της Αφρικής και της Ασίας.

Η θέση του πολέμου στις ιστορίες του εθνικού παρελθόντος αποτελεί υπόμνηση ότι μπορεί να ζητηθεί από τα άτομα να πεθάνουν για την πολιτική τους κοινότητα. Ορισμένες θεσμικές κοινότητες περιλαμβάνουν το ίδιο από το μέλη τους στη μορφή ενός μαθησιακού θανάτου. Ωστόσο, το καθήκον του να είναι κανείς έτοιμος να πεθάνει για την ομάδα είναι βασικό σε ουσιαστικά όλες τις ανεξάρτητες πολιτικές κοινότητες.

Οι περισσότεροι άνθρωποι ανήκουν ταυτοχρόνα σε αρκετές κοινότητες – σε εθνικές και θεσμικές ομάδες, για παράδειγμα, καθώς και στο έθνος-κράτος. Ορισμένες πολιτικές και θεσμικές κοινότητες έχουν προσταθίσει να πεθάνουν τα μέλη τους να σταθίθουν την πίστη τους σε άλλες κοινότητες. Τα κλάση με ολοκληρωτικά καθεστάρτα, όπως η Ρωσία του Στάλιν, είχαν αυτήν την κατάσταση από τους πολίτες τους, όπως απέτυχαν διότι οι πλειθμοί τους έδιναν αξία στη συμμετοχή τους σε κοινότητες που δεν σπάρδον με το κράτος. Πολλοί πολίτες της Σοβιετικής Ένωσης έδιναν μεγαλύτερη σημασία στην εκκλησία τους ή στην καριέρα τους από ό,τι στο κράτος. Οι φιλελεύθερες δημοκρατίες μορφές της πολιτικής κοινότητας αναγνωρίζουν ότι οι πολίτες δίνουν αξία στην πίστη τους σε πολλές διαφορετικές κοινότητες σε οποιαδήποτε δεδομένη χρονική στιγμή, είτε απευθείας ή προς τις τοπικές κοινότητες, τα πολιτικά κόμματα ή προς τους διεθνείς μη κυβερνητικούς συλλόγους, όπως η Greenpeace και η Διεθνής Αμνηστία. Τα περισσότερα από αυτά τα κλάση πιστεύουν επίσης ότι έχουν ηθικά καθήκοντα απέναντι σε άλλους λαούς. Τα περισσότερα πιστεύουν πως πρέπει να συμμορφωθούν προς το διεθνή δίκαιο και να προωθήσουν το σεβασμό για τα ανθρώπινα δικαιώματα σε όλα, μέλη του κόσμου.

Ακόμα και έτσι, ο πόλεμος είχε τεράστια επίδραση στην εξέλιξη των σύγχρονων πολιτικών κοινότητων και τα κλάση ήθελαν να διασφαλίσουν ότι μπορούσαν να βασιστούν στην πίστη των πολιτών τους σε περισσότερες από τις εθνικές επιβιώσεις (βλ. Κεφ. 13). Τα

κλάση έχουν προσπαθήσει να εξασφαλίσουν ότι η εθνική πίστη αποτελεί το βασικό πολιτικό δεσμοί στις ζωές των πολιτών τους, αλλά όχι το μοναδικό. Η σημερινότητα αυτής της απειρίας από τους πολίτες έχει μειωθεί στις πολιτικές κοινότητες του κόσμου κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Η περιόδος από το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου αποτελεί τη μακροτέρη περίοδο ειρήνης μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων από τη Συνθήκη της Βερσαλλίας του 1648. Αποτελεί επίσης την εποχή όπου η παγκοσμιοποίηση, η κατάσταση στην ο-

ποία οι κοινωνικές σχέσεις γίνονται λιγότερο εδαφικές, παίζει εξίσου σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της διεθνούς πολιτικής όσο και οι συγκρούσεις των Μεγάλων Δυνάμεων. Ένα ενδιαφέρον ερώτημα είναι το τι σημαίνει για το μέλλον της πολιτικής κοινότητας ο μετώπος ρόλος της αντιπαράθεσης ή του πολέμου των Μεγάλων Δυνάμεων, καθώς και η αυξανόμενη σημαντικότητα της παγκοσμιοποίησης, ένα κλάση ερώτημα είναι το αν οι πολιτικές κοινότητες θα γίνουν πιο κοσμοπολίτικες εξαιτίας της παγκοσμιοποίησης (βλ. επίσης Κεφ. 24).

Πηλεία Καστίλια

Το μέλη μιας πολιτικής κοινότητας, θεωρούνται οι αυτοδοκιμασία. Το κλάση οι δοκιμασιακά καθεστάρτα σημαίνουν κλάση την πολιτική κοινότητα από την άποψη τα φινεζεσο-δημοκρατικά κλάση ανακρίνουν ότι οι πολίτες τους δίνουν αξία στην συμμετοχή τους σε πολιτικές κοινότητες, συμπεριλαμβανομένου και του έθνους, κλάση. Είναι περιέχοντες σε εμπέκονταν σε μετά-

τους περιέχοντες, τα κλάση επικέντρων, να περιέχοντες τους πολίτες τους να βρίθουν τις υποχρεώσεις τους προς το κράτος πριν από τις υποχρεώσεις τους προς άλλες κοινότητες, είτε αυτές είναι το κλάση ή παγκόσμιες.

- Η παγκοσμιοποίηση και η μειωμένη σημασία των στρατιωτικού ανταγωνισμού μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων έχουν θέσει το ερώτημα του αν οι πολιτικές κοινότητες θα γίνουν πιο κοσμοπολίτικες στο μέλλον.

Πλάτωνα 32.1

Ορισμένοι πολιτικοί θεωρητικοί σχετικά με την πολιτική κοινότητα

«Το κύριο σναπό που κοιτουμε ο ένας στον άλλο είναι ο συμετοχή σε κάποια ανεξάρτητη κοινότητα.» (Michael Walzer)

τη βοήθεια των άλλων πολιτικών κοινωνιών όσο είναι το ίδιο το κράτος για τα άτομα.» (Emmanuel de Vattel)

«Είναι σναφές νόμον, καθώς ένας οι ενώσεις στο κλάση σε κάποιο σναπό, ότι η ένωση η οποία είναι η πιο κυρίαρχη από όλες και συμπεριλαμβάνει όλες τις άλλες θα στοχεύσει ψηφότερα, δηλαδή στο πιο κυρίαρχο από όλα τα σναπό. Αυτή είναι η ένωση την οποία αποκαλούμε το κράτος, η ένωση η οποία είναι «πολιτική.» (Αριστοτέλης)

«Μεσα της μικρής πατρίδας, η οποία είναι η οικογένεια, οσδήποτε με τη μεγάλη πατρίδα· ο καθός πατέρας, ο καθός αδελφός και ο καθός γιος· κλάση τον καθό πολίτη.» (Zak Proust)

«Αυτο που κάνει τον άνθρωπο πολίτη είναι η οριζοία υποχρέωση μεταξύ του υπηκόου και του ηγεμόνα.» (Jean Bodin)

«Θέλωμε οι ηοοί να είναι ενέμετοι. Αν να, σε ξεκινώμε με το να τους κλάση να αναπισούν την πατρίδα τους. Ομοίως, πός θα μπορούσαν να την αναπισούν αν η πατρίδα τους δεν σημαίνει τίποτα παραπάνω για αυτούς από ό,τι σημαίνει για τους ξένους, και αν τους κλάση μόνο αυτά τα οποία δεν μπορεί να αρνηθεί σε κανέναν.» (Zak Proust)

«Το άτομα είναι ηπαομένα με τέτοιο τρόπο ώστε να μπορούν να πετύχουν ήλιο από μόνο τους και με υποκρίση θα μπορούσαν να συνεχίσουν δίκα τη βοήθεια της κοινωνίας των πολιτών και των νόμων της. Ομοίως μόλις ενωθεί ένας επαρκής αριθμός σναμών υπό μια κλάση, τότε έχουν τη δυνατότητα να κλάση τις περισσότερες ονότητες τους, και δεν θέαρούν τόσο απαραίτητη

«αν ίσως δεν αρνούμαστε τόσο να δοίμε ότι ... ο κλάση ένας από εμάς οι οποίοι βρίσκουμε στο πολιτικό κράτος αναφορικά με τους συμπολίτες μας, αλλά στο κράτος της φύσης αναφορικά με τον υπόλοιπο κόσμο. Ράβαμε τόσο διαφορετικά μέτρα κατά των ιδιωτικών πολέμων, μόνο και

μόνο για να προκαλέσουμε εθνικούς ποθέμους που είναι κίβλες φορές χειροτέροι: Κιθάς και ότι με το να συμμετείχουμε σε μια συγκεκριμένη ομόδα ανθρώπων, ανακηρύσσουμε στην ουσία τους εαυτούς μας ως εχθρούς ομοκλήτηρ της ανθρωπότητας.» (Zan Zak Ρουσοσό)

«Ο πόθεμος έχει την υψηλότερη σημασία της ιδιότητας της ηθικής υψείας των ηρώων.» (Georg Wilhelm Friedrich Hegel)

«Όσο η ρουτίνα όσο και οι έκτακτες αποφάσεις που λαμβάνονται από τους εκπροσώπους των εθνών και των εθνών-κράτων επιηρεάζουν βαθύτατα τους ποθέτες δήλων εθνών-κράτων - οι οποίοι πιθανότατα να μην είχαν καμία ευκαιρία να δείξουν τη συνείδηση ή την ήθηλημη συνείδηση τους - όμως ... η διεθνής τάξη συγκροτείται από οργανώσεις και δυνάμεις επί των οποίων οι ποθέ-

τες έχουν επίδραση, αν όχι κανέναν, έλεγχο και σε σχέση με τις ποθέτες δεν έχουν μεγάλη βάση να δείξουν τη διάφορική τους.» (David Held)

«Είμαι ποθέτης του κόσμου.» (Μαοτένγκ)
«Δεν είμαι ποθέτης του κόσμου ... ούτε καν για να αν υπάρξει ένας κόσμος του οποίου θα μπορούσε κάποιος να είναι ποθέτης. Κι αν δεν είμαι ποθέτης ποτέ υποκρίνομαι, ούτε μου έχει έξηνησει τη διακρίκα της απόκρισης ιδιότητας του ποθέτη, ούτε με έχει κατατάξει στις θεμικές δυνάμεις του κόσμου, ούτε μου δόθηκαν έξηνησις να τις διακρίκα ή ήθηρη αποφάσω ... ούτε μου έχουν προσφέρει μη ήθηρα των οποίων και των υποκρίσεων της ιδιότητας του ποθέτη, ούτε μου έχουν δείξει το ήθηρηό του κόσμου και τις κοινές υιοτίες και επετίσεις των ποθέτων του.» (Michael Walzer)

Ο εθνικισμός και η πολιτική κοινότητα

Το έθνος-κράτος αποτελεί την κυρίαρχη μορφή πολιτικής κοινότητας από τον καιρό της Γαλλικής Επανάστασης, όμως πολύ διαφορετικές μορφές πολιτικής κοινότητας υπήρχαν σε άλλες περιόδους. Οι πρώτες πόλεις-κράτη της Μεσοποταμίας και της Αρχαίας Ελλάδος, οι πρώτες αυτοκρατορίες της Ασιατικής Περσίας και της Ρώμης, και πιο πρόσφατα, η Οθωμανική και η Κινεζική Αυτοκρατορία αποτελούσαν πολιτικές κοινότητες αλλά ήταν πολύ διαφορετικές από τα έθνη-κράτη. Οι αρχαίες ελληνικές πόλεις-κράτη, για παράδειγμα, αγωπούσαν την ανεξαρτησία τους, όμως είχαν άκρως αποκλειστικές αντιλήψεις για την κοινότητα σε σύγκριση με τις σύγχρονες δημοκρατίες. Στην Ελλάδα το δικαίωμα συμμετοχής στην πολιτική περιοριζόταν μόνο στους ενήλικους άνδρες: οι γυναίκες, οι αλλοδαποί κάτοικοι και οι σκλάβοι στερούνταν ιδιότητας του πολίτη και δεν ήταν πλήρη μέλη της κοινότητας. Μάλιστα, οι περισσότερο μορφωμένοι Αιλικής κοινότητας στην ιστορία της ανθρωπότητας ήταν εχθρικές προς την ιδέα της αλκής εξουσίας. Τις αυτοκρατορίες, για παράδειγμα, τις κυβερνούσε συνήθως η στρατιωτική ελίτ και όχι ο ευότερος λαός: η ελίτ που κυβερνούσε σίγουρα δεν πίστευε ότι τα κρά-

τη πρέπει να εκπροσωπούν τα έθνη ή ότι, το κάθε έθνος πρέπει να έχει το δικό του κράτος. Αυτές αποτελούσαν σύγχρονες ιδέες οι οποίες επικρατούν στην πολιτική ζωή για λίγο παραπάνω από δυο αιώνες.

Αν κοιτάξουμε τα Ευρωπαϊκά κράτη στο δέκατο έβδομο αιώνα θα δούμε ότι δεν είναι έθνη-κράτη, αλλά εδαφικά κράτη τα οποία κυβερνούσαν αυτοκρατορικοί μονάρχες οι οποίοι ήταν προσηλωμένοι σε έναν αγώνα για την οικονομική και την πολιτική εξουσία. Είναι σημαντικό να εξηγήσουμε το πώς διεφεραν τα εδαφικά κράτη από τα προηγούμενα κράτη, πώς ανακαταστάθηκαν από τα έθνη-κράτη και πώς προέκυψαν περαιτέρω αλλαγές στη φύση της πολιτικής κοινότητας κατά την πρόσφατη φάση της παρακώσεως.

Εδαφικά κράτη

Όπως ισχυρίστηκε ο Max Weber, όλα τα κράτη στοχεύουν στο να μονοπωλήσουν τον έλεγχο των οργάνων της βίας. Όμως διαφέρουν ως προς το τι κάνουν με αυτήν τη δύναμη εξαναγκασμού. Τα προ-μοντέρνα κράτη είχαν περιορισμένες δυνατότητες να κα-

τευθύνουν τις ζωές των υπηκόων τους, ενώ τα μοντέρνα εδαφικά κράτη έχουν τη δυνατότητα να ρυθμίσουν (αν όχι να ελέγξουν) τις περισσότερο πτυχές της κοινωνίας, συνπεριλαμβανομένης της οικονομίας και των σχέσεων στην οικογένεια. Λαβαίνοντας υπόψη τη διαφορά αυτή, ο Michael Mann (1986: 7-10) ισχυρίζεται ότι τα μοντέρνα κράτη έχουν αναπτύξει πολύ υψηλά επίπεδα «έγκλισης εξουσίας»: η εξουσία η οποία μπορεί να προβληθεί βαθιά στην κοινωνία. Εμπράδων, τα προ-μοντέρνα κράτη δεν είχαν καλά καθορισμένα σήνορα και είχαν περιορισμένες δυνατότητες ελέγχου των ακραίων πληθυσμών, ενώ το μοντέρνο κράτος έχει έκτακτα υψηλά επίπεδα εξουσίας και την ικανότητα να επιβάλει τη θέλησή του σε όλο το έδαφος του. Σχολιάζοντας τη δεύτερη αυτή διαφορά, ο Mann (στο ίδιο κείμενο) ισχυρίζεται ότι τα μοντέρνα εδαφικά κράτη απέκτησαν ένα υψηλό επίπεδο «εκτεταμένης εξουσίας»-η εξουσία η οποία μπορεί να προβληθεί σε ολόκληρα εδάφη. Οι τεράστιες απαικικές αυτοκρατορίες που περιελάμβαναν την αμερικανική ήπειρο, την περιοχή Ασίας-Ειρηνικού και την Αφρική αποτελούσαν απόδειξη της δυνατότητας του μοντέρνου κράτους να αποκτήσει «παγκόσμια ευρύτητα». Το σημείο αυτό είναι κρίσιμο για την κατανοήση της ιστορίας της παρακώσεως. Όταν οι Ισπανοί και οι Πορτογάλοι επέκριναν την Κεντρική και Νότια Αμερική το δέκατο έκτο αιώνα, και όταν η Βιζάντιη έπεσε το δέκατο έκτο αιώνα, οι εδαφικές επέκτασης το δέκατο έκτο αιώνα, το κράτος προώθησε την παρακώσεως (Held κ.ά. 1999).

Από εδαφικά κράτη σε έθνη-κράτη

Τα εδαφικά κράτη που ίδρυσαν τις αυτοκρατορίες αυτές μετατράπηκαν σταδιακά σε έθνη-κράτη. Όπως ισχυρίστηκε ο Norbert Elias (2000), το μονοπώλιο του μοντέρνου κράτους στον έλεγχο των οργάνων της βίας οδήγησε στην ειρήνευση της κοινωνίας: στο πλαίσιο αυτό, αναπτύχθηκαν στενότεροι συναισθηματικοί δεσμοί μεταξύ των πολιτών.

Υπάρχουν τουλάχιστον δυο λόγοι για τη δεύτερη αυτή εξέλιξη: η άνοδος του καταρρακισμού και του εθνικισμού πολιέμου. Ο Benedict Anderson (1991) ισχυρίστηκε ότι ο «έντυπος καταρρακισμός» κατέστησε δυνατή την εθνική συνείδηση. Τα βιβλία, τα φιλιάδια και σε πιο πρόσφατους καιρούς, οι εθνικές εφημερίδες, το ραδιόφωνο και η τηλεόραση διέδωσαν εθνικά σύμβολα, κοινές αφηγήσεις του παρελθόντος και ένα κοινό πεπρωμένο. Ο έντυπος καταρρακισμός σήμανε ότι οι έθνη άρχισαν να συναντιούνται στην παρακώσεως: οι οποίοι δεν θα συναντιούνταν στην παρακώσεως κατά τη διάρκεια των ταυριστών συναισθηματικών με αυτό που ο Anderson αποκαλεί τη «φροντιστική κοινότητα» του έθνους. Ο Ernest Gellner (1983) ισχυρίστηκε ότι η εκβιομηχάνιση αποτέλεσε τον κύριο λόγο για την ανέδουση εθνικών γλώσσων και κοινότητων. Ο κλάδος κλάμης των εμπροσθικών ανταλλάγων που αποτελούν χαρακτηριστικό των σύγχρονων βιομηχανικών κοινωνιών δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί παρά μόνο αν ορισμένοι έθνη μπορούσαν να επικοινωνήσουν στην ίδια γλώσσα. Το κρίσιμο σημείο είναι ότι ο κόσμος δεν χωρίζεται σε έθνη από τη φύση. Τα κράτη έπαιξαν κεντρικό ρόλο στη δημιουργία των εθνικών κοινότητων, κυρίως μέσω της οικοδόμησης εκπαιδευτικών συστημάτων που προωθούσαν κοινές αξίες και την κοινή πίστη.

Τα μοντέρνα εδαφικά κράτη ξεπερνάσαν στο πλαίσιο του πολέμου και αποτέλεσαν κατά μεγάλο μέρος τα όργανα για τη διεξήγηση του πολέμου. Επαθήθηκε ότι στην Ευρώπη στο δέκατο έκτο αιώνα τα πετυχημένα κράτη ήταν αρκετά μικρά ώστε να κυβερνώνταν από ένα κεντρικό σημείο διοίκησης και να ελέγχονται από τα αντιστάθμους σε εδαφικές απειλές (Mattingly 1955, βλ. επίσης Tilly 1992). Ο πόλεμος αποτέλεσε επίσης σημαντικό λόγο για τη μετάβαση από τα εδαφικά κράτη στα εθνικά κράτη. Τα εμπόρια κράτη προωθούσαν την εθνική αλληλεγγύη για να εξασφαλίσουν ότι οι πολέμους θα αποδεικνύονταν πιστοί σε καιρούς πολέμου. Η κρίσιμη καμπή της σύγχρονης ιστορίας ήταν η Γαλλική Επανάσταση, η οποία δημοσίευσσε την ιδέα του «έθνους σε ένωση εξέγερση» μαζί με αυτήν της εθνικής επιστροφής.

Πλαίσιο 32.2 Ένοιες κλειδιά

Κοινότητα: μια ανεξάρτητη ένωση στην οποία τα μέλη της μοιράζονται κοινά αξιώματα και επιθυμούν την ευεπνορία για την επίτευξη κοινών στόχων.

Πολιτική κοινότητα: κοινότητα η οποία επιθυμεί να αυτοκυβερνηθεί και να είναι εφεισθεν από την ξένη κυριαρχία.

Εδαφικό κράτος: ένα κράτος το οποίο έχει την εξουσία του πληθυσμού που διαμένει στο έδαφος του, αλλά δεν επιδιώκει την εκπροσώπηση του έθνους ή του λαού ως σύνολο.

Έθνος-κράτος: η πολιτική εκείνη κοινότητα μέσα από την οποία το κράτος διεκδικεί νομιμότητα στηριζόμενο στο ότι αντιπροσωπεύει το έθνος.

Καπιταλισμός: ένα σύστημα παραγωγής μέσα στο οποίο η ανεξάρτητη εργασία και τα προϊόντα της γίνονται εμπόρευμα το οποίο πουλιέται και αγοράζεται στην αγορά.

Εθνοδημοκράτος: μια κατάσταση κατά την οποία ο πλειοκτονος επινομεύεται συχνά ως σέκορς μεταξύ κρατών, κυρίως επειδή το θεωρούν ανεπιφικτό.

Πίστη: η προσέδεση των ανεξάρτων να υποστηρίξουν έναν όραν τους θεομολίς (ή και το αντίθετο).

Αυτό τον καιρό της Παλλικής Εργασίας, ο εθνοκτομος ασπείλει την ιδεολογία με τη μεγαλύτερη επιρροή στην εξέλιξη των πολιτικών κοινοτήτων.

Είναι σημαντικό να θυμόμαστε λοιπόν ότι ο πόλεμος και η εκβιομηχάνιση δημοσίωγαν τον υγρονομο λαούς με έντονη την αίσθηση της εθνοτικής συνειδήσης. Με το να υποχρδίζονται ότι εκπροσωπούν το έθνος, τα κράτη απέχσαν την ικανότητα τους να κινητοποιούν τους πληθυσμούς τους για το σκοπό του πολέμου και του έργου της δημοσιογίας νέων υπεργονώντων αυτοκρατοριών. Στο τέλος του δέκατου ένατου αιώνα, τα ευρωπαϊκά έθνη κράτη επέκτειναν τις παγκόσμιες αυτοκρατορίες τους με το να εκλύουν τους μη ευρωπαϊκούς λαούς σε παγκόσμιες οικονομικές και πολιτικές σχέσεις. Το έθνος κράτος έχει παύσει κεντρικό ρόλο στην ενοποίηση του ανθρώπινου γένους.

Ιδιότητα του πολίτη: το να έχει κανείς το δικαίωμα να συμμετέχει και να εκπροσωπηθεί στην πολιτική.

Ομοδικά δικαιώματα: δικαιώματα τα οποία δίνουν σε ομάδες όπως εθνικές μειονότητες και γηγενείς λαούς, παρά σε άτομα.

Ομοει κρατική οντότητα: το κράτος εκείνο το οποίο έχει «φωτιστική κυριαρχία» όσον αφορά το πώς ορίζονται την κυριαρχία ανεξαρτησία του, αυτοσχεδία της «εθνικής κυριαρχίας» όσον αφορά τις τούες πόρους ούτε τη θέληση να καθίσει τις ονότητες του λαού του.

Απολυμένο κράτος: αναφέρεται σε ένα κράτος το οποίο έχει κατορθώσει και δεν μπορεί να προσέχει στους πολίτες του χωρίς ουσιωστική εξάρτηση υποστήριξη.

Κοσμοπολίτικη δημοκρατία: μια κατάσταση στην οποία οι διεθνείς οργανισμοί, διεθνικές εταιρίες, παγκόσμιες αγορές, κλπ. είναι υποδίονοι στους νόμους του κόσμου.

Νέο-μεσοσολογισμός: η κατάσταση αυτή κατά την οποία η πολιτική δύναμη διασπείρεται μεταξύ τοπικών, εθνικών και υπερεθνικών οργανισμών, χωρίς κανέναν από αυτούς να οημεί υπέρσστη ήττη.

Ο εθνοκτομος ήταν ευρωπαϊκή εφευρέση η οποία εξασπώθηκε αργότερα στον υπόλοιπο κόσμο. Τα εθνοκτομικά κινήματα του 19του Κόσμου χρησιμοποιήσαν ευρωπαϊκές ιδέες για να αντικαταστήσουν τη ξένη κυβέρνηση με την αυτονομία. Η επιτυχία τους σήμαίνει ότι ο αδιθμός των κινήσεων κράτων τριτοκοσμοκτομική στις νεοεθνοκτομικές που ακολούθησαν το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, όμως πολλές από αυτές τις νέες πολιτικές μονάδες δεν κατάφεραν να γίνουν έθνη κράτη. Σύνγν, οι εθνικές ανεπιπρόσπτες σήμαιναν ότι δεν απεπιβήκε η αίσθηση της ταύτησης με το κράτος. Σε πολλές περιπτώσεις, όπως στην Ινδία ενδοχώρα, οι διαταγμένοι λαοί διεμείναν τα πρώτα αυτοκτομικά εδάφη με την ελπίδα να χτίσουν τα δικαία τους έθνη-κράτη. Ο διασπρωκτομος της Ινδίας και του Πακιστάν, καθώς και του Ανατολικού Πακιστάν (Μπα

γλάντες) από το Δυτικό Πακιστάν απεπείλουν δυο παραδείγματα. Ωστόσο, εξαιτίας της αυτοκτομιοποίησης, το μοντέλο κράτος το οποίο δεν απεπείλει τοπικό στοιχείο των μη ευρωπαϊκών κοινοτήτων αναδείχθη

Σημειώσεις

Οι περισσότερες μορφές πολιτικής κοινότητας στην ανθρώπινη ιστορία δεν εκπροσωπούν το έθνος ή τον λαό.

Η ιδέα ότι το κράτος πρέπει να εκπροσωπεί το έθνος είναι μια Ευρωπαϊκή εξέλιξη η οποία έχει κυριαρχήσει στην πολιτική για πάνω από διακόσια χρόνια.

Ο πόλεμος και ο καπιταλισμός απεπείλουν δυο από τους λόγους για τους οποίους το έθνος-κράτος έγινε η κυρίαρχη μορφή της πολιτικής κοινότητας.

με ως η κύρια μορφή πολιτικής κοινότητας ανά τον κόσμο. Η παγκοσμιοποίηση του κυρίαρχου κράτους απεπείλει ένα από τα κεντρικά χαρακτηριστικά της παγκοσμιοποίησης.

• Η εξαπρετική εξουσία των μοντέλων κράτων η αίσθηση της «έντονης» και της «εξωτερικής» φύσης – κατέστησε δυνατή τη δημιουργία των γκόμενων αυτοκρατοριών.

• Τα κράτη απεπείλουν τους πόρους απεπείλονται της παγκοσμιοποίησης για τους γεωπολιτικούς λόγους.

• Η παγκόσμια εξάπωση του κυρίαρχου κράτους και του εθνοκτομού απεπείλουν τα θετικά πρόβλεψματα της παγκοσμιοποίησης.

Κοινότητα και η ιδιότητα του πολίτη

Έχουμε δει ότι οι σύγχρονες πολιτικές κοινότητες συγκέντρωσαν εξαιρετικές εξουσίες, και ότι η άνοδος των τεράστιων υπεργονώντων αυτοκρατοριών αποδείχθηκαν το γεγονός αυτό. Μπορεί να μοιάζει παράξενο το ότι οι πολιτικές αυτές κοινότητες απεπείλονται τον τόπο για παρτάματα στις φιλελευθέρους δημοκρατικές μορφές διακυβέρνησης, όμως δεν υπάχχει παροδοξολογία στο σημείο αυτό. Τα έθνη-κράτη δημοσίωγαν εθνοκτομους λαούς τους οποίους κινητοποιήσαν για τον πόλεμο. Όμως οι λαοί οι οποίοι είχαν διαμορφωθεί με αυτόν τον τρόπο άρχισαν να απεπείκονται στην ανεπιπρόσπτη εξουσία του κράτους επί των ζώων τους. Οργανώθηκαν πολιτικά για να κερδίσουν δικαιοσύνη **ιδιότητας πολίτη** από το κράτος. Οι απαιτήσεις για την ιδιότητα του πολίτη ακολούθησαν πρώτα στα μεγάλα ευρωπαϊκά κράτη, όμως τώρα απεπείλονται ένα υπογάθ θέμα στις πολιτικές κοινότητες σε όλα τα μέρη του κόσμου. Οι απαιτήσεις αυτές μαζί με την εξάπωση της γλώσσας των παγκόσμιων ανθρώπινων δικαιωμάτων αποκαλύπτουν ότι έχει εμφανιστεί μια διεθνής πολιτική κοινότητα κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών (βλ. Κεφ. 31).

Ιδιότητα του πολίτη και δικαιώματα

Πρέπει να θυμόμαστε ότι στα εδαφικά κράτη στην πρώιμη μοντέρνα Ευρώπη κυβερνοούν οι αδιόλοτοι μονάρχες οι οποίοι θεωρούσαν ότι το κράτος απεπείλονται ιδιοκτησία τους. Στο δέκατο όγδοο και δέκατο ένατο αιώνα, οι ανεπιπρόσπτες εμπορικές και βιομηχανικές τάξεις αμφισβήτησαν τη μοναρχική εξουσία και επεδίωξαν **πολιτικά δικαιώματα** τα οποία ήταν αντίστοιχα με τον οικονομικό τους ρόλο. Οι μεσοκές τάξεις επεδίωξαν να κατασπείψουν τα βασιλικά προνόμια και να προσηύψουν τη συνταγματική κυβέρνηση. Απαιτήσαν το δικαίωμα στο **κράτος δικαίο** και στην **εκπρωσώπηση** στην πολιτική. Κατάφεραν να κερδίσουν δημοκρατικά δικαιώματα, αλλά αγνήθηκαν να παρσεχωρήσουν τα ίδια δικαιώματα στις κατώτερες ομάδες, όπως για παράδειγμα στις εργατικές τάξεις. Ο αγώνας για να επεκταθούν το δικαίωμα γνησίου σε όλους τους ενήλικους άνδρες και γνησίου σε όλους τους κηρύλαγο θέματα σε όλες τις σύγχρονες βιομηχανικές κοινωνίες κατά το τελευταίο ο μέρος του δέκατου ένατου αιώνα και το πρώτο μέρος του εικοστού. Σύντομα ακολού-

θήσαν και οι απαιτήσεις για τα δικαιώματα της κοινωνικής πρόνοιας.

Το βασικό σημείο εδώ είναι ότι τα εργατικά κινήματα και τα πολιτικά κόμματα της αριστεράς ισχυρίζονταν ότι οι ανισότητες στην εξουσία και στον πλούτο αυξήθηκαν υπό τον καπιταλισμό με αποτέλεσμα οι φτωχοί να μην αποφεύγουν πλήρη μέλη της πολιτικής κοινωνίας. Υποστήριξαν ότι τα νομικά και πολιτικά δικαιώματα δεν είχαν μεγάλη σημασία εκτός αν τα άτομα είχαν την εξουσία να ασκήσουν τα δικαιώματα αυτά. (Ο ισχυρισμός ότι όλοι είναι ελεύθεροι να δευτηροσουν στο Ritz αλλά δεν είναι όλοι σε θέση να το κάνουν αυτό σημαίνει το κριτήριο σημείο.) Οι πιέσεις αυξήθηκαν για να δοθεί βάθος στην έννοια της ιδιότητας του πολίτη μέσω της πρόσθεσης των κοινωνικών δικαιωμάτων και των δικαιωμάτων των κοινωνικών προνόμιων στα νομικά και πολιτικά δικαιώματα τα οποία είχαν κερδίσει προηγουμένως. Στο πρώτο μέρος του εικοστού αιώνα, πολλά Δυτικά κράτη εισήγαγαν εθνικές υπηρεσίες υγείας, την παροχή κοινωνικής πρόνοιας στους φτωχούς και περισσότερο ανοχή εκπαίδευτικά συστήματα ως αποτελέσματα των κοινωνικών αγώνων για να δημιουργήσουν πιο περιεκτικές κοινωνίες.

Η ανάλυση της ιδιότητας του πολίτη βασισμένη του Τ.Η. Marshall

ΠΑΝΟΣ 32.3

Ο Τ. Η. Marshall (1973) αναγνώρισε τρία στάδια στην εξέλιξη των δικαιωμάτων υπηκόων στη Βρετανία. Στο δέκατο όγδοο αιώνα ο αγώνας για την ιδιότητα του πολίτη σφερόταν γύρω από την αναζήτηση των νομικών δικαιωμάτων, και ιδιαίτερα γύρω από την απαίτηση για ένα κράτος δικαίου. Στο δέκατο ένατο αιώνα, η έμφαση δόθηκε στα πολιτικά δικαιώματα - στο δικαίωμα τόσο του να διαβιβαστεί από το νόμο, όσο και να εκπροσωπηθεί σε νομοθετικά σώματα που κάνουν τους νόμους. Στον εικοστό αιώνα, η έμφαση δόθηκε στα κοινωνικά δικαιώματα ή στα δικαιώματα κοινωνικής πρόνοιας. Το κριτήριο σημείο εδώ είναι ότι οι τερματικές αναδοχές στον πλούτο οδήγησαν ότι οι φτωχοί δεν αποφεύγουν πλήρη μέλη της κοινωνίας. Σημαντικές μεταβολές του πλούτου και πιο ισες εκπαιδευτικές ευκαιρίες ήταν απαραίτητες για να γίνουν οι φτωχοί ίσοι μέλη της πολιτικής κοινωνίας.

Η πιο σημαντική περιγραφή της εξέλιξης της ιδιότητας του πολίτη, τουλάχιστον στο πλαίσιο της Βρετανίας, βρίσκεται στα κείμενα του Τ. Η. Marshall, παρόλο που υστερούσε στα κριτήρια αυτού θα δούμε ότι ο αγώνας να προστεθεί ξεδιαλύνθηκε με τμήματα της ιδιότητας του πολίτη που προέβλεπε ο Marshall. Το βασικό σημείο που πρέπει να τονίσουμε για την ώρα είναι ότι συλλεγόμενοι όπως ο Marshall προτείνει ότι οι πολιτικές κοινωνίες θα αναδύονταν μεγαλύτερης νομιμότητας αν γίνονταν πιο περιεκτικές, και αν οι πολίτες τους αλάμβαναν της πλήρης σειράς νομικών, πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων. Βεβαίως, πολλές κυβερνήσεις στην εκβιομηχανισμένη Δύση υποστήριξαν αυτό το πακέτο της ιδιότητας του πολίτη για να επιφέρουν την εκτόνωση των επικίνδυνων κοινωνικών εντάσεων. Παρόλο που μπορεί να μοιάζει ασυνήθιστο τώρα, πολλοί συγγραφείς κατά τις δεκαετίες του '50 και του '60 πίστευαν ότι έγραφε «ποτέ λος της ιδεολογίας» στις κοινωνίες όπως σε αυτήν των Ηνωμένων Πολιτειών. Αυτό που εννοούσαν ήταν ότι οι Δυτικές φιλελεύθερες δημοκρατίες είχαν λάβει - ή θα έλυναν σύντομα - τις κοινωνικές ανισότητες που υπερέδωσαν την εσωτερική σταθερότητα.

Στις δεκαετίες του '50 και του '60, πολλοί πίστευαν ότι τα νέα κράτη του Τρίτου Κόσμου - με άλλα λόγια οι πρώην αποικίες της Ευρώπης - θα ακολουθούσαν τη Δυτική πορεία της ανάπτυξης. Οι θεωρητικοί του εκσυγχρονισμού, όπως αποκαλούνταν, μιλούσαν για τον επικείμενο «εκσυγχρονισμό» ή την «ανάπτυξη» των παραδοσιακών μη Δυτικών κοινωνιών. Θεώρησαν ότι τα νέα κράτη θα υιοθέτησαν στη διαδικασία της εθνικής οικοδόμησης που είχε ξεκινήσει στη Δύση. Θα υιοθέτησαν στη δημοκρατικοποίηση και θα μιμούταν τη Δύση, ακολουθώντας την πορεία της καπιταλιστικής ανάπτυξης.

Η θεωρία του εκσυγχρονισμού και η θέση που υποστήριξε το τέλος της ιδεολογίας απορρίπτονταν δριμύτητα με σοβαρά ελαττώματα. Τα κινήματα των πολιτικών δικαιωμάτων, η εξέγερση των φτωχών, η αντιθεση στον πλούτο του Βιετνάμ, ο φεμινισμός και τα περιβαλλοντικά κινήματα αποκάλυψαν ότι η θέση για το

τέλος της ιδεολογίας ήταν λανθασμένη. Οι εθνικές και θρησκευτικές ανισότητες σε πολλά νέα κράτη, η άνοδος της στρατιωτικής κυβέρνησης σε αντίθεση με τη δημοκρατική, και η οικονομική στασιμότητα αυτής της καπιταλιστικής ανάπτυξης αρθροείξαν ότι οι θεωρητικοί του εκσυγχρονισμού παρεκτιμήσαν τις μορφές της πολιτικής κοινωνίας οι οποίες ξεπερνούσαν αυτό τον Τρίτο Κόσμο. Ωστόσο, το εντυπωσιακό στη θεωρία του εκσυγχρονισμού ήταν η πεποίθηση ότι όλες οι κοινωνίες οδεύανε προς την ίδια κατεύθυνση και ακολουθούσαν τη Δυτική πορεία της οικονο-

Πέντε σημεία

- Οι απαιτήσεις για υπηκόους προέκυψαν ως αντίθεση στην αυθεντική έννοια του μοντέρνου κράτους.
- Η ιδιότητα για την αναζήτηση των αιτημάτων ως πολιτικές ανισότητες οδήγησε στην εξαφάνιση των νομικών και των πολιτικών δικαιωμάτων, όπως η ιδιότητα του πολίτη επανεισαχθεί στις αρχές του εικοστού αιώνα για να συμπεριλάβει τα κοινωνικά δικαιώματα ή τα δικαιώματα κοινωνικής πρόνοιας.
- Η σταθερότητα των μοντέρνων μορφών πολιτικής

Η μεταβαλλόμενη φύση της πολιτικής κοινωνίας

Μια από τις παραδοξολογίες του μοντέρνου κόσμου είναι ότι η παρακομμοποίηση της οικονομίας και πολιτικής ζωής έχει αυξηθεί τα τελευταία χρόνια με αποτέλεσμα η παραδοσιακή επιρροή των Δυτικών καπιταλιστικών δημοκρατιών να είναι μεγαλύτερη από ποτέ, και όμως ο εθνικός καταρχήτως του πολίτη και κοινωνίας δεν έχει μειωθεί. Οι δυο αυτές διαδικασίες, η παρακομμοποίηση και η ταξιδιμοσύνη, ασκούν σιμερα η μεγαλύτερη επιρροή στις πολιτικές κοινωνίες.

Όπως είδαμε νωρίτερα, ο καταρχήτως των κοινωνιών ήταν έδαφος σε πολλές περιπτώσεις του Τρίτου Κόσμου. Η διάδοση της Ινδίας και του Πακιστάν το 1947, ο εμφύλιος πόλεμος στη Νιγηλία στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και η δημιουργία του Ξεχωριστού κράτους του Μπαρμάλαντς το 1970 αποτελούν

μιας και πολιτικής ανάπτυξης. Ένας παρόμοιος ισχυρισμός επανεμφανίστηκε από το τέλος του δευτέρου κόσμου, δηλαδή ότι οι φιλελεύθερες-δημοκρατικές καπιταλιστικές μορφές πολιτικής οργάνωσης εξαπλώνονται στα περισσότερα μέρη της υδρόγειου, με τον ίδιο τρόπο που ο εθνικισμός και η ιδέα του σύγχρονου κράτους εξαπλώθηκαν σε όλο τον κόσμο σε μια παλαιότερη εποχή (Fukuyama 1989). Αυτή αποτελεί μια επίσημη θέση η οποία απορρίφθηκε από την ίδια μας επαγγελματικής «σύγχρονης πολιτισμού» (Huntington 1993).

- Η θεωρία του εκσυγχρονισμού υποστήριξε ότι Δυτική φιλελεύθερη-δημοκρατία επέμβει σε κοινωνικές ανισότητες που εμπόδιζαν πρόοδοι μέσω στις βιομηχανικές κοινωνίες.
- Η θεωρία του εκσυγχρονισμού υπέθετε επίσης ότι οι Δυτικές κοινωνίες αποκομίζουν τη Δύση πορεία της οικονομικής και πολιτικής ανάπτυξης. Η επιρροή αυτή είναι επανεισαχθεί στη Δύση στο τέλος της δημοφιλούς εποχής.

στον μέγιστο μιας μεγαλύτερης τάσης η οποία περιλάμβανε τον εμφύλιο πόλεμο στην Αλβανία και την ίδρυση το 1993 του νέου κράτους της Ερυθράς. Εμφανίστηκαν νέες προσεγγίσεις στα επισφαλή κράτη του Τρίτου Κόσμου στις αρχές της δεκαετίας του '90. Η έννοια ονομάζεται χρήση υποστήριξε για να περιγράψει τα κράτη που θεωρούνται κοινωνικά αλλά δεν μπορούν να καθίστανται βιώσιμα ανάμεσα των λαών τους (Jackson 1990). Η ιδέα του αποτυχημένου κράτους έχει χρησιμοποιηθεί για να περιγράψει τα κράτη τα οποία δεν έχουν τη δυνατότητα να κυβερνήσουν τις κοινωνίες τους χωρίς σημαντική διεθνή υποστήριξη (Helman και Rafter 1992/93). Πολλοί σχολαστές έχουν αναρωτηθεί αν οι φιλελεύθερες δημοκρατικές κοινωνίες έχουν ηθική υποχρέωση προς τους λαούς των αποτυ-

χημένον κρυστάιν, που περιλαμβάνεται το δικαίωμα της ανθρωπιστικής παρέμβασης για να αποτραπουν οι παρθενότητες των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (βλ. Κεφ. 25). Όμως, σε μια ασυνήθιστη και κατά μεγάλο μέρος αναπάντεχη εξέλιξη, το αποτυχημένο κράτος δεν αποτρέπει πλέον τη βλάβη. Το οποίο περιλαμβάνεται μόνο στον Τρίτο Κόσμο. Η διάδοση της πτώσης Τ.Ι. συγκαταλέγεται αποτελεσματικά ένα εκτετατικό παρόδειγμα ενός αποτυχημένου κράτους σε αυτό που θεωρούνται ευθείως ως μια από τις πιο φιλελεύθερες και ειρηνικές σοσιαλιστικές κοινωνίες στην Ανατολική Ευρώπη.

Στο παρόδειγμα αυτό, ο βίαιος εθνικισμός κατέστρεψε μια πολυπολιτισμική πολιτική κοινότητα η οποία έμοιαζε να είχε πετύχει στη διατήρηση της αριμονίας μεταξύ των διαφορετικών εθνικών ομάδων. Το γενικότερο θέμα το οποίο πρέπει να επισημανθεί επικεντρώνεται από τις εξελίξεις σε πολιτικές κοινότητες όπως αυτές του Καναδά, του Βελγίου, της Ιταλίας και του Ηνωμένου Βασιλείου. Το θέμα αυτό είναι ότι οι συλλογικές απαιτήσεις για το σεβασμό της εθνικής διαφοράς υπέρχονταν στην ουσία σε όλα τα έθνη-κράτη. Οι πολιτικές αυτές απαιτήσεις αποτελούν μέρος ενός παγκόσμιου κινήματος μέσω του οποίου τα μειονοτικά έθνη και οι γηγενείς λαοί ζητούν σεβασμό για τις γλώσσες και για τις κοινότητες τους. Οι εθνικιστικές αντιδράσεις στη συγροή των Αντιικών αξιών είναι ευθείως διαδεδομένες στην Ινδία και σε όλα τον μουσουλμανικό κόσμο, όπως σπάνια αποτελούν παραγματοποιημένη στην παγκοσμιοποίηση (βλ. Κεφ. 24). Παρόμοια εκφράζονται μια παγκοσμιοποιημένη πολιτική κοινότητα η οποία ασκεί πίεση στις εθνικές κυβερνήσεις για να σεβαστούν τις εθνικές και τις πολιτιστικές διαφορές μέσω σταθμών τους και μέσω στον κόσμο γενικότερα. Η οργάνωση Α.Δ. Κάιντα αποτελεί ένα ασυνήθιστο βίαιο παρόδειγμα αυτής της πίεσης εν τοιούτοις, σημειώνεται στην παγκοσμιοποίηση (το παγκόσμιο τραπέζι ούστρημα, οι σύγχρονες επικοινωνίες και οι τεχνολογίες) και τους πτωχότερους τους θρησκευτικούς και τους πολιτικούς σκοπούς της. Δεν υπάρχει πιο δραματικά παρόδειγμα της απόρριψης των Αντιικών μορφών πολιτικής κοινότητας σε παλάμη μέσω του ισλαμικού κόσμου.

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΔΙΑΦΟΡΑΣ

Άλλος ένας τρόπος για να εκφραστεί κανείς τα θέματα που παρουσιάστηκαν στο τελευταίο τμήμα είναι να υποδηλώσει ότι οι παραδοσιακές ιδέες σχετικά με την ιδιότητα του πολιτικού επανεξετάζονται από τον κόσμο στην τομή της φάση της παγκοσμιοποίησης. Για να καταλάβουμε το τι αλλάζει πρέπει να επιστρέψουμε στη σχέση μεταξύ του πολέμου και της εξέλιξης των σύγχρονων πολιτικών κοινότητων. Όταν τα κράτη επιδιώκουν να δημιουργήσουν εθνικές κοινότητες στη σύγχρονη Ευρώπη, η συνήθης τάση ήταν η επιβολή της γλώσσας και των εθμών της κυρίαρχης κοινωνίας στις υπόδεσμευτες ομάδες. Η επιτυχία στον πόλεμο άνηκε στα κράτη τα οποία πετύχαιναν να δημιουργήσουν μια γενική ιδέα του έθνους με την αίσθηση της κοινής ιστορίας και των κοινών συμβόλων που ήταν εμφανή στις εθνικές ημάδες, στις επετείους, και στην καθέξής. Όμως, όπως αποκαλύπτει η βρετανική πολιτική, το συναίσθημα της σκωτικής, της ουαλικής ή της ισλαμικής ταυτότητας επιβίωσε κοντά στις προσαρθείσες για τη δημιουργία μιας πολυπολιτισμικής εθνικής ταυτότητας.

Η επιθυμία για τη διατήρηση των τοπικών κοινότητων και για την επιτυχή κέρου βοήθειας πολιτικής αυτονομίας, αν όχι, απόλυτης ανεξαρτησίας, υπάρχει σε όλα τα σύγχρονα έθνη-κράτη, όμως η επιτυχία της περιολογήθηκε όταν οι πολιτικές κοινότητες ήρθαν αντιμέτωπες με τη μόνη απειλή του μεγάλου πολέμου. Η «μιακό ειρήνη» μεταξύ των Μεγάλων Αντιικών έχει δώσει στα εθνικά κινήματα νέες ευκαιρίες να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους. Τα βιομηχανικά κράτη του παγκόσμιου δεν χρειάζονται πλέον να κληρονομήσουν τους πολέμους τους για τον πόλεμο και είναι λιγότερο ικανά να χρησιμοποιήσουν με αποτελεσματικό τρόπο τα εθνικά συμβόλα λόγω της συνδυασμένης δύναμης της παγκοσμιοποίησης και του κατακευματισμού. Βεβαίως, ο «πόλεμος κατά της τρομοκρατίας» και η εισβολή στο Ιράκ το 2003 έχουν δείξει ότι τα κράτη μπορούν να κληρονομήσουν τους εθνικούς πληθυσμούς μέσω του της επισήμανσης των απειλών κατά της προσομοιωτικής και της εθνικής ασφάλειας, όμως η δημοκρατία αντίσταση στον πόλεμο κατά του Ι-

ράκ στις Αντιικές δημοκρατίες δείχνει ότι για πολλούς η πίστη προς το κράτος εξαστράται από τη συμμόρφωση του προς το διεθνές δικαίωμα και από το σεβασμό για το σύστημα των Ηνωμένων Εθνών. Η ομοένο και πιο εξαστραμμένη φύση της πίστης αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά των πολιτικών κοινότητων στη σύγχρονη εποχή (Waller και Linklater 2003). Ωστόσο, η εθνική εξέγερση έρχεται από καιρό δείχνει ότι πολλά μειονοτικά έθνη και γηγενείς λαοί προσφεύγουν την πίστη τους στο έθνος-κράτος υπό όρους.

Ομοδικά δικαιώματα

Οι διεκδικήσεις των ομοδικών δικαιωμάτων έχουν φέρει παγκόσμιες αλλαγές στην ιδιότητα του πολίτη (Young 1990). Οι προηγούμενοι αιώνες για τα νομικά, πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα υπέθεταν συνθήκες ότι δεν υπήρχαν σημαντικές πολιτιστικές διαφορές μεταξύ των πολιτών. Οι φεμινιστές προβάλλουν το επείγοντα ότι η πρόοδος της ιδιότητας του πολίτη ήταν τυρή ως προς το φύλο εφόσον δεν λαμβάνονταν υπόψη οι ιδιαίτερες ανάγκες των γυναικών (βλ. Κεφ. 30). Οι υπέμχοι των νέων αντιλήψεων για την ιδιότητα του πολίτη οργανώνονται ότι οι διαφορές μεταξύ των πολιτών – διαφορές πολιτισμού αλλά και φύλου – πρέπει να αποτελούν στην δημόσια πολιτική. Τα μειονοτικά έθνη από τον κόσμο και οι γηγενείς λαοί σε κοινωνίες όπως αυτές της Αυστραλίας, του Καναδά και της Νέας Ζηλανδίας έχουν ηγηθεί του ισχυρισμού ότι τα ομοδικά δικαιώματα πρέπει να γίνονται σεβαστά από την ευύτερη δημόσια διοίκηση, για παρόδειγμα μέσω της διεκδικήσεως της αυτοδιοίκησης. Αυτές δεν αποτελούν κατά σημερινές εξελίξεις μέσω στα έθνη-κράτη οι πολιτικοί εκπρόσωποι των κλημάτων αυτών ανήκουν σε διεθνικές συμμαχίες που εγγράζονται – μέσω της συμμετοχής τους σε διεθνείς οργανώσεις – για να δημιουργήσουν μια διεθνή πολιτική κοινότητα η οποία αναπτύσσεται θετικά τα ομοδικά δικαιώματα.

Η μαζική μετακίνηση των λαών είναι μια συνέπεια της παγκοσμιοποίησης η οποία αναφέρεται από τη διαδικασία αυτή. Επείσης στο

σημείο αυτό, ένα σημαντικό επίτευγμα είναι ότι οι παραδοσιακές αντιλήψεις για την ιδιότητα του πολίτη πρέπει να προσομοιωθούν να ταυριάζουν στη πολυπολιτισμική φύση των μοντέρνων κοινωνιών. Εκπλέον, καμία σύλληψη σχετικά με τις μεταβαλλόμενες στάσεις προς την πολιτική κοινότητα και την εθνική ιδιότητα του πολίτη δεν θα ήταν ολοκληρωμένη χωρίς να τονιστεί το πως τα φεμινιστικά κινήματα έχουν επισημάνσει τις έμφυλες αντιλήψεις για το έθνος οι οποίες διαμορφώνονται από την ανδρική εμπειρία του πολέμου. Οι διάφορες μορφές του θρησκευτικού φονταμενταλισμού – χριστιανικού, ινδουιστικού, ισλαμικού, κτλ. – δείχνουν ότι οι ισχυρές εθνικιστικές, γατοστατικές και παραμυθιακές αντιδράσεις κατά της αμφιβήθησης των παραδοσιακών ιδιών για την πολιτική κοινότητα υπέρχονταν στις περισσότερες κοινωνίες. Η δυσφορία για τις παραδοσιακές μορφές της κοινότητας και οι προσδοκίες διατήρησης ή αναβίωσης τους αποτελούν παγκόσμιες τάσεις οι οποίες επιβεβαιώνουν όλους τους λαούς.

Πίνακας 32.4 Ο Κριτική σχετικά με το φιλελεύθερο και τα ομοδικά δικαιώματα

Ο Κριτική (1989) υποστηρίζει ότι στη φιλελεύθερη-δημοκρατική κοινωνία το άτομο έχει το δικαίωμα στην επιβεβαίωση κυριολεκτικά, στην ιδιοκτησία και το δικαίωμα ήθους. Η παραδοσιακή φιλελεύθερη σκέψη δεν αναγνωρίζει τα ομοδικά δικαιώματα, ιδιαίτερα αν αυτά συγκρούονται με τα επιβεβαιωμένα δικαιώματα των ατόμων. Ο Κριτική ισχυρίζεται ότι οι γηγενείς κοινοότητες στις κοινωνίες όπως αυτές της Καναδά δεν θα επιβιώσουν παρά μόνο αν τα ομοδικά δικαιώματα περιοριστούν. Οι γηγενείς κοινοότητες πρέπει να απολαμβάνουν κάποιο βαθμό αυτοδιοίκησης, και για να πετύχει αυτό πρέπει να περιοριστούν τα δικαιώματα των μελών της κυρίαρχης κοινότητας. Αν τα μέλη της κυρίαρχης κοινότητας έχουν το δικαίωμα να αγοράσουν περιουσία στα έδαφη που βρίσκονται υπό τη διακυβέρνηση άλλων, καθώς και το δικαίωμα να ψηφίσουν στις δημοτικές εκλογές τους, τότε η γηγενής κοινότητα θα καταπραναθεί. Ο σεβασμός για τα δικαιώματα των γηγενών λαών περιλαμβάνει τον περιορισμό ορισμένων στοιχείων δικαιωμάτων που βρίσκονται στην κριση της φιλελεύθερης-δημοκρατικής δημοκρατίας διοίκησης.

Η κοινοπολιτική δημοκρατία και η διεθνική ιδιότητα του πολίτη

Μία από τις πιο ενδιαφερόσους διαστάσεις των πολιτικών κοινοτήτων είναι το πώς αντιμετωπίζουν τις διαφορές τάξης, φύλου, σεξουαλικής κουλτούρας, θρησκείας, φυλής και εθνικότητας και μια από τις πιο ενδιαφερόσες πτυχές της παγκοσμιοποίησης είναι ότι οι υποδέεστερες ομάδες ανά τον κόσμο αποζητούν συχνά τους ισχυρισμούς ότι οι διαφορές αυτές δικαιολογούν την άσκηση κατανομή των δικαιωμάτων και των πόρων (βλ. Κεφ. 1). Η αντίσταση σε δόγματα τα οποία ισχυρίζονται ότι μια φυλή ή ένα έθνος έχει το δικαίωμα να κυριαρχήσει επί ενός άλλου, ή ότι οι άνδρες δικαιούνται από τη φύση τους περισσότερα δικαιώματα από ό,τι οι γυναίκες, είναι έκδηλη στα περισσότερα μέλη του κόσμου.

Η επανεξέταση των σχέσεων μεταξύ των πολιτών και των αλλοδαπών

Εξίσου σημαντικό είναι το πώς οι πολιτικές κοινότητες αντιλαμβάνονται τις διαφορές μεταξύ των πολιτών και των αλλοδαπών. Αυτό οδηγεί στο ερώτημα του αν η παγκοσμιοποίηση αλλάζει μια από τις θεμελιώδεις υποθέσεις των σύγχρονων πολιτικών κοινοτήτων, δηλαδή ότι οι πολίτες έχουν ιδιαίτερες υποχρεώσεις ο ένας απέναντι στον άλλον, γεννώς το οποίο επιβάλλει μειωμένες υποχρεώσεις απέναντι στο υπόλοιπο ανθρώπινο γένος. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η συνεχής τ-οχή των εθνικιστικών συνασθημάτων στις περισσότερες περιόδους του κόσμου δεν απαιτείται. Οι ισχυρές εθνικιστικές και θρησκευτικές αντιδράσεις στην παγκοσμιοποίηση προκαλούνται από τη διεύθυνση αυτών που αντιμετωπίζονται ως ξένες αξίες.

Όμως η παγκοσμιοποίηση έχει εξαπολύσει άλλες τάσεις οι οποίες απαιτούν την ιδέα ότι οι πολιτικές κοινότητες είναι κυρίως υπεθίνες για την προώθηση των συμφερόντων των πολιτών τους. Οι πιο επιρροη πληθυσμολογούνται συνήθως από τις εικόνες του ανθρώπινου πόδου που προκαλείται από την κρατική ρομοιοκρατία, την πολιτική σύ-

γκροση, τη φυσική καταστροφή και από το λημό. Η δημόσια υποστήριξη της ανθρωπότητας παρεμβάσθη στη Σομαλία και στο Κόσοβο αναπλήρωσε αμέσως μετά τη μεταδόση εικότων ανθρώπινου πόδου που μετέωσαν τα παγκόσμια ΜΜΕ. Ο Βαθίος στον οποίο μπορεί να επεκταθεί η συνασθηματική ταύτιση μεταξύ των λαών σε έναν κόσμο εθνικιστικής απουσίας κεντρικού ζήτημα για το σπουδαστή της πολιτικής κοινότητας. Τα διάφορα παγκόσμια προβλήματα τα οποία τα κλάση δεν θα μπορούσαν να λύσουν από μόνα τους – η ατομοκρατική ύπναση και η αίσθηση της θερμοκρασίας του πλανήτη, για παράδειγμα – έχουν ενθαρρύνει τη δημοσφιλία μη κυβερνητικών οργανώσεων οι οποίες ασχολούνται με τη μοίρα της γης. Πολλοί θεωρούν ότι η παγκόσμια κοινωνία των πολιτών φανερώθηκε το Ήμερομια μιας νέας εποχής ανθρώπινης συνεργασίας, ενώ οι ορατωματικές βιάζονται να υποδείξουν τη συνεχή ελίξη του εθνικισμού, την επιμονή του κλάσους και την αδυναμία της κοινοπολιτικής πίστης (βλ. Κεφ. 23). Βεβαίως, οι παρεμβάσεις στη Σομαλία και στο Κόσοβο – και η αδράνεια στην περίπτωση της γενετοκτονίας στη Ρουάντα – αποκάλυψαν ότι οι εθνικοί πληθυσμολογικοί αποφεύγουν να δικαιωθούν εναντίον της ζωής των ομοεθνών τους για χάρη ορατωμένων «μακρινών ογνώστων» (βλ. Κεφ. 25).

Η κοινοπολιτική δημοκρατία

Οι κοινοπολιτικές προσεγγίσεις στην πολιτική κοινότητα αποκλιμαβήσαν μιας αναβίωσης κατά τη διάρκεια των τελευταίων χρόνων. Η ιδέα της παγκόσμιας ιδιότητας του πολίτη είναι μια έννοια η οποία χρησιμοποιείται από τις διεθνείς μη κυβερνητικές οργανώσεις για την προώθηση μιας εντονότερης αίσθησης ευθύνης προς το παγκόσμιο περιβάλλον και προς το ανθρώπινο είδος. Οι υποστηρικτές της κοινοπολιτικής δημοκρατίας ισχυρίζονται ότι οι εθνικές δημοκρατίες δεν έχουν μεγάλο έλεγχο επί των παγκόσμιων γεγονότων και έχουν περιορισμένες δυνατότητες να επηρεάσουν τις αποφάσεις που λαμβάνονται από τις διεθνικές εταιρίες που επηρεάζουν τις οικονομικές αξίες, τις προοπτικές αναλογίες και από τα κλάβη (βλ. Held 1995). Ισχυ-

Πλαίσιο 32.5

Ανθρώπες απόψεις σχετικά με την έκταση της ανθρωπίνης συμμόνας

«Το αν μπορούμε να διανοηθούμε μια πενή η οποία εκτελεί κάποια μορφή ευμμόνας πέρα από τη δική μας ομάδα πορμείται ίσως το βεβαίως π-θικό ερώτημα για τη σύγκριση των.» (Jean Tronto)

«Θα πρέπει όλοι να συμφωνήσουμε ότι ο κατένας από εμάς είναι υποκωμωμένος να δείξει καθαούτη στο γινώσκ το και στο/στη αύτμό του και στα παιδιά του, καθώς και σε άλλους συγγενείς, σε μικρότερο βαθμό: και σε εκείνους που του έχουν προσφέρει υπηρεσίες, και σε όσους θεωρεί οικείους του και αποκαλεί φίλους του: και στους γείτονες και συμπατριώτες του, περισσότερο από ό,τι σε άλλους: και ίσως μπορούμε να πούμε σε αυτούς που ανήκουν στη δική μας φυλή, περισσότερο από ό,τι στους άλλους ή κτήνους ανθρώπους, και νεκρότερος στους ανθρώπους σε ανωτέρα με τη σχέση που έχουν με εμάς.» (Henry Sidgwick)

«Αν ήταν να χάρει το μικρό του δακτυλικά αυτίο, δεν θα κοιλώταν απόψε: όμως δεδουλένο ότι δεν το εβήνε ποτέ, θα ποκίριζε νιάδοντας την πιο βαθιά ασφαλεία κατά την καταστροφή εκατομάδων εκατομμυρίων αδεσφών του, και η καταστροφή αυτού του τεράστιου ηήθευς ηροπυλάει από ηήα ηήεστερο ενδοσφύρον για εκείνον από ό,τι η δική του οσηήνταν κκακοτυκία.» (Adam Smith)

«Το αίσθημα αήνηεγγύης που έχουμε είναι πιο δύνατο όταν εκείνοι στους οποίους εκφράζουμε την αήνηεγγύη θεωρούνται ότι είναι «ένος από εμάς», όπου το «είμας» αναφέρεται σε κάτι μικρό-»

ρίζονται ότι η δημοκρατία μπορεί να μην επιβιώσει σε οποιοδήποτε σηματοπική μορφή αν πορμειμένη δεσμευμένη με το έθνος-κλάτος. Υποστηρίζουν τη δημοκρατικοποίηση των διεθνών οργανισμών όπως του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου καθώς και την εξασφάλιση ότι οι διεθνικές εταιρίες θα είναι υπολογές για τις αποφάσεις που προογούν να βιάζονται τους ευκαθείς ανθρώπους. Μία απόκτηση στην παγκοσμιοποίηση υποστηρίζεται από νέες μορφές της κοινοπολιτικής πολιτικής κοινότητας στην οποία τα μέλη των διαπορειακών κοινωνιών ενώνονται ως πολιίτες της κοινοπολιτικής κοινότητας και να εμπρεάσουν τις αποφάσεις που επηρεάζουν ολόκληρο τον κόσμο. Οι επικριτές ισχυρίζονται ότι το όραμα της κοινοπολιτικής δημο-

τερο και πιο τοπικό από το ανθρώπινο γένος.» (Richard Rorty)

«Το γεγονός ότι ένας άνθρωπος βρίσκεται साम-τικά κοντά σε εμάς .. μπορεί να αυξήσει τις πιθανότητες να τον βοηθήσουμε, όμως αυτό δεν σημαίνει ότι πρέπει να βοηθήσουμε εκείνον αντ για :άποιν άλλον που τυκκεί να βρίσκεται πιο μακριά.» (Peter Singer)

«Εκείνοι που βρίσκονται πιο κοντά σε εμάς ζειούν να είναι πιο ευλόγοι στις πράξεις και στις επιθυμίες μας από ό,τι εκείνοι που βρίσκονται πιο μακριά, και έτσι δεν είμαστε υποκωμωμένοι να ζυμώσουμε ακριβώς ίσο τα συμπεριφορτα όρων. Ακόσο, στο μέτρο που εκείνοι που βρίσκονται μακριά από εμάς είναι ιδιαίτερα ευάλωτοι στις πράξεις και στις επιθυμίες μας, έχουμε την ειδική υποχρέωση να νοιζόμαστε για αυτούς.» (Grace Clement)

«Ήμερο περισσότερο από ποτέ γνωρίζουμε ότι έ-να τεράστιο μέρος της ανθρωπότητας ζει μια από-κήρη ζωή στη όρια του ήλιου, και ότι στην πραγματικότητα υπάρχουν πάντα και σε ποηή μέση άνθρωποι οι οποίοι ηεβαίνουν από την ηείνα ... Ποηή μέση των πιο εύπορων κοινοτήτων το θεωρούν κκεδόν χάος τους να κύνουν κάτι για τη φτώχεια και τη δύστυχία των άλλων ομάδων ανθρώπων. Για να αποφυούν τις πορμειμένες στο θέμα αυτό, πρέπει να ειπωθεί ότι ορατωκά ήίνα υίνονται προς την κρεβλήνση αυτή.» (Norbert Elias)

«Καθιστούν οι έκανοι αδύνατη μια κοινότητα των εθνών.» (Μηάουσαη Κορν)

κοινωνίας είναι οντοποιοτικό. Υποστηρίζουν ότι η δημοκρατία δεν έχει μεγάλες πιθανότητες να ακμάσει σε παγκόσμιο επίπεδο διότι δεν υπάγεται αντίστοιχο του έθνους το οποίο μπορεί να προσεμύατο το ηήβω και το πολιτικό συνατόθημα. Η δημοκρατία απαιτεί ένα επίπεδο εμπιστοσύνης και δέσμευσης προς το δημόσιο καλό που βγίζκεται μόνο – τουλάχιστον σε αυτό το στάδιο της ανθρωπίνης ιστορίας – μεταξύ των ανθρώπων που μοιραζόονται μια κοινή εθνικότητα (Miller 1999).

Οι προσεγγίσεις του νέο-μεσαιωνισμού

Ο νέο-μεσαιωνισμός αποτελεί το δεύτερο και σχετικά όραμα μιας νέας μορφής πολιτικής κοινότητας η οποία έχει προσεμύασει την προσή τα τελευταία χρόνια. Ο νέο-μεσαιωνι-

Πλαίσιο 32.6 Οράματα για νέες μορφές κοινωνότητας και ιδιότητας του πολίτη

«Μέσω της εκμετάλλευσης της πογκόμοιας αγοράς, η αστική τάξη έχει δώσει έναν κομποσηφιστικό χαρακτήρα στην παραγωγή και στην κατανομή σε κάθε χώρα... Όλες οι πολιτισμικές, εθνικές, βιομηχανικές έχουν κατασπαράξει ή κατασφραγιστεί και κληρονομήσει... Στη θέση των παλιών αναγκών, οι οποίες καθύπνισαν από τις παραγωγές της χώρας, βρίσκονται νέες ανάγκες, οι οποίες για να ικανοποιηθούν απαιτούν τη πρόβλεψη διαφορετικών κορών και περικοπών. Στη θέση της παλιάς τοπικής και εθνικής απομόνωσης και αυτάρκειας έχουμε τις συναρτημένες προς κάθε κατασκευαστή, την παγκόσμια αλληλεξάρτηση των εθνών... Η αστική τάξη, μέσω της γρήγορης βελτίωσης όλων των οργάνων παραγωγής και μέσω της τερδασίας διεκδίκησης των μέσων επικοινωνίας, προσέφυκε ειρήνα τα έθνη, ακόμα και τα πιο βάρβαρα, στον πιο ήπιον, Υποκρίνεται ότι τα έθνη, με την παλιά του φροσύνη, να υιοθετούν το σύστημα παραγωγής της αστικής τάξης... Οπλοδοξία, να γίνουν οι ίδιοι μέλη της αστικής τάξης. Με μία λέξη, δημιουργείται ένας κόσμος και ομοιομορφία. (Καθ' Ημέραν του 19ου αιώνα)» (Bryan Turner)

«Ο κάθε άνθρωπος που έχει την εθνικότητα ενός κράτους μέλους θα είναι πολίτης της Ένωσης.» (Διεθνής του Μάαστραχτ)

«Ήθελε η ώρα να πάρει πιο ψηλά στην αναζήτηση της ιδιότητας του πολίτη, αλλά επίσης χαμηλότερα και ευρύτερα. Υψηλότερα στον κόσμο, χαμηλότερα στην τοποθεσία... Ο πολίτης έχει εκθεσώσει τον και έχει συλητωθεί τον.» (Andrew Wright)

«Μπορούμε να οραματιστούμε μια κατάσταση στην οποία, ως πολίτη, μια ακαθάρτη σφαίρα στο Εδιμβούρο»

ολός αναφέρεται σε μια ιδανική πολιτική τάξη στην οποία τα άτομα δικαιούνται από αγκερές αλληλεπικαλύπτουσες εξουσίες – με τον τρόπο αυτό ήταν οργανωμένη η πολιτική κοινωνία στην Ευρώπη κατά το μεσαιώνα, πριν από την εμφάνιση των μοναρχικών κρατών. Οι δυνατότητες της παγκοσμιοποίησης και του κατακερματισμού έχουν αναγκάσει το ενδιαφέρον σε ένα νέο-μεσαιωνικό μοντέλο παγκόσμιας τάξης (Linklater 1998, Falk 2000). Σήμερα με το όραμα αυτό, τα κριτήρια γίνονται

να, μια βρετανική σφαίρα του Λονδίνου και μια Ευρωπαϊκή σφαίρα της Βρυξέλλης θα ήταν όλες παρόμοιες στην διεθνή πολιτική και θα αποδείχονταν όλες εκ

προσώπων σε παγκόσμιες πολιτικές οργανώσεις μαζί με τα διαφορετικά είδη δικαιωμάτων και υποχρεώσεων στο παγκόσμιο δίκαιο, αλλά στην οποία καμία από αυτές δεν θα διεκδικούσε την κυριαρχία ή την επικράτεια επί των άλλων και ένας άνθρωπος που θα κατοικούσε στη Γλασκώγη δεν θα είχε καμία αποκλειστική ή προέκταση πίστη προς καμία από αυτές. Μια τέτοια έκφραση θα μας οδηγούσε προχωματικά «πέρα από το κυρίαρχο κράτος» και δεν είναι με κανέναν τρόπο οφθαλμική.» (Hedley Bull)

«Η μορφή των Αυτικών δυνάμεων, ειδικά των Ηνωμένων Πολιτειών, στις δεκαετίες επήρσε, παρά την ψευδοηθική και φιλοική ζημιά που προκάλεσαν ακόμα και με εξαιρετικά ακριβή πληρωμικά, προκύπτει από το ηθικό κριτήριο που έχουν οι πολίτες και οι Αυτοί. Αυτού που είναι εθνική ή κομματική, οκείνη δεν έχει συμβιβαστεί ακόμα με την έννοια της κοινής ανθρώπινης κοινότητας... Είναι ο στρατός, ως ο παραδοσιακός φορέας όπλων, έπρεπε να είναι προσηλωμένος να πεθάνει για τη χώρα του, ο διεθνής στρατός/αστυνομία θα διακρίνεται τη ζωή του για την ανθρωπότητα.» (Mary Kaldor)

«Ακόμα και αν έχουμε ακόμα τον όρο του ηθικού στην ηθική επίτευξη της, η κομποσηφιστική κατάσταση δεν αποτελεί πλέον αλλά μια ψευδοίηση. Η κριτική ιδιότητα του πολίτη και η παγκόσμια ιδιότητα του πολίτη ομαρτάνουν μια συνέχεια της οπτικής το περιβάλλον του ηθικού αρχαίου ήθους να γίνεται ορατό.» (Ulrich Habermas)

«Οι Ευρωπαίοι έχουν εξέλθει από τον κόσμο της νεκρικής του Hobbes και έχουν εισέλθει στον κόσμο της διευκολυμένης ειρήνης του Kant.» (Robert Kagan)

να μεταφερόμενες ομοιογενείς εξουσίες στα διεθνή ιδρύματα τα οποία αντιμετωπίζουν τα παγκόσμια προβλήματα, ενώ άλλες εξουσίες γίνονται να μεταφερθούν στις τοπικές περιφέρειες όπου το αίσθημα της πολιτιστικής διαφοράς παραμένει δυνατό. Οι εθνικές κυβερνήσεις θα διατηρούνται πολλές εξουσίες σύμφωνα με την αντίληψη αυτή για την παγκόσμια τάξη και οι πολίτες θα περιμένουν πιστοί στο κράτος, το οποίο ωστόσο θα αποτελεί τον από ένα επίπεδο διακυβέρνησης η πύ-

στη προς το κράτος θα υπήρχε προαλληλία με το συνασπισματικό δέσμιό με το υποκείμενο και τις διεθνικές εξουσίες. Καμία από αυτές τις πολιτικές εξουσίες ή πίστη σ' αυτές δεν θα επικρατούσε.

Οι καλύτερες προοπτικές για το νέο-μεσαιωνικό βρέσκονται σε εκείνα τα μέρη της Ευρώπης (όπως οι κοινωνίες που ανήκουν στην Ευρωπαϊκή Ένωση) όπου η φθορά της εθνικής κυριαρχίας είναι σε εξέλιξη (βλ. Κεφ. 26). Το αν αυτή η κανονιστική θέση θα έχει ποτέ απήχηση σε άλλες περιφέρειες είναι αμφίσημη. Έχει θεωρηθεί ως μια εντυπωσιακή απεξάνωση του πόσου μακριά έχει χωρήσει η Ευρώπη πέρα από την πολιτική της κοινότητας, και του βαθμού στον οποίο η Ευρώπη χωρίζεται από την πιο ισχυρή στήριξη αναλήψη της διεθνούς πολιτικής του Hobbes, που είναι εκδηλη στον πόλεμο κατά της τρομοκρατίας που ξεκίνησε από την Κυβέρνηση Bush μετά από τις τρομοκρατικές επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου 2001 (Kagan 2003). Δεν αποτελεί μικρό επίτευγμα ωστόσο το γεγονός ότι το νέο-μεσαιωνικό όραμα έχει επι-

βάλει σημαντική υποστήριξη σε μια περιουσία η οποία εμπλεκόταν συχνά σε μεγάλους πόλεμους.

Σημεία κρίσης

- Η παγκοσμιοποίηση και ο κατακερματισμός αποτελούν δύο φαινόμενα τα οποία αμφισβητούν τις παραδοσιακές αντιλήψεις για την πολιτική κοινότητα και την εθνική ιδιότητα του πολίτη.
- Ο εθνικός κατακερματισμός αποτελεί μια αντίθεση του αποτυχημένου κράτους στην Ευρώπη και στον Γόττο Κόσμο, όμως οι απαιτήσεις για την ανωνυμότητα των πολιτικών διεφορών υπάρχουν σε όλες τις πολιτικές κοινότητες.
- Οι θεωρητικοί της παγκοσμιοποίησης υποστηρίζουν την κομποσηφιστική δημοκρατία για το λόγο ότι οι εθνικές δημοκρατίες είναι λιγότερο ικανές να εμπνεύσουν τις παγκόσμιες δυνάμεις που τις εμπνεύδουν.
- Ο «πνευματικός κατά της τρομοκρατίας» έχει κάνει πιο έντονο το διαχωρισμό ανάμεσα στην ανθρώπινη της πολιτικής της εθνικής ασφάλειας του Hobbes και στην πίστη στην ανωνυμότητα της διευκολυμένης ειρήνης του Kant.

ΟΙ ΚΙΝΔΥΝΟΙ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΜΟΡΦΩΝ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ:

Τα τελευταία χρόνια, η παγκοσμιοποίηση και ο κατακερματισμός έχουν αποδυναμώσει ή καταστρέψει συγκεντρωτικά έθνη-κράτη τα οποία διαφέρουν πολύ μεταξύ τους, όπως η Ινδονησία, η Αιθιοπία, η Ιταλία, η Ε.Σ.Σ.Δ. και ο Καναδάς. Έως και προκλήσαν στο μέλλον νέες μορφές πολιτικής κοινωνίας οι οποίες θα σέβονται περισσότερο τις πολιτιστικές διαφορές και θα είναι πιο κομποσηφιστικές από τους προκατόχους τους. Ωστόσο, η διάλυση της πρώην Γιουγκοσλαβίας αποκάλυψε ότι είναι ασύνητο να γενικεύουμε τέτοιου είδους ζητήματα. Ο βίαιος εθνικισμός μπορεί να αποτρέψει τον κίνδυνο κληρονομίας της διάλυσης ή της φθοράς του έθνους κλάσης.

Όσον αφορά τις σχέσεις μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων, ο βίαιος εθνικισμός έφτασε στο αποκορύφωμά του στο πρώτο μισό του εικοστού αιώνα (βλ. Κεφ. 3). Το 1914 οι ευ-

ρωπαϊκές κυβερνήσεις οδήγησαν τους πόλεμους τους στον πιο καταστρεπτικό πόλεμο της ανθρώπινης ιστορίας. Δύο δεκαετίες αργότερα, μια ακόμα πιο καταστρεπτική διεθνής σύγκρουση σημειώθηκε μετά από έναν χρόνο του ολοκληρωτισμού στην Ευρώπη. Η επιβίωση να μην εξαλειφθούν οι μεγάλοι πόλεμοι αποτελεί τον κίνδυνο αυτή για την ανάπτυξη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας μετά από το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο (βλ. Κεφ. 26). Μοιάζει ανήθικο πλέον να εμπλακεί η ήττες σε πόλεμο, και δεν υπάρχει πιθανότητα να διεξαχθεί πόλεμος μεταξύ των βιομηχανικών δυνάμεων του πηχίνα στο προβλεπόμενο μέλλον. Μπορεί να αποτραπεί επανάσταση στην διεθνή πολιτική, αν και η προσέγγιση του Ρεαλισμού στις διεθνείς σχέσεις επιμένει ότι δεν υπάρχει καμία εγγύηση ότι η ειρήνη μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων θα κρατήσει για αόριστο χρόνο. Είναι αδύνατο να ισχυρι-

Πέρα από το Ρεαλισμό και το Νεορεαλισμό

Υπήρξαν αρκετές προδράσεις προοιτιάζουσες να εξηγηθεί το πώς η παγκοσμιοποίηση και ο κατακερματισμός μεταμορφώνουν τις πολιτικές κοινότητες, και υπήρξαν επίσης αρκετές προοιτιάζουσες να αναπτυχθούν οράματα για εναλλακτικές μορφές κοινότητας και ιδιότητας του πολίτη (Brown 1992, Linklater 1998). Αυτές αποτέλεσαν σημαντικές εξελίξεις σε έναν επιστημονικό κλάδο ο οποίος έχει επιπηρεαστεί σε μεγάλο βαθμό από το Ρεαλισμό και το νεορεαλισμό. Η τελευταία προοιτιάζουσα εξελίξη στις συνθήκες και όχι στις διαδικασίες στην διεθνή πολιτική – ο πόλεμος, η εξουσιοδότηση δυνάμεων, η άνοδος και η πτώση των Μεγάλων Δυνάμεων και ούτως καθεξής. Κάτά συνέπεια, οι απόψεις από τις οποίες άλλες κοινότητες έχουν αφηθεί στους υπεργαυρούς των άλλων προοιτιάζουσων. Τρεις ευρείες προοιτιάζουσες αξίζει να εξεταστούν καθώς έχουν ενδιαφερθεί ιδιαίτερα για το αν η πα-

γκοσμιοποίηση και ο κατακερματισμός θα οδηγήσουν σε νέες μορφές πολιτικής κοινότητας. Αυτές είναι ο **κοσμοπολιτισμός**, ο **κινεζισμός** και ο **μεταμοντέρνισμός** (βλ. Κεφ. 12).

Κοσμοπολιτισμός

Η παγκοσμιοποίηση μπορεί να μοιάζει να δημιουργεί νέες ευκαιρίες για την προώθηση της κοσμοπολιτικής ιδέας ότι όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι. Οι κοσμοπολίτες ισχυρίζονται ότι οι προοιτιάζουσες να ληθούν τα παγκόσμια προβλήματα (όπως η περιβαλλοντική καταστροφή) πρέπει να προσυμβούν την ευημερία του είδους ως σύνολο. Οι συγγραφείς που γράφουν για το διεθνή δικαιο το πολέμου ισχυρίζονται ότι η διεθνής κοινότητα πρέπει να υπερασπίσει τα θέματα των εργαζομένων πολέμου, όπου και να ζουν. Από την πλευρά αυτή η θέση, η ιδιότητα ενός Διεθνούς Πονηρού Δικαστηρίου πρέπει να γίνει ευπρόσδεκτη ως ένα σημαντικό βήμα για την πρόωθηση αυτού που η Mary Kaldor (1999: 124 κ.ε.) αποκαλεί «εφαρμογή του κοσμοπολιτικού δικαίου». Πολλοί κοσμοπολίτες υποστηρίζουν την απόφαση της Βουλής των Λόγων του ΗΒ που έλεγε ότι οι ηγέτες οι οποίοι είναι ένοχοι για παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων δεν μπορούν να διεκδικήσουν την ασυλία από την ποινική δίωξη μέσω της επικλήσεως της αρχής της κρατικής ετεροδικίας. (Η απόφαση αυτή αποτελεί απόκτηση στη νόμιμη αξίωση να εκδοθεί από τον Πιννοστ στην Ισπανία για να διασφαλιστεί τις παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στη Χιλή). Έρευνα από τις οργανωτικές ενέργειες του ΝΑΤΟ κατά της Σερβίας το 1999, ομοιογενούς κοσμοπολίτες αναφέρθηκαν στη γέννηση μιας νέας εποχής ανθρωπότητας και πολέμου (Beck 1998). Οι αντιπάλαι των ενεργειών του ΝΑΤΟ, που περιελάμβαναν πολλούς οι οποίοι επίσης θα μπορούσαν να τα θεωρηθούν κοσμοπολίτες, τόνισαν τους κινδύνους που συνδέονται με τις οργανωτικές ενέργειες για την υπεράσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (βλ. Κεφ. 25). Μια από τις ανησυχίες τους είναι ότι οι Μεγάλες Δυνάμεις θα χρησιμοποιήσουν τον κοσμοπολι-

τισμό για να παραβιάσουν την εθνική κυριαρχία όταν είναι προς το συμφέρον τους. Αξίζει να σημειωθεί ότι εδώ και καιρό οι Ρεαλιστές προοιτιάζουσες ότι οι καθολικές ιδεολογίες μπορούν εύκολα να διαστρεβλωθούν για να νομιμοποιήσουν την εκστρατεία μιας εξεστρεμής πολιτικής η οποία παρατάσσει το «κόλο» ενάντια στο «κακό».

Μετανεωτερικότητα

Αυτά μας οδηγεί στην μετανεωτερικότητα, και ιδιαίτερα στον ισχυρισμό του Foucault ότι όλες οι μορφές γνώσης, συμπεριλαμβανομένων και εκείνων που σχεδιάζονται για την προώθηση της προόδου, είναι δυναμικά επεκτεινόμενες. Το εργαλείο του ήταν ότι όλες οι μορφές γνώσης μπορούν να θέσουν τα θέματα για νέες μορφές εξουσίας και κυριαρχίας (βλ. Κεφ. 12). Αυτή αποτελεί μια βαθιά επίκριση του Μαρξισμού που ξεκίνησε για να απελευθερώσει το ανθρώπινο γένος, όμως έγινε ένα εργαλείο της ολοκληρωτικής κυριαρχίας (βλ. Κεφ. 10). Ο Richard Ashley και ο R. B. J. Walker (1990) υποστηρίζουν ότι όλες οι πολιτικές απόψεις οι οποίες ισχυρίζονται ότι έχουν αποκλινήσει παγκόσμιες αξίες πρέπει έχουν τον κίνδυνο αυτό. Το εργαλείο τους είναι ότι οι διαφορές μεταξύ εκείνων που γνωρίζουν την αλήθεια και εκείνων που ζουν στην άγνοια είναι επενεργίες σε αυτές τις κοσμοθεωρίες, και εκεί βγίζονται οι κίνδυνοι της κυριαρχίας. Έτσι, στην περίπτωση του κοσμοπολιτισμού, η διαφορά ανάμεσα σε εκείνους που σκέφτονται παγκόσμια και σε εκείνους που παραμένουν προοιτιάζουσες σε συγκεκριμένες κοινότητες μπορεί να οδηγήσει σε νέες μορφές εξουσίας και αποκλεισμού. Το επιχείρημα αυτό είναι συμβατό με τους ισχυρισμούς ότι η παγκόσμια κοινότητα ανθρωπίνων δικαιωμάτων και τα δόγματα της ανθρωπιστικής παρέμβασης μακριά της ανθρωπιστικής παρέμβασης μπορούν ανά τα επεκτείνονται Δυτική εξουσία στον υπέρτατο κόσμο. Παρόμοια θέματα θίγονται σε πρόσφατες συζητήσεις σχετικά με τους κινδύνους που υπάγονται στις προοιτιάζουσες να δημοσιοποιηθεί μια νέα διεθνής κοινότητα στην Ευρώπη. Ο Jacques Derrida

(1992) ισχυρίστηκε ότι μια Ευρώπη η οποία αποδυναμώνει το έθνος-κράτος και μειώνει τις μονοπολιτικές εξουσίες είναι επιθυμητή. Όμως η κίνηση προς αυτήν την κατεύθυνση δεν είναι αναπόφευκτη από κινδύνους, καθώς υπάγεται η πιθανότητα οι προοιτιάζουσες για την προώθηση της στενής συνεργασίας μέσα στην Ευρώπη να δημοσιοποιήσουν ολέθριες διακρίσεις μεταξύ, για παράδειγμα, της Ευρώπης και του Ισλαμικού κόσμου. Ο κίνδυνος έγκειται στο ότι η Ευρώπη μπορεί να σφίξει τον κλοιό γύρω από τον εαυτό της μέσω της επιβολής των περιουσιολογικών στους μετανάστες και στους πρόσφυγες.

Κοινότητες

Ο ισχυρισμός ότι οι κοσμοπολίτες υποστηρίζουν το ρόλο που παίζουν οι ξεχωριστές κοινότητες στις ζωές των ανθρώπων αποτελεί κεντρικό θέμα στον κοινωτισμό. Οι υπεργαυρού του υποστηρίζονται ότι τα άτομα αποκτούν τα πιο θεμελιώδη δικαιώματα και τις ευθύνες τους ως μέλη συγκεκριμένων κοινωνιών, και όχι ως μέλη των ανθρωπίνων γένους (Walzer 1995α). Οι κοινότητες δεν αβανόνται ότι οι κοινωνίες έχουν υποχρεώσεις η μια απέναντι στην άλλη, αλλά επιμένουν ότι είναι σωστό οι περιουσιολογικοί άνθρωποι να κινητοποιούνται από τους δεσμούς που έχουν με την κοινότητά τους και όχι από επιχειρήματα σχετικά με το τι είναι καλό για την ανθρωπότητα. Από την άποψη αυτή είναι λάθος να υποθέσει κανείς ότι η παγκοσμιοποίηση θα αποδυναμώσει τόσο ορισμένες κοινότητες που οι άνθρωποι θα αντικαταστήσουν τους εθνικούς δεσμούς με την κοσμοπολιτική πλάτη. Το να ενεργεί καλύτερα με βάση την υπόθεση ότι αυτό είναι πιθανό θα έθετε σε κίνδυνο τις πιο βιώσιμες πολιτικές κοινότητες του σύγχρονου κόσμου.

Η θέση του Walzer σχετικά με την ιδέα της παγκόσμιας ιδιότητας του πολίτη αποτελεί ένα καλό παράδειγμα της κριτικής ανάλυσης του κοσμοπολιτισμού από τον κοινωτισμό (Walzer 1994α). Υποστηρίζει ότι η ιδιότητα του πολίτη αναφέρεται σε έναν ιστό πολιτικών δικαιωμάτων και υποχρεώσεων που υπάγονται μόνο όταν υπάγεται έντονο συναι-

οθήματα ταύτισης με το έθνος-κράτος. Σήμερα να με την άποψή του, είναι εξαιρετικά αντι-θανο να αναστηθεί κάποια βουδδιστική αίσθηση της ιδιότητας του πολίτη (που περιλαμβάνει το δικαίωμα για συμμετοχή στην πολιτική και τη θέληση να γίνουν προσωπικές θυσίες για το καλό της κοινωνίας ως σύνολο) έξω από το έθνος-κράτος. Τα παραδείγματα, οι πολλές των κρισιμών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι Ευρωπαίοι πολίτες σύμφωνα με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ, όμως αποτελεί μια αδύναμη απομίμηση των μορφών ιδιότητας του πολίτη που υπάρχουν μέσα στα έθνη-κράτη. Με λίγα λόγια, η ιδιότητα του πολίτη αποτελεί έθνικα επίτευγμα: η κοσμική ιδιότητα του πολίτη είναι ατακτή-η.

Αυτό αποτελεί ένα ισχυρό επιχείρημα το οποίο όμως επικρίνεται από πολλούς μεταμοντέρνους στοχαστές και φεμινιστές συγγραφείς. Ισχυρίστηκαν ότι οι κοινωνιστές αδυνατούν συχνά να αναγνωρίσουν ότι οι κυρι-

αρχές αναλήψιμες της κοινότητας σε οποιοδήποτε μέγεθος δεν εκφραστούν όλα τα μέλη της του πληθυσμού. Τα μέλη των μειονοτικών εθνών και των γυναικών λαών ανήκουν στην κατηγορία αυτή, και οι φεμινιστές ισχυρίζονται ότι ένας μεγάλος αριθμός γυναικών έχουν υποστεί επίθεση τον αποκλεισμό στα χέρια της κοινότητας «τους» (βλ. Κερ. 30). Το κύριο μέλημα που μπορεί να πειράξει κανείς είναι ότι όλες οι κοινωνίες περιλαμβάνουν ορισμένους ανθρώπους και αποκλείουν άλλους. Για το λόγο αυτό οι μεταμοντέρνοι συγγραφείς τονίζουν με έντονο τρόπο το πώς η κυρίαρχη γλώσσα μιας κοινότητας μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να περιθωριοποιηθεί ή να κατατιέσει τις υποδέστερες ομάδες (Ashley και Walker 1990). Ισχυρίζονται ότι ο κίνδυνος αυτός θα παραμεινεί, είτε οι άνθρωποι παρκαμίνον πιστοί στα κυρίαρχα κριτήρια είτε επιχειρήσουν να χτίσουν νέες μορφές πολιτικής κοινότητας.

ημερία βελία

- Ο εθνικισμός στις οχέσεις μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων έστρεψε στο αποκορύφωμά του στο πρώτο μισό του εικοστού αιώνα.
- Ο εθνικισμός παραμένει μια ισχυρή δύναμη στο μοντέρνο κόσμο, όμως η παγκοσμιοποίηση και ο κατακερματισμός έχουν οδηγήσει σε αλληθιτικές οχέσεις με την ηθιότητα νέων μορφών πολιτικής κοινότητας.
- Οι κοσμοποητικές προσεγγίσεις οι οποίες οραματίζονται ενώ διεθνές σύστημα στο οποίο όλα τα άτομα αντιμετωπίζονται ως ίσα έχουν αθίσει

- στη σύγχρονη φάση της παγκοσμιοποίησης
- Οι κοινωνιστές ισχυρίζονται ότι οι περισσότεροι άνθρωποι δίνουν αξία στην συμμετοχή τους σε μια συγκεκριμένη πολιτική κοινότητα. είναι επίσης να μεταφέρουν την πίστη τους από το έθνος-κράτος στο ανθρώπινο γένος.
- Οι μεταμοντέρνοι συγγραφείς ισχυρίζονται ότι δεν οι μορφές της πολιτικής κοινότητας πρέπει να κινούν τον κίνδυνο να προκαλέσουν την κλιμάκωση ή τον αποκλεισμό σηθαινακών πληθύνων της κοινότητας.

Συμπέρασματα

Η μελέτη της διεθνούς πολιτικής ααχολείται κυρίως με την κατανοήση των οχέσεων μεταξύ των ξεχωριστών πολιτικών κοινοτήτων, και ιδιαίτερα των οχέσεων μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων. Οι Ρεαλιστές και οι νεορεαλιστές ισχυρίζονται ότι όλα τα κράτη αναγκάζονται να ανταγωνιστούν για την ασφάλεια και την επιβίωση στο πλαίσιο της ανασφάλειας. Υποστηρίζουν ότι τα ξεχωριστά κράτη ενδιαφερόνται κυρίως για τα δικά τους συμφέροντα. Ισχυρί-

ζονται ότι η αίσθηση της κοινότητας η οποία υπάρχει μεταξύ των πολιτών ορισμένων κρατών είναι αντίθετο να αναπτυχθεί στον κόσμο γενικά. Επίσης ισχυρίζονται ότι η στενή συνεργασία είναι γενικά πιο αναπτυγμένη στα ξεχωριστά κράτη. Οι Ρεαλιστές και οι νεορεαλιστές δεν αναμένουν να αλλάξει η κατάσταση αυτή ενώ ξεκαθαρίζεται να υπάρχει η αναγκία. Δεν υπάρχει λόγος να σκεφτεί κανείς ότι τα κράτη θα αντανακλαστικά αντισταθούν στο

έμεσο μέλλον από κάποια νέα μορφή πολιτικής ένωσης όμως, παρομοίως, δεν χωράει αμφιβολία ότι η παγκοσμιοποίηση και ο κατακερματισμός θέτουν καινοφανείς προκλήσεις στις πολιτικές κοινότητες ανά τον κόσμο. Η πιο πρόσφατη φάση στην ανάπτυξη της παγκοσμιοποίησης προκάλεε μια συζήτηση οχευκά με το βαθμό που αυτό οι μορφές της συνεργασίας που υπάρχουν μεταξύ των βιωμάτων εθνών-κράτων μπορούν να αναπτυχθούν σε παγκόσμιο επίπεδο.

Οι αμοιβάδοχοι μπορεί να τονίσουν την ύπαρξη μιας παγκόσμιας κοινωνίας των πολιτών η οποία δείχνει ότι η διεθνή συνεργασία η οποία εμπλέκει τα μέλη διαφορετικών πολιτικών κοινοτήτων ανήκει. Οι αμοιβάδοχοι ΗΠΑ στα γεγονότα της 11/9 υποστηρίζουν την κεντρική σημασία της γεωπολιτικής οφύβος για την παγκοσμιοποίηση των «κόσμων μαζικής καταστροφής» έχει ανακαταστεί αυτό στο οποίο ήρπαιζαν οργισμένοι, δηλαδή τη μεταστροφή των πολιτικών κοινοτήτων και της διεθνούς πολιτικής.

παγκοσμιοποίησης (βλ. Κερ. 29). Το ερώτημα λοιπόν είναι αν οι προνομιστικές ομάδες στην παγκόσμια κοινωνία θα συμπεράσουν ότι έχουν μια θεμελιώδη ηθική υποχρέωση να σώσουν τους φτωχότερους ανθρώπους από την ακραία φτώχεια. Η μετάβαση από το εδαφικό κράτος στο μοντέρνο κράτος περιλαμβάνει την επέκταση της συνασθηματικής ταύτισης μεταξύ των πολιτών, καθώς και την περαιώθηση ότι τα πιο πτωχά μέλη της πολιτικής κοινότητας είχαν την υποχρέωση να βοηθήσουν τους φτωχούς που βρισκόταν ανάμεσα τους. Τα παγκόσμια ΜΜΕ έχουν αφυπνίσει περισσότερο τον κόσμο όσον αφορά τον ανθρώπινο πόνο σε άλλες κοινωνίες, όμως η συγκεκριμένη αυτή πλάνηά της παγκοσμιοποίησης δεν άσκαπε μεγάλη επιρροή στην πορεία της διεθνούς πολιτικής. Το αν η ανθρώπινη συμπεριφορά θα αναπτυχθεί πέρα από το έθνος-κράτος – και αν θα προσηύχον πιο κοσμοποητικές κοινότητες ως αποτέλεσμα – αποτελεί ένα κριτήριο ερωτημάτων για τους σπουδαστές της παγκοσμιοποίησης.

Οι αμοιβάδοχοι μπορεί να ισχυρίζονται επίσης ότι οι αυξωνόμενες ανωδότητες μεταξύ των παγκόσμιων πλουσίων και των παγκόσμιων φτωχών αποτελούν την καλύτε συνέπεια της διεθνούς πολιτικής.

Τα περισσότερες πληροφορίες και περαιωποιημένες μελέτες σχετικά με το θέμα αυτό, επισκεφθείτε την ιστοσελίδα-οδηγό στο: www.ojp.com/uk/booksites/politics.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Τι είναι η κοινότητα και τι καθιστά μια κοινότητα πολιτική;
2. Γιατί το μοντέρνο κράτος αποτελεί την κυρίαρχη μορφή της πολιτικής κοινότητας;
3. Ποια είναι η οχέση μεταξύ του εθνικισμού, της ιδιότητας του πολίτη και της πολιτικής κοινότητας;
4. Ποια είναι η οχέση μεταξύ του πολέμου και της πολιτικής κοινότητας;
5. Σε ποιο βαθμό μεταμορφώνουν η παγκοσμιοποίηση και ο κατακερματισμός τις πολιτικές κοινότητες;
6. Μπορεί κανείς να είναι πολίτης του κόσμου;
7. Ποια είναι τα επιχειρήματα υπέρ και κατά της κοσμοποητικής δημοκρατίας;
8. Ποια είναι οι κύριες διαφορές ανάμεσα στις προσεγγίσεις του κοσμοποητισμού του κοινότητας και του μεταμοντέρνου στην πολιτική κοινότητα;
9. Έχει εννοήσει ο «πόλεμος κατά της τρομοκρατίας» το σύνθετο μεταξύ του πολίτη και του κράτους;
10. Πόσο μακριά μπορεί να επεκταθεί η ανθρώπινη συμπεριφορά πέρα από το έθνος-κράτος;

**Η
Σύγκριση
των
Πολιτισμών
και ο
Ανασχηματισμός
της
Παγκόσμιας Τάξης**

Τέταρτη Έκδοση

Terzo Books, Αθήνα 2001

Κεφάλαιο Πρώτο

Η νέα εποχή στην παγκόσμια πολιτική

ΕΙΣΑΓΩΓΗ: ΣΗΜΑΙΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ

Στις 3 Ιανουαρίου 1992 Ρώσοι και Αμερικανοί μελετητές συναντήθηκαν σε μια αίθουσα συνεδριάσεων ενός κυβερνητικού κτιρίου στη Μόσχα. Δυο εβδομάδες νωρίτερα η Σοβιετική Ένωση είχε πάρει να υπάγεται και η Ρωσική Ομοσπονδία έγινε ανεξάρτητη χώρα. Ως εκ τούτου, το άρρωμα του Λένιν που μέχρι πρότινος σκόλαζε την αίθουσα, είχε εξαφανιστεί. Στη θέση του τοποθετήθηκε η σημαία της Ρωσικής Ομοσπονδίας. Το μόνο πρόβλημα, όπως παρατήρησε ένας Αμερικανός, ήταν ότι η σημαία είχε τοποθετηθεί ανάποδα. Μόλις ενημερώθηκαν οι Ρώσοι, γρήγορα και διακριτικά διόρθωσαν το λάθος κατά τη διάρκεια του πρώτου διαλείμματος.

Η εποχή μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου υπήρξε μάγνητος πολλών δραματικών αλλαγών στην ταυτότητα των λαών καθώς και στα σύμβολα αυτής της ταυτότητας. Η παγκόσμια πολιτική άρχισε να προσδιορίζεται εκ νέου λαμβάνοντας υπόψη τα πολιτισμικά δεδομένα. Οι αναπροσδιορισμένες σημαίες έγιναν σύμβολο της μεταβατικής περιόδου, ενώ άλλο και περισσότερο οι σημαίες ανεμίζουν ψηλά, καθώς οι Ρώσοι, αλλά και άλλοι λαοί, κληροπορούνται και παραδεισύνουν πίσω από αυτά τα σύμβολα της καινούριας τους πολιτισμικής ταυτότητας.

Στις 18 Απριλίου 1994 δυο χιλιάδες άτομα συγκεντρώθηκαν στο Σαράγεβο κρατώντας τις σημαίες της Σαουδικής Αραβίας και της Τουρκίας. Το γεγονός ότι κρατούσαν αυτές τις σημαίες και όχι των Ηνωμένων Εθνών, του ΝΑΤΟ ή των ΗΠΑ, δήλωνε ξεκάθαρα στον κόσμο ότι οι διαδραμάτιζες ταυτίζονταν με τους μουσουλμάνους. Δήλωνε ξεκάθαρα ποιους θεωρούν πραγματικούς φίλους τους.

Στις 16 Οκτωβρίου 1994 στο Λος Άντζελες 70.000 άνθρωποι "μέσα σε μια θάλασσα από μεξικανικές σημαίες" πραγματοποιήσαν πορεία διαμαρτυρίας για την Πρώταση 187, που αν ψηφιζόταν θα στερούσε πολλές κοινωνικές παροχές από τους παράνομους μεταναστευτές και τα παιδιά τους. Γιατί, "ενώ κρατούν τη μεξικανική σημαία, απαιτούν αυτή η χώρα να τους παρέχει δωρεάν εκπαίδευση;" αναρωτήθηκαν ορισμένοι παρατηρητές, "Θα έπρεπε να κρατούν την αμερικανική σημαία". Πράγματι, δυο εβδομάδες αργότερα ακόμα περισσότεροι διαδήλωτες βγήκαν στους δρόμους κρατώντας την αμερικανική σημαία, ανάποδα όμως. Αυτές οι επιδείξεις σημαίων εξασφάλισαν την υπεγράφιση της Πρώτασης 187, που εγκρίθηκε από το 59% των ψηφοφόρων της Καλιφόρνιας.

Στη μεταψυχροπολεμική εποχή οι σημαίες έχουν μεγάλη σημασία, όπως άλλωστε και άλλα σύμβολα πολιτισμικής ταυτότητας, όπως ο σταυρός, η ημισέληνος, ακόμα και τα κάλυπτρα κεφαλής. Η κουλτούρα και η πολιτισμική ταυτότητα έχουν μεγάλη σημασία για πολλούς ανθρώπους. Οι άνθρωποι ανακαλύπτουν νέες αλλά συχνά παλιές ταυτότητες, κρατούν νέες αλλά συχνά παλιές σημαίες, και τοποθετούνται σε πολέμους με νέους αλλά συχνά παλιούς εχθρούς.

Αυτή τη ξοφρεγή άποψη για τη νέα εποχή στην παγκόσμια πολιτική εξέφρασε ενόλωτα ο Βενετσιάνος εθνικιστής και δημογράφος στο μυθιστόρημα του Μαίικα Ντίμπτιν *Η Νεκρή Λίμνη (Dead Lagoon)*: "Δεν είναι δυνατόν να υπάξουν αληθινοί φίλοι χωρίς αληθινούς εχθρούς. Αν δεν μισούμε αυτό που δεν είμαστε, δεν θα μπορούσαμε να αγαπήσουμε αυτό που είμαστε. Αυτές είναι οι παλιές αλήθειες, που επόδυνα ανακαλύπτουμε εκ νέου μετά από έναν αιώνα στυλισθηματικής υποκεισίας. Αυτοί που τις αγνοούνται, αγνοούνται την οικογένειά τους, την κληρονομιά τους, την κουλτούρα τους, τα αναφαίρετα δικαιώματά τους, τελικά τους ίδιους τους εαυτούς τους. Δεν θα τους συγχωρέσουμε εύκολα". Αυτοσχώς, οι πολιτικοί και οι μελετητές δεν μπορούν να αγνοήσουν αυτή την αλήθεια που περιγκέλιον αυτές οι παλιές παροδοχές. Οι λαοί που αναζητούν ταυτότητα και ανακαλύπτουν εκ νέου την εθνικότητά τους, χρειάζονται εχθρούς και η δυναμικά πιο επικίνδυνα εχθρότητα αναπτύσσεται κατά μήκος της "συννοικιακής γραιμής" μεταξύ των μεγαλύτερων πολιτισμών του κόσμου.

Η κεντρική ιδέα αυτού του βιβλίου είναι ότι η κουλτούρα και οι πολιτιστικές ταυτότητες, που με την ευγύτερη έννοια αποτελούν και πο-

Λιττιμικές ταυτότητες, διαμορφώνουν τα πρότυπα της συνοχής, της διάσπασης και της σύγκρουσης στο μεταψυχροπολεμικό κόσμο. Τα πέντε μέλη στα οποία χωρίζεται αυτό το βιβλίο, εμβαθύνουν περισσότερο σε αυτά τα θέματα.

Πρώτο μέρος. Πρώτη φορά στην ιστορία η παγκόσμια πολιτική είναι ταυτόχρονα πολυπολική και πολυπολιτισμική. Ο εκουγχρωτισμός διαφέρει από τη δυτικοποίηση και δεν συνεπάγεται έναν παγκόσμιο πολιτισμό ούτε επιφέρει τη δυτικοποίηση των μη δυτικών κοινωνιών.

Δεύτερο μέρος. Η ιστορική δύναμιση μεταξύ των πολιτισμών μεταβάλλεται η επιρροή της Δύσης εξασθενεί. Οι ασιατικοί πολιτισμοί επεκτείνουν την οικονομική, στρατιωτική και πολιτική τους δύναμη. Το Ισλάμ εκδηλώνεται δημογραφικά με ασταθες ποσοστιαίες συνέπειες για τις ίδιες τις μουσουλμανικές χώρες καθώς και για όσες γειτονεύουν μαζί τους. Γενικά, οι μη δυτικοί πολιτισμοί επιβεβαιώνουν εκ νέου την αξία της δικής τους κοινότητας.

Τρίτο μέρος. Ανατέλλει μια παγκόσμια τάξη πραγμάτων που βασίζεται στους πολιτισμούς. Οι κοινωνίες που έχουν πολιτιστική συγγένεια συνεργάζονται μεταξύ τους. Οι προστάθειες να μετακινηθούν κοινωνίες από τον έναν πολιτισμό στον άλλο δεν σημειώνουν επιτυχία. Οι χώρες συσπειρώνονται γύρω από τις χώρες-ηγέτες ή τις χώρες-πυρήνες του πολιτισμού τους.

Τέτατο μέρος. Οι οικουμενικές βλέςεις της Δύσης τη φέρνουν αντιμέτωπη με άλλους πολιτισμούς, κυρίως με το Ισλάμ και την Κίνα. Σε τοπικό επίπεδο, οι πόλεμοι κατά μήκος των “συννοσιακών γραμμών” μεταξύ των πολιτισμών, κυρίως μεταξύ μουσουλμάνων και μη, προοιάζουν “σημαχίες συγγένειας”, τον κίνδυνο κλιμάκωσης και κατ’επέκταση έμποδίζουν τις προστάθειες των κρατών τυχηρών να σταματήσουν αυτούς τους πολέμους.

Πέμπτο μέρος. Η επιβίωση της Δύσης εξαρτάται αφενός από το κατά πόσο οι Αμερικανοί επιβεβαιώνουν εκ νέου τη δυτική τους ταυτότητα, αφετέρου από τους ίδιους τους δυτικούς και από το αν θα δεχτούν ότι ο πολιτισμός τους είναι μοναδικός αλλά όχι παγκόσμιος, καθώς και από το αν θα ενωθούν για να ανανεώσουν και να διατηρήσουν τον πολιτισμό τους απέναντι στις μη δυτικές κοινωνίες. Η απορρογή ενός παγκόσμιου πολέμου των πολιτισμών εξαρτάται από το αν οι ηγέτες του κόσμου θα αποδεχτούν τον πολυπολιτισμικό χαρακτήρα της παγκόσμιας πολιτικής και θα συνεργαστούν για να τον διατηρήσουν.

ΕΝΑΣ ΠΟΛΥΠΟΛΙΚΟΣ, ΠΟΛΥΠΟΛΙΤΙΜΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

1.

Κατά τη διάρκεια της μεταψυχροπολεμικής εποχής, και για πρώτη φορά στην ιστορία, η παγκόσμια πολιτική απέκτησε χαρακτήρα πολυπολικό και πολυπολιτισμικό. Στο μεγαλύτερο μέρος της ανθρώπινης ιστορίας, η επαφή μεταξύ των πολιτισμών υπήρξε ή διακεκομμένη ή σχεδόν απουσίαζε. Με την είσοδο στη σύγχρονη εποχή, γύρω στο 1500 μ.Χ., η παγκόσμια πολιτική απέκτησε δυο διαστάσεις. Για παράδειγμα από τετρακόσια χρόνια, τα εθνικά κράτη της Δύσης – η Βρετανία, η Γαλλία, η Ισπανία, η Αυστρία, η Πρωσία, η Γερμανία, οι Ηνωμένες Πολιτείες και άλλα – αποτελούσαν ένα πολυπολικό διεθνές σύστημα μέσα στο δυτικό πολιτισμό, ανταγωνίζονταν και πολεμούσαν μεταξύ τους. Ταυτόχρονα, τα δυτικά κράτη επεκτείνονταν, κατακτούσαν, αποίκιζαν ή επηρέζαν αποφασιστικά περιοχές που ανήκαν σε άλλο πολιτισμό (Χάρτης 1.1).

Κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου η παγκόσμια πολιτική έγινε δυτολική και ο κόσμος χωρίστηκε σε τρία μέρη. Μία ομάδα κυρίως πλούσιων και δημοκρατικών κοινωνιών με επικεφαλής τις Ηνωμένες Πολιτείες, έλαβαν μέρος σε ένα ιδεολογικό, πολιτικό, οικονομικό και, μερικές φορές, στρατιωτικό ανταγωνισμό με μια ομάδα λίγο φτωχότερων κομμουνιστικών κοινωνιών με επικεφαλής τη Σοβιετική Ένωση. Κατά το μεγαλύτερο μέρος αυτή η σύγκρουση διεξήχθη στον Τρίτο Κόσμο, εκτός των δυο αυτών στρατοπέδων σε χώρες συχνά φτωχές, με πολιτική αστάθεια, που πρόσφατα είχαν αποκτήσει την ανεξαρτησία τους και ισχυριζόνταν ότι ήταν αδέσμευτες (Χάρτης 1.2). Στα τέλη της δεκαετίας 1980 ο κομμουνιστικός κόσμος κατέρρευσε και μαζί του το ψυχροπολεμικό διεθνές σύστημα. Στο μεταψυχροπολεμικό κόσμο, οι σημερινότερες διαφορές μεταξύ των λαών δεν είναι πια ιδεολογικές, πολιτικές και οικονομικές. Είναι διαφορές κοινότητας. Οι λαοί και τα έθνη προσπαθούν να απαντήσουν στο πιο βασικό ερώτημα που αντιμετωπίζουν οι άνθρωποι: Ποιοι είμαστε; Και απαντούν με τον τρόπο που παραδοσιακά συνηθίζουν να απαντούν οι άνθρωποι, κίνωντας δηλαδή ανεφορά στα πρόγματα που έχουν σημάσια γι’ αυτούς. Οι άνθρωποι ορίζουν τους εαυτούς τους σε σχέση με τους προγόνους τους, τη θρησκεία, τη γλώσσα, την ιστορία, τις αξίες, τα έθιμα και τους θεομύθους. Ταυτίζονται με ομάδες που προσδιορίζονται με βάση την κοινότητα: φυλές, εθνικές ομάδες, θρησκευτικές κοινότητες, έθνη

και, σε ευχύτερο πεδίο, πολιτισμούς. Οι άνθρωποι χρησιμοποιούν την πολιτική όχι μόνο για να προσθούν τα συμφέροντά τους, αλλά επίσης για να ορίσουν την ταυτότητά τους. Γνωρίζουμε ποιοι είμαστε μόνο όταν γνωρίζουμε ποιοι δεν είμαστε και, συχνά, όταν ξέρουμε ποιους έχουμε εναντίον μας.

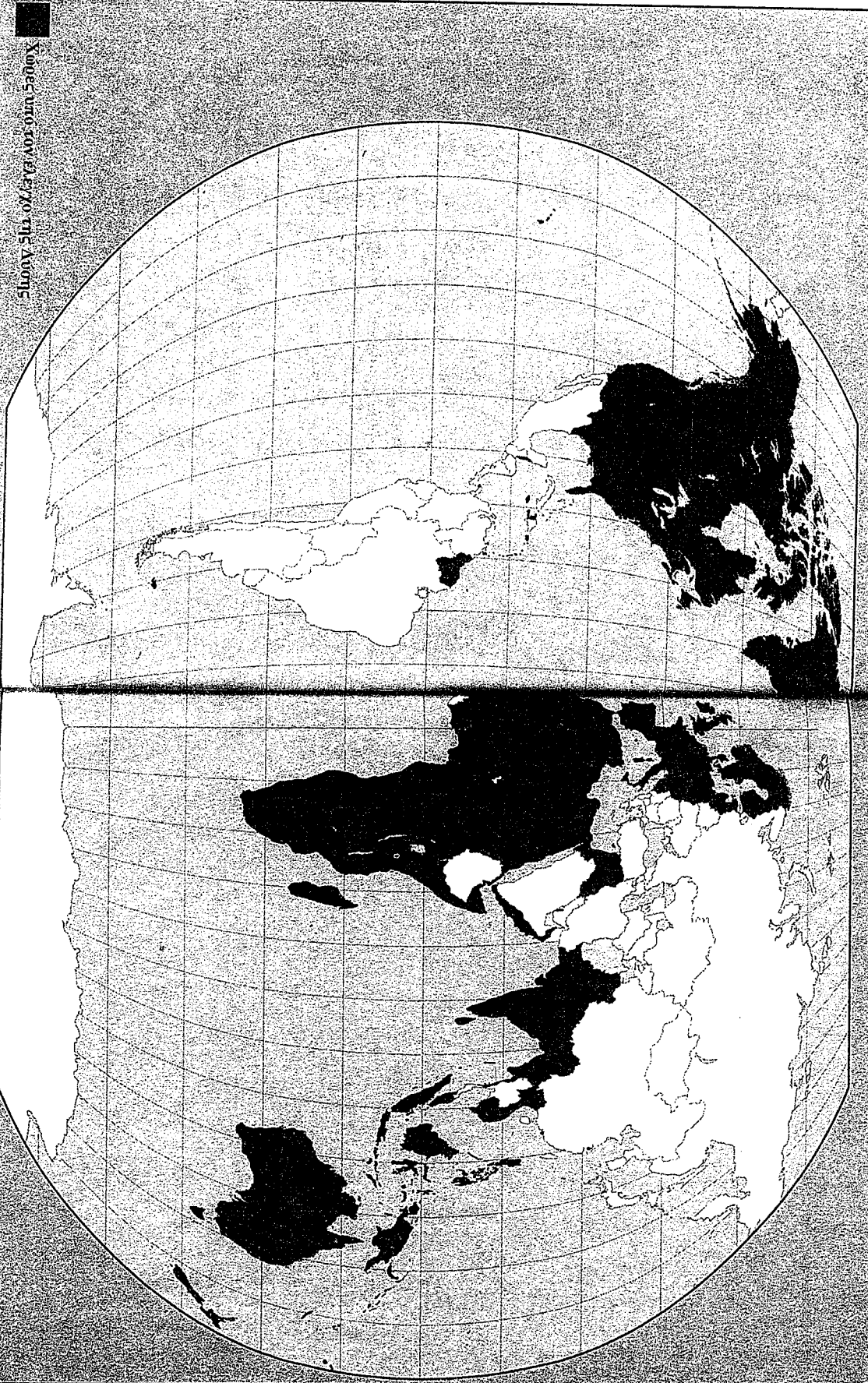
Τα εθνικά κρότη προσημειώνουν πρωταγωνιστές των διεθνών σχέσεων. Η συμπεριφορά τους διαμορφώνεται, όπως και στο παρελθόν, από την επιδίωξη της δύναμης και του πλούτου, αλλά και από τις πολιτισμικές προτιμήσεις και διαφορές. Οι σημαντικότερες ομάδες κροτών δεν είναι πια τα τρία μπάλα του Ψυχρού Πολέμου, αλλά οι εφτά ή οκτώ μεγάλοι πολιτισμοί του κόσμου (Χάρτης 1.3). Οι μη δυτικές κοινωνίες, ειδικά στην Ανατολική Ασία, αναπτύσσουν τον οικονομικό τους πλούτο και δημιουργούν τη βάση για ενισχυμένη στρατιωτική δύναμη και πολιτική επιρροή. Καθώς αυξάνονται η δύναμή τους και η αυτοπεποίθησή τους, οι μη δυτικές κοινωνίες επιβεβαιώνουν όλο και περισσότερο τις δικές τους πολιτιστικές αξίες και απορρίπτουν αυτές που τους “επιβλήθηκαν” από τη Δύση. Το “διεθνές σύστημα του 21ου αιώνα”, σχολίασε ο Χένρυ Κρίσινγκερ, “θα περιλαμβάνει τουλάχιστον έξι μεγάλες δυνάμεις, τις Ηνωμένες Πολιτείες, την Ευρώπη, την Κίνα, την Ιαπωνία, τη Ρωσία και πιθανώς την Ινδία, καθώς και μια πλειάδα μεσαίων και μικρών χωρών”. Οι έξι μεγάλες δυνάμεις του Κρίσινγκερ ανήκουν σε πέντε πολύ διαφορετικούς πολιτισμούς: επιπλέον υπάρχουν σημαντικά ιθαγενικά κρότη που η στρατηγική τους θέση, οι μεγάλοι πληθυσμοί τους ή και τα αποθέματα πετρελαίου που διαθέτουν καθιστούν βαρύνουσα τη σημασία τους για τις παγκόσμιες τοποθετήσεις. Σε αυτόν τον καινούριο κόσμο η τοπική πολιτική είναι η πολιτική της εθνότητας, ενώ η παγκόσμια πολιτική είναι η πολιτική των πολιτισμών. Ο ανταγωνισμός των μεγάλων δυνάμεων αντικαταστάθηκε από τη σύγκρουση των πολιτισμών.

Σε αυτόν τον καινούριο κόσμο οι σημαντικότερες και πιο επικίνδυνες συγκρούσεις δεν θα είναι μεταξύ κοινωνικών τάξεων, πλούσιων και φτωχών, ή άλλων οικονομικών ομάδων που ορίζονται διαφορετικά, αλλά μεταξύ λαών που ανήκουν σε διαφορετικές πολιτισμικές οντότητες. Φυλετικοί πόλεμοι και εθνικές συγκρούσεις θα σημειωθούν στο εσωτερικό των πολιτισμών. Η βία, όμως, μεταξύ κροτών και ομάδων από διαφορετικούς πολιτισμούς έχει τη δυνατότητα να κλιμακωθεί, καθώς άλλα κρότη και ομάδες από αυτούς τους πολιτισμούς

συγκεντρώνονται για να υποστηρίξουν τις “συγγενικές τους χώρες”. Η αιματηρή σύγκρουση των φυλών στη Σομαλία δεν αποτελεί απειλή για μια ευχύτερη σύγκρουση. Η αιματηρή σύγκρουση των φυλών στη Ρουάντα έχει συνέπειες για την Ουγκάντα, το Ζαΐρ και το Μπουρούντι, αλλά όχι για άλλες χώρες. Οι αιματηρές συγκρούσεις των πολιτισμών, όμως, στη Βοσνία, τον Κακάσο, την Κεντρική Ασία ή το Κασιμίε μπορούν να μετατραπούν σε μεγαλύτερους πολέμους. Στη γουγκουαβιτική σύγκρουση η Ρωσία προσέφερε διπλωματική υποστήριξη στους Σέρβους, ενώ η Σαουδική Αραβία, η Τουρκία, το Ιράν και η Λιβύη προσέφεραν χρήματα και όπλα στους Βόσνιους, όχι για λόγους ιδεολογίας ή πολιτικής ισχύος ή εξαιτίας οικονομικών συμφερότων, αλλά για λόγους πολιτιστικής συγγένειας. “Οι συγκρούσεις που σχετίζονται με την κουλτούρα”, παρατήρησε ο Βάκλαβ Χάβελ, “αυξάνονται και είναι πιο επικίνδυνες σίμεγα από οποιαδήποτε άλλη φορά στην ιστορία”. Ο Ζακ Ντελόρ συμφωνεί ότι “οι μελλοντικές συγκρούσεις θα οφείλονται σε διαφορές κουλτούρας και όχι σε οικονομικούς ή ιδεολογικούς λόγους”. Και οι πιο επικίνδυνες πολιτιστικές συγκρούσεις είναι εκείνες που γίνονται κατά μήκος των “συνολικών γραμμών” μεταξύ των πολιτισμών.

Στο μεταψυχροπολεμικό κόσμο, η κουλτούρα αποτελεί ταυτόχρονα διαχωριστική γραμμή και ενωτική δύναμη. Άνθρωποι χωρισμένοι από την ιδεολογία αλλά ενωμένοι από την κουλτούρα, ενώνονται, όπως έκαναν, για παράδειγμα, η πρώην Ανατολική και η πρώην Δυτική Γερμανία και όπως αρχίζουν να κάνουν η Βόρεια και Νότια Κορέα και η Κίνα με την Ταϊβάν και το Χογκ Κονγκ. Κοινωνίες ενωμένες λόγω ιδεολογίας ή ιστορικών συνθηκών αλλά χωρισμένες πολιτισμικά, ή δαδύονται, όπως συνέβη με τη Σοβιετική Ένωση, τη Γιουγκοσλαβία και τη Βοσνία, ή υπόκεινται σε έντονες πιέσεις, όπως η Ουκρανία, η Νιγηρία, το Σουδάν, η Ινδία, η Σρι Λάνκα και πολλές άλλες χώρες. Οι χώρες με πολιτιστική συγγένεια συνεγείρονται οικονομικά και πολιτικά. Οι διεθνείς οργανισμοί που στηρίζονται σε χώρες με κοινή πολιτιστική βάση, όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση, είναι πολύ πιο επιτυχημένοι από τους οργανισμούς που προσπαθούν να υπερβούν τους πολιτισμούς. Για παράδειγμα πέντε χρόνια το Σιδηρούν Πλατάκιμα ήταν η κεντρική διαχωριστική γραμμή της Ευρώπης. Αυτή η γραμμή έχει μετατοπιστεί μερικώς εκατοντάδες μίλια ανατολικά. Είναι, τώρα, η γραμμή που χωρίζει τους λαούς της Δυτικής Χριστιανοσύνης, από τη μια με-

Η Δύση και ο Υπόλοιτος Κόσμος: 1920

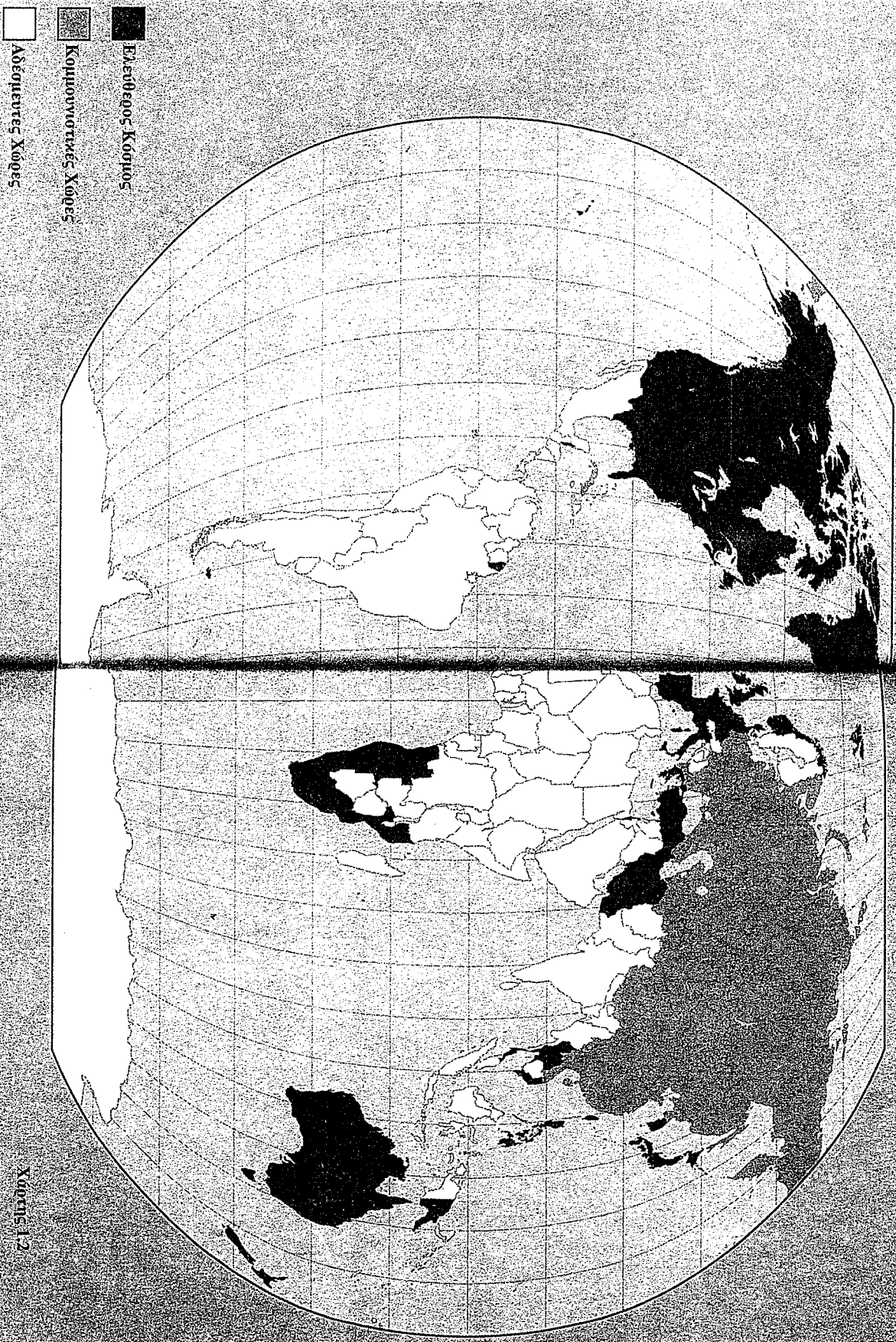

Χώρες που δεν βρίσκονταν υπό τον έλεγχο της Δύσης

Χώρες που ήταν έλεγχο της Δύσης

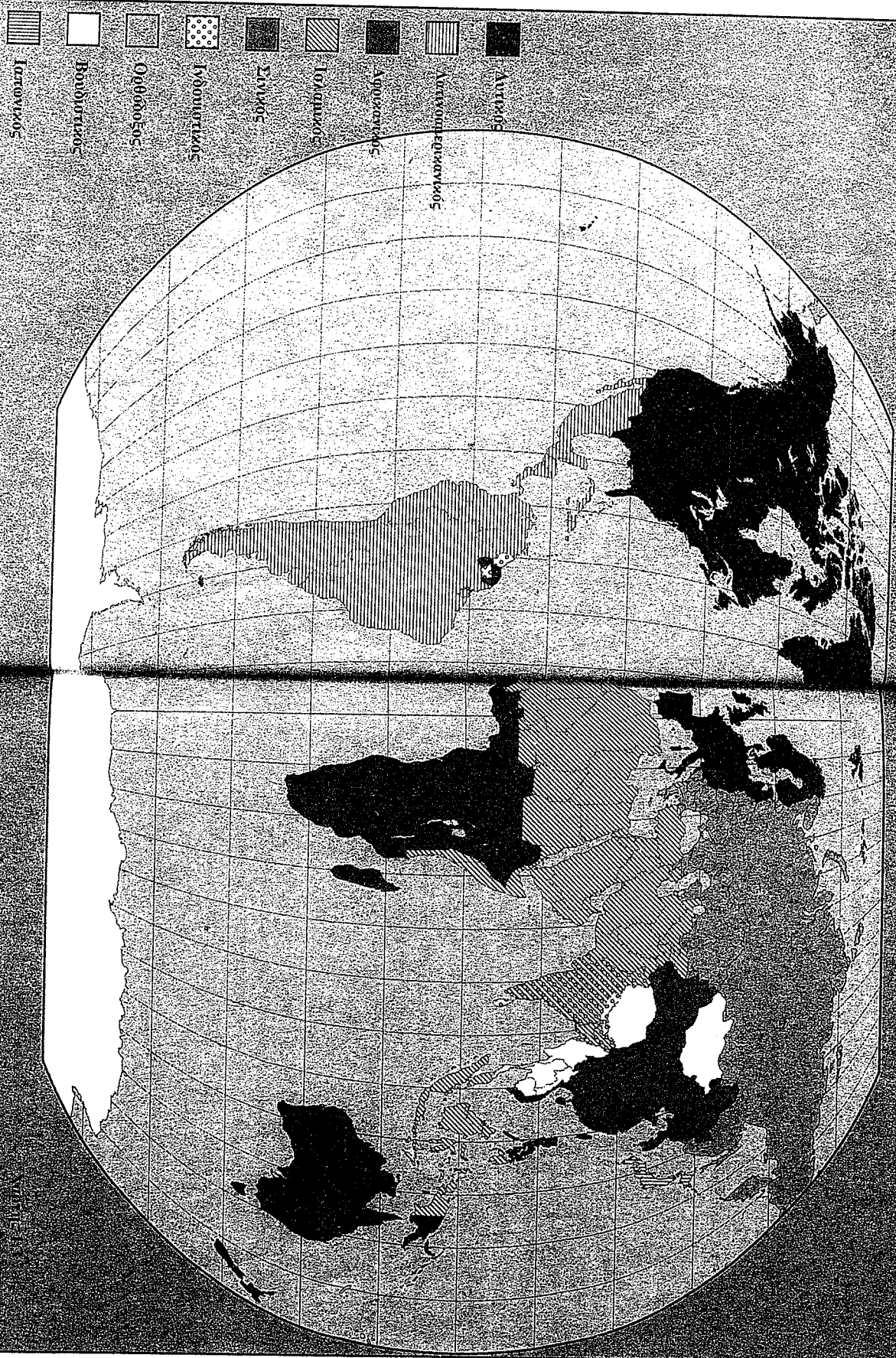
Χάρτης 1.1

Ο Κόσμος την Εποχή του Ψυχρού Πολέμου: 1960

Χάρτης 1.2

Ο Κόσμος των Πολιτισμών Μετά το 1990

γιά, από τους μουσουλμανικούς και ορθόδοξους λαούς, από την άλλη. Οι φιλοσοφικές υποθέσεις, οι κυρίαρχες αξίες, οι κοινωνικές σχέσεις, τα έθιμα και η γενική άποψη για τη ζωή διαφέρουν σημαντικά μεταξύ των πολιτισμών. Η αναξιολόγηση της θρησκείας στις περισσότερες περιοχές του κόσμου ενισχύει αυτές τις πολιτιστικές διαφορές. Τα διαφορετικά είδη κουλτούρας αλλάζουν και η φύση της επιρροής τους στην πολιτική και την οικονομία διαφοροποιείται από περιοχή σε περιοχή. Παρόλα αυτά, οι βασικές διαφορές στην πολιτική και οικονομική ανάπτυξη μεταξύ των πολιτισμών βρίσκονται σαφώς στις διαφορές κουλτούρας. Για παράδειγμα, η οικονομική επιτυχία της Ανατολικής Ασίας πηγάζει από την κουλτούρα της περιοχής, όπως επίσης και οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι κοινωνίες της Ανατολικής Ασίας στη δημοκρατία σταθερών, δημοκρατικών πολιτικών συστημάτων. Η ισλαμική κουλτούρα εξηγεί κατά μεγάλο μέρος την αποτυχία της δημοκρατίας στο μεγαλύτερο τμήμα του μουσουλμανικού κόσμου. Οι εξελίξεις στις μετακομμουνιστικές κοινωνίες της Ανατολικής Ευρώπης και της πρώην Σοβιετικής Ένωσης διαμορφώνονται από τις πολιτισμικές τους ταυτότητες. Οι κοινωνίες που έχουν δυτική χριστιανική κληρονομιά, αναπτύσσονται οικονομικά και ακολουθούν μια δημοκρατική πολιτική πορεία. Αντιθέτως, η προοπτική οικονομικής και πολιτικής ανάπτυξης στις ορθόδοξες χώρες είναι αμφίβολη, ενώ η προοπτική για τις μουσουλμανικές δημοκρατίες είναι ζοφερή.

Η Δύση είναι και θα παραμείνει για πολλά χρόνια ο ισχυρότερος πολιτισμός. Παρόλα αυτά, η δύναμή της σε σχέση με τους άλλους πολιτισμούς φθίνει. Καθώς η Δύση προοσταθεί να επιβραδύνει τις αξίες της και να προοσταύσει τα συμφέροντά της, οι μη δυτικές κοινωνίες έρχονται αντιμέτωπες με ένα δίλημμα. Μεγάλες επιχειρήσεις να μιμηθούν τη Δύση και να συνταχθούν μαζί της, ενώ άλλες, κομμουνιστικές και ισλαμικές κοινωνίες επιχειρούν να επεκτείνουν την οικονομική και τη στρατιωτική τους δύναμη, για να ανταποθούν και να "εξισορροπήσουν" τη δύναμη της Δύσης. Συνεπώς, ο κεντρικός άξονας της μεταψυχροπολεμικής πολιτικής είναι η αλληλεπίδραση της δύναμης και της κουλτούρας της Δύσης με την κουλτούρα και τη δύναμη των μη δυτικών πολιτισμών.

Συνοψίζοντας, ο μεταψυχροπολεμικός κόσμος αποτελείται από εφτά ή οκτώ μεγάλους πολιτισμούς. Τα κοινά πολιτισμικά σημεία και οι διαφορές διαμορφώνουν τα συμφέροντα, τους ανταγωνισμούς και τις

σχέσεις των κρατών. Οι σπουδαιότερες χώρες του κόσμου προέχονται από διαφορετικούς πολιτισμούς. Οι τοπικές συγκρούσεις με τις μεγαλύτερες πιθανότητες να εξελιχθούν σε ευρύτερους πολέμους είναι οι συγκρούσεις μεταξύ ομάδων και κρατών από διαφορετικούς πολιτισμούς. Το κυρίαρχο μοντέλο πολιτικής και οικονομικής ανάπτυξης διαφέρει από πολιτισμό σε πολιτισμό. Τα θέματα-κλειδιά στη διεθνή ημερήσια διάταξη αφορούν τις πολιτισμικές διαφορές. Η δύναμη της επί μακρόν κυρίαρχης Δύσης μεταποπίζεται τώρα στους μη δυτικούς πολιτισμούς. Η παγκόσμια πολιτική έχει γίνει πολυπολική και πολυπολιτισμική.

ΑΛΛΟΙ ΚΟΣΜΟΙ:

Χάρτες και υποδείγματα. Αυτή η εικόνα της μεταψυχροπολεμικής πολιτικής σκηνης που διαμορφώνεται από πολιτιστικούς παράγοντες και αλληλεπιδράσεις μεταξύ κρατών και ομάδων από διαφορετικούς πολιτισμούς, είναι υπεραπλουστευμένη· παραβλέπει πολλούς παράγοντες, ενώ διαστρεβλώνει και συγκαλύπτει κάποιους άλλους. Παρόλα αυτά, αν θέλουμε να σκεφτούμε σοβαρά για τον κόσμο και να δράσουμε αποτελεσματικά μέσα σε αυτόν, οφείλουμε να έχουμε στα χέρια μας έναν απλουστευμένο χάρτη της πραγματικότητας, μια θεωρία, μια ιδέα, ένα μοντέλο, ένα υπόδειγμα. Χωρίς αυτά τα διανοητικά εργαλεία υπάχει μόνον, όπως είπε ο Ουίλιαμ Τζέιμς, "σύγχυση". Η πνευματική και επιστημονική πρόοδος, όπως απέδειξε ο Τόμας Κουν στο κλασικό πλέον έργο του *The Structure of Scientific Revolutions*, συνίσταται στην αντικατάσταση ενός υποδείγματος που αδυνατεί ολοένα και περισσότερο να εξηγήσει τα καινούρια γεγονότα ή αυτά που ανακαλύπτονται εκ νέου, με ένα καινούριο υπόδειγμα που, όμως, λαμβάνει υπόψη του αυτά τα γεγονότα με ικανοποιητικό τρόπο. Ο Κουν γράφει ότι "μια θεωρία, για να μπορούμε να γίνει αποδεκτή ως υπόδειγμα, πρέπει να φαντάζει καλύτερη από τις ανταγωνιστικές θεωρίες, αλλά στην πραγματικότητα δεν χρειάζεται, και για την ακρίβεια ποτέ δεν μπορεί, να εξηγηθεί όλα τα γεγονότα που αντιμετωπίζει". Ο Τζον Λιούις Γκάιγς πολύ σοφά παρατήρησε πως "για να βγει κανείς το δρόμο του σε έναν άγνωστο τόπο, χρειάζεται κάποιου είδους χάρτη. Η χαρτογραφία, όπως άλλωστε και η ίδια η αντιληψη, αποτελεί μια απαραίτητη αδύνατευση, που μας επιτρέπει να αντιληφθούμε που βρισκόμαστε και πως ποια κατεύθυνση προενομούμαστε". Και συνε-

χίζει λέγοντας ότι η εικόνα του Ψυχρού Πολέμου ως ανταγωνισμού μεταξύ υπερδυνάμεων ήταν ένα τέτοιο μοντέλο, που αρχικά αναπτύχθηκε από το Χάρυ Τρούμαν ως “μια άσκητη γεωπολιτικής χαρτογραφίας –όπου το διεθνές τοπίο απεικονιζόταν με τρόπο κατανοητό από όλο τον κόσμο– η οποία, κατ’επέκταση, προσετούμασε το έδαφος για μια πιο περιβόλητη στρατηγική ανάσχεσης που θα ακολουθούσε σύντομα”. Οι απόψεις και οι θεωρίες αυτές δούσαν συνάφειες για τον κόσμο είναι απαραίτητοι οδηγοί της διεθνούς πολιτικής.

Για σαφάντα χρόνια, φουτητές αλλά και επαγγελματίες των διεθνών σχέσεων σκέφτονταν και ενεργούσαν σύμφωνα με το υπεραπλουστευμένο και ταυτόχρονα πολύ χρήσιμο ψυχροπολέμικό υπόδειγμα των παγκόσμιων σχέσεων. Αυτό το υπόδειγμα δεν μπορούσε να ερμηνεύσει ό,τι συνέβαινε στην παγκόσμια σκηνή. Υπήρχαν πολλές παρεκκλίσεις, για να χρησιμοποιήσω τον όρο του Κουν, ενώ πολλές φορές το υπόδειγμα τύφλωνε τους μελετητές και τους πολιτικούς μπροστά σε σπουδαίες εξελίξεις, όπως, για παράδειγμα, η συνοσροβιερική ρήξη. Παρόλα αυτά, ως απλό μοντέλο παγκόσμιας πολιτικής μπορούσε να ερμηνεύσει πιο σημαντικά φαινόμενα απ’ ό,τι άλλα μοντέλα: αποτελόντες, επίσης, ένα σημαντικό αφρησιακό σημείο για την κατανόηση των διεθνών σχέσεων. Έγινε αποδεκτό σχεδόν παγκοσμίως και έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην πολιτική μας σχέση για δυο γενιές.

Τα αρλουστευμένα υποδείγματα και οι χάρτες είναι απαραίτητα για την ανθρόπινη σκέψη και πράξη. Από τη μια μεριά, μας επιτρέπουν να αναπτύξουμε θεωρίες ή μοντέλα και να τα χρησιμοποιήσουμε συνειδητά για να καταυθύνουμε τη συμπεριφορά μας: από την άλλη, μπορούμε να αδηρθούμε την ανάγκη μας για τέτοιου είδους οδηγούς και να υποθέσουμε ότι θα δρούμε μόνο σύμφωνα με “αντικειμενικά” στοιχεία, αντιμετωπίζοντας κάθε περίπτωση χωριστά. Αν υποθέσουμε κάτι τέτοιο όμως, κοροϊδύουμε τον εαυτό μας. Γιατί στο πύο μέθος του μυαλού μας υπάδχουν κρυμμένες υποθέσεις, προκαταλήψεις και προλήψεις, που καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνομαστε την πραγματικότητα, τα δεδομένα που επικλέγουμε να παρατηρήσουμε και το πώς κλίνουμε τη σημασία τους και την αξία τους. Χρειάζομαστε μοντέλα που θα μας δύνουν τη δυνατότητα:

1. να ταξινόμουμε και να γενικεύουμε την πραγματικότητα
2. να κατανοούμε τις σχέσεις αιτίας-αποτελέσματος μεταξύ των φαινομένων

3. να αναμένουμε και, με λίγη τύχη, να μπορούμε να προβλέψουμε τις μελλοντικές εξελίξεις
4. να διακρίνουμε το σημαντικό από το ασήμαντο
5. να προοδιορίζουμε σε ποιο μονοπάτι πρέπει να πορευθούμε για να πραγματοποιήσουμε τους στόχους μας.

Κάθε μοντέλο ή χάρτης παραμύνει έννοια αφηρημένη και θα είναι πιο χρήσιμα σε κάποιες περιπτώσεις απ’ ό,τι σε κάποιες άλλες. Για παράδειγμα, ένας οδικός χάρτης μάς δείχνει πώς να οδηγήσουμε από το σημείο Α στο σημείο Β, αλλά δεν θα ήταν καθόλου χρήσιμος αν πετάγαμε με αεροπλάνο, γιατί τότε θα ήταν καθόλου χρήσιμος αν δείχνει τα αεροδρόμια, τους σταθμούς, τους αεροδιαδρόμους και την τοπογραφία. Χωρίς χάρτη, όμως, θα χάθουμε. Όσο πιο λεπτομερής είναι ένας χάρτης, τόσο πιο καλά αντικατοπτρίζει την πραγματικότητα. Όμως, ένας εξαιρετικά λεπτομερής χάρτης δεν θα μπορούσε να είναι χρήσιμος για πολλούς λόγους. Αν επιθυμούμε να πάμε από μια μεγάλη πόλη σε μια άλλη μέσω της εθνικής οδού, δεν χρειάζεται οστε ένα χάρτη με πληροφορίες που δεν έχουν σχέση με την εθνική οδό και όπου οι εθνικοί δρόμοι είναι χαμμένοι σε έναν κωχέωνα εταρχικών δρόμων. Ένας χάρτης, από την άλλη, που έχει μόνο την εθνική οδό, θα περιόριζε την πραγματικότητα και συνεπώς την ικανότητά μας να βρούμε εναλλακτικούς δρόμους, αν η εθνική οδός είχε κλείσει λόγω κάποιου δυστυχήματος. Εν ολίγοις, χρειάζομαστε ένα χάρτη που να αντικατοπτρίζει την πραγματικότητα και να την αρλουστεύει ταυτόχρονα, με τέτοιο τρόπο, ώστε να εξυπηρετούνται οι σκοποί μας. Πολλοί χάρτες ή υποδείγματα της παγκόσμιας πολιτικής αναπτύχθηκαν με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου.

Ένας κόσμος: Ευφορία και αδιαντία. Αυτό το υπόδειγμα στηρίζεται στην υπόθεση ότι το τέλος του Ψυχρού Πολέμου θα σημάψει και το τέλος σημαντικών συγκρούσεων στην παγκόσμια σκηνή και ταυτόχρονα θα σημάψει την αποσπλή ενός σχετικά αδιμονικού κόσμου. Η πιο συνητημένη άποψη αυτού του μοντέλου ήταν “το τέλος της λαταρίας”, που αναπτύχθηκε από το Φράνκλις Φουκονγιάνια. * “Μπορεί να γινώμαστε μάχητες”, υποστήριξε ο Φουκονγιάνια, “του τέλους της ιστορίας αυτής

* Ένα παρόμοιο επιχείρημα, που δεν στηρίζεται όμως στο τέλος του Ψυχρού Πολέμου, αλλά στις μετασχηματισμένες οικονομικές και κοινωνικές τάξεις που θα δημιουργούσαν έναν “παγκόσμιο πολιτικό”, αναφέρεται στο Τρίτο κεφάλαιο.

καθευτής: δηλαδή του τέλους της ιδεολογικής εξέλιξης της ανθρωπότητας και της παγκοσμιοποίησης της δυτικής φιλελεύθερης δημοκρατίας ως τελικού σταδίου της ανθρωπίνης μορφής διακαθήρνησης". Κάποιες συγκρούσεις μπορεί να συμβούν σε διάφορα σημεία του Τρίτου Κόσμου, συμπεριλαμβανομένου ο Φουκουγιάμα, αλλά η παγκόσμια σύγκρουση έχει τελειώσει, και όχι μόνο στην Ευρώπη. "Είμαι κυρίας στον κόσμο εκτός Ευρώπης", όπου έχουν σημειωθεί οι μεγάλες αλλαγές, κυρίως στην Κίνα και τη Σοβιετική Ένωση. Ο πόλεμος των ιδεών έχει τελειώσει. Οι υποστηρικτές του μαρξισμού-λενινισμού μπορεί ακόμα να υπάσχονται "σε μέση όπως η Μαντάγκουα, η Πιογκ Πιογκ και το Καμίπτριτζ Μασαχουσέτης". Αλλά σε γενικές γραμμές η φιλελεύθερη δημοκρατία έχει θριαμβεύσει. Θα αφιερώσουμε το μέλλον όχι σε μεγάλες μάχες ιδεών που μας χαροποιούν, αλλά για να αντιμετωπίσουμε τα εγκόσμια οικονομικά και τεχνολογικά προβλήματα. Και για να προσθέσω ένα θλιβερό επίλογο, όλα αυτά ακούγονται πολύ βαρετά.

Αυτή την προσδοκία της αghμονίας την ενστερνίστηκαν πολλοί Πολιτικοί ηγέτες και διανοούμενοι ανέπτυσαν παρόμοιες απόψεις. Το Τέλος του Βερολίνου είχε πείσει, τα κοιμμονιστικά καθεστώτα είχαν καταρρεύσει και τα Ηνωμένα Έθνη είχαν αποκτήσει καινούργια σημασία. Οι πρώην αντίπαλοι του Ψυχρού Πολέμου τώρα θα έπαιζαν μέρος σε μια συνεργασία και μια μεγάλη ευκαιρία διατήρησης της ειρήνης θα αποτελούσε το καθημερινό πρόβλημα. Ο πρόεδρος της πρώτης χώρας στον κόσμο διακήρυξε τη "νέα παγκόσμια τάξη". Ο πρόεδρος του σημερινού τρίτου πανεπιστημίου στον κόσμο (αν και αυτό είναι υπό συζήτηση), έθεσε βέτο στο διορισμό ενός καθηγητή για θέματα Ασφάλειας, γιατί δεν υπήρχε πια ζήτηση: "Αλληλοκωλία. Δεν μελετάμε τον πόλεμο πια, γιατί δεν υπάρχει πια πόλεμος".

Η στιγμή αμαία ευφορία που δημιουργήθηκε στο τέλος του Ψυχρού Πολέμου δημιούργησε μια ψευδαίσθηση αghμονίας, που πολύ σύντομα αποδείχτηκε ότι ήταν ακριβώς μια ψευδαίσθηση. Ο κόσμος διαφοροποιήθηκε στις αρχές της δεκαετίας 1990 αλλά δεν έγινε απαράτητα πιο ειρηνικός. Η αλλαγή ήταν αναπόφευκτη, η πρόοδος δεν ήταν. Παρόμοιες αυταπάτες αghμονίας άνηθαν για σύντομο χρονικό διάστημα στο τέλος των μεγαλύτερων συγκρούσεων του 20ού αιώνα. Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος θεωρήθηκε "ο πόλεμος που θα έβραζε τέλος στους πολέμους" και θα έκανε τον κόσμο να δεχτεί τη δημοκρατία. Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος, όπως το έθεσε ο Φραγκλίνος

Ρουβέλνι, θα "έβραζε τέλος στη μονοτάλεια η δόση, στις αποκαλειστικές συμμαχίες, στις ισορροπίες δυναμικών και σε όλα τα άλλα μέσα που είχαν δοκιμαστεί για αιώνες και είχαν αποτύχει". Αντ' αυτών, θα είχαμε πια έναν "παγκόσμιο οργανισμό" από ειρηνικά έθνη και την έναρξη μιας "σταθερής οικοδόμησης της ειρήνης". Όμως, ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος παρήγαγε κοιμμονισμό, φασισμό και ό,τι αντίθετο ενός αιώνα δημοκρατίας. Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος γέννησε τον Ψυχρό Πόλεμο που ήταν πράγματα παγκόσμιος. Η απεμπόληση της αghμονίας με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου σύντομα διασκορπίστηκε από την πολλαπλότητα των εθνικών συγκρούσεων και της "εθνικής κατάστασης", την κατάργηση του νόμου και της τάξης, την εμφάνιση νέων μοντέλων συμμαχίας και συγκρούσεων μεταξύ των κρατών, την ανάξωλογόνηση των νεοκομμουνιστικών και νεοφασιστικών κινήματων, την έναρξη του θρησκευτικού φονταμενταλισμού, το τέλος της "διδάσκιας του χαμόγελου" και της "πολιτικής του γαι" στις σχέσεις της Ρωσίας με τη Δύση, την ανικανότητα των Ηνωμένων Εθνών και των ΗΠΑ να καταστείλουν τις αματηρές κοιλίες συγκρούσεις και την αυξανόμενη δύναμη μιας αναδύμενης Κίνας. Πέντε χρόνια μετά την πτώση του Τείχους του Βερολίνου, η λέξη "νεοκωνία" ακούστηκε περισσότερο απ' ό,τι σε οποιαδήποτε άλλη πενταετία κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου. Αυτό το αghμονικό υπάδειγμα είναι σαφώς πολύ μακριά από την πραγματικότητα, ώστε να μπορούσε να αποτελέσει χρήσιμο εργαλείο για την κατανοήση του μεταψυχροπολεμικού κόσμου.

Δύο κόσμοι: Εμείς και αυτοί. Ενώ οι προσδοκίες του ενός και μοναδικού κόσμου συνήθως δημιούργούνται στο τέλος μεγάλων συγκρούσεων, η τάση να σκεφτόμαστε με βάση δυο κόσμους επανέχεται σε όλη τη διάρκεια της ανθρωπίνης ιστορίας. Οι άνθρωποι έμειναν στον πειρασμό να χωρίζουν τους ανθρώπους σε εμάς και σε εκείνους, στη δική μας ομάδα και στους άλλους, στο δικό μας πολιτισμό και σε αυτούς τους βάρβαρους. Οι μελετητές έχουν αναλύσει τον κόσμο σε Ανατολή και Δύση, σε Βορρά και Νότο, σε κέντρο και σε περιφέρεια. Οι μουσουλμάνοι έχουν παραδοσιακά χωρίζεται τον κόσμο σε Νταρ Αλ Ισλάμ και Νταρ Αλ Χαρίμ, στη χώρα της ειρήνης και στη χώρα του πολέμου. Μια παρόμοια διάκριση έκαναν Αμερικανοί μελετητές στο τέλος του Ψυχρού Πολέμου/ όταν χώρισαν τον κόσμο σε "εμάς

νες ειρήνης” και “ζώνες αντασφαλής”. Οι πρώτες συμπεριλαμβάναν τη Δύση και την Ιαπωνία με 15% πλεόπαν του παγκόσμιου πληθυσμού, ενώ οι δεύτερες όλους τους υπόλοιπους.

Ανάλογα με το πώς ορίζονται αυτά τα δυο μέρη, η εικόνα ενός διεθνούς κόσμου θα μπορούσε να απλοποιηθεί στην πραγματικότητα. Η πιο συχνή διάκριση που εμφανίζεται με διαφορετικά ονόματα, είναι μεταξύ των πλούσιων (συνήθως των ανεπτυγμένων) χωρών και των φτωχών (παράδοσιακών, υπανάπτυκτων ή αναπτυσσόμενων) χωρών. Ιστορικά, αυτή η οικονομική διάκριση αντιστοιχεί σε μια πολιτισμική διάκριση μεταξύ Δύσης και Ανατολής, όπου η έμφαση βελτιώνεται όχι τόσο στο επίπεδο ζωής, αλλά κυρίως στις διαφορές στη φιλοσοφία και στον τρόπο ζωής. Και οι δυο αυτές εικόνες αναμφισβήτητα περιέχουν στοιχεία της πραγματικότητας, πάσχουν όμως από πολλούς περιορισμούς. Οι πλούσιες σύγχρονες χώρες διαθέτουν χαρακτηριστικά κά που τις διαφοροποιούν από τις φτωχές, παράδοσιακές χώρες. Η διαφορά του πλούτου μπορεί να οδηγήσει σε συγκρούσεις μεταξύ κοινωνιών, αλλά τα στοιχεία που διαθέτουμε μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι αυτό συμβαίνει κυρίως όταν πλούσιες και πιο ισχυρές κοινωνίες προσπαθούν να κατακτήσουν και να αποικίσουν φτωχές και πιο παραδοσιακές κοινωνίες. Η Δύση το εφάρμοσε στην πράξη για τετρακόσια χρόνια. Αργότερα, μερικές από τις αποικίες εξεγέρθηκαν και διεξήγαγαν απελευθερωτικούς πολέμους εναντίον των αποικιοκρατικών δυνάμεων, που κάποια στιγμή έχασαν τη θέλησή τους για τη διατήρηση της αυτοκρατορίας. Στο σύγχρονο κόσμο, η κατάργηση της αποικιοκρατίας έχει ήδη επέλθει και οι απελευθερωτικοί πόλεμοι έχουν αντικατασταθεί πλέον από συγκρούσεις μεταξύ των απελευθερωμένων λαών.

Σε γενικότερο επίπεδο, όμως, οι συγκρούσεις μεταξύ πλούσιων και φτωχών χωρών δεν είναι πολύ πιθανές –εκτός μεμονωμένων περιπτώσεων– γιατί οι φτωχές χώρες δεν διαθέτουν την πολιτική ενότητα και την απαραίτητη οικονομική και στρατιωτική δύναμη, ώστε να προκαλέσουν τις πλούσιες χώρες. Η οικονομική ανάπτυξη της Ασίας και της Λατινικής Αμερικής θολώνει την αδήριτη διάκριση μεταξύ εχθρών και φίλων. Οι πλούσιες χώρες μπορεί να διεξάγουν εμπορικούς πολέμους μεταξύ τους. Οι φτωχές χώρες μπορεί να διεξάγουν βίαιους πολέμους μεταξύ τους, αλλά ένας διεθνής πόλεμος μεταξύ του φτωχού Νότου και του πλούσιου Βορρά απέχει τόσο πολύ από την πραγματι-

κότητα, όσο και η ύπαρξη ενός ευτυχημένου αμμονιακού κόσμου.

Η πολιτισμική διχοτόμηση του κόσμου, επίσης, δεν είναι ιδιαίτερα χρήσιμη. Η Δύση αποτελεί μια οντότητα. Οι μη δυτικές κοινωνίες τι άλλο κοινό έχουν εκτός από το γεγονός ότι είναι μη δυτικές; Ο ιαπωνικός, ο ινδουιστικός, ο ισλαμικός και ο αφρικανικός πολιτισμός έχουν ελάχιστα κοινά στοιχεία ως προς τη θρησκεία, τις κοινωνικές δομές, τους θεόμυθους και τις αξίες. Η οντότητα της μη Δύσης και η διχοτόμηση Ανατολής-Δύσης αποτελούν μύθους που δημιουργήσε η ίδια η Δύση. Αυτοί οι μύθοι πλάσσουν από τα μειονεκτικότερα του ανατολικού, που ο Έντουαρντ Ζεττ πολύ σωστά κατέκρινε, επειδή υποστηρίζει τη “διαφορά μεταξύ του οικείου (της Ευρώπης, της Δύσης, του εμείς) και του ξένου (της Άγιας Ανατολής, της Ανατολής, του εκείνου) και επειδή υποστηρίζει την έμφατη ανωτερότητα του πρώτου έναντι του δεύτερου. Κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου ο κόσμος είχε πολωθεί σε ένα ιδεολογικό φάσμα. Πολιτισμικό φάσμα, όμως, δεν υπάρχει μόνο ένα. Η πολιτισμική πόλωση της “Ανατολής” και της “Δύσης” είναι, εν μέρει, μια ακόμη συνέπεια μιας παγκόσμιας αλλά σπχιούς πραγματικής, να ταυτίσουμε, δηλαδή, τον ευρωπαϊκό με το δυτικό πολιτισμό. Αντί για Ανατολή και Δύση θα ήταν πιο σωστό να μιλάμε για τη “Δύση και τον υπόλοιπο κόσμο”, διατύπωση που, τουλάχιστον, υπονοεί και την ύπαρξη πολλών άλλων μη δυτικών κόσμων. Ο κόσμος παραμένει πολύπλοκος για να μπορούμε να τον φανταστούμε απλά ως διχοτομημένο οικονομικά μεταξύ Βορρά και Νότου, ή πολιτισμικά μεταξύ Ανατολής και Δύσης.

184 κάρτη, πάνω κάτω Ο τρίτος χάρτης του μεταψυχροπολεμικού κόσμου προέρχεται από αυτό που ονομάζουμε “γεωδοτική” θεώρηση των διεθνών σχέσεων. Σύμφωνα με αυτή τη θεώρηση, τα κράτη είναι οι κύριοι και μόνο σημαντικοί-πρωταγωνιστές στην παγκόσμια σκηνή, οι σχέσεις μεταξύ των κρατών διέπονται από αναρχία και, κατ’επέκταση, για να μπορούσαν να διασφαλισουν την επιβίωση και την ασφάλειά τους, τα κράτη προσπαθούν αδιακρίτως να μεγιστοποιήσουν τη δύναμή τους. Αν ένα κράτος δει κάποιο άλλο να αυξάνει τη δύναμή του και συνεπώς να αποτελεί δυνητικά απειλή, προσπαθεί να προστατεύσει τη δική του ασφάλεια αυξάνοντας τη δύναμή του ή συμμαχώντας με άλλα κράτη. Τα συμφέροντα και οι πράξεις των 184 πάνω κάτω κρατών του μεταψυχροπολεμικού κόσμου μπορούν να προβλεφθούν βάσει αυτών των υποθέσεων.

Αυτή η "γεωλοιστική" εικόνα του κόσμου είναι ιδιαίτερα χρήσιμη ως αφετηγειακό σημείο για την ανάλυση των διεθνών σχέσεων και την εξήγηση της συμπεριφοράς των κρατών. Τα κράτη είναι και θα παραμείνουν οι κυρίαρχες οντότητες στις παγκόσμιες υποθέσεις. Διαθέτουν στρατό, ασχολούνται με τη διαίκαματία, διαπραγματεύονται συνθήκες, διεξάγουν πολέμους, ελέγχουν διεθνείς οργανισμούς, επηρεάζουν και σε μεγάλο βαθμό διαμορφώνουν την παγκοσμική ασφάλεια. Οι κυβερνήσεις δίνουν προτεραιότητα στην εξωτερική ασφάλεια των κρατών τους (παρόλο που, συχνά, πολλές κυβερνήσεις δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στη διασφάλιση της θέσης τους έναντι των εσωτερικών απειλών). Γενικά, το κράτικό υπόδειγμα μας προσφέρει ένα πιο γεωλοιστικό εργαλείο για να εξηγήσουμε την παγκόσμια πολιτική απ' ό,τι τα δύο προηγούμενα υπόδειγματα.

Όμως και αυτό, επίσης, πάσχει από πολύ σοβαρούς περιορισμούς. Πρώτα απ' όλα, υποθέτει ότι όλα τα κράτη αντιλαμβάνονται τα συμφέροντά τους και ενεργούν με τον ίδιο τρόπο. Η απλή υπόθεση του υποδείματος ότι η δύναμη είναι το παν, αποτελεί όγωνα ένα αφετηγειακό σημείο για την κατανόηση της συμπεριφοράς των κρατών, αλλά δεν μας οδηγεί πολύ μακριά. Τα κράτη ορίζουν τα συμφέροντά τους σύμφωνα με τη δύναμη, αλλά, επίσης και, με βάση πολλά άλλα πράγματα. Σίγουρα, τα κράτη προσπαθούν συχνά να εξισορροπήσουν τη δύναμη, αλλά αν ήταν αυτό μόνο που έκαναν, τότε οι δυτικοευρωπαϊκές χώρες θα είχαν συμμαχήσει με τη Σοβιετική Ένωση εναντίον των ΗΠΑ στα τέλη της δεκαετίας 1940. Τα κράτη απαντούν κυρίως σε αυτό που εκλαμβάνουν ως απειλή και τα δυτικοευρωπαϊκά κράτη είχαν μια πολιτική, ιδεολογική και στρατιωτική απειλή από την πλευρά της Σοβιετικής Ένωσης. Αντιλήφθηκαν τα συμφέροντά τους με έναν τρόπο που δεν θα μπορούσε εύκολα να προβλεφθεί βάσει της κλασικής γεωλοιστικής θεωρίας. Ο πρωταρχικός, οι αξίες και οι θεαμοί επηρεάζουν καταλυτικά τον τρόπο με τον οποίο τα κράτη ορίζουν τα συμφέροντά τους. Επίσης, τα συμφέροντα των κρατών διαμορφώνονται όχι μόνο από τις εσωτερικές τους αξίες και θεαμούς, αλλά επίσης και από διεθνείς κανόνες και θεαμούς. Πέτρα, όμως, από το πρωταρχικό τους μέλημα για ασφάλεια, διαφροετικοί είδους κράτη ορίζουν τα συμφέροντά τους με διαφροετικούς τρόπους. Κράτη που έχουν παρόμοιο πολιτισμό και θεαμούς, θα δουν ότι έχουν κοινά συμφέροντα. Δημοκρατικά κράτη έχουν κοινά σημεία με άλλα δημοκρατικά κράτη και συνεπώς δεν πο-

λέμων μετρώ τους. Ο Καναδάς, για παράδειγμα, δεν έχει συμμαχήσει με άλλα κράτη για να αποτρέψει εισβολή από τις ΗΠΑ.

Οι υποθέσεις του κρατικού υποδείματος έχουν αποδειχτεί αληθινές κατά τη διάρκεια της ιστορίας. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, όμως, δεν μπορούν να μας βοηθήσουν να κατανοήσουμε πώς η παγκόσμια πολιτική θα διαφέρει με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου από την παγκόσμια πολιτική κατά τη διάρκεια και πριν από τον Ψυχρό Πόλεμο.

Όμως, είναι σαφές ότι υπάρχουν διαφορές και τα κράτη αντιμετωπίζουν διαφορετικά τα συμφέροντά τους από τη μια ιστορική περίοδο στην άλλη. Στο μεταψυχροπολεμικό κόσμο τα κράτη όλο και πιο πολύ ορίζουν τα συμφέροντά τους με πολιτισμικές συντεταγμένες. Συνεργάζονται και συμμαχούν με κράτη που έχουν παρόμοιο ή κοινό πολιτισμό και όλο και πιο συχνά συνεργάζονται με χώρες από διαφορετικούς πολιτισμούς. Τα κράτη ορίζουν την απειλή με βάση τις προθέσεις των άλλων κρατών και ο τρόπος με τον οποίο αυτές οι προθέσεις γίνονται αντιληπτές, διαμορφώνεται από σκέψεις που γίνονται με βάση την ιδιαιτεργη κοιλότητά. Η κοινή γνώμη και οι πολιτικοί όλο και λιγότερο θεωρούν ότι απειλούνται από ανθρωπότες που πιστεύουν ότι τους καταλαβάνουν και μπορούν να τους εμπιστευτούν επειδή έχουν την ίδια γλώσσα, θρησκεία, τους ίδιους θεαμούς και τον ίδιο πολιτισμό. Είναι πολύ πιο πιθανό να θεωρήσουν ότι απειλούνται από κράτη των οποίων οι κοινωνίες έχουν διαφορετικό πολιτισμό και, συνεπώς, δεν τις καταλαβάνουν και δεν αισθάνονται ότι μπορούν να τις εμπιστευτούν. Τώρα που ο μαρξισμός-λενινισμός της Σοβιετικής Ένωσης δεν αποτελεί πλέον απειλή για τον Ελεύθερο Κόσμο και τώρα που οι ΗΠΑ δεν αποτελούν απειλή για τον κομμουνιστικό κόσμο, οι χώρες και στους δύο κόσμους όλο και πιο πολύ θεωρούν ότι απειλούνται από κοινωνίες που διαφέρουν πολιτισμικά.

Παρόλο που τα κράτη παραμένουν οι πρωταγωνιστές της παγκόσμιας σκηνής, υφίστανται ααώλειες στην κυριαρχία τους, τις λειτουργίες τους και τη δύναμή τους. Οι διεθνείς οργανισμοί τάρα αποκτούν το δικαίωμα να κινούνται και να περιολίζουν μια χώρα μέσα στα ίδια της τα όρια. Σε ορισμένες περιπτώσεις, και κυρίως στην Ευρώπη, οι διεθνείς οργανισμοί έχουν αναλάβει πολύ σημαντικές λειτουργίες, τις οποίες πρώτα επιτελούσαν τα ίδια τα κράτη, και έχουν δημιουργηθεί πανόχυνες διεθνείς γραφειοκρατίες που επιβάλλονται απευθείας στους πολίτες. Παγκοσμίας, υπάργχει μια τάση οι κρατικές κυβερνή-

σεις να χάνουν τη δύναμή τους μέσω της αποκεντρώσης των εξουσιών τους και της μεταφοράς τους σε τοπικές πολιτικές οντότητες. Σε πολλά κράτη, συμπεριλαμβανομένων των κρατών των ανεπτυγμένων χωρών, τα τοπικιστικά κινήματα υπάρχουν και προσπαθούν να επιτύχουν σημαντική αυτονομία, ακόμα και αυτόκλητη. Οι κρατικές κυβερνήσεις έχουν χάσει σε μεγάλο βαθμό την ικανότητά τους να ελέγχουν τη γοή του χαρμάτος εντός και εκτός της χώρας τους και αυξάνονται οι δυσκολίες τους να ελέγξουν τη γοή ιδεών, τεχνολογίας, εργαθών και ανθρώπων. Τα κράτικά σύννομα, εν ολίγοις, έχουν αρχίσει να γίνονται διατετατά. Όλες αυτές οι εξελίξεις έχουν κάνει πολλούς να πιστεύουν ότι έρχεται σταδιακά το τέλος του "οδηγητικού" κράτους, που είχε αποτελέσει τον κανόνα από τη Συνθήκη της Βεστφαλίας το 1648, και κάνει την εμφάνισή της μια διασπορατική, σύνθετη, πολυεπίπεδη διεθνής τάξη, που πλησιάζει περισσότερο τη μεσαιωνική εποχή.

Πραγματικό χάος: Η αποδυνάμωση των κρατών και η εμφάνιση "απομνησμένων κερμάτων" συνεισφέρουν στην τείταση άτακτη, ενός κόσμου σε αναρχία. Αυτό το υπόδειγμα διακηρύττει: την κατάργηση της κυβερνητικής εξουσίας, τη διάλυση των κρατών, την ένταση των φυλετικών, εθνικών και θρησκευτικών συγκρούσεων, την εμφάνιση διεθνών εγκληματικών συμμοριών, τον πολλαπλασιασμό των προσφύγων σε δεκάδες εκατομμύρια, τον πολλαπλασιασμό των πυρηνικών και άλλων όπλων μαζικής καταστροφής, την εξέλιξη της τρομοκρατίας και την επικράτηση των οργάνων και της εθνικής κήλασης. Αυτή η εικόνα ενός χαοτικού κόσμου παρουσιάστηκε πειστικά σε δύο βιβλία που εκδόθηκαν το 1993: *Out of Control*, του Ζιμπίγκνερ Μπρεζίνσκι και *Pandemonium*, του Ντάνιελ Πάρικ Μόινιχαν.

Όπως και το κρατικό υπόδειγμα έτσι και το υπόδειγμα του χάους είναι αρκετά κοντά στην πραγματικότητα. Προσφέρει μια παραστατική και ακριβή εικόνα του τι συμβαίνει στον κόσμο: εν αντιθέσει με το κρατικό υπόδειγμα φωτίζει τις σπουδαίες αλλαγές στην παγκόσμια πολιτική που προέκυψαν με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Ήδη από τις αρχές του 1993, για παράδειγμα, υπολογίστηκε ότι 48 εθνικοί πόλεμοι βρισκόταν σε εξέλιξη σε όλο τον κόσμο, ενώ μόνο στην περιοχή Σοβιετική Ένωση υπήρχαν 164 "εδαφικές και εθνικές διεκδικήσεις και συγκρούσεις σε συνοριακές γραμμές", τριάντα από τις οποίες πήραν και τη μορφή στρατιωτικής σύγκρουσης. Παρόλα αυτά, το υπό-

δειγμα του χάους τάσχει από υπερβολική αμεσότητα στη σχέση του με την πραγματικότητα, πολύ περισσότερο απ' ό,τι το κρατικό υπόδειγμα. Ο κόσμος μπορεί να είναι χαοτικός, αλλά έχει κάποιου είδους τάξη. Η εικόνα μιας παγκόσμιας αναρχίας προσφέρει ελάχιστα στοιχεία για την κατανοηση του κόσμου, για την ταξινόμηση των γεγονότων και την εκτίμηση της σπουδαιότητάς τους, για την πρόβλεψη των τάσεων, για τη διάκριση διαφορετικών τύπων χάους και των πιθανών αιτιών και συνεπειών τους, και για την ανάπτυξη κατευθυντήριων γραμμών για όσους διαμορφώνουν κυβερνητική πολιτική.

ΣΥΓΚΡΙΝΟΝΤΑΣ ΤΟΥΣ ΚΟΣΜΟΥΣ: ΠΡΑΞΙΤΙΚΗ ΑΠΟΔΟΣΗ, ΑΠΛΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΕΨΕΙΣ

Καθένα από αυτά τα υπόδειγματα προσφέρει ένα διαφορετικό συνδυασμό γεωμιστικής απόδοσης και απλοποίησης. Καθένα από αυτά τα υπόδειγματα πάσχει από μειονεκτήματα και περιορισμούς. Θεωρητικά, αυτό μπορεί να εξουδερευθεί αν συνδυάσουμε τα υπόδειγματα και υποθέσουμε ότι ο κόσμος βελττώνεται σε μια ταυτόχρονη διαδικασία αποσύνθεσης και ολοκλήρωσης. Οι δύο αυτές τάσεις ισχύουν στην πραγματικότητα, αλλά χρειάζεται ένα πιο σύνθετο μοντέλο που θα βελττώνεται πιο κοντά στην πραγματικότητα. Παρόλα αυτά, ένας τέτοιος συνδυασμός θυσιάζει την απλοποίηση για χάρη του γεωμιστικού και, αν το τρεβήξει κανείς στα άκρα, οδηγεί στην άρνηση όλων των υποδειγμάτων και θεωριών. Επιπλέον, με το να ασπάζεστε ταυτόχρονα δυο αντίθετες τάσεις, με το μοντέλο αποσύνθεσης-ολοκλήρωσης, αδυνατούμε να διευκρινίσουμε κάτω από ποιες συνθήκες η μια τάση θα υπερισχύσει της άλλης. Η πρόκληση είναι να αναπτύξουμε ένα υπόδειγμα που θα μπορεί να εξηγήσει τα σημαντικά γεγονότα και θα προσφέρει μια καλύτερη κατανοηση των τάσεων απ' ό,τι άλλα υπόδειγματα σε ένα ανώτερο επίπεδο αφηρημένων εννοιών.

Αυτά τα τρέσσερα υπόδειγματα είναι, επίσης, αταίριαστα μεταξύ τους. Ο κόσμος δεν μπορεί, ταυτόχρονα, να αποτελεί ένα σύνολο και να είναι διαχαμένος μεταξύ Ανατολής και Δύσης ή Βορρά και Νότου. Ούτε, επίσης, το εθνικό κράτος μπορεί να αποτελέσει τον οργανωτικό λίκνο των διεθνών σχέσεων, αφού καταργεί και αποδυναμώνει αυξανόμενες κοινωνικές αντισφαίξεις. Ο κόσμος, ή ένας είναι ή δύο, ή αποτελείται από 184 χώρες ή πιθανώς, συντίθεται από έναν απεριόρι-

στο αρχικό φιλόν, εθνικών ομάδων και εθνοτήτων.

Το να αντιλαμβάνομαστε τον κόσμο σαν έναν κόσμο εφτά ή οκτώ πολιτισμών, μας επιτρέπει να αποφύγουμε πολλές από αυτές τις δυσκολίες. Δεν θυσιάζουμε την πραγματικότητα, όπως συμβαίνει με τα υποδείγματα του ενός και των δύο κόσμων, αλλά ούτε και την αμιγώς στενότητα για χάρη της πραγματικότητας, όπως συμβαίνει με το κλασικό υπόδειγμα και το υπόδειγμα του χάους. Η σύλληψη αυτή μας προσφέρει ένα ευκόλα αντιληπτό σχέδιο για την κατανόηση του κόσμου, που μας βοηθά να διακρίνουμε το σημαντικό από το ασήμαντο σε ένα σύνολο αυξανόμενων συγκρούσεων, μας επιτρέπει να προλέγουμε τις μελλοντικές εξελίξεις και αποτρέπει καθοδηγητικό βοήθημα για τους πολιτικούς. Επίσης, διαθέτει και στοιχεία από άλλα υποδείγματα. Είναι πιο συμβατό με αυτά απ' ό,τι είναι τα υπόλοιπα υποδείγματα μεταξύ τους. Μία πολιτισμική προσέγγιση πιστεύει ότι:

1. Οι δυνάμεις της ολοκλήρωσης στον κόσμο είναι πραγματικές και είναι ακριβώς αυτές που παράγουν αντιφατικές δυνάμεις πολιτισμικής επιβράδυνσης και πολιτισμικής συνεύρωσης.

2. Ο κόσμος, κατά μία έννοια, είναι διμελής, αλλά η κεντρική διάκριση είναι μεταξύ της Δύσης, που αποτελεί τον κυρίαρχο πολιτισμό, και όλων των υπόλοιπων, που όμως έχουν ελάχιστο κοινά στοιχεία μεταξύ τους. Εν ολίγοις, είναι χωρισμένος στη Δύση, από τη μια, και σε πολλούς μη δυτικούς πολιτισμούς, από την άλλη.

3. Τα εθνικά κράτη είναι και θα παραμείνουν οι σημαντικότεροι πρωταγωνιστές στις παγκόσμιες υποθέσεις, αλλά τα συμπεριφέροντά τους, οι σχέσεις τους και οι συγκρούσεις τους όλο και πιο πολύ διαμορφώνονται από πολιτιστικούς και πολιτισμικούς παράγοντες.

4. Ο κόσμος βρίσκεται πράγματι σε κατάσταση αναρχίας, βίβει φιλετικών και εθνικών συγκρούσεων, αλλά οι συγκρούσεις που αποτελούν μεγαλύτερο κίνδυνο για τη σταθερότητα, είναι εκείνες που διεξάγονται μεταξύ κρατών ή ομάδων από διαφορετικούς πολιτισμούς.

Το πολιτισμικό υπόδειγμα, συνεπώς, παρουσιάζει ένα σχετικά, αλλά όχι υπερβολικά, εύχρηστο χάρη-οδηγό για την κατανόηση των γεγονότων στο τέλος του 20ού αιώνα. Κανένα υπόδειγμα, όμως, δεν λογίζει για πάντα. Το ψυχροπολεμικό μοντέλο της παγκόσμιας πολιτικής ήταν χρήσιμο και λογικό για σαράντα χρόνια, αλλά ξεπεράστηκε στα τέλη της δεκαετίας 1980. Κάποια στιγμή στο μέλλον, το πολιτισμικό υπόδειγμα, θα έχει παρόμοια τύχη. Για τη σύγχρονη περίοδο, όμως,

αποτελεί χρήσιμο οδηγό που μας βοηθάει να διακρίνουμε το σημαντικό από το ασήμαντο. Από τις 48 εθνικές συγκρούσεις που σημειώθηκαν παγκοσμίως το 1993, σχεδόν οι μισές ήταν μεταξύ ομάδων που ανήκαν σε διαφορετικούς πολιτισμούς. Μια πολιτισμική άποψη θα οδηγούσε το Γενικό Γραμματέα του Ο.Η.Ε. και τον υπουγό Εξωτερικών των ΗΠΑ να συγκεντρώσουν τις ειρηνευτικές τους προσπάθειες σε αυτές τις συγκρούσεις που δηλητικά αποτελούν μεγαλύτερο κίνδυνο κλιμάκωσης σε ευγύτερους πόλεμους. Τα υποδείγματα, επίσης, κλονούν προβλέψεις. Η σημαντικότερη δικαιασία της εγκυρότητας ενός υποδείματος καθώς και της χρησιμότητάς του είναι να εξετάσουμε κατά πόσον οι προβλέψεις του είναι ακριβέστερες από τις προβλέψεις άλλων υποδειμάτων. Ένα κλασικό υπόδειγμα οδήγησε τον Τζον Μιχογάμιεφ να προβλέψει ότι "η κατάσταση μεταξύ Ουκρανίας και Ρωσίας είναι ώριμη για το ξέσπασμα ενός ανταγωνισμού ασφαλείας μεταξύ τους. Μεγάλες δυνάμεις που έχουν κοινά, εκτεινόμενα και αμοιβαία στήματα, όπως συμβαίνει με τη Ρωσία και την Ουκρανία, μπορεί εύκολα να βρεθούν σε κατάσταση ανταγωνισμού, ο οποίος σπηδίζεται στο φόβο. Η Ρωσία και η Ουκρανία μπορεί να ξεπεράσουν αυτή τη δυναμική και να μάθουν να ζουν μαζί αμοιβαία, αλλά θα είναι ασυνήθιστο αν συμβεί αυτό". Μια πολιτισμική προσέγγιση, από την άλλη μεριά, δίνει έμφαση στους στενούς πολιτιστικούς, προσωπικούς και ιστορικούς δεσμούς μεταξύ Ρωσίας και Ουκρανίας, καθώς και στην ανάμειξη των Ρώσων και των Ουκρανών και στις δυο χώρες, και εστιάζει, αντιθέτως, την προσοχή στην "πολιτισμική συνοριακή γραμμή" που χωρίζει την ορθόδοξη ανατολική Ουκρανία από την ορθόδοξη δυτική Ουκρανία: πρόκειται για ένα κεντρικό ιστορικό γεγονός υπεριστάμενο από πλάι, που βρίσκεται κοντά στη "γεωλογική" θεώρηση των κρατών ως ενιαίων και αυτοπροσδιοριζόμενων οντοτήτων, που ο Μιχογάμιεφ αγνοεί τελείως. Παρόλο που η κλασική προσέγγιση φωτίζει την πιθανότητα ενός ρωσο-ουκρανικού πολέμου, η πολιτισμική προσέγγιση μειώνει αυτή την πιθανότητα και, αντιθέτως, φωτίζει την πιθανότητα η Ουκρανία να χωριστεί στη μέση, ένας χωρισμός που οι πολιτισμικοί παράγοντες μας ωθούν να προβλέψουμε ότι θα είναι περισσότερο βίαιος απ' ό,τι ο χωρισμός της Τσεχοσλοβακίας, αλλά λιγότερο αιματηρός απ' ό,τι της πτώσης Γιουγκοσλαβίας. Αντές οι διαφορετικές προβλέψεις οδηγούν σε διαφορετικές πολιτικές προτεραιότητες. Η προβλεψη του Μιχογάμιεφ ότι μπορεί να γίνει πόλεμος Ρωσίας-Ου-

κρυναίς (και να καταλήξει σε κατάκτηση της Ουκρανίας) τον οδηγεί να υποστηρίξει την προοπτική της Ουκρανίας να αποκτήσει πυρηνικά όπλα. Μια πολιτισμική προσέγγιση θα ενθάρρυνε τη συνεργασία μεταξύ Ρωσίας και Ουκρανίας, ενώ θα παρότρυνε την Ουκρανία να αφήσει τα πυρηνικά όπλα και να πασχίσει σημαντική οικονομική βοήθεια στους πολίτες της, καθώς και άλλα μέτρα για να μπορέσει να διατηρηθεί η οικονομική ενότητα και ανεξαρτησία. Θα έπαιχνε, όμως, σοβαρά υπόψη της ένα σχέδιο για πιθανή διάλυση της Ουκρανίας.

Πολλές σημαντικές εξελίξεις με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου ήταν συμβατές με το πολιτισμικό υπόδειγμα και θα μπορούσαν κάλλιστα να είχαν προβλεφθεί με βάση αυτό: η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης και της Γιουγκοσλαβίας, οι πόλεμοι που διεξάγονται στις περιοχές τους, η ενίσχυση του θρησκευτικού φροντιστηριαλισμού σε όλον τον κόσμο, οι μάχες στη Ρωσία, την Τουρκία και το Μεξικό, η ένταση των εμπορικών συγκρούσεων μεταξύ ΗΠΑ και Ιαπωνίας, η αντίσταση των ισλαμικών κρατών στη δυτική πίεση σε βάρος του Ιράκ και της Λιβύης, οι προστάθσεις των ισλαμικών και των κομμουνιστικών κρατών να αποκτήσουν πυρηνικά όπλα και να μπορούν να τα παρέχουν σε άλλους, ο συνεχιζόμενος ρόλος της Κίνας ως μιας εκτός ανταγωνισμού μεγάλης δύναμης, η παγίωση νέων δημοκρατικών καθεστώτων σε μερικές χώρες, όχι όμως και σε κάποιες άλλες και, τέλος, ο αυξανόμενος στατιστικός ανταγωνισμός στην Άπω Ανατολή.

Η ορθότητα του πολιτισμικού υποδείγματος για τον αναδυόμενο κόσμο αποδεικνύεται από τα γεγονότα που συνέβησαν τους πρώτους έξι μήνες του 1993, όπως:

1. Η συνέχιση και ένταση του πολέμου μεταξύ Κροατών, μουσουλμάνων και Σέρβων στην περιοχή Γιουγκοσλαβία.
2. Η αποτυχία της Δόσης να προσφέρει ουσιαστική υποστήριξη στους Βόσνιους μουσουλμάνους και να καταγγείλει τις κροατικές φρικαλεότητες με τον ίδιο τρόπο που είχαν καταγγείλει οι σερβικές φιλότητες.
3. Η αποδομία της Ρωσίας να συμμετέχει στην άσκηση πίεσης μαζί με άλλα μέλη του Συμβουλίου Ασφαλείας του Ο.Η.Ε., ώστε να υποχρεώσουν τους Σέρβους να συνάψουν ειρήνη με την κροατική κυβέρνηση μέσα στην Κροατία και να δεχθούν την προσφορά του Ιγάν και των άλλων μουσουλμανικών κρατών να στελιούν δύναμη 18.000 ανδρών για να προστατευτούν οι Βόσνιοι μουσουλμάνοι.
4. Η ένταση της σύγκρουσης μεταξύ Αρμένιων και Αζέγων, οι τουρκι-

κές και ιστανικές αξιώσεις να παραδώσουν οι Αρμένιοι τις κατακτήσεις τους, η ανάπτυξη των τουρκικών και ιστανικών στρατευμάτων στα σύνορα του Αζερμπαϊτζάν και η προειδοποίηση της Ρωσίας ότι αυτή η ιστανική πρόξη συμβάλλει στην "αλιμάκωση της σύγκρουσης" και "την εξωθεί σε επικίνδυνη διεθνοποίηση".

5. Ο συνεχιζόμενος πόλεμος στην Κεντρική Ασία μεταξύ ρωσικών στρατευμάτων και μουσουλμανικών ανταρτών.

6. Η αντιπαράθεση που αναπτύχθηκε στη Βιέννη, στην Επιτροπή της Συνδιάσκεψης Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, μεταξύ της Δόσης, με επικεφαλής τον υπουργό Εξωτερικών των ΗΠΑ, και μιας συμμαχίας ισλαμικών και κομμουνιστικών κρατών που "αγωνούνταν τη δυτική παγκοσμιοποίηση".

7. Η ταυτόχρονη εστίαση των στρατιωτικών αναδρών της Ρωσίας και του ΝΑΤΟ στην αρελιά από το Νότο.

8. Το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας, που έδωσε τους Ολυμπιακούς του 2000 στο Σίδνεϊ και όχι στο Πεκίνο, πράγμα το οποίο οφειλόταν αποκλειστικά σε πολιτικούς λόγους.

9. Η πάληση τμημάτων πυραύλου από την Κίνα στο Πακιστάν, η εμβολή κυβάσεων των ΗΠΑ στην Κίνα και η αντιπαράθεση μεταξύ Κίνας και ΗΠΑ για την υποτιθέμενη μεταφορά πυρηνικής τεχνολογίας από την Κίνα στο Ιράν.

10. Η άσση του μορατόριουμ και η επανάληψη των πυρηνικών δοκιμών από την Κίνα, παρά τις έντονες διαμαρτυρίες των ΗΠΑ, και η άσση της Βόρειας Κορέας να συμμετάσχει σε συνομιλίες για το δικό της πρόγραμμα πυρηνικών εξοπλισμών.

11. Η αποκάλυψη ότι το υπουργείο Εξωτερικών των ΗΠΑ ακολουθούσε μια "διαλή πολιτική ανάσσης" απέναντι στο Ιράν και το Ιράκ.

12. Η ανακοίνωση από τον υπουργό Άμυνας των ΗΠΑ μιας νέας στρατηγικής, που προετοιμάζεται για δυο "μεγάλες τοπικές συγκρούσεις", μια εναντίον της Βόρειας Κορέας και μια εναντίον του Ιράν ή του Ιράκ.

13. Το κάλεσμα του προέδρου του Ιράν για στήριξη συμμεχών με την Κίνα και την Ινδία, ώστε "να μπορούμε να έχουμε τον τελευταίο λόγο στα διεθνή γεγονότα".

14. Η νέα γεωμικτική νομοθεσία που περιορίζει δραματικά την είσοδο προσφύγων στη χώρα.

15. Η συμφωνία του Ρώσου προέδρου Μπορίς Γιέλτσιν και του Ουκρα-

νού προέδρου Λεονίντ Κραβτσούκ για το στόλο της Μαύρης Θάλασσας καθώς και για άλλα θέματα.

16. Ο βομβαρδισμός της Βαγδάτης από τις ΗΠΑ, η σχεδόν ομόφωνη υποστήριξη των δυτικών κυβερνήσεων και η καταδίκη της από όλες σχεδόν τις μουσουλμανικές κυβερνήσεις ως έκφραση ενός ακρόμα δελγματος των δυτών μέτρων και σταθμών που εφαρμόζει η Δύση.

17. Η καταχώριση του Σουδάν στον κατάλογο των τρομοκρατικών κρατών από τις ΗΠΑ και η κατηγορία σε βάρος του Αιγύπτου στήλη Ομάδα Αιγύπτια Ραχμάν και των σταδών του ότι συνωμότησαν για να πραγματοποιήσουν τρομοκρατικές επιθέσεις εναντίον των ΗΠΑ.

18. Η προοπτική εισόδου της Πολωνίας, της Ουγγαρίας, της Σλοβακίας και της Τσεχίας στο ΝΑΤΟ.

19. Οι προεδρικές εκλογές της Ρωσίας το 1993, που έδειξαν ότι η Ρωσία είναι πρόγματο μια "δυναμική" χώρα με τον πληθυσμό της και τη διανόση της να αμφιβάλλουν για το αν πρέπει να ακολουθήσουν τη Δύση ή να την προκαλέσουν.

Ένας παρόμοιος κατάλογος γεγονότων που αποδεικνύει την ορθότητα του πολιτικτικού υποδείγματος μπορεί να συνταχθεί για ένα οποιοδήποτε εξάμηνο στις αρχές της δεκαετίας 1990.

Τα πρώτα χρόνια του Ψυχρού Πολέμου, ο Καναδός πολιτικός Λέστερ Πήρσον επέσυρε την προσοχή στην αναζωογόνηση και τη ζωντικότητα των μη δυτικών κοινωνιών. "Θα ήταν παράλογο", προειδοποίησε, "να φανταστούμε ότι αυτές οι νέες πολιτικές κοινωνίες που γεννιούνται στην Ανατολή, θα είναι αντίγραφα των κοινωνιών που εμείς έχουμε συνηθίσει στη Δύση. Η αναβίωση αυτών των αρχαίων πολιτισμών θα πάγει νέες μορφές". Επισημαίνοντας ότι οι διεθνείς σχέσεις "για πολλούς αιώνες" δεν ήταν τίποτα άλλο παρά οι σχέσεις μεταξύ των κρατών της Ευρώπης, ισχυρίστηκε ότι "τα σοβαρότερα προβλήματα δεν βρισκονται πια μεταξύ εθνών στο εσωτερικό ενός συγκεκριμένου πολιτισμού, αλλά μεταξύ των ίδιων των πολιτισμών". Η παρατεταμένη διπολικότητα του Ψυχρού Πολέμου καθυστέρησε τις εξελίξεις που ο Πήρσον προέβλεψε. Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου απελευθέρωσε τις πολιτιστικές και πολιτισμικές δυνάμεις που ο ίδιος είχε προσδιορίσει στη δεκαετία 1950. Πολλοί μέλη της και παρατηρητές είχαν αναγνωρίσει τον καινούριο κόσμο αυτών των παραγόντων στην παγκόσμια πολιτική. Ο Φερνάν Μιρταντέλ είχε πάλι σφάρα προειδοποιήσει ότι "για οποιονδήποτε ενδιαφέρεται για το σύγχρονο κόσμο, και πάλι

περισσότερο για όποιον θέλει να συμμετέχει σε αυτόν, αξίζει τον κόπο να διαμορφώσουμε ένα χάρτη του κόσμου με τους πολιτισμούς που υπάρχουν σήμερα. όπου θα μπορούμε να ορίσουμε τα εθνικά, τα κέντρα, τις προεργείες, τις επαρχίες τους και τις ειδικές 'μορφές' που υπάρχουν και σπνδόνται με αυτούς. Αν δεν το κάνουμε, θα έχουμε διαρδέξει ένα καταστροφικό σφάλμα προοπτικής!"

ISBN 978 960 8097 85 8

© Immanuel Wallerstein

για την ελληνική έκδοση

© 2011 Εκδόσεις Θύραθεν

Βασ. Ηρακλείου 40, Θεσσαλονίκη 54623

Τηλ. & fax 2310 244609 - 241917

www.thyrathen.gr

email: thyrathen@gmail.com

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του ελληνικού νόμου (Ν. 2121/1993) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη, η κατά οποιοδήποτε μέσο αντιγραφή και εν γένει αναπαραγωγή ή αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση μέρους ή συνόλου του έργου.

Immanuel Wallerstein

ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΠΟΛΙΤΙΣΜΩΝ;

Η ΜΕΓΑΛΗ ΕΙΚΟΝΑ ΚΑΙ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΟ
ΣΥΣΤΗΜΑ

Πρόλογος
Σπύρος Μαρκέτος

Μετάφραση
Σπύρος Μαρκέτος - Ελίνα Φωτεινού

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΥΡΑΘΕΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

πως ο Βάλερσαϊν είδε πιο καθαρά τη διαλεκτική του παγκόσμιου συστήματος. Μένει τώρα να διαπιστώσουμε και πόσο εύστοχη ήταν η πρόβλεψή του για την κατάρρευση, τις ερχόμενες δεκαετίες, του ίδιου του καπιταλισμού.

ΣΠΥΡΟΣ ΜΑΡΚΕΤΟΣ

1

Σύγκρουση των πολιτισμών; Ποιοί είμαστε εμείς, λοιπόν; Ποιοί οι άλλοι;

Το ν' αναγνωρίσουμε τη δύναμη της «ρατσολογίας», και μ' αυτό εννοώ στενογραφικά όλους τους αναγωγιστικούς τρόπους σκέψης, βιολογικού και συνάμα πολιτισμικού χαρακτήρα, είναι ουσιώδες αν θέλουμε να αντιμετωπίσουμε τη δύναμη της «ράτσας», που εξακολουθεί να ενορχηστρώνει τις κοινωνικές, οικονομικές, πολιτισμικές και ιστορικές μας εμπειρίες.

Paul Gilroy¹

Ός πριν λίγο καιρό υπήρχε ένας Ψυχρός Πόλεμος. Όλοι μιλούσαν γι' αυτόν σαν να ήταν μια ιδεολογική μάχη. Για κάποιους ήταν μάχη ανάμεσα στον ελεύθερο κόσμο και την κακόβουλη αυτοκρατορία του κομμουνισμού, για άλλους μάχη ανάμεσα στην εκμεταλλεύτρια τάξη των καπιταλιστών και τους εργάτες όλου του κόσμου. Όλοι πάντως έδειχναν να πιστεύουν πως ήταν μια μάχη ζωής και θανάτου, που δινόταν για θεμελιώδεις πολιτικές αξίες.

Μια μέρα ο Ψυχρός Πόλεμος τελείωσε. Μάλλον απότομα, και μάλιστα εντελώς απρόσμενα. Τα ευρωπαϊκά καθεστήματα που ισχυρίζονταν πως ήταν μαρξιστικά-λενινιστικά έπαψαν, σχεδόν όλα, να υπάρχουν. Οι ασιατικές χώρες που είχαν κομμουνιστικά κόμματα στην εξουσία, καθώς και η Κούβα, δεν άλλαξαν ιδεολογικό μανδύα, είναι αλήθεια, αλλά γενικά ο κόσμος έμοιαζε τώρα να δέχε-

1. Paul Gilroy, *Against Race: Imagining Political Culture Beyond the Color Line*, Harvard University Press 2000, σ. 72.

ται πως δεν υπήρχε πια αυτός ο «ψυχρός πόλεμος», και οι περισσότεροι ένωσαν κάποια ανακούφιση.

Τούτη η νέα κατάσταση πανηγυρίστηκε από κάποιους ως “το τέλος της ιστορίας”, μολοντί ο περισσότερος κόσμος μάλλον δεν έπαψε να νομίζει πως η ιστορία συνέχιζε το δρόμο της. Μια νέα λέξη, η παγκοσμιοποίηση, έγινε τώρα κοινό νόμισμα. Περιέγραφε αυτόν το θαυμαστό νέο κόσμο που είχε κιάλας ανατείλει, μέσα στον οποίο δεν υπήρχε άλλη λύση – με τα αξέχαστα λόγια της κυρίας Θάτσερ, *There Is No Alternative*, ΤΙΝΑ. Ακριβώς την ίδια ιστορική στιγμή, στον ακαδημαϊκό χώρο ωριμάζε μια ισχυρή νέα έμφαση, που είχε ξεκινήσει τη δεκαετία του 1970, αλλά έμοιαζε να φτάνει στην ακμή της τη δεκαετία του 1990. Το όνομα που της δόθηκε ήταν «πολιτισμικές σπουδές», και ακριβώς υπό την αιγίδα των πολιτισμικών σπουδών μιλώ σήμερα.

Η κουλτούρα ήταν κάποτε μια αγαθή λέξη. Η υψηλή κουλτούρα ήταν κάτι για το οποίο καυχόσασταν. Κανείς δεν ήθελε να χαρακτηριστεί ακαλλιέργητος – άνθρωπος χωρίς κουλτούρα. Κουλτούρα σήμαινε συγκρατημένους τρόπους, καλλιέργεια, καλό γούστο. Αλλά το νέο πεδίο των πολιτισμικών σπουδών έδειχνε μια διάθεση κάπως πιο κεφάτη. Ακαδημαϊκά αυτοδημιούργητο, βροντοφώναζε ότι ερχόταν να γιατρέψει κάτι που ως τότε, μέσα στις δομές της γνώσης, είχε παραμεληθεί βαθιά. Οι πολιτισμικές σπουδές συνήθως συνδέονταν, ή και συμμαχούσαν, με την προώθηση κάποιου πράγματος που λεγόταν πολυπολιτισμικότητα. Και η πολυπολιτισμικότητα ήταν πολιτικό αίτημα ομάδων που αισθάνονταν υποτελείς, παραγνωρισμένες, καταπιεσμένες. Στο μεταξύ σ’ ένα άλλο πεδίο, και κατευθείαν μέσα από τους κόλπους του παγκόσμιου κατεστημένου, έρχονταν φωνές που χρησιμοποιούσαν την έννοια της κουλτούρας* με ολότελα διαφορετικό τρόπο. Μας έλεγαν ότι

* [Σ.τ.ε.:] Θα πρέπει να επισημανθεί η διάκριση μεταξύ των αγγλικών όρων

ο 21ος αιώνας θα ήταν ο αιώνας της “σύγκρουσης των πολιτισμών”: προσδεθείτε πολιτικά (και, εξυπακούεται, στρατιωτικά) για να είστε προετοιμασμένοι για την πρόσκρουση. Αυτό που οι οπαδοί της πολυπολιτισμικότητας έβλεπαν σαν προοπτική απελευθέρωσης, οι οπαδοί της σύγκρουσης των πολιτισμών το έβλεπαν σαν τη χειρότερη απειλή.

Τι γίνεται εδώ λοιπόν; Και πρώτα-πρώτα, με ποιά ιδιότητα ήρθα να σας μιλήσω εγώ γι’ αυτό το ζήτημα εδώ και σήμερα; Άραγε σας μιλώ ως ένας Αμερικανός επισκέπτης στην Κίνα – ένας πολίτης του κράτους που είναι σήμερα το ισχυρότερο στο κοσμοσύστημα, και ο οποίος απευθύνεται σ’ ένα κοινό που ανήκει στον αρχαιότερο πολιτισμό της οικουμένης; Ή μήπως είμαι κάτι άλλο, ένας Ευρωπαίος που απευθύνεται στον μη ευρωπαϊκό κόσμο, ένας λευκός ανάμεσα σε μη λευκούς; Ή μήπως ένας άνθρωπος του νεωτερικού κόσμου, που μιλά σ’ ένα πανεπιστήμιο που το ίδιο του το όνομα φωνάζει πόσο νεωτερικό είναι – ένα πανεπιστήμιο θετικών επιστημών και τεχνολογίας; Ή μήπως είμαι απλώς ένας λόγιος που βρίσκεται ανάμεσα σε συναδέλφους του, κάποιους άλλους λόγιους που τυχαίνει να δουλεύουν ή να σπουδάζουν στο Χονγκ Κονγκ; Ή μήπως ένας κοινωνικός επιστήμονας που προσπαθεί ν’ αδράξει μια έννοια εστιασμένη κατεξοχήν στο χώρο των ανθρωπιστικών σπουδών – την έννοια της κουλτούρας;

Για να μιλήσω τίμια, δεν είμαι σίγουρος ποιός απ’ αυτούς τους ρόλους με περιγράφει καλύτερα. Ούτε είμαι σίγουρος ποιόν απ’ αυτούς θα προτιμούσα. Ελέγχουμε τη βιογραφία μας πολύ λιγότε-

civilization και *culture*. Ο πρώτος σημαίνει τον εξελεγμένο, ανώτερο πολιτισμό, ενώ ο δεύτερος («κουλτούρα») δεν έχει αξιολογικό χαρακτήρα, και δηλώνει έναν –οποιοδήποτε– τρόπο ζωής μιας κοινωνίας ή ενός έθνους ή μιας τάξης κλπ. Στα ελληνικά, η λέξη «πολιτισμός» καλύπτει και τις δύο έννοιες, κάτι που συχνά συσκοτίζει τη διαφορά.

ρο απ' όσο μας αρέσει να νομίζουμε, και μπορεί να μας είναι εξαιρετικά δύσκολη η «αντικειμενικότητα» στις αναλύσεις μας, αν αυτό σημαίνει πως πρέπει ν' αφήνουμε τη βιογραφία μας έξω απ' τη δουλειά μας. Ούτε και είναι τόσο εύκολο να ταξινομηθεί οποιοσδήποτε από εμάς. Οι βιογραφίες είναι περίπλοκα μείγματα, και δεν είναι πάντοτε εύκολο να διακρίνουμε, είτε ο καθένας μας είτε οι άλλοι για λογαριασμό μας, το ειδικό βάρος των διάφορων τόπων στους οποίους βρισκόμαστε. Και μάλιστα, όλα αυτά δεν μένουν σταθερά στο πέρασμα του χρόνου. Αυτό που είμαι σήμερα δεν ταυτίζεται κατ' ανάγκη μ' εκείνο που ήμουν χτες.

Νομίζω πάντως πως ήρθα να σας μιλήσω ως ένας κοινωνικός επιστήμονας που προσπαθεί να καταλάβει τον κόσμο μας, που ενδιαφέρεται βαθιά για την πορεία αυτού του κόσμου, και πιστεύει πως έχει ηθικό καθήκον να δράσει μέσα σ' αυτό τον κόσμο και να τον επηρεάσει. Νομίζω πως έρχομαι ως ένας άνθρωπος που βγαίνει μέσα από τον νεωτερικό κόσμο, αλλά ωστόσο διατηρεί σοβαρές επιφυλάξεις ως προς το τι υπήρξε αυτός ο κόσμος, και δεν είναι πλέον καθόλου σίγουρος για το αν αυτός ο κόσμος σήμανε καμιά πρόοδο σε σχέση με τα προηγούμενα κοσμοσυστήματα. Πιθανόν, δεν μπορώ να μην είμαι Αμερικανός και Ευρωπαίος, και δεν βλέπω και κανένα λόγο να προσπαθήσω να το αποφύγω. Τέλος, στην ηλικία που έφτασα, είμαι φορτωμένος με όλα τα αμαρτήματα και τις αρετές της ζωής του λόγιου.

Θα σας μιλήσω λοιπόν για το χρόνο, για την οικουμενικότητα και την ιδιαιτεροκρατία, κι έπειτα θα χρησιμοποιήσω αυτή τη συζήτηση για να μιλήσω για το ποιοί είμαστε οι "εμείς" και ποιοί είναι οι "άλλοι" στη σκέψη και την πολιτική μας. Αλλά ας κάνω αμέσως μια διόρθωση: θα σας μιλήσω για το χρόνο, τον οικουμενισμό και την ιδιαιτεροκρατία μόνο στον πληθυντικό αριθμό, γιατί δεν πιστεύω πως τούτες οι λέξεις έχουν κανένα νόημα στον ενικό. Υπάρχουν δηλαδή πολλαπλές χρονικότητες, πολλαπλοί οικουμενισμοί και

πολλαπλές ιδιαιτεροκρατίες. Και σε μεγάλο βαθμό η σύγχυσή μας όταν μιλάμε για την κουλτούρα προέρχεται από το ότι στις αναλύσεις μας σβήνουμε όλην αυτή την πολλαπλότητα.

Ας ξεκινήσουμε από τις χρονικότητες. Άρχισα να σας μιλώ κάνοντας μια αναφορά στον Ψυχρό Πόλεμο. Ο Ψυχρός Πόλεμος συνήθως χρονολογείται από το 1945 ως το 1989. Βέβαια, ο Αντρέ Φονταίν επέμεινε πριν από πολύ καιρό, το 1983, ότι ο Ψυχρός Πόλεμος είχε ξεκινήσει από το 1917. Και αν είχε όντως ξεκινήσει το 1917, τότε η ανάλυσή μας αλλάζει σημαντικά. Όπως και να 'χει, ο πόλεμος υποτίθεται πως έληξε. Ωστόσο, όταν ακούμε μερικές φωνές στις ΗΠΑ, και κάποιες άλλες στην Κίνα ή τη Ρωσία, δεν μοιάζει ακόμη να έληξε για όλους. Τέτοιες φωνές δείχνουν να αντιλαμβάνονται την τρέχουσα παγκόσμια πραγματικότητα με βάση την ιδεολογική ρητορική του Ψυχρού Πολέμου. Ίσως να μην πρέπει να τις παίρνουμε και πολύ στα σοβαρά. Οι οπαδοί της *Realpolitik* ανέκαθεν υποστήριζαν πως η ιδεολογία δεν είναι παρά ρητορεία, που άλλο δεν θέλει από το να κρύβει τη *raison d' état* των διαφόρων κρατών, και πως τα στρώματα που κυβερνούσαν ποτέ δεν έδιναν ιδιαίτερη προσοχή στις ιδεολογίες που επαγγέλλονταν επίσημα. Ο Ντε Γκωλ έμοιαζε να μην έχει αμφιβολίες, πως η Σοβιετική Ένωση ήταν πρώτα και κύρια η Ρωσική Αυτοκρατορία, και οι ΗΠΑ η Αμερικανική Αυτοκρατορία, και πάνω σ' αυτήν τη βάση έκανε τους υπολογισμούς και τις αναλύσεις του. Είχε λάθος άραγε; Όταν ο Νίξον πήγε στην Κίνα να συναντήσει τον Μάο Τσετούνγκ, άραγε ο καθένας τους υπέτασσε την ιδεολογία του στην *raison d' état*, ή μήπως απλούστατα προωθούσε κάποιους πιο μακροπρόθεσμους ιδεολογικούς στόχους; Σίγουρα, οι ιστορικοί θα συνεχίσουν να συζητούν αυτό το ζήτημα για αιώνες.

Σήμερα, ΗΠΑ και Κίνα μοιάζουν να συμμερίζονται και να ενθαρρύνουν από κοινού την προσήλωση στην παραγωγή για την παγκόσμια αγορά. Ορίζουν ωστόσο διαφορετικά τις ρίζες τούτης της

προσήλωσης. Οι Αμερικανοί πολιτικοί και σχολιαστές ορκίζονται πως οι ΗΠΑ είναι μια χώρα αφοσιωμένη στον καπιταλισμό της ελεύθερης επιχείρησης, ενώ οι Κινέζοι πολιτικοί και σχολιαστές επιμένουν πως η Κίνα είναι αφοσιωμένη στον σοσιαλισμό, που σήμερα πλέον ορίζεται μερικές φορές και ως σοσιαλισμός της αγοράς. Εμείς, που είμαστε κοινωνικοί επιστήμονες, θα έπρεπε να παίρνουμε τοις μετρητοίς τέτοιες αυτοπεριγραφές; Και αν όχι, τότε πώς θα έπρεπε να περιγράψουμε τις δομές αυτών των χωρών;

Βεβαίως, ένας παράγοντας που παίζει ρόλο στις αυτοπεριγραφές αυτών των χωρών είναι η χρονοσοφία² που συμμερίζεται η κάθε μια, ή τουλάχιστον δέχονται οι ηγέτες και οι περισσότεροι πολίτες της. Και οι δυο χώρες εκδηλώνουν μακροπρόθεσμη αισιοδοξία, στηρίζοντάς την στην υπόθεση της γραμμικής προόδου. Και οι δυο μοιάζουν βέβαιες πως έχουν πάρει το δρόμο προς μια πιο τελειοποιημένη κοινωνία. Αυτές οι αυτοπεριγραφές όμως είναι συνάμα, κατά μια έννοια, όχι μόνον αναλύσεις του σήμερα, αλλά και δηλώσεις του τελεολογικού σκοπού προς τον οποίο οδεύουν οι κοινωνίες τους. Υπάρχουν όμως και άλλες χρονοσοφίες, που θα μας έδιναν διαφορετικές χρονικότητες. Και ακόμη και μέσα στο πλαίσιο της ίδιας χρονοσοφίας υπάρχουν διαφορετικές περιοδολογήσεις, οι οποίες και πάλι θα μας έδιναν διαφορετικές χρονικότητες.

Το πιο σημαντικό είναι να θυμόμαστε πως ζούμε μέσα σε πολλές από αυτές τις κοινωνικές χρονικότητες ταυτοχρόνως. Μπορούμε, για παράδειγμα, ν' αναλύσουμε τον κόσμο ως ιστορικό σύ-

2. Για την έννοια της χρονοσοφίας βλ. Krzysztof Pomian, "The Secular Evolution of the Concept of Cycles", *Review* 2.4 [1979], σ. 563-646. Ο Πομιάν χρησιμοποιεί τον όρο σε αντιδιαστολή με κείνους της χρονομετρίας και της χρονολογίας, λέγοντας πως η χρονοσοφία μάς «μιλά για το χρόνο. Κάνει τον χρόνο αντικείμενο ενός ορισμένου λόγου, ή μάλλον ενός λόγου εν γένει» (σ. 568-569).

στημα, σύμφωνα με τους όρους του νεωτερικού κοσμοσυστήματος. Αν το κάνουμε, τότε χρονικό μας όριο γίνεται από τη μια μεριά το σήμερα και από την άλλη ο μακρύς δέκατος έκτος αιώνας. Και ένας από τους πολλούς τρόπους με τους οποίους μπορεί να περιγραφεί τούτο το σύστημα είναι μέσα από την περιοδική μετατόπιση του επικέντρου του, καθώς βλέπουμε ότι έχει μια σειρά από ηγεμονικές δυνάμεις, που η ηγεμονία τους όμως είναι πάντοτε πρόσκαιρη. Μπορούμε έτσι να πούμε πως η αμερικανική ηγεμονία εμφανίζεται τη δεκαετία του 1870, κορυφώνεται την περίοδο 1945-1970 και βρίσκεται τώρα στα πρώιμα στάδια της παρακμής της. Και θα μπορούσαμε βέβαια να θέσουμε και το ερώτημα, που συχνά ακούγεται, ποιά να είναι άραγε η επόμενη ηγεμονική δύναμη; Μερικοί λένε, η Ιαπωνία· λίγοι, η Κίνα, ενώ υπάρχουν και άλλοι που πιστεύουν πως η αμερικανική ηγεμονία δεν έχει ακόμη εξασθενήσει τόσο ώστε να μπορέσουμε καθαρά να σχηματίσουμε άποψη για ένα τέτοιο ζήτημα.

Εναλλακτικά, αλλά παραμένοντας μέσα στα χρονικά όρια του νεωτερικού κοσμοσυστήματος, θα μπορούσαμε να το δούμε σαν ένα σχέδιο του ευρωπαϊογενούς κόσμου συνολικά για την παγκόσμια κυριαρχία (η "εξάπλωση της Ευρώπης") και να συζητήσουμε το πότε κορυφώθηκε αυτή η εξάπλωση. Ήταν το 1900, το 1945, το 1989; Και πότε άρχισε η ανάρρωση; Με την ήττα των Ρώσων από τους Ιάπωνες το 1905; Με την είσοδο των Κινέζων κομμουνιστών στη Σαγκάη, το 1949; Με τη Συνδιάσκεψη της Μπαντούνγκ, το 1955; Ή μήπως με την ήττα των ΗΠΑ στο Βιετνάμ το 1973; Και θα μπορούσαμε έπειτα να συζητήσουμε και το άλλο ερώτημα, αν τούτη η οπισθοχώρηση είναι σημάδι μιας δομικής κρίσης του νεωτερικού κοσμοσυστήματος, ή μήπως (όπως προτιμούν κάποιοι άλλοι) δεν σημαίνει παρά τη λήξη μιας φάσης μιας πολύ πιο μακρόχρονης ιστορικής διαδικασίας κατά την οποία η κεντρική θέση της Ασίας στον κόσμο παραμερίστηκε πρόσκαιρα – για μια σύντο-

μη στιγμαή Δυτικής ή Ευρωπαϊκής κυριαρχίας.

Οι πολλαπλές χρονικότητες μέσα στις οποίες ζούμε ταυτόχρονα μπορεί να μας μπερδεύουν λιγάκι στην ανάλυση, αλλά και πάλι είναι πολύ ευκολότερο να τις σκεφτούμε και να τις χειριστούμε απ' ό,τι τους πολλαπλούς οικουμενισμούς. «Πολλαπλοί οικουμενισμοί» – πρόκειται για οξύμωρο, βέβαια! Οικουμενισμός υποτίθεται πως σημαίνει να πιστεύεις ότι υπάρχουν νόμοι ή αλήθειες που ισχύουν για όλο τον κόσμο, για όλες τις ομάδες ανθρώπων, για όλα τα ιστορικά κοινωνικά συστήματα, σε όλες τις στιγμές και τους τόπους. Επομένως είναι ενιαίος, μοναδικός και αδιαίρετος. Πώς μπορεί να υπάρχουν πολλές εκδοχές αυτού που είναι ένα; Εδώ που τα λέμε, θα μπορούσα να σας παραπέμψω στη χριστιανική θεολογία, που εδώ και αιώνες υποστηρίζει ότι υπάρχει Αγία Τριάδα: ο θεός είναι συγχρόνως ένας και τρεις. Ή στην ιδέα του ινδουισμού, ότι οι θεοί έχουν πολλές ενσαρκώσεις, πολλά αβατάρ. Αυτές οι ιδέες είναι θεολογικές, όχι επιστημονικές, αλλά από την άλλη μεριά δείχνουν πράγματι μια σοφία, μια σοφία του είδους εκείνου που η επιστήμη συχνά, και ριψοκίνδυνα, αγνόησε, μόνο και μόνο για να την δει συχνά να επικυρώνεται σ' ένα επόμενο στάδιο της ίδιας της επιστημονικής εξέλιξης. Όμως δεν θέλω εδώ να επικαλεστώ στις διοράσεις της θεολογίας. Είναι ολοφάνερο ότι υπάρχουν πολλαπλοί οικουμενισμοί, τόσο στο επίπεδο των λαϊκών αξιώσεων που στηρίζονται στη μια ή την άλλη κοινότητα, όσο και των λόγων απόψεων. Μπορούμε βέβαια, μιλώντας μέσα από τους κόλπους του ενός ή του άλλου, ν' απορρίπτουμε όλους τους υπόλοιπους ισχυρισμούς ως καταφανώς σφαλερούς ή, το λιγότερο, κακοδιατυπωμένους – τ' ακούμε αυτά συνεχώς. Όλη η νομοθετική κοινωνική επιστήμη βασίζεται ακριβώς σ' αυτή τη διαδικασία. Πολλοί θα επιμείνουν πως πρέπει να κρατήσουμε τον όρο «επιστήμη» αποκλειστικά για κείνους που προσπαθούν, στο ένα ή το άλλο πεδίο της γνώσης, να οικοδομήσουν έναν οικουμενισμό –

στον ενικό. Εγώ αντίθετα υποστηρίζω ότι όχι μόνο δεν υπάρχει κανένας τέτοιος οικουμενισμός στον ενικό, και ούτε καν μπορεί να υπάρξει, αλλά ότι επιστήμη είναι η αναζήτηση του πώς μπορούμε καλύτερα να διαπλεύσουμε τους πολλαπλούς οικουμενισμούς μιας οικουμένης που είναι εγγενώς αβέβαιη – και επομένως, ας ελπίσουμε, δημιουργική.³

Ο νεωτερικός κόσμος ήταν, στο μεγαλύτερο μέρος της ιστορίας του, αιχμάλωτος της αριστοτελικής αρχής του αποκλειόμενου τρίτου: Κάτι είναι ή Α ή μη Α. Τρίτη δυνατότητα δεν υπάρχει. Αλλά βέβαια, η κβαντομηχανική μάς εξοικείωσε με την ιδέα πως κάτι μπορεί να είναι και δύο διαφορετικά πράγματα συγχρόνως, ή τουλάχιστον να μετριέται με δύο εντελώς διαφορετικούς τρόπους, ή να ικανοποιεί δύο διαφορετικές εξισώσεις. Το φως είναι ένα άτομο-σωματιδίων και συγχρόνως συνεχές κύμα. Δεν χρειάζεται να διαλέξουμε το ένα από τα δύο, ή μάλλον δεν μπορούμε να διαλέξουμε.

Το ίδιο πρόβλημα αντιμετωπίζουμε και στην κοινωνική επιστήμη. Στην αρένα της δημόσιας πολιτικής, οι ομάδες τυπικά ανταγωνίζονται η μια την άλλη επικαλούμενες διαφορετικές θεμελιώδεις αξίες ή διαφορετικές ιεραρχήσεις αξιών. Στην πραγματικότητα, τέτοια ζητήματα τα αντιμετωπίζουμε καθημερινά στην προσωπική μας ζωή. Τις προάλλες διάβαζα στις εφημερίδες, για παράδειγμα, για την τραγική περίπτωση δυο σιαμαίων βρεφών, κάπου στην Ευρώπη. Οι γιατροί λένε πως, αφού τα σιαμαία έχουν μόνο μία καρδιά κι ένα ζευγάρι πνευμόνια, ο μόνος τρόπος για να

3. Βλ. Ilya Prigogine, *The End of Certainty: Time, Chaos, and the Laws of Nature*, Free Press, Νέα Υόρκη 1997. [Σ.τ.μ.: στα ελληνικά, Ilya Prigogine, *Το τέλος της βεβαιότητας. Χρόνος, Χάος και οι Νόμοι της Φύσης*, πρόλογος Ιωάννης Ε. Αντωνίου, Κάτοπτρο, Αθήνα 1997]. Αξίζει να σημειωθεί πως ο τίτλος του γαλλικού πρωτοτύπου χρησιμοποιεί, για τη βεβαιότητα, τον πληθυντικό: *La Fin des certitudes*.

τα χωρίσουν είναι το ένα να ζήσει και το άλλο να πεθάνει. Και μάλιστα πως, αν δεν τα χωρίσουν, μέσα σε μερικούς μήνες θα πεθάνουν και τα δυο. Οι γονείς, ωστόσο, λένε πως δεν μπορούν ν' αφήσουν να σκοτωθεί το ένα τους παιδί για να ζήσει το άλλο. Και περιμένουμε τώρα τα βρετανικά δικαστήρια να λύσουν δικαστικά τούτο το ηθικό δίλημμα, τούτη τη σύγκρουση ηθικών προτεραιοτήτων.

Δεν είναι τραγικές όλες οι επιλογές. Δεν μας ζητούν όλες να διαλέξουμε ποιός θα ζήσει και ποιός θα πεθάνει. Αλλά τα βασικά ζητήματα τα συναντάμε παντού, και όλοι, συλλογικά, είμαστε αναγκασμένοι να κάνουμε ιστορικές επιλογές. Σε όλες τις διαμάχες, για παράδειγμα, γύρω από την ξένη επέμβαση στις «εσωτερικές» υποθέσεις μιας χώρας, η μία πλευρά επικαλείται κάποιους ισχυρισμούς περί οικουμενικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, και η άλλη πλευρά επικαλείται το δικαίωμα των χωρών να μην υποτάσσονται στην αυτοκρατορικού τύπου επιβολή των αξιών κάποιων άλλων. Μάλιστα, τούτη η διαμάχη βρίσκεται στο επίκεντρο του νεωτερικού κοσμοσυστήματος από τη γέννησή του, και έχει έρθει ξανά στο προσκήνιο την τελευταία δεκαετία.

Η πραγματικότητα του νεωτερικού κοσμοσυστήματος, δηλαδή της καπιταλιστικής κοσμο-οικονομίας, είναι πως πρόκειται για ένα σύστημα ιεραρχικό, άνισο και πολωτικό· πολιτικά είναι δομημένο ως ένα διακρατικό σύστημα όπου κάποια κράτη είναι καταφανώς ισχυρότερα από άλλα. Καθώς προωθούν τη διαδικασία της αέναης συσσώρευσης κεφαλαίου, τα ισχυρότερα κράτη αδιάκοπα επιβάλλουν, όσο μπορούν, τη θέλησή τους στα πιο αδύναμα. Αυτό ονομάζεται ιμπεριαλισμός, και είναι αναπόσπαστο από τη δομή του κοσμοσυστήματος. Ανέκαθεν ο ιμπεριαλισμός είχε τους ηθικούς συνηγόρους του. Τον δικαιολόγησαν στη βάση της «εκπολιτιστικής αποστολής» κάποιων χωρών, της δήθεν ηθικής αναγκαιότητας, να υποχρεώνουν κάποιους άλλους να προσαρμόζονται στις νόρμες

των οικουμενικών αξιών. Η περίεργη σύμπτωση είναι ότι οι αξίες που χαρακτηρίζονται οικουμενικές είναι πάντοτε εκείνες που ασπάζεται πρωτίστως η αυτοκρατορική δύναμη. Η αντίσταση που προβάλλουν σ' αυτή την κίβδηλη ηθικότητα τα θύματά της μοιάζει, αυτονόητα, αρετή.

Από την άλλη μεριά, όμως, οι τοπικοί δεσποτισμοί ανέκαθεν ευδοκίμουσαν χάρη στο ότι μπορούσαν να κλείνουν τα σύνορα και να κρατούν μακριά κάθε ξένη επέμβαση που απειλούσε να βάλει φραγμό στα εγκλήματά τους. Μάλιστα, γινόμαστε ολοένα πιο ευαίσθητοι απέναντι στα κακά της μη επέμβασης, βλέποντας τα τρομερά εγκλήματα που διαπράττονται μερικές φορές με προκάλυμμα την κρατική κυριαρχία. Στην εποχή μας, που τόσα και τόσα κράτη και εκκλησίες ζητούν συγνώμη για εγκλήματα που έχουν διαπράξει στο παρελθόν, διαρκώς μας υπενθυμίζεται πως κάποιοι, ιδίως οι ισχυροί, παρέλειψαν να καταγγείλουν (και ίσως, έτσι, να εμποδίσουν) τα κακουργήματα κάποιων άλλων. Αυτά που έγιναν στο Ολοκαύτωμα ή στη Ρουάντα μάς γεμίζουν ενοχή. Αλλά βέβαια, η ενοχή της μη επέμβασης δεν ξεκινά με την άρνηση κάποιων να εμποδίσουν το Ολοκαύτωμα. Πριν από το Ολοκαύτωμα ήταν το δουλεμπόριο, τα εκατομμύρια ζωών που χάθηκαν στα καράβια που μετέφεραν τους σκλάβους από την Αφρική στην Αμερική, οι αμέτρητες σφαγές των αυτοχθόνων λαών, για να μη μιλήσουμε για την παιδική εργασία που ως σήμερα μαστίζει την οικουμένη.

Δεν μπορούμε λοιπόν να παραμερίσουμε αυτές τις αποτιμήσεις του παρεθόντος και του παρόντος, παριστάνοντας πως αφορούν μόνο τον πολιτικό και όχι τον επιστημονικό κόσμο. Στο κάτω-κάτω όλα αυτά οδηγούν στη συζήτηση για τις πολλαπλές οικουμενικότητες, που ως τώρα όλοι μας επίμονα αποφεύγουμε. Αφού όμως υπάρχουν πολλοί, πολλοί οικουμενισμοί, θα έπρεπε άραγε να δώσουμε σε όλους την ίδια βαρύτητα, τον ίδιο χώρο; Είναι αυτός

ένας άλλος τρόπος να θέσουμε το ερώτημα, μήπως θα έπρεπε να καταλήξουμε στον απόλυτο σχετικισμό; Και η απάντηση εδώ είναι, σίγουρα όχι. Γιατί αν υπάρχουν κάποιοι τρόποι να συνυπάρξουν πολλοί οικουμενισμοί, άλλο τόσο αληθεύει ότι κάποιοι οικουμενισμοί είναι πραγματικά ασύμβατοι με κάποιους άλλους. Οδηγούμαστε επομένως αναγκαστικά σε μια μετα-διαμάχη: μήπως υπάρχει μια ενιαία ιεράρχηση των οικουμενισμών, κάποιοι από τους οποίους είναι εύλογοι και παραδεκτοί, ενώ κάποιοι άλλοι είναι βαθιά αποτρόπαιοι; Και αν η απάντηση εδώ είναι «ναι» –εγώ τουλάχιστον υποπτεύομαι πως έτσι είναι–, τότε αυτό δεν είναι άραγε ένας άλλος τρόπος να επιστρέψουμε στον ένα και μοναδικό οικουμενισμό από τον οποίο προσπαθούμε να ξεφύγουμε; Όπως και να 'χει, όταν λέμε πως υπάρχει μια ιεραρχία οικουμενισμών δεν λύνουμε κανένα πρόβλημα, αφού έχουμε και πάλι ν' αποφασίσουμε πάνω σε ποιά βάση μπορούμε να κρίνουμε ποιές αξιώσεις οικουμενικότητας θα πρέπει αταλάντευτα ν' αποκλείσουμε.

Δεν έχουν αυτά τα ερωτήματα εύκολες ή γρήγορες απαντήσεις. Η μόνη πραγματική λύση εδώ είναι να προσπαθήσουμε να χαράξουμε κάποιες, θολές έστω, γραμμές. Πρόκειται για την ανένη προσπάθειά μας να ενοποιήσουμε το ωραίο με το αληθινό. Αξία εδώ έχει το ταξίδι, παρά το να φτάσουμε σε κάποιο ουτοπικό λιμάνι. Έχουμε να κάνουμε με μια δράση ηθική, αλλά συνάμα και διανοητική, και μάλιστα δράση που μπορεί εύλογα να πραγματοποιηθεί μονάχα από μια αληθινά παγκόσμια συλλογικότητα ανθρώπων, που όλοι τους να συμμετέχουν στην αναζήτηση. Ο καθένας μας φέρει σ' αυτή την αναζήτηση τη δική του βιογραφία, τη δική του εμπειρία των προτεραιοτήτων, τις δικές του διοράσεις για το πού θα μπορούσε να βγάλει ο ένας ή ο άλλος δρόμος. Ο καθένας καλείται εδώ ν' αντισταθμίζει τις χειρότερες παρορμήσεις ή τις πιο αδύναμες κρίσεις κάποιων άλλων.

Στην πράξη, τρεις είναι οι ποικιλίες οικουμενισμών που κυριαρ-

χούν στο νεωτερικό πνεύμα. Υπάρχει πρώτα-πρώτα η ποικιλία που προέρχεται από τις οικουμενικές θρησκείες (και βεβαίως υπάρχουν πολλές θρησκείες). Υπάρχουν οι οικουμενισμοί που προέρχονται από τα εγκόσμια ιδανικά του Διαφωτισμού, τα οποία διαδραμάτισαν κεντρικό ρόλο στη νεωτερικότητα. Και υπάρχουν, τέλος, εκείνοι που εκφράζουν την αίσθηση των ισχυρών, ότι βάση της δύναμής τους είναι οι ορθές και ενάρετες πράξεις τους, και επομένως η αυτοκρατορική τους εξάπλωση δεν είναι κακία, αλλά αρετή.

Τα τελευταία είκοσι χρόνια μάθαμε ξανά να μην υποτιμούμε το πόσο γερά ριζωμένες είναι οι θρησκείες στο νου των ανθρώπων και επομένως στην πολιτική ζωή του κοσμοσυστήματος. Οι θρησκείες είναι οικουμενιστικές σχεδόν εξ ορισμού. Ακόμη και όταν πηγάζουν από πολύ τοπικές καταστάσεις, σχεδόν πάντα προβάλλουν αξιώσεις οικουμενικής αλήθειας, και ισχυρίζονται πως οι διδαχές τους βρίσκουν εφαρμογή σε όλους τους ανθρώπους. Συχνά όμως οι θρησκευτικοί οικουμενισμοί προβάλλονται σαν να μην είναι απλώς εφαρμόσιμοι για όλους τους ανθρώπους, αλλά και υποχρεωτικοί για όλους. Και ακόμη κι όταν η ρητορική έχει λιγότερο καταναγκαστικό τόνο, σχεδόν όλες οι θρησκείες διδάσκουν πως το δικό τους μονοπάτι προς την αλήθεια ή τη σωτηρία είναι το μοναδικό. Κάποιες αποκλείουν ευκολότερα τους άλλους, αλλά όλες επιμένουν πως τα δικά τους δόγματα και οι πρακτικές είναι τα καλύτερα. Οι τρεις πιο διαδεδομένες θρησκείες στον κόσμο –ο χριστιανισμός, το ισλάμ και ο βουδισμός– ασκούν προσηλυτισμό, μάλιστα οι δύο πρώτες επιθετικά. Αναμφίβολα, γι' αυτό τον λόγο είναι και οι πιο διαδεδομένες, ή πάντως κάτι τέτοιο θα μπορούσε να σκεφτεί ένας αμερόληπτος παρατηρητής.

Τι είναι αυτό λοιπόν που μας λένε οι θρησκείες όλου του κόσμου; Ν' αγαπούμε ο ένας τον άλλο, ν' αγαπούμε όλο τον κόσμο, και ιδίως ν' αγαπούμε εκείνους που μοιράζονται τη δική μας πίστη

ή λατρεία. Δεν μπορεί να πει κανείς πως δεν είναι διφορούμενο αυτό το μήνυμα. Και τα αποτελέσματά του ήταν βεβαίως άκρως διφορούμενα. Γιατί ενώ είναι φανερό πως οι εκκλησιαστικές εξουσίες υπήρξαν συχνά δύναμη ειρήνης και ανεκτικότητας, άλλο τόσο σαφές είναι πως συχνά στάθηκαν δύναμη βίας και μισαλλοδοξίας. Σίγουρα είναι μυστηριώδεις οι βουλές του Κυρίου, αλλά εμείς οι κοινοί θνητοί ίσως θέλουμε να προσπαθήσουμε να τις καταλάβουμε, και ακόμη, τολμώ να να πω, να βγάλουμε από τις θρησκείες μας και τις επιστήμες μας κάποια πιο στέρεα συμπεράσματα, αντί μιας απλής μοιρολατρίας.

Φυσικά ο ανθρωπισμός και ο επιστημονισμός του Διαφωτισμού σήμαιναν μια εξέγερση ενάντια στη θρησκευτική κυριαρχία, και αξίωσαν να δημιουργήσουν έναν αληθινά οικουμενικό οικουμενισμό, στον οποίο όλος ο κόσμος θα μπορούσε εξίσου να συμμετέχει, μέσω της ορθολογικής διόρασης και της κατανόησης των αιώνων αληθειών, και μέσω της επαλήθευσης αυτών των αληθειών με τρόπους που όλοι θα μπορούσαμε ν' αναπαράγουμε. Το πρόβλημα εδώ όμως, όπως γνωρίζουμε, ήταν πως όταν όλος ο κόσμος άρχισε ν' ασκεί τη διόραση και την κατανόησή του, ο καθένας κατέληξε στις δικές του αλήθειες. Μπορούσε βεβαίως να υποστηρίξει κανείς (και πολλοί το υποστήριξαν) πως αυτή η κατάσταση ήταν προσωρινή, και πως θα επιλυόταν μέσω της ορθολογικής συζήτησης. Αλλά στην πράξη τούτη η λύση δεν έμοιαζε ν' απαντά στο πρόβλημα. Έτσι, ο ανθρωπισμός/επιστημονισμός του Διαφωτισμού αναγκάστηκε τελικά να ιεραρχήσει τα ανθρώπινα όντα, ανάλογα με το βαθμό ορθολογικότητάς τους. Κάποιοι ήταν ολοφάνερα πιο έλλογοι από άλλους, χάρη στην παιδεία τους, την εμπειρία, τα φυσικά διανοητικά τους χαρίσματα. Αυτά τα άτομα ήταν οι ειδικοί της γνώσης. Και το συμπέρασμα έμοιαζε να είναι πως, για να φτιαχτεί ένας πιο ορθολογικός κόσμος, ήταν ανάγκη να επιβληθούν από τα πιο ορθολογικά άτομα οι πρακτικές συνεπαγωγές

των αιώνων αληθειών που είχαν συλλάβει. Έτσι ο ανθρωπισμός/επιστημονισμός του Διαφωτισμού πήρε και αυτός τον ίδιο διφορούμενο δρόμο που είχαν πάρει οι θρησκείες. Από τη μια μεριά καλούμασταν να βλέπουμε όλους τους ανθρώπους σαν ορθολογικά όντα, και από την άλλη να σεβόμαστε την υπεροχή και το πολιτικό προβάδισμα εκείνων που ήταν πιο ορθολογικοί. Μας εξόρκιζαν να σεβόμαστε ο ένας τον άλλο, να σεβόμαστε όλο τον κόσμο, και ιδίως να σεβόμαστε εκείνους που συμμερίζονταν τις ιδιαίτερες αξιοκρατικές μας δεξιότητες και άξιζαν προνομίουχα θέση. Άλλο ένα διφορούμενο μήνυμα λοιπόν.

Εκείνοι που στήριζαν τους οικουμενισμούς τους στο δίκιο του ισχυροτέρου ήταν τουλάχιστον πιο ειλικρινείς. Ουσιαστικά μάς έλεγαν πως τα πράγματα είναι όπως είναι και δεν μπορούν να είναι αλλιώς, και πως οι πολωτικές ιεραρχίες είναι, και πρέπει να είναι, αποτέλεσμα του γεγονότος ότι κάποιοι έχουν περισσότερες δεξιότητες, σοφία και ηθική αρετή. Αυτό θεωρητικοποιήθηκε τον δέκατο ένατο αιώνα: οι καταβολές τέτοιων διαφορών, υποτίθεται, ήταν βιολογικές. Οι εξηγήσεις που στηρίζονταν στη βιολογία έπαψαν να είναι ελκυστικές αφ' ότου οι ναζί οδήγησαν αυτές τις θεωρίες στο λογικό τους συμπέρασμα. Αλλά μην ανησυχείτε! Δεν ήταν δύσκολο ν' αντικατασταθούν αυτές οι βιολογικές εξηγήσεις με κάποιες άλλες, πολιτισμικές: οι κατέχοντες εξουσία και προνόμια, καθώς λέγεται, τα έχουν επειδή κληρονόμησαν ένα πολιτισμό που τους εφοδίασε με δεξιότητες, σοφία και αρετή. Προσέξτε εδώ πως, και σ' αυτό το πλαίσιο επίσης, επηρεάζεται η έννοια του πολιτισμού (culture).

Ωστόσο, αυτό που καμιά από αυτές τις τρεις ποικιλίες οικουμενισμών—θρησκευτικοί, ανθρωπιστικοί/επιστημονικοί και ιμπεριαλιστικοί—δεν μας πρόσφερε ήταν μια θεωρία πολλαπλών οικουμενισμών, ή έστω μια θεωρία ιεράρχησης των οικουμενισμών. Όλες θεωρούσαν πως δεν υπήρχε παρά ένας αγώνας επικράτησης—

ποιός θα κατακτήσει την κορυφή. Έτσι εξηγείται ίσως το γιατί ο εικοστός αιώνας, ο πιο οικουμενιστικός αιώνας στην ιστορία της ανθρωπότητας, ήταν συνάμα και ο πιο θηριώδης, που κατέστρεψε τις περισσότερες ανθρώπινες ζωές.

Όταν οι οικουμενισμοί καταστρέφουν ή καταπιέζουν, ο κόσμος βρίσκει καταφύγιο στις ιδιαιτεροκρατίες. Αυτή είναι η προφανής άμυνα, και τις περισσότερες φορές εντελώς απαραίτητη. Και μάλιστα αποτελεσματική, ως ένα βαθμό. Οι ιδιαιτεροκρατίες εξ ορισμού αρνούνται τους οικουμενισμούς. Λένε, ουσιαστικά, πως είμαστε διαφορετικοί από τους άλλους, και αυτή η διαφορά είναι αρετή. Οι κανόνες σας δεν είναι εφαρμόσιμοι σ' εμάς, ή έχουν αρνητικά αποτελέσματα πάνω μας, ή είναι φτιαγμένοι ακριβώς για να μας κάνουν κακό. Επομένως εμείς τους αλλάζουμε, ή τους απορρίπτουμε ολότελα, και η άρνησή μας, από ηθική σκοπιά, είναι τουλάχιστον ισάξια με τη δική σας αξίωση να ορίζετε τους οικουμενικούς κανόνες. Αποδεικνύεται ωστόσο ότι υπάρχουν πολλές πλευρές από τις οποίες μπορούν να προβάλλονται οι ιδιαιτεροκρατίες, και πως οι πολιτισμικές αξιώσεις εν ονόματι των διαφόρων ιδιαιτεροκρατιών μπορεί να έχουν πολιτικά νοήματα εντελώς διαφορετικά.

Υπάρχουν πρώτα-πρώτα οι ιδιαιτεροκρατίες που προβάλλουν οι εκάστοτε χαμένοι στην κούρσα των οικουμενισμών. Οι εκάστοτε χαμένοι είναι εκείνοι τους οποίους αποκαλούμε «μειονότητες». Η μειονότητα δεν είναι έννοια πρωτίστως ποσοτική, αλλά σημαίνει μια κοινωνική βαθμίδα: είναι εκείνοι που ορίζονται ως διαφορετικοί από την ομάδα που είναι κυρίαρχη – κυρίαρχη στο κοσμοσύστημα, κυρίαρχη σε οποιαδήποτε θεσμική δομή στο πλαίσιο του κοσμοσυστήματος, όπως είναι το διακρατικό σύστημα, ή η ταξική δομή, ή οι κλίμακες της αξιοκρατίας, ή οι κατασκευασμένες ιεραρχίες ράτσας κι εθνοτικών ομάδων, που τις βρίσκουμε παντού. Οι μειονότητες δεν είναι ανάγκη να διακηρύσσουν ευθύς εξαρχής τις

ιδιαιτεροκρατίες τους. Συχνά προσπαθούν, στην αρχή, να επικαλεστούν τα οικουμενιστικά κριτήρια των νικητών, ζητώντας ίσα δικαιώματα. Αλλά πολύ συχνά διαπιστώνουν πως αυτά τα κριτήρια εφαρμόζονται με τέτοιους τρόπους, ώστε ούτως ή άλλως βγαίνουν χαμένες. Στρέφονται λοιπόν προς τις ιδιαιτεροκρατίες, τις οποίες προβάλλουν ενάντια στη λεγόμενη πλειοψηφία.

Ο μηχανισμός αυτών των συγκρουσιακών ιδιαιτεροκρατιών μάς είναι πολύ οικείος. Υποστηρίζεται πως οι χαμένοι ήταν, στη μακρά διάρκεια, και σύμφωνα με τα οικουμενιστικά κριτήρια, μπροστά από τους νικητές αλλά παραγκωνίστηκαν πρόσκαιρα με κάποιες πράξεις άνομης βίας, και πάντως «έχει ο καιρός γυρίσματα», και κάποτε θα αντιστραφούν τα πράγματα. Ή πάλι, υποστηρίζουν πως τα οικουμενιστικά κριτήρια είναι και αυτά στην πραγματικότητα ιδιαιτεροκρατικά κριτήρια, διόλου καλύτερα (και μάλιστα, πολύ χειρότερα) από τα ιδιαιτεροκρατικά κριτήρια της μειονότητας, και επομένως μοιραία σ' ανατραπεί ξανά η ιεραρχία. Ή πάλι, υποστηρίζουν πως είναι αδύνατο να υπάρξουν αληθινά οικουμενιστικά κριτήρια, πως η θέση που παίρνει κανείς στην ιεραρχία είναι πάντοτε θέμα δύναμης, και πως αφού οι μειονότητες, ποσοτικά, είναι πλειονότητες, η ιεραρχία μοιραία σ' ανατραπεί ξανά. Ή μπορεί και να υποστηρίζουν όλα αυτά μαζί. Η έμφαση σε τούτη την ποικιλία ιδιαιτεροκρατιών πέφτει στο να «προφτάσουμε» και συχνά και να «ξεπεράσουμε» την ομάδα που κυριαρχεί σήμερα. Σπάνια αναζητούν ένα νέο οικουμενισμό, εκτός από εκείνον που θα μπορούσε να επιτευχθεί με την πλήρη εξάλειψη της κυρίαρχης ομάδας.

Υπάρχουν έπειτα οι ιδιαιτεροκρατίες των μεσοστρωμάτων που ξεπέφτουν. Η κοινωνική επιστήμη έχει γράψει πολλά γι' αυτό το θέμα. Τέτοιες ομάδες μπορούν να αυτοπροσδιορίζονται με οποιονδήποτε τρόπο – τάξη, ράτσα, εθνοτική ομάδα, γλώσσα, θρησκεία. Καθώς η καπιταλιστική κοσμοοικονομία ασκεί αδιάκοπα πολιτικές πιέσεις, υπάρχουν πάντοτε θύλακες ανθρώπων των οποίων το

status στην ιεραρχία κύρους, μα και το βιοτικό τους επίπεδο, πέφτουν σε σχέση με το πρόσφατο παρελθόν. Και φυσικά, τέτοιοι άνθρωποι είναι ανήσυχoi, δυσαρεστημένοι και μαχητικοί. Μερικές φορές μπορεί να εστιάζουν την οργή τους στους υπεύθυνους για την παρακμή τους, αλλά οι τελευταίοι δικαιολογούνται λέγοντας πως οι όποιες αλλαγές ήταν αναπότρεπτες προκειμένου να μεγιστοποιηθεί η συνολική οικονομική αποτελεσματικότητα της παραγωγής. Πολύ συχνά όμως δεν είναι εύκολο να βρουν ποιές πράξεις των ισχυρών επέφεραν την παρακμή. Κι έτσι καθιστούν αποδιοπομπαίους τράγους κάποιες άλλες ομάδες, που μοιάζουν ακόμη πιο αδύναμες από αυτούς (για τις οποίες όμως έχουν την —συνήα εσφαλμένη— εντύπωση ότι βελτιώνουν το status και το εισόδημά τους).

Αυτή η ιστορία είναι τόσο συνηθισμένη σε όλο τον κόσμο εδώ και αιώνες, ώστε σχεδόν δεν αξίζει να επεκταθούμε περισσότερο. Θα πρέπει όμως να προσέξουμε ότι σε τέτοιες περιπτώσεις βλέπουμε ν' αναπτύσσονται μαχητικές ιδιαιτεροκρατίες, συχνά ιδιαίτερα κακόβουλες. Και είναι επόμενο, οι ομάδες που γίνονται στόχοι της οργής και του μίσους, ν' απαντούν δημιουργώντας και αυτές τις δικές τους έντονες ιδιαιτεροκρατίες. Ανοίγει έτσι ένας κύκλος βίας χωρίς νόημα, που μπορεί και να διαρκέσει πολύ καιρό, ώσπου οι αντίπαλες ομάδες να εξαντληθούν, και ο υπόλοιπος κόσμος μαζί τους, και να επιβληθεί κάποιο είδος ανακωχής. Στο μεταξύ μπαίνουν και οι τρίτοι στο παιχνίδι της αναζήτησης αποδιοπομπαίων τράγων. Η σύγκρουση, λένε, είναι αποτέλεσμα προαιώνιων εχθροτήτων. Συχνά τέτοιοι ισχυρισμοί είναι καταφανώς κίβδηλοι, αλλά έχουν αποτέλεσμα να ρίχνεται η ευθύνη και στις δυο ομάδες θυμάτων — στην αρχική, που ξεπέφτει εξαιτίας των επιταγών της συσσώρευσης του κεφαλαίου, και στην ακόμη πιο αδύναμη, που κατηγορείται για τον ξεπεσμό της πρώτης. Ελαχιστοποιείται έτσι η ικανότητά μας ν' αναλύσουμε τις ουσιαστικές αιτίες

των αλληλοσκοτωμών. Οι πολιτισμικές ιδιαιτεροκρατίες που προβάλλονται σε τέτοιες καταστάσεις σίγουρα δεν είναι κάτι το θετικό, ακόμη κι αν κατανοούμε τους λόγους για τους οποίους δημιουργήθηκαν. Τελικά, δεν μπορούμε να ξεφύγουμε από τον φαύλο κύκλο παρά μόνο προσφεύγοντας σε πρόσφορους οικουμενισμούς.

Υπάρχει και μια τρίτη ποικιλία ιδιαιτεροκρατιών. Είναι εκείνες των ομάδων που μένουν πάντοτε στον πάτο, όπως κι αν ορίζονται και αυτές. Φυσικά, το γεγονός ότι αποτελούν κάτι το ξεχωριστό στα μάτια των άλλων —όσο και των ίδιων— παίζει βασικό ρόλο στον κοινωνικό ορισμό της ταυτότητάς τους. Είναι οι παρίες του συστήματός μας — οι μαύροι, οι ρομά, οι χαριγιάν, οι μπουρακουμίν, οι ιντίος, οι αβορίγινες, οι πυγμαίοι. Η διεκδίκηση της ιδιαίτερής τους ταυτότητας ήταν τον εικοστό αιώνα, και ιδίως στα τέλη του, ουσιαστικό στοιχείο της πολιτικής τους κινητοποίησης με σκοπό να εξασφαλίσουν κάποια στοιχειώδη πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά δικαιώματα. Μερικές φορές επιστρατεύουν υπερβολικά επιχειρήματα, πού και πού προσφεύγουν σ' έναν δικού τους τύπου ρατσισμό, αλλά σημαντικότερο είναι το γεγονός ότι, παρ' όλες τις προσπάθειές τους, ακόμη και στις καλύτερες περιπτώσεις, ελάχιστα μπόρεσαν να ξεφύγουν από την ταυτότητα του παρία. Το βέβαιο είναι πως όλες αυτές οι ομάδες παίζουν μέσα στην κοινωνία με τράπουλα σημαδεμένη σε βάρος τους. Κι ένα από τα βασικά όπλα που έχουν οι άλλοι για να τους κρατούν γονατιστούς είναι να επικαλούνται τις οικουμενιστικές νόρμες, κάθε φορά που απαιτούνται αντισταθμιστικές παρεμβάσεις ή βοήθεια ώστε ν' αντιμετωπιστούν οι σωρευτικές αρνητικές επιπτώσεις ύστερα από αιώνες διακρίσεων σε βάρος τους· αυτό δηλαδή που στις ΗΠΑ ονομάζεται ενισχυτική δράση (affirmative action). Γενικά μιλώντας, όσο καταστροφικές κοινωνικές συνέπειες και αν έχουν οι ιδιαιτεροκρατίες των μεσοστρωμάτων που ξεπέφτουν, από την άλλη με-

ριά οι ιδιαιτεροκρατίες των ομάδων που βρίσκονται στον πάτο έχουν συνήθως θετικές επιπτώσεις για όλα τα κοινωνικά στρώματα, και όχι μόνο για τις ίδιες. Μακροπρόθεσμα, οι πιο ευνοημένες από αυτές τις ενισχυτικές δράσεις είναι οι λεγόμενες πλειοψηφίες.

Η τέταρτη ποικιλία ιδιαιτεροκρατιών, με την οποία είμαστε όλοι εξοικειωμένοι, είναι η ιδιαιτεροκρατία των εξεζητημένων σνομπ, που περηφανεύονται για την υψηλή τους κουλτούρα (να την πάλι αυτή η λέξη) και κατακεραυνώνουν τη χυδαιότητα των μαζών. Όχι πως οι μάζες δεν είναι χυδαίες. Στο κάτω-κάτω, η λατινική ρίζα της λέξης *vulgar* (χυδαίος), δεν σημαίνει παρά τον «απλό λαό» (*vulgus*). Τον παλιό καλό καιρό η αριστοκρατία όριζε τη δική της συμπεριφορά ως υψηλή κουλτούρα, και μάλιστα απαγόρευε στον χυδαίο λαό να φέρεται με τρόπους που ταίριαζαν σ' αυτή την κουλτούρα. Για παράδειγμα, υπήρχαν κώδικες που όριζαν τι μπορούσε και τι δεν μπορούσε να φορά κανείς. Απεναντίας το νεωτερικό κοσμοσύστημα δημιούργησε έναν επιφανειακό εκδημοκρατισμό της κουλτούρας. Όλοι σήμερα έχουμε δικαίωμα να μετέχουμε στην όποια κουλτούρα. Και σ' όλο τον κόσμο, ολοένα και περισσότεροι άνθρωποι αυτό κάνουν.

Οι εξεζητημένοι σνομπ είναι στην πραγματικότητα το κομμάτι των ανώτερων στρωμάτων –και ιδίως εκείνοι που ο πλούτος τους μειώνεται– που είναι αποφασισμένο να διατηρήσει πάση θυσία τον πολιτισμικό του διαχωρισμό από τις μάζες. Παίζεται ένα παράξενο παιχνίδι. Καθώς αντιγράφονται από τους κοινούς ανθρώπους οι πολιτισμικές πρακτικές και τα τεχνήματα που ορίζονται ως «υψηλά», επαναπροσδιορίζονται ως χυδαία. Και οι εξεζητημένοι σνομπ σπεύδουν προς αναζήτηση νέων τεχνημάτων και πρακτικών. Ένας από τους χώρους στους οποίους τα βρίσκουν αυτά είναι ακριβώς οι αντισυστημικές πρακτικές διαμαρτυρίας των ομάδων που μένουν μόνιμα στον πάτο. Πράγμα που δημιουργεί συνεχή ένταση, καθώς όλοι συνεχώς επαναξιολογούν αυτές τις πρακτικές

και τα τεχνήματα εν μέσω σύγχυσης, αλληπάλληλων μετονομασιών και αγώνα για την οικειοποίηση των όποιων δικαιωμάτων και αξιώσεων.

Το πέμπτο είδος ιδιαιτεροκρατίας είναι εκείνο των κυρίαρχων ελίτ. Δεν είναι ίδια με κείνη των εξεζητημένων σνομπ. Γιατί δεν φορά τον μανδύα της υψηλής κουλτούρας, αλλά των βασικών πολιτισμικών αξιωμάτων – αυτού που ονόμασα γεωκουλτούρα, “Η πίσω όψη της γεωπολιτικής”.⁴ Τούτη η μορφή ιδιαιτεροκρατίας κρύβεται πίσω από το πέπλο του οικουμενισμού – στον σημερινό μας κόσμο, του οικουμενισμού της ορθολογικότητας. Τούτη η μορφή ιδιαιτεροκρατίας χρησιμοποιεί την καταγγελία της ιδιαιτεροκρατίας ως το πιο αποτελεσματικό όπλο επιβολής της δικής της πρωτοκαθεδρίας. Τις συνακόλουθες διαμάχες τις ονομάσαμε «πολιτισμικούς πολέμους» – *culture wars* – να τη πάλι αυτή η λέξη!

Φυσικά, αυτές οι πολλαπλές ποικιλίες ιδιαιτεροκρατίας δεν έπονται από το νόμο του αποκλειόμενου τρίτου περισσότερο απ' ό,τι οι πολλαπλές ποικιλίες των οικουμενισμών. Όλοι μας παλινδρομούμε αδιάκοπα ανάμεσα σ' όλες αυτές τις ποικιλίες, και σε κάθε δεδομένο τόπο και χρόνο ενστερνιζόμαστε αρκετές από αυτές. Ούτε και οι πολιτικές προεκτάσεις της καθεμιάς είναι ξεκάθαρες σαν να χαραχτήκαν σε πέτρα. Ο ρόλος που διαδραματίζουν κάθε φορά είναι συνάρτηση της συνολικής κοινωνικής κατάστασης μέσα στην οποία εμφανίζονται. Αλλά εμείς μπορούμε βέβαια να αποτιμήσουμε αυτούς τους ρόλους και να τους υποστηρίξουμε, να τους αγνοήσουμε ή να τους χτυπήσουμε, ανάλογα με τα δικά μας αξιακά προτάγματα.

Αν κοιτάξουμε την μακρά ιστορική εξέλιξη του νεωτερικού κο-

4. Έτσι τιτλοφορείται το Β' Μέρος του *Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World-System*, Immanuel Wallerstein, Cambridge University Press, 1991.

σμοσουστήματος, βλέπουμε ότι οι επιλογές μεταξύ οικουμενισμών, ιδιαιτεροκρατιών και χρονικοτήτων υπήρξαν ο κεντρικός τόπος των πολιτικών μας αγώνων. Ένα από τα όπλα των ισχυρών ήταν να ορίζουν παραπλανητικά αυτές τις διαμάχες, και έτσι να τις συσκοτίζουν, προβάλλοντας μια εικονογραφία που υποστηρίζει ότι ο χώρος και ο χρόνος είναι απλώς τα πλαίσια μέσα στα οποία ζούμε, παρά ανθρώπινες κατασκευές που διαμορφώνουν τις ζωές μας. Έτσι, οϊκούμενισμός και ιδιαιτεροκρατία ορίζονται σαν μια κρίσιμη αντινομία, την οποία μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε για ν' αναλύσουμε όλη την κοινωνική δράση, όντας υποχρεωμένοι να διαλέξουμε, μία για πάντα, ποιο από τα δύο έχει το προβάδισμα. Τούτο αποδείχθηκε χρήσιμο για τους νικητές, αλλά καθόλου για τους ηττημένους. Αυτός είναι και ο πιο επιτακτικός λόγος για τον οποίο πρέπει να βγάλουμε από το νου μας τούτη την αντινομία, και ν' αποτιμούμε λιγότερο αιτιολογικά τις επιλογές που ξανοίγονται μπροστά μας.

Αλλά και η ίδια η κουλτούρα δεν είναι κάτι που απλώς υπάρχει κάπου εκεί πέρα. Ο ίδιος ο ορισμός της είναι πεδίο μάχης, το ανέφερα και προηγουμένως. Μάλιστα, οι χρήσεις της έννοιας αυτής είναι πολλαπλές, όπως προσπάθησα να δείξω. Ένα από τα πιο επιτακτικά καθήκοντα των πολιτισμικών σπουδών σήμερα είναι ν' αποστασιοποιηθούν συναισθηματικά από την κουλτούρα, ν' αρχίσουν να βλέπουν την ίδια την έννοια του πολιτισμού, καθώς κι εκείνους που ασχολούνται μ' αυτόν, σαν αντικείμενο μελέτης. Άλλο τόσο χρειάζεται να βαθύνουμε και τον τρόπο που κατανοούμε την πολιτική και την οικονομία της κουλτούρας. Η αγία τριάδα της φιλελεύθερης ιδεολογίας – πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικο/πολιτισμικό – είναι ένα από τα πιο αποτελεσματικά όπλα καταπίεσης που διαθέτει η ιδιαιτεροκρατία των κυρίαρχων στρωμάτων. Το να τη σβήσουμε από το νου μας είναι ό,τι πιο δύσκολο – και πιο αναγκαίο. Αν μπορούσα, θα τα διέγραφα και τα τρία αυτά επίθετα α-

πό το λεξιλόγιό μας. Αλλά για την ώρα δε νομίζω πως μπορώ, αν μη τι άλλο γιατί δεν είμαι βέβαιος με ποια να τ' αντικαταστήσω.

Έχουμε λοιπόν σύγκρουση πολιτισμών; Αναμφίβολα, αλλά μ' αυτό δεν λέμε και πολλά. Πρέπει πρώτα-πρώτα να συνειδητοποιήσουμε ότι το ιστορικό σύστημα στο οποίο ζούμε προχωρά μέσα από την εμπορευματοποίηση των πάντων. Η υψηλή κουλτούρα έχει εμπορευματοποιηθεί εδώ και τουλάχιστον δύο αιώνες: τα τελευταία πενήντα χρόνια είδαμε σε τι θεαματική έκταση η υψηλή κουλτούρα έχει μεταμορφωθεί σε κερδοφόρα επιχείρηση για όλους τους εμπλεκόμενους – καλλιτέχνες και παραγωγούς πολιτισμικών προϊόντων τα οποία συσκευάζονται και προωθούνται προς κατανάλωση.

Εδώ και χρόνια μάλιστα βλέπουμε πως και η κουλτούρα της διαμαρτυρίας μπορεί να εμπορευματοποιηθεί. Δεν δηλώνεις απλώς την ταυτότητά σου, πληρώνεις για να την δηλώσεις, πληρώνεις για να δεις άλλους να δηλώνουν τη δική τους, μάλιστα ορισμένοι μάς πωλούν την ταυτότητά μας.⁵ Στην κουλτούρα υπάρχει κοπυράιτ. Στις ημέρες μας έχουμε, για παράδειγμα, τη διαμάχη ανάμεσα σ' αυτούς που παράγουν CD ή DVD και προσπαθούν να τα πουλήσουν, και σε κείνους που μας τα δίνουν δωρεάν από τα σάιτ τους στο ίντερνετ. Αλλά βεβαίως και οι τελευταίοι κερδίζουν από τις διαφημίσεις που μπαίνουν στα σάιτ τους. Στην πραγματικότητα, κανένας από τους εμπλεκόμενους στη διαμάχη δεν υποστηρίζει την αληθινή απεμπορευματοποίηση των πολιτισμικών προϊόντων.

Την κουλτούρα λοιπόν πληρώνουμε, ως έκφραση της κληρονομιάς μας, της ψυχής μας, ή ακόμη και των πολιτικών μας αιτημάτων, ή μήπως την εσωτερίκευση αξιών που μάς επιβάλλονται, για

5. Βλ. μια έξοχη συζήτηση αυτού του φαινομένου στο Paul Gilroy, *Against Race: Imagining Political Culture Beyond the Color Line*, Harvard University Press, 2000.

να κερδίζουν εκείνοι που αποσπών πρόσοδο από την μετάδοση των παραπάνω πολιτισμικών εκφάνσεων; Και μήπως μπορούν να ξεχωριστούν αυτά τα δυο; Ούτε καν το φοκλόρ, που παραδοσιακά ορίζεται ως μη-εμπόρευμα, δεν ξεφεύγει από τη βαθιά εμπλοκή στην αέναη συσσώρευση κεφαλαίου.

Ποιοί είμαστε εμείς, λοιπόν; Οι άλλοι, ποιοί είναι; Εξαρτάται, βεβαίως, από το ποιά μάχη δίνουμε. Είναι μάχη τοπική, εθνική ή παγκόσμια; Εξαρτάται επίσης από το πώς αποτιμούμε τα τεκταινόμενα εντός του ιστορικού μας συστήματος. Εδώ και καιρό υποστηρίζω πως το ιστορικό μας σύστημα, δηλαδή η καπιταλιστική κοσμοοικονομία, βρίσκεται σε δομική κρίση. Έχω πει πως βρισκόμαστε εν μέσω μιας χαστικής περιόδου, έχουμε μπροστά μας μια διακλάδωση του συστήματος, και πως στα ερχόμενα πενήντα χρόνια το σημερινό μας σύστημα όχι απλώς θα έχει πάψει να υπάρχει, αλλά και θα έχει αντικατασταθεί από κάποιο άλλο. Τέλος, λέω πως η φύση του νέου συστήματος είναι εξ ορισμού απρόβλεπτη, αλλά ωστόσο θεμελιακά θα διαμορφωθεί από τις ίδιες τις πράξεις μας, σ' αυτή την εποχή της μετάβασης, όπου η «ελευθέρη βούληση» φαίνεται να έχει την τιμητική της. Έχω υποστηρίξει ότι αυτή η αβέβαιη έκβαση μπορεί να οδηγήσει σ' ένα ιστορικό σύστημα που θα είναι καλύτερο, χειρότερο, ή ηθικώς ισοδύναμο με το τωρινό, αλλά είναι ηθικό και πολιτικό μας καθήκον να προσπαθήσουμε να το κάνουμε καλύτερο.

Δεν θα επαναλάβω εδώ τα επιχειρήματά μου σχετικά με την ύπαρξη αυτής της δομικής κρίσης, ούτε και τη χρονοσοφία που χρησιμοποιώ.⁶ Θέλω εδώ να σκιαγραφήσω τους εν δυνάμει "Εμάς"

6. Τα σχετικά επιχειρήματα σκιαγραφούνται στο Immanuel Wallerstein, *Utopistics, or, Historical Choices for the Twenty-first Century*, The New Press, 1998. [Και στα ελληνικά, Ιμμάνουελ Βάλλερσταϊν, *Ουτοπιστική ή αλλιώς ιστορικές επιλογές για τον 21ο αιώνα*, Κέδρος, Αθήνα 2007]. Βλέπε επίσης, για

και τους αντίστοιχους "Άλλους", σ' αυτή την κρίσιμη περίοδο ενός αγώνα που είναι ταυτόχρονα πολιτικός, οικονομικός και πολιτισμικός.

Ας ξεκινήσω απορρίπτοντας μερικά ενδεχόμενα "Εμείς". Δεν πιστεύω πως πραγματικά ζούμε, ή θα έπρεπε να ζούμε, καμία σύγκρουση πολιτισμών, στην οποία στέκονται, δήθεν αντιμέτωποι, ο Δυτικός κόσμος, ο Ισλαμικός κόσμος κι ένας κόσμος της Ανατολικής Ασίας. Κάποιοι βέβαια θα ήθελαν να το πιστέψουμε αυτό, για ν' αδυνατίσουν την αντοχή μας στις πραγματικές μάχες που έρχονται. Αλλά ελάχιστα πραγματικά στοιχεία μιας τέτοιας σύγκρουσης βλέπω να υπάρχουν, πέρα από τη ρητορική κάποιων πολιτικών και σχολιαστών. Οι πολλοί οικουμενισμοί και οι ιδιαιτεροκρατίες που σκιαγράφησα παραπάνω υπάρχουν μέσα σ' όλες αυτές τις υποτιθέμενες πολιτισμικές αρένες, και μάλιστα σε αναλογίες όχι σημαντικά διαφορετικές.

Βέβαια, η σύγκρουση των πολιτισμών είναι ένας τρόπος για να ορίσουμε τις συγκρούσεις Βορρά-Νότου. Ενώ πιστεύω ότι οι συγκρούσεις Βορρά-Νότου αποτελούν θεμελιώδη πολιτική πραγματικότητα του σημερινού κόσμου —πώς θα μπορούσε να γίνει αλλιώς, σ' ένα κοσμοσύστημα που πολώνεται διαρκώς;— δεν καταλήγω στο συμπέρασμα πως η αρετή προκύπτει από γεωγραφικούς παράγοντες, ή πως οι εκπρόσωποι κάθε πλευράς σε κάθε δεδομένη στιγμή απηχούν αναγκαστικά τα συμφέροντα της ευρύτερης ομάδας την οποία ισχυρίζονται πως εκπροσωπούν. Σ' αυτό το παιχνίδι παίζουν πολλά διαπλεκόμενα συμφέροντα, γίνονται πολλές πιρουέττες και πολλές γκάφες τακτικής, για να στρατευτούμε ανεπιφύλακτα στη μία ή την άλλη πλευρά των ατέρμονων αψιμαχιών.

πρόσθετα στοιχεία, το Terence K. Hopkins, Immanuel Wallerstein (επιμ.), *The Age of Transition: Trajectory of the World-System, 1945-2025*, Zed Press, Λονδίνο 1996.

Στο βασικό ζήτημα, όμως, πως πρέπει επιτέλους να τερματιστεί η πόλωση και να κινηθούμε δραστικά προς μια εξισωτική χρήση των παγκόσμιων πόρων, θεωρώ πως δεν μπορεί να υπάρξει καμιά τάλαντευση. Αυτό είναι για μένα ηθική και πολιτική προτεραιότητα.

Βρίσκεται λοιπόν το "Εμείς" στην ταξική πάλη; Φυσικά ναι, αλλά τι ακριβώς σημαίνει αυτό; Μπορούμε να χαράξουμε μια γραμμή ανάμεσα σ' αυτούς που ζουν από την υπεραξία που παράγουν κάποιιο άλλοι, και σε κείνους που δεν καρπώνονται την υπεραξία που παράγουν· και μπορούμε να πούμε πως αυτή είναι η γραμμή που χωρίζει μπουρζουαζία από προλεταριάτο, ή να χρησιμοποιήσουμε κάποια παρόμοια γλώσσα. Αλλά στην πραγματικότητα, μέσα σε κάθε μια από αυτές τις κατηγορίες υπάρχει μια σύνθετη εσωτερική ιεραρχία αλληλεπικαλυπτόμενων ομάδων. Το σημερινό σύστημα δεν έχει δημιουργήσει δυο ομογενοποιημένες κοινωνικές τάξεις (πόσω μάλλον μια ομογενοποιημένη ανθρωπότητα), αλλά ένα λεπτοφυές πλέγμα προνομίων και εκμετάλλευσης. Γι' αυτό έχουμε και τόσες ποικιλίες ιδιαιτεροκρατιών. Όπως έδειξε παραστατικά ο Καρλ Μαρξ στην κλασική πολιτική του ανάλυση *Η δεκάτη ογδόη Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*, δεν είναι διόλου εύκολο να ξεχωρίσουμε μέσα σ' αυτό το τοπίο δύο στρατόπεδα. Αν ακόμη και ο Μάο Τσετούνγκ επέμενε πως η ταξική πάλη συνεχίζεται ακόμη και στους κόλπους της σοσιαλιστικής κοινωνίας, καταλαβαίνουμε πόσο προσεκτικοί πρέπει να είμαστε όταν ορίζουμε το "Εμείς" με βάση την κοινωνική τάξη.

Υπάρχει και το "Εμείς" του έθνους. Ο εθνικισμός απέδειξε, τους δυο τελευταίους αιώνες, πως έχει τεράστια ικανότητα να εμπνέει αλληλεγγύη, και λίγα πράγματα δείχνουν πως αυτή η αλληλεγγύη χάνεται τώρα απ' τον ορίζοντα. Όλοι γνωρίζουμε πόσες συγκρούσεις έφερε ο εθνικισμός ανάμεσα στα κράτη. Αλλά εδώ θέλω να σας θυμίσω τις συγκρούσεις που προκάλεσε ο εθνικισμός στο εσωτερικό των κρατών. Γιατί ο εθνικισμός δεν προσφέρεται δωρεάν.

Δείτε, για παράδειγμα, την Ιαπωνία. Στην περίοδο μετά τη Μεταρρύθμιση των Μεϋτζι, τέλη του 19ου αιώνα, ο εθνικισμός έγινε πανίσχυρο όπλο για την οικοδόμηση ενός νεωτερικού κράτους, ενός ισχυρού κράτους που πέτυχε τους σκοπούς του, από την άποψη ότι βελτίωσε τη θέση της Ιαπωνίας στο κοσμοσύστημα. Τελικά οδήγησε στην κατάληψη της Κορέας, την εισβολή στην Κίνα, την κατάκτηση της νοτιοανατολικής Ασίας, και την επίθεση στο Περλ Χάρμπορ. Η Ιαπωνία ηττήθηκε στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και πλήρωσε το φριχτό τίμημα της Χιροσίμα και του Ναγκασάκι. Μετά τον πόλεμο ο ίδιος ο εθνικισμός έγινε αντικείμενο εσωτερικής σύγκρουσης σ' αυτήν τη χώρα. Υπάρχουν αυτοί που φοβούνται πως οποιαδήποτε επαναφορά των εθνικιστικών συμβόλων θα μπορούσε να φέρει την παλινόρθωση ενός στρατοκρατικού, επιθετικού κι εσωτερικά καταπιεστικού καθεστώτος. Υπάρχουν κι εκείνοι που αισθάνονται πως μόνον η Ιαπωνία αναγκάζεται σήμερα να στερηθεί την εθνική της ταυτότητα, προς βλάβη των λεγόμενων παραδοσιακών αξιών.

Η Ιαπωνία όμως δεν είναι η μόνη χώρα όπου υπάρχει αυτή η διαμάχη για τη χρησιμότητα της εθνικιστικής ταυτότητας. Τόσο η Κίνα όσο και οι ΗΠΑ έχουν προσβληθεί από την ίδια λανθάνουσα (ή όχι τόσο λανθάνουσα) διαμάχη. Αλλά το ίδιο ισχύει και για ένα μακρύ κατάλογο κρατών σ' όλο τον κόσμο. Συνάγω λοιπόν το συμπέρασμα ότι το να επικαλείσαι την εθνική ταυτότητα είναι σαν να ρισκάρεις μια επικίνδυνη χειρουργική επέμβαση. Σε κάποιες περιπτώσεις μπορεί να είναι απαραίτητη για την επιβίωση (ή για τη βελτίωση της υγείας), αλλά θέλει πολλή προσοχή: πρώτον, με τον χειρουργό (τον πολιτικό ηγέτη) που το χέρι του μπορεί να πάει λάθος, και δεύτερον, με τις παρενέργειες που κανένας χειρουργός (πολιτικός ηγέτης) δεν μπορεί να προβλέψει ή να αποτρέψει.

Αν λοιπόν απορρίπτω ως κριτήρια του "Εμείς" την κουλτούρα, την κοινωνική τάξη και το έθνος επειδή παραείναι χονδροειδή και

«εύκολα» (για να μη μιλήσω για τη ράτσα, ένα κριτήριο εντελώς κακόβουλο και τεχνητά επινοημένο), τότε τι εργαλεία μάς απομένουν για να ταξιδέψουμε σ' αυτά τα δύσκολα νερά, στα ερχόμενα πενήντα χρόνια της χαοτικής μετάβασης από το ιστορικό σύστημα στο οποίο ζούμε προς το εναλλακτικό ιστορικό σύστημα όπου θα ζήσουν οι απόγονοί μας; Τίποτε δεν ορίζεται εύκολα.

Ας ξεκινήσουμε όμως δηλώνοντας κάποιους ηθικούς και πολιτικούς στόχους. Όταν ένα ιστορικό σύστημα βρίσκεται σε κρίση, μπορεί να ακολουθήσει μια από τις δυο βασικές κατευθύνσεις. Μπορείς να προσπαθήσεις να συντηρήσεις την ιεραρχική δομή του υπάρχοντος κοσμοσυστήματος, έστω και με καινούργιες μορφές ή ίσως και πάνω σε νέες βάσεις. Ή μπορείς να προσπαθήσεις να μειώσεις, αν όχι να εξαλείψεις ολότελα, τις ανισότητες, όσο γίνεται περισσότερο. Επομένως οι περισσότεροι από εμάς (αλλά όχι όλοι μας) θα διαλέξουμε τη μια ή την άλλη από αυτές τις λύσεις, ανάλογα με τα προνόμια που απολαμβάνουμε στο τωρινό σύστημα. Από εδώ συνεπάγεται ότι θα μπορούσαν ν' αναδυθούν, χονδρικά, δύο μεγάλα στρατόπεδα, και πως αυτά τα στρατόπεδα δεν θα μπορούν να οριστούν με βάση τον πολιτισμό, ή το έθνος, ή ακόμη και τους τρέχοντες προσδιορισμούς της ταξικής μας θέσης.

Δεν είναι δύσκολο να προβλέψουμε την πολιτική που θ' ακολουθήσουν αυτά τα δυο στρατόπεδα. Εκείνο που ευνοεί τις ιεραρχίες θα απολαμβάνει πλεονεκτήματα –τον πλούτο, και επομένως τη δύναμή του να ελέγχει την πληροφορία και τις τεχνολογικές εξελίξεις, για να μη μιλήσουμε για τα οπλικά συστήματα. Ωστόσο η δύναμή του, μολονότι φανερή σε όλους, υπόκειται σ' ένα περιορισμό: αυτόν της ορατότητας. Αφού εξ ορισμού τούτο το στρατόπεδο εκπροσωπεί ένα πολύ μικρό τμήμα του παγκόσμιου πληθυσμού, θα πρέπει να προσελκύσει υποστηρικτές επικαλούμενο άλλα θέματα και μοτίβα που θα είναι άσχετα με την ιεραρχία: θα πρέπει να κάνει τις προτεραιότητές του λιγότερο ορατές. Δεν είναι

πάντα εύκολο πράγμα αυτό· αλλά και στο βαθμό που επιτυγχάνεται, μπορεί να προκαλέσει σύγχυση και να μειώσει την αλληλεγγύη μεταξύ των μελών του πυρήνα αυτού του στρατοπέδου. Δεν είναι λοιπόν καθόλου εξασφαλισμένη η νίκη του.

Απέναντι θα βρίσκεται το στρατόπεδο της μεγάλης πλειονότητας. Αλλά αυτό είναι ένα υπερβολικά διασπασμένο στρατόπεδο, διαιρεμένο από τις πολλαπλές ιδιαιτεροκρατίες, ακόμη και από πολλαπλούς οικουμενισμούς. Η φόρμουλα με την οποία μπορεί να ξεπεραστεί τούτη η έλλειψη ενότητας έχει ήδη διακηρυχτεί. Είναι το σύνθημα του "συνασπισμού του ουράνιου τόξου". Αλλά ευκολότερο να το πεις αυτό παρά να το κάνεις. Τα πλεονεκτήματα που παρέχει μια τέτοια φόρμουλα σε όσους συμμετέχουν είναι μεσοπρόθεσμα· όλοι όμως είμαστε διαρκώς αναγκασμένοι ν' απαντάμε στα εντελώς βραχυπρόθεσμα ζητήματα. Σπάνια έχουμε την πειθαρχία, ή ακόμη και τους πόρους, έτσι ώστε να αγνοούμε το βραχυπρόθεσμο όφελος. Στο κάτω-κάτω, ως άτομα δεν ζούμε παρά βραχυπρόθεσμα. Μόνο συλλογικά ζούμε μεσοπρόθεσμα, και μπορούμε να εγκαταστήσουμε μια τέτοια εναλλακτική χρονικότητα στο σχήμα των προτεραιοτήτων μας. Και όταν μάλιστα θέλεις να δημιουργήσεις όχι έναν εθνικό αλλά έναν παγκόσμιο συνασπισμό του ουράνιου τόξου, αντιλαμβάνεσαι πόσο τεράστιο πολιτικό έργο είναι κάτι τέτοιο, και πόσο λίγος καιρός μας έχει απομείνει για να σφυρηλατήσουμε ένα τέτοιο συνασπισμό.

Πώς λοιπόν θα πρέπει να το επιχειρήσουμε; Είναι ένα πολιτικό καθήκον που πρέπει να το φέρουμε σε πέρας ταυτόχρονα σε τοπικό, σε εθνικό, σε περιφερειακό και σε παγκόσμιο επίπεδο. Αν πρόκειται να στήσουμε έναν σωστό συνασπισμό, θα πρέπει να επικεντρωθούμε στο μεσοπρόθεσμο ζήτημα, τι λογής σύστημα θέλουμε να δημιουργήσουμε στη θέση του τωρινού, χωρίς να αγνοούμε το βραχυπρόθεσμο πρόβλημα, πώς να ελαφρύνουμε τις αθλιότητες που υποφέρουμε στο σημερινό σύστημα. Νομίζω πως ρόλος μου

δεν είναι να χαράξω μια πολιτική στρατηγική. Προτιμώ εδώ να επικεντρωθώ στη συνεισφορά που οφείλει η κοινωνική επιστήμη σ' αυτή τη μεταβατική εποχή μας.

Νομίζω πως το πρώτο πράγμα που μπορούμε να κάνουμε είναι να σβήσουμε από το νου μας τις κατηγορίες της κοινωνικής επιστήμης που κληρονομήσαμε από το σημερινό κοσμοσύστημα, και που έχουν τόσο πολύ μπερδέψει τις αναλύσεις μας, όχι μόνο της τρέχουσας πραγματικότητας, αλλά και της εναλλακτικής πραγματικότητας που θα μπορούσαμε να οικοδομήσουμε. Το ν' αναγνωρίσουμε ότι υπάρχουν πολλαπλοί οικουμενισμοί, πολλαπλές ιδιαιτεροκρατίες και πολλαπλές χρονικότητες, είναι ένα πρώτο βήμα. Αλλά βεβαίως χρειάζεται να κάνουμε πολύ περισσότερα από το ν' αναγνωρίσουμε απλώς την ύπαρξή τους. Πρέπει ν' αρχίσουμε να λογαριάζουμε πώς μπορούν να ταιριάξουν το ένα με το άλλο, ποιό θα ήταν το καλύτερο μείγμα, και σε ποιές καταστάσεις. Έχουμε εδώ λοιπόν μια ατζέντα για μια βαθιά αναδιάρθρωση των γνωστικών μας συστημάτων.

Μέχρι τώρα δεν σας μίλησα για τις "Δύο κουλτούρες": για τη δήθεν θεμελιώδη επιστημολογική διάκριση ανάμεσα στις ανθρωπιστικές σπουδές και τις επιστήμες. Τούτη η διάσταση, που αναπαράχθηκε στους κόλπους της κοινωνικής επιστήμης ως η *Methodenstreit* μεταξύ ιδιογραφικών και νομοθετικών μεθοδολογιών, είναι στην πραγματικότητα πρόσφατη επινόηση. Δεν έχει ηλικία μεγαλύτερη από διακόσια με διακόσια πενήντα χρόνια, και είναι και η ίδια πρωτίστως ένα δημιούργημα του νεωτερικού μας κοσμοσυστήματος. Είναι επίσης βαθύτατα ανορθολογική, αφού η επιστήμη είναι ένα πολιτισμικό φαινόμενο, αιχμάλωτη του πολιτισμικού της πλαισίου, ενώ από την άλλη οι ανθρωπιστικές σπουδές δεν έχουν καμιά δική τους γλώσσα που να μην είναι επιστημονική, ειδάλλως δεν θα μπορούσαν να επικοινωνήσουν το μήνυμά τους σε κανέναν έξω από αυτές.⁷

Ένα πράγμα που όλοι χρειάζεται να κάνουμε είναι να διαβάσουμε πολύ περισσότερο, πολύ ευρύτερα. Το διάβασμα είναι κομμάτι της διαδικασίας της θεωρητικής ανακάλυψης, της ανεύρεσης των ενδείξεων και διασυνδέσεων που μένουν θαμμένες μέσα στο σωρό των έτοιμων προϊόντων της γνώσης. Πρέπει να στρέψουμε τους φοιτητές και τις φοιτήτριές μας προς το στοχασμό πάνω στα θεμελιώδη επιστημολογικά ζητήματα. Πρέπει να πάψουμε να φοβόμαστε τη φιλοσοφία είτε την επιστήμη, αφού τελικά και οι δυο είναι το ίδιο πράγμα, και άλλωστε δεν μπορούμε να κάνουμε φιλοσοφία χωρίς επιστήμη, και αντιστρόφως: να αναγνωρίσουμε ότι αποτελούν ένα κοινό εγχείρημα. Στο μεταξύ θ' αποκτήσουμε πλήρη επίγνωση των πολλαπλών οικουμενισμών που διέπουν την οικουμένη μας, και θ' αρχίσουμε για πρώτη φορά να είμαστε ουσιαστικά ορθολογικοί, που σημαίνει να φτάσουμε σε μια κοινή συναίνεση, οσοδήποτε προσωρινή, για το ποιές αξίες και ποιές αλήθειες έχουν προτεραιότητα σ' ένα σύμπαν όπου διαρκώς έχουμε να κάνουμε επιλογές, κι επομένως να είμαστε δημιουργικοί.

Αν όλοι οι κοινωνικοί επιστήμονες —ή μάλλον όχι— αν όλοι οι μελετητές σε όλα τα πεδία, και τούτο είναι ένα πολύ μεγάλο «αν», μπορέσουν ν' αναδομήσουν με αυτό τον τρόπο τη δραστηριότητά τους, τότε θα έχουμε συμβάλει κατά πολύ στις ιστορικής σημασίας επιλογές που όλοι αναπόφευκτα κάνουμε σε τούτη τη μεταβατική εποχή που ζούμε. Και φυσικά, κάτι τέτοιο δεν θα σημαίνει το τέλος της ιστορίας. Αλλά θα μας επιτρέψει να προχωρήσουμε με καλύτερο βηματισμό.

7. Τα επιχειρήματα με τα οποία αναπτύσσω τούτη τη θέση βρίσκονται στο Imm. Wallerstein, *The End of the World as We Know It: Social Science for the Twenty-first Century*, (B' Μέρος, "Ο κόσμος της γνώσης"), The New Press, 1999. [Σ.τ.μ.:] Βλ. σχετικά, στα ελληνικά, και το Immanuel Wallerstein, *Για να καταλάβουμε τον κόσμο μας. Εισαγωγή στην ανάλυση κοσμοσυστημάτων*, μτφ. Σπύρος Μαρκέτος, Θύραθεν, 2009.

Στην Κίνα την εποχή της Δυναστείας των Κινγκ, έλεγαν: «Ο λαός φοβάται τους αφέντες, οι αφέντες φοβούνται τους ξένους διαβόλους, οι ξένοι διάβολοι φοβούνται το λαό». Βέβαια, η Δυναστεία των Κινγκ είχε προλάβει ν' αποκτήσει εμπειρία του νεωτερικού κοσμοσυστήματος. Αλλά τελικά εμείς, ο λαός, είμαστε συνάμα και οι ξένοι διάβολοι. Εντέλει δεν υπάρχουν «άλλοι», ή τουλάχιστον δεν υπάρχουν άλλοι που να μη μπορούμε να τους ελέγξουμε αν συλλογικά βαλθούμε να το πετύχουμε, αν προσηλώσουμε το νου μας σ' αυτό το στόχο, τον συζητήσουμε, ζυγίσουμε τις εναλλακτικές λύσεις, και επιλέξουμε δημιουργικά. Σ' ένα κόσμο που κατασκευάζεται κοινωνικά, αυτοί που κατασκευάζουν τον κόσμο είμαστε εμείς.

Πολιτισμοί και τρόποι παραγωγής: συγκρούσεις και συγκλίσεις

Το κύριο πρόβλημα [...] είναι η διαλεκτική του ιδιαίτερου (του παράγοντα της εθνικότητας, της εθνικής κουλτούρας, του πολιτισμού) και του οικουμενικού (του συγκρητιστικού πολιτισμού που θ' αναδυθεί από το ανθρώπινο είδος με τη μεσολάβηση της επιστήμης και της τεχνολογίας). Στο πρώτο στάδιο, ο κύριος κίνδυνος δεν είναι το να υπερτονιστεί η διάσταση της εθνικότητας, αλλά το να επιβληθούν κάποια ηγεμονικά καλούπια τα οποία θα υμνούνται ως οικουμενικά, αλλά στην πραγματικότητα θα διασφαλίζουν, ακόμη περισσότερο από ό,τι οι προηγούμενοι τρόποι, την αλλοίωση των μη Δυτικών πολιτισμών του κόσμου, που η μοίρα τους θα είναι να γίνουν υποπροϊόντα του παραγωγισμού· οικονομικά, δημογραφικά και εθνογραφικά γκέτο, ένας αποξενωμένος υπόκοσμος.

ΑΝΟΥΑΡ ΑΜΠΝΤΕΛ ΜΑΛΕΚ¹

Τούτο το μακρύ παράθεμα από το έργο του Ανουάρ Αμπντέλ Μαλέκ συλλαμβάνει καλά το γεγονός, ότι πίσω από την αντινομία που βρίσκεται στο επίκεντρο του νεωτερικού κόσμου, και που ο συγγραφέας ονομάζει «διαλεκτική του ιδιαίτερου και του οικουμενικού», κρύβονται οι παράλληλες συμβιωτικές δυάδες του βάρβαρου και του πολιτισμένου, του μη Δυτικού και του Δυτικού, της πε-

1. Anouar Abdel-Malek, "Marxisme et sociologie des civilisations", στο Anouar Abdel-Malek, *La Dialectique sociale*, Παρίσι 1972, σ. 354-355.

Το... ορατό χέρι

Η κρίση του φιλελεύθερου καπιταλισμού, όπως αναπτύχθηκε στη Δύση, συνέπεσε με την ανάδυση μιας νέας δυναμικής μορφής κρατικού καπιταλισμού στις αναδυόμενες αγορές, ισχυρίζεται ο Adrian Wooldridge

Special report
State Capitalism
(21/01/2012)
Συγγραφέας
Adrian Wooldridge

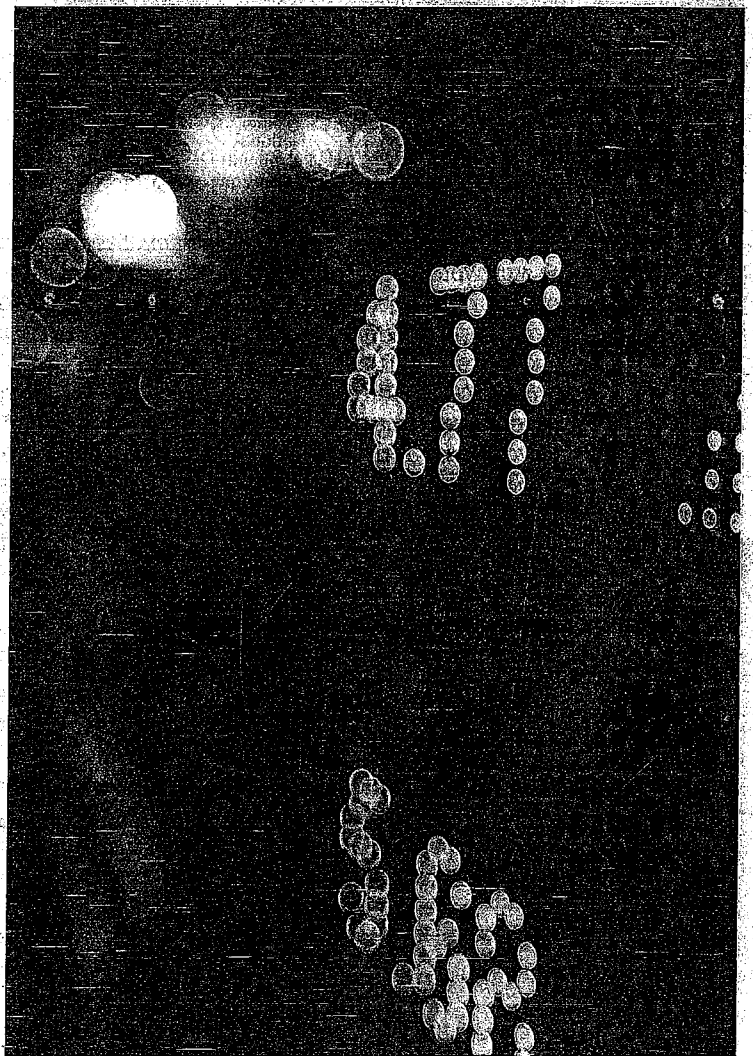
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- 16 **Λίγο παλιό, λίγο νέο**
Μία σύντομη ιστορία του κρατικού καπιταλισμού.
- 17 **Οι νέοι άρχοντες του σύμπαντος**
Πώς επεκτείνεται μία κρατική επιχείρηση
- 21 **Θέμα και παραλλαγές**
Ο κρατικός καπιταλισμός δεν είναι παντού ο ίδιος
- 26 **Ανάμεικτα αποτελέσματα**
Οι κρατικές επιχειρήσεις είναι καλές στα projects υποδομής, αλλά λιγότερο καλές στην καινοτομία
- 30 **Ο κόσμος στα χέρια τους**
Εκτός από το εσωτερικό, ο κρατικός καπιταλισμός στρέφεται και στο εξωτερικό
- 33 **Νικητής είναι ο...**
Παρά τις επιτυχίες του, ο κρατικός καπιταλισμός έχει μοίραία μειονεκτήματα

Η BEATRICE WEBB μεγάλωσε έχοντας ακλόνητη πίστη στις ελεύθερες αγορές και στο περιορισμένο κράτος. Ο πατέρας της ήταν ένας αυτοδημιούργητος κροίσος στον κλάδο των σιδηροδρομικών μεταφορών και η μητέρα της μια ένθερμη υπέρμαχος του ελεύθερου εμπορίου. Ένας από τους στενότερους φίλους της οικογένειας ήταν ο Herbert Spencer, ο πρωτοπόρος φιλόσοφος του βικτωριανού φιλελευθερισμού. Ο Spencer γοητεύτηκε αμέσως από την νεαρή Beatrice και ανέλαβε να της διδάξει τη μαγεία της αγοράς, την επιβίωση του ισχυρότερου και τις άσχημες πλευρές του κράτους. Ωστόσο, καθώς η Beatrice μεγάλωνε, άρχισε να έχει τις αμφιβολίες της. Γιατί δεν θα έπρεπε να παρεμβαίνει το κράτος, προκειμένου να απομακρύνει τα παιδιά από τις καμινάδες που καθάριζαν και να τα στείλει στο σχολείο, να φροντίσει τους πεινασμένους και τους ανέργους ή να διασώσει τις βιομηχανίες που επρόκειτο να καταρρεύσουν; Στη συνέχεια, η Beatrice έγινε μία από τις ηγέτιδες μορφές του κράτους πρόνοιας - και μία πρωτοπόρα υπέρμαχος του σοβιετικού κομμουνισμού.

Η συζήτηση σχετικά με τα πλεονεκτήματα του κράτους και της αγοράς, η οποία απασχολούσε ιδιαίτερα την νεαρή Beatrice, παραμένει ακόμη επίκαιρη. Μεταξύ του 1900 και του 1970, οι κρατίστες ήταν αυτοί που είχαν... αέρα στα πανιά τους. Οι κυβερνήσεις ξεκίνησαν υφαίνοντας δίχτυα κοινωνικής προστασίας και κατέληξαν εθνικοποιώντας ένα μεγάλο τμήμα της οικονομίας. Μεταξύ, όμως, του 1970 και του 2000, οι υπέρμαχοι της ελεύθερης αγοράς επέστρεψαν στο προσκήνιο. Ο Ronald Reagan και η Margaret Thatcher ξεκίνησαν μία νέα μόδα στη Δύση, η οποία επέβαλε την ιδιωτικοποίηση των κρατικών επιχειρήσεων και την περιστολή του κράτους πρόνοιας. Την ίδια στιγμή, η Σοβιετική Ένωση και οι δορυφόροι της οδηγούνταν στην κατάρρευση.

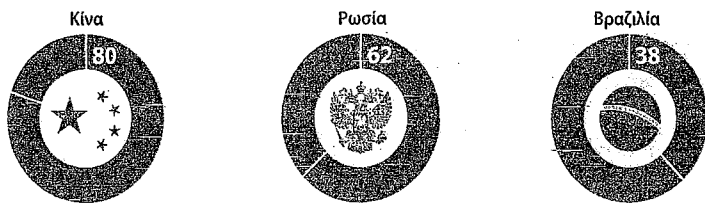
Η εποχή του θριάμβου της ελεύθερης αγοράς έφτασε σε σημείο καμπί, όταν η κρίση που κατέστρεψε την Lehman Brothers το 2008 άρχισε να επεκτείνεται στο μεγαλύτερο μέρος του ανεπτυγμένου κόσμου. Οι πιο αδύναμες χώρες, όπως η Ελλάδα, έχουν ήδη βυθιστεί στο χάος. Ακόμη και οι ισχυρές ΗΠΑ είδαν το εισόδημα του μέσου εργαζομένου τους να συρρικνώνεται σταθερά κατά την προηγούμενη τριετία. Το καναδικό think-tank Fraser Institute, το οποίο υπολογίζει την πρόοδο της οικονομικής ελευθερίας εδώ και τέσσερις δεκαετίες, είδε τον παγκόσμιο «δείκτη ελευθερίας» που έχει επινοήσει να αυξάνεται αδιάκοπα, >

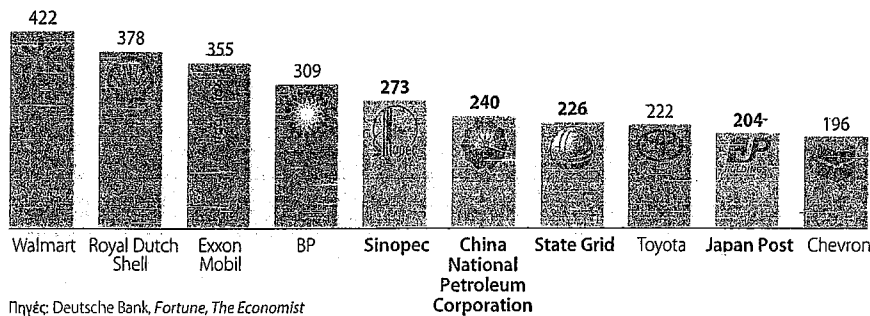
Η ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ ΠΟΥ ΞΕΣΠΑΣΕ ΤΟ 2008 ΕΠΙΔΕΙΝΩΘΗΚΕ ΑΚΟΜΗ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΟ, ΕΞ ΑΙΤΙΑΣ ΤΗΣ ΑΝΑΔΥΣΗΣ ΕΝΟΣ ΑΝΤΙΠΑΛΟΥ ΔΕΟΥΣ: ΤΟΥ ΚΡΑΤΙΚΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ

Δύναμη και δόξα

Συμμετοχή των δημόσιων/κρατικά ελεγχόμενων επιχειρήσεων στην κεφαλαιοποίηση των εθνικών χρηματιστηριακών δεικτών MSCI, Ιούνιος 2011, %

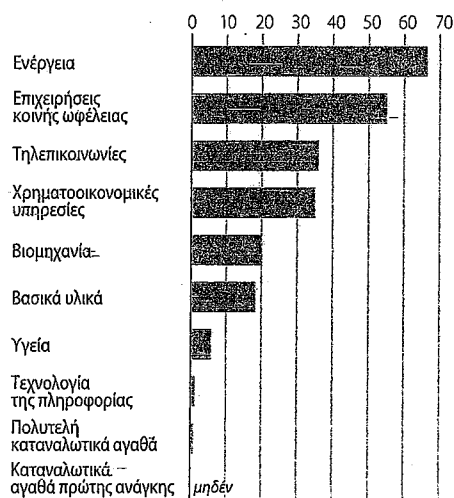

Οι μεγαλύτερες δημόσιες παγκόσμιες επιχειρήσεις βάσει εσόδων, σε δισ. δολάρια, 2010

Πηγές: Deutsche Bank, Fortune, The Economist

Συμμετοχή των δημόσιων/κρατικά ελεγχόμενων επιχειρήσεων στο δείκτη αναδυόμενων αγορών MSCI, ανά κλάδο, Ιούνιος 2011, %

> από 5,5 μονάδες (με άριστα τις δέκα) το 1980, σε 6,7 μονάδες το 2007. Εκτοτε, όμως, καταγράφει συνεχή υποχώρηση.

Η κρίση του φιλελεύθερου καπιταλισμού επιδεινώθηκε ακόμη περισσότερο, εξαιτίας της ανάδυσης μίας υπολογισίμης εναλλακτικής: του κρατικού καπιταλισμού, ο οποίος προσπαθεί να «παντρέψει» τα δυνατά σημεία του κράτους με αυτά του καπιταλισμού. Σύμφωνα με αυτό, η επιλογή «πρωταθλητών» και η προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης αποτελεί διακριτική ευχέρεια του κράτους. Το τελευταίο, επίσης, χρησιμοποιεί «καπιταλιστικά» εργαλεία, όπως η δημόσια εγγραφή κρατικά ελεγχόμενων επιχειρήσεων στο χρηματιστήριο και η αποδοχή της παγκοσμιοποίησης. Ορισμένα από τα στοιχεία του κρατικού καπιταλισμού ήταν ευδιάκριτα και κατά το παρελθόν, όπως στην ακμή της Ιαπωνίας τη δεκαετία του 1950, ή της Γερμανίας κατά τη δεκαετία του 1870. Ποτέ, όμως, στο παρελθόν, ο κρατικός καπιταλισμός δεν λειτούργησε σε τέτοια κλίμακα και με τόσο εκλεπτυσμένα εργαλεία, όπως σήμερα.

Ο κρατικός καπιταλισμός μπορεί να υπερηφανεύεται ότι διαθέτει ως υποστηρίκτριά την πιο επιτυχημένη μεγάλη οικονομία του κόσμου. Κατά την περασμένη 30ετία, το ΑΕΠ της Κίνας αυξήθηκε με επίσημο ρυθμό 9,5%, και το διεθνές της εμπόριο κατά 18% (σε όρους όγκου συναλλαγών). Την προηγούμενη δεκαετία, το ΑΕΠ της τριπλασιάστηκε, φτάνοντας στα 11 τρισ. δολάρια (σε μονάδες αγοραστικής δύναμης). Η Κίνα κατέστη η δεύτερη μεγαλύτερη οικονομία του κόσμου, εκτοπίζοντας την Ιαπωνία, ενώ ταυτόχρονα έγινε η μεγαλύτερη αγορά για πολλά καταναλωτικά αγαθά, «εκθρονίζοντας» τις ΗΠΑ. Το κινεζικό κράτος είναι ο μεγαλομέτοχος στις 150 μεγαλύτερες εταιρείες της χώρας και κατευθύνει χιλιάδες επιπλέον. Διαμορφώνει την αγορά κατά το δοκούν, χειραγωγώντας την ισοτιμία του γουάν, χρηματοδοτώντας τις βιομηχανίες που απολαμβάνουν την ευνοϊκή του, και συνεργάζεται στενά με τις κινεζικές επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στο εξωτερικό.

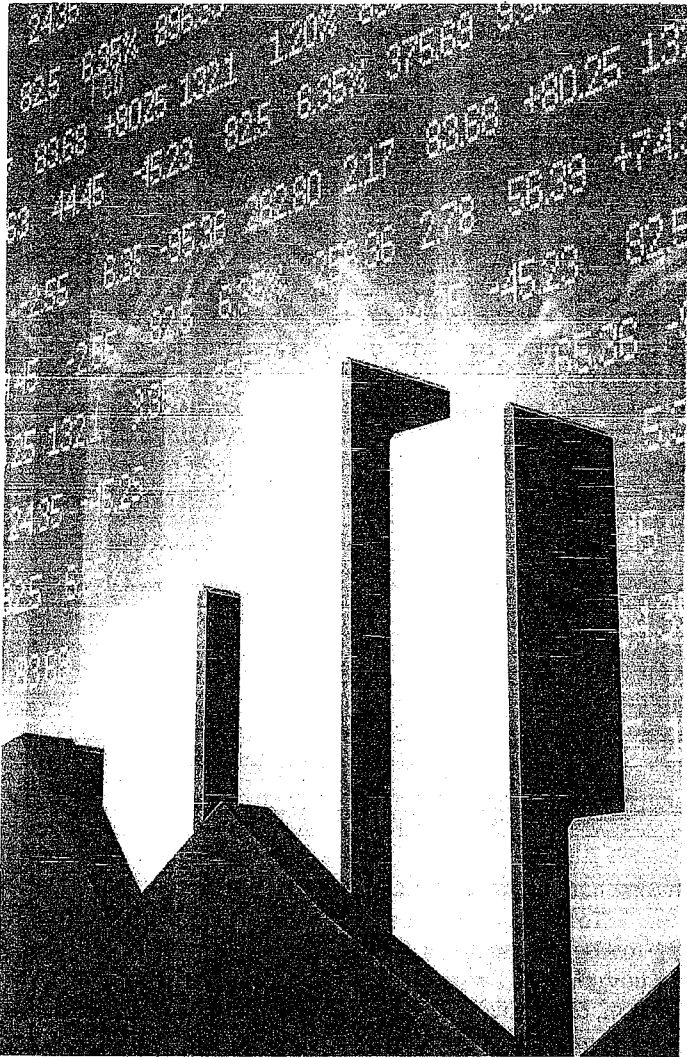
**ΠΩΣ ΜΠΟΡΟΥΜΕ ΝΑ ΕΞΑΣΦΑΛΙΣΟΥΜΕ
ΕΝΑ ΔΙΚΑΙΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΣΥΝΑΛΛΑΓΩΝ,
ΑΝ ΟΡΙΣΜΕΝΕΣ ΕΤΑΙΡΕΙΕΣ ΑΠΟΛΑΜΒΑΝΟΥΝ
ΤΗΝ (ΑΜΕΣΗ Η ΕΜΜΕΣΗ) ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ
ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΜΙΑΣ ΧΩΡΑΣ;**

Ορισμένες από τις ισχυρότερες επιχειρήσεις του κόσμου είναι επίσης προσδεδωμένες στο «άρμα» του κρατικού καπιταλισμού. Στις 13 μεγαλύτερες πετρελαϊκές εταιρείες, οι οποίες ελέγχουν περισσότερο από τα 3/4 των παγκόσμιων πετρελαϊκών

αποθεμάτων, υπάρχει κρατική συμμετοχή. Το ίδιο ισχύει και για τη μεγαλύτερη εταιρεία φυσικού αερίου του κόσμου, τη ρωσική Gazprom. Παρόλα αυτά, επιτυχημένες κρατικές εταιρείες μπορούν να βρεθούν σχεδόν σε όλους τους οικονομικούς κλάδους. Η China Mobile είναι ένας κολλοσσός της κινητής τηλεφωνίας που διαθέτει περίπου 600 εκατ. πελάτες. Η Saudi Basic Industries Corporation είναι μία από τις πιο κερδοφόρες χημικές εταιρείες του κόσμου. Η ρωσική Sberbank είναι η τρίτη μεγαλύτερη τράπεζα της Ευρώπης σε όρους κεφαλαιοποίησης. Η Dubai Ports είναι ο τρίτος μεγαλύτερος διαχειριστής λιμένων του κόσμου. Η αεροπορική εταιρεία Emirates αναπτύσσεται με ετήσιο ρυθμό 20%.

Ο κρατικός καπιταλισμός βρίσκεται σε άνοδο, διαθέτοντας μεγάλες ποσότητες μετρητών και ενθαρρυνόμενος από την κρίση που έπληξε τη Δύση. Στις κρατικές επιχειρήσεις αναλογεί το 80% της αξίας της χρηματιστηριακής αγοράς της Κίνας, το 62% της αντίστοιχης της Ρωσίας και το 38% αυτής της Βραζιλίας (βλέπε διάγραμμα). Τους αναλογεί, επίσης, το 1/3 των ξένων άμεσων επενδύσεων προς τις αναδυόμενες αγορές την περίοδο 2003-2010, καθώς και μία διευρυνόμενη παρουσία στη λίστα με τις μεγαλύτερες εταιρείες: τρεις κινεζικές κρατικές επιχειρήσεις ανήκουν στο top 10 των μεγαλύτερων εταιρειών του κόσμου βάσει εσόδων, έναντι μόλις δύο ευρωπαϊκών (βλέπε διάγραμμα). Αν προσθέσετε, μάλιστα, στην εξίσωση και τις συμμετοχές των κρατικών επενδυτικών ταμείων, τότε θα μπορούσατε να συμπεράνετε ότι ο φιλελεύθερος καπιταλισμός βρίσκεται σε άτακτη υποχώρηση: το Chrysler Building στη Νέα Υόρκη (ή καλύτερα, το 90% αυτού) πέρασε στην ιδιοκτησία του Αμπου Ντάμπι, ενώ η ποδοσφαιρική ομάδα της Manchester City βρίσκεται πλέον υπό τον έλεγχο του Κατάρ. Υπάρχει μία κινεζική φράση για αυτό που συμβαίνει: «Το κράτος προελαύνει, ενώ ο ιδιωτικός τομέας υποχωρεί». Και αυτό συμβαίνει τώρα σε παγκόσμια κλίμακα.

Το παρόν αφιέρωμα εστιάζει στο νέο μοντέλο του κρατικού καπιταλισμού που επικράτησε στον αναδυόμενο κόσμο, αντί του παλιού μοντέλου που ισχύει στην Ευρώπη, καθώς το πρώτο είναι αυτό που αντανάκλα το μέλλον. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην Κίνα, τη Ρωσία και τη Βραζιλία. Οι πρόσφατες διαδηλώσεις στη Ρωσία εναντίον της νοθείας των κοινοβουλευτικών εκλογών, η οποία αποδίδεται στον πρωθυπουργό Vladimir Putin, έχει εγείρει ερωτήματα σχετικά με την πολιτική σταθερότητα στη χώρα και, ως εκ τούτου, με το μέλλον του κρατικού καπιταλισμού σε αυτήν, ωστόσο προς το παρόν φαίνεται πως δεν άλλαξε τίποτα. Η Ινδία δεν πρόκειται να αναλυθεί λεπτο-

μερως, καθώς, μολοντι διαθέτει ορισμένες από τις μεγαλύτερες κρατικές επιχειρήσεις του κόσμου, αυτές είναι πιθανότερο να συνιστούν αποτέλεσμα του συστήματος διοικητικών αδειοδοτήσεων της χώρας (γνωστό ως "Licence Raj"), παρά αποτέλεσμα της κυβερνητικής πρόθεσης να δημιουργήσει νέους εθνικούς πρωταθλητές.

Ο κρατικός καπιταλισμός του σήμερα διαφοροποιείται σημαντικά έναντι των προγενέστερων μορφών του. Πρώτον, αναπτύσσεται σε ευρύτερη κλίμακα: μόνον η Κίνα κατέχει το 1/5

ΕΝΑΣ ΜΕΓΑΛΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΝ, ΙΔΙΑΙΤΕΡΑ ΣΤΟΝ ΑΝΑΔΥΟΜΕΝΟ ΚΟΣΜΟ, ΜΑΘΑΙΝΕΙ ΠΩΣ ΝΑ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΕΙ ΤΗΝ ΑΓΟΡΑ, ΓΙΑ ΝΑ ΕΚΠΛΗΡΩΝΕΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥΣ ΣΤΟΧΟΥΣ

του παγκόσμιου πληθυσμού. Δεύτερον, εξελίσσεται πολύ πιο γρήγορα. Η Κίνα και η Ρωσία ανέπτυξαν τη «συνταγή» τους

για τον κρατικό καπιταλισμό μόλις κατά την περασμένη δεκαετία. Και τρίτον, έχει στη διάθεσή του πιο εκλεπτυσμένα εργαλεία. Το σύγχρονο κράτος είναι ισχυρότερο από ποτέ: για παράδειγμα, το Κομμουνιστικό Κόμμα της Κίνας διαθέτει φακέλους για έναν τεράστιο αριθμό πολιτών της χώρας. Επίσης, είναι μακράν πιο αποτελεσματικό στη χρήση καπιταλιστικών εργαλείων, προκειμένου να επιτύχει τους στόχους του. Αντί να παραδίδει βιομηχανίες στα χέρια γραφειοκρατών ή φίλων, τις μετατρέπει σε εταιρείες που διοικούνται από επαγγελματίες μάντζερ.

Η ιστορία επιστρέφει

Το παρόν ειδικό αφιέρωμα ασκεί κριτική στο μοντέλο του κρατικού καπιταλισμού. Θα εκφράσει αμφιβολίες σχετικά με την ικανότητα του συστήματος να κεφαλαιοποιήσει την επιτυχία του, όταν θα φτάσει η ώρα να καινοτομήσει και όχι να καλύψει αποστάσεις (όπως συμβαίνει τώρα), αλλά και όταν θα πρέπει να

αυτορρυθμιστεί, σε περίπτωση που κάνει κάτι λάθος. Η διαχείριση των αντιφάσεων του συστήματος είναι διαφορετική, όταν η οικονομία «τρέχει» με ραγδαίους ρυθμούς, και άλλη, όταν τίθεται σε τέλμα. Και ο κρατικός καπιταλισμός ταλανίζεται από ευνοιοκρατία και διαφθορά.

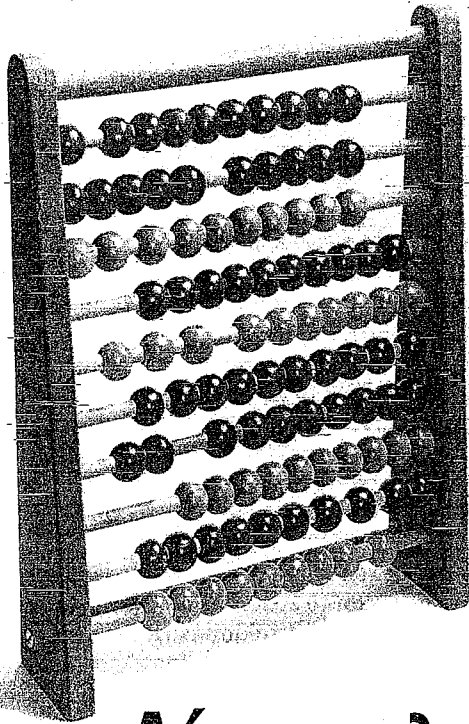
Ωστόσο, το αφιέρωμα υποστηρίζει επίσης πως ο κρατικός καπιταλισμός είναι ο πιο υπολογισίμος αντίπαλος που έχει αντιμετωπίσει μέχρι στιγμής ο φιλελεύθερος καπιταλισμός. Οι υπέρμαχοι του πρώτου μοντέλου σφάλλουν, όταν ισχυρίζονται ότι συνδυάζουν τα καλύτερα στοιχεία και των δύο κόσμων, όμως έχουν μάθει να αποφεύγουν τις παγίδες στις οποίες εγκλωβίστηκαν προγενέστερα μοντέλα κρατικοδίαιτης ανάπτυξης. Και ευημερούν στις δυναμικές αγορές του αναδυόμενου κόσμου, ο οποίος αναπτύσσεται τα τελευταία χρόνια με ετήσιο ρυθμό 5,5%, έναντι του 1,6% του ανεπτυγμένου κόσμου. Είναι, δε, πιθανόν οι χώρες αυτές να είναι υπεύθυνες για το μισό παγκόσμιο ΑΕΠ μέχρι το 2020.

Ο κρατικός καπιταλισμός φαντάζει ολοένα και περισσότερο ως η επόμενη τάση. Η βραζιλιάνικη κυβέρνηση προκάλεσε την αποχώρηση του επκεφαλής της Vale (εταιρείας-κολοσσού στον κλάδο της εξόρυξης), επειδή ο τελευταίος ήταν πολύ ανεξάρτητος. Η γαλλική κυβέρνηση ίδρυσε ένα κρατικό επενδυτικό κεφάλαιο. Η κυβέρνηση της Νότιας Αφρικής μιλά άνοιχτά για την εθνικοποίηση επιχειρήσεων και για τη δημιουργία εθνικών πρωταθλητών. Την ίδια στιγμή, νεαροί οικονομολόγοι της Παγκόσμιας Τράπεζας και άλλων διεθνών οργανισμών έχουν αρχίσει να συζητούν την υποδοχή μίας νέας βιομηχανικής πολιτικής.

Αυτό εγείρει ορισμένα δύσκολα ερωτήματα σχετικά με το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα. Πώς μπορούμε να εξασφαλίσουμε ένα δίκαιο σύστημα συναλλαγών, αν ορισμένες εταιρείες απολαμβάνουν την (άμεση ή έμμεση) υποστήριξη μίας εθνικής κυβέρνησης; Πώς μπορούμε να αποτρέψουμε τις κυβερνήσεις από το να χρησιμοποιήσουν τις επιχειρήσεις ως εργαλεία στρατιωτικής ισχύος; Και πώς μπορούμε να εξασφαλίσουμε ότι οι εύλογες ανησυχίες σχετικά με τη δικαιοσύνη του συστήματος δεν θα οδηγήσουν σε ξενοφοβία και προστατευτισμό; Ορισμένες από τις μεγαλύτερες εμπορικές διενέξεις κατά τα τελευταία χρόνια -όπως αυτή που ξεκίνησε με την απόπειρα εξαγοράς της αμερικανικής Unocal από την China National Offshore Oil Corporation το 2005, ή τις προσπάθειες της Dubai Ports να αγοράσει αρκετούς λιμένες των ΗΠΑ- έχουν εμπλέξει κρατικές επιχειρήσεις. Οι διενέξεις αυτές, μάλιστα, αναμένεται να ενταθούν στο μέλλον.

Η άνοδος του κρατικού καπιταλισμού αναιρεί, επιπλέον, πολλές από τις υποθέσεις σχετικά με τις επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης. Ο Kenichi Ohmae δήλωσε ότι το έθνος-κράτος έχει φτάσει στο τέλος του. Ο Thomas Friedman υποστήριξε ότι οι κυβερνήσεις έπρεπε να φορέσουν το «χρυσό ζουρλομανδύα» της πειθαρχίας της αγοράς. Η Naomi Klein επεσήμανε ότι οι μεγαλύτερες επιχειρήσεις του κόσμου είναι μεγαλύτερες από πολλές χώρες. Τέλος, ο Francis Fukuyama κήρυξε το τέλος της ιστορίας με το θρίαμβο του δημοκρατικού καπιταλισμού. Τώρα, όμως, ανά τον κόσμο, το κράτος κινεί την αγορά και ο αυταρχισμός θριαμβεύει έναντι της δημοκρατίας.

Ο Ian Bremmer, πρόεδρος του Eurasia Group (συμβουλευτική εταιρεία ανάλυσης του πολιτικού κινδύνου), ισχυρίζεται ότι αυτό είναι το «τέλος της ελεύθερης αγοράς» στο εξαιρετικό ομότιτλο βιβλίο του. Ασφαλώς, υπερβάλλει. Ωστόσο, έχει δίκιο, όταν υποστηρίζει ότι ένας μεγάλος αριθμός κυβερνήσεων, ιδιαίτερα στον αναδυόμενο κόσμο, μαθαίνει πώς να χρησιμοποιήσει την αγορά, για να εκπληρώσει πολιτικούς στόχους. Το αόρατο χέρι της οικονομίας δίνει τη σκυτάλη στο ορατό, και συχνά αυταρχικό, χέρι του κρατικού καπιταλισμού. □

Λίγο παλιό, λίγο νέο

Μία σύντομη ιστορία του κρατικού καπιταλισμού

ΤΟ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ 1789, ο George Washington διόρισε για πρώτη φορά υπουργό Οικονομικών των ΗΠΑ: τον Alexander Hamilton. Δύο χρόνια αργότερα, ο Hamilton κατέθεσε στο Κογκρέσο το "Report on Manufactures" («Έκθεση για τις Μανιφακτούρες»), το οποίο κατέγραφε το σχέδιο του υπουργού για την εύρυθμη λειτουργία της οικονομίας, η οποία θα υποστήριζε την ανεξαρτησία της χώρας. Ο Hamilton δεν είχε χρόνο για τις ιδέες του Adam Smith περί του «αόρατου χεριού». Οι ΗΠΑ έπρεπε να προστατεύσουν τις νηπιακές βιομηχανίες τους και άμα ήθελαν να τις δουν να μεγαλώνουν, θα έπρεπε να επιβάλουν δασμούς στις εισαγωγές.

Η ιστορία του κρατικού καπιταλισμού είναι συνυφασμένη με την ιστορία του ίδιου του καπιταλισμού. Οι Αγγλοσάξονες αρέσκονται να θεωρούν τους εαυτούς τους ως τους αιώνιους υπερασπιστές της «ορθοδοξίας» της ελεύθερης αγοράς, έναντι στις «αιρέσεις» που προέρχονται από την πειρατική Ευρώπη και την Ασία. Στην πραγματικότητα, όλες οι αναδυόμενες δυνάμεις βασίστηκαν στο κράτος, για να δώσουν ώθηση στην ανάπτυξη, ή τουλάχιστον να προστατεύσουν τις ευάλωτες βιομηχανίες τους. Ακόμη και η Βρετανία, η κοιτίδα της σκέψης υπέρ του ελεύθερου εμπορίου, δημιούργησε ένα γιγάντιο εθνικό πρωταθλητή υπό τη μορφή της Εταιρείας Ανατολικής Ινδίας.

Τρώγοντας... ήρθε η όρεξη για βιομηχανική πολιτική, ενώ μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η κρατική παρέμβαση έγινε στοιχείο της κουλτούρας, αλλά και της κοινής λογικής. Οι Ευρωπαίοι δημιούργησαν βιομηχανίες-κολοσσούς και κοινωνικό κράτος. Οι Ασιάτες, από την πλευρά τους, διοχέτευαν πόρους στους εθνικούς πρωταθλητές.

Αυτή η μακρά περίοδος του κρατικού ακτιβισμού άφησε μία εκπληκτικά ισχυρή παρακαταθήκη, παρά την πιο πρόσφατη «μόδα» που στράφηκε προς τις ιδιωτικοποιήσεις και την απορρύθμιση. Ο ανεπτυγμένος κόσμος διαθέτει ακόμη ένα μεγάλο αριθμό κρατικών επιχειρήσεων, ή επιχειρήσεων στις οποίες το κράτος κατέχει περιοχή θέση. Για παράδειγμα, η γαλλική κυβέρνηση κατέχει το 85% της ενεργειακής επιχείρησης EDF, η ιαπωνική το 50% της Japan Tobacco και η γερμανική το 32%

της Deutsche Telekom. Ανά τον ΟΟΣΑ, οι κρατικές επιχειρήσεις έχουν συνολική αξία περίπου δύο τρις δολαρίων και απασχολούν 41 εκατομμύρια εργαζομένους.

Η νέα μορφή του κρατικού καπιταλισμού ξεκίνησε από τη Σιγκαπούρη. Ένας από τους «πατέρες» της, ο Lee Kuan Yew, ήταν πρωθυπουργός της χώρας για περισσότερο από 30 χρόνια και ένας άοκνος υπερασπιστής των «ασιατικών αξιών», με τις οποίες εννοούσε ένα μείγμα οικογενειακών αξιών και αυταρχισμού. Ανταγωνίστηκε την Beatrice Webb στην εμπιστοσύνη για τη σοφία του κράτους. Όμως, ο κ. Lee κατανόησε επίσης ότι η μεγαλύτερη ευκαιρία της Σιγκαπούρης έγκειται στην προσέλκυση των ισχυρότερων επιχειρήσεων του κόσμου, αν και απέρριπτε την ιδέα του "laissez-faire" που άνθιζε στην άλλη μεγάλη πόλη-λιμάνι της Ασίας, το Χονγκ Κονγκ.

Η Σιγκαπούρη ήταν πολύ πιθανόν να παραμείνει μια αγορά με μικροσκοπική σημασία, αν δεν προέκυπτε μια σειρά κοσμογονικών γεγονότων. Το πρώτο ήταν το εμπάργκο πετρελαίου που επέβαλαν οι αραβικές παραγωγικές χώρες, το οποίο μετέβαλε την ισορροπία δυνάμεων στην παγκόσμια οικονομία. Οι αραβικές κυβερνήσεις εντατικοποίησαν τον έλεγχο των πολύτιμων πετρελαϊκών επιχειρήσεων και συσσώρευσαν ολόένα και μεγαλύτερα εμπορικά πλεονάσματα. Για αυτές, το οικονομικό σοκ που προκλήθηκε αποτέλεσε απόδειξη της ισχύος που είχε το πετρέλαιο ως «όπλο». Για τους Κινέζους, από την άλλη πλευρά, ανέδειξε την ανάγκη να επιδιώξουν μεγαλύτερη ασφάλεια στην προφορά πετρελαίου, καθώς και άλλων πρώτων υλών.

Το δεύτερο γεγονός ήταν η μεταμόρφωση της Κίνας από τον Deng Xiaoping. Ο Deng δανείστηκε πολλά στοιχεία από το μοντέλο της Σιγκαπούρης. Ενστερνίστηκε την παγκοσμιοποίηση, δημιουργώντας ειδικές οικονομικές ζώνες, και προσκαλώντας σε αυτές ξένες επιχειρήσεις. Προώθησε τον κορπορατισμό, αναγκάζοντας τις κρατικές επιχειρήσεις να υιοθετήσουν το μοντέλο των εταιρειών της Δύσης. Παράλληλα, έστρεψε πόρους προς τους εθνικούς πρωταθλητές και κατεύθυνε επενδύσεις προς την έρευνα και ανάπτυξη. Μέσω αυτών των πρωτοβουλιών, ο ηγέτης της Κίνας συνέδεσε 1,3 δισ. ανθρώπους με την παγκόσμια οικονομία.

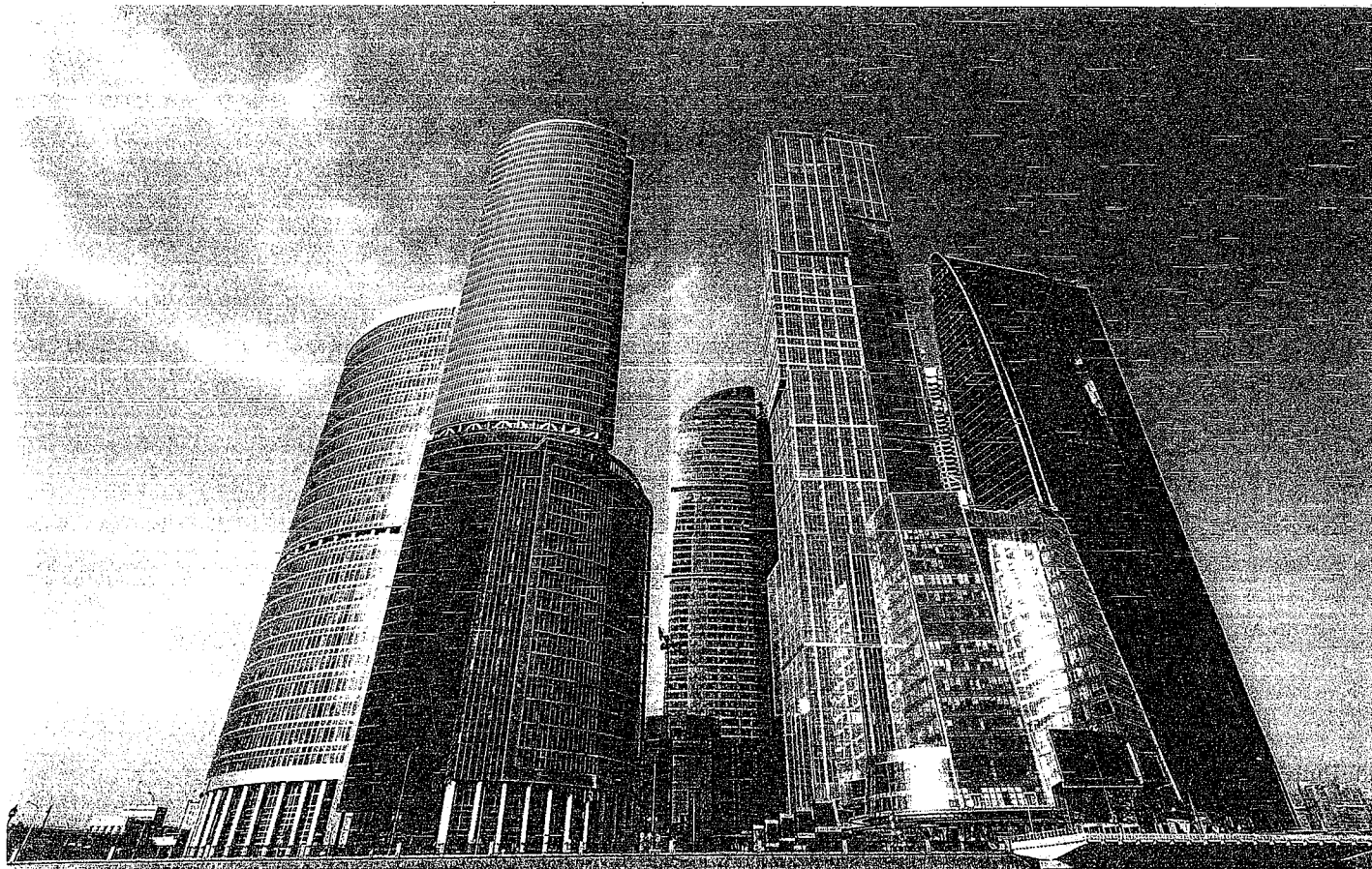
Το τελευταίο γεγονός ήταν η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης. Αν και σε μία πρώτη φάση αυτό παρουσιάστη-

**ΟΛΕΣ ΟΙ ΝΕΕΣ ΑΝΑΔΥΟΜΕΝΕΣ
ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΒΑΣΙΣΤΗΚΑΝ ΣΤΟ ΚΡΑΤΟΣ, ΓΙΑ
ΝΑ ΔΩΣΟΥΝ ΟΨΗ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ, Ή
ΤΟΥΛΑΧΙΣΤΟΝ ΝΑ ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΣΟΥΝ ΤΙΣ
ΕΥΑΛΩΤΕΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΕΣ ΤΟΥΣ**

κε ως ένας από τους μεγάλους θριάμβους του φιλελευθερισμού, στη συνέχεια εξαπέλυσε «σκοτεινές δυνάμεις». Οι κομμουνιστές ηγέτες που μετατράπηκαν σε ολιγάρχες κατάφεραν να «αρπάξουν»

μεγάλα τμήματα της οικονομίας. Μεταξύ 1990 και 1995, το ΑΕΠ της Ρωσίας υποχώρησε κατά 1/3. Το προσδόκιμο ηλικίας των ανδρών συρρικνώθηκε από τα 64 στα 58 έτη. Τα έθνη που ήταν κάποτε φυλακισμένα στην ΕΣΣΔ κατάφεραν να αποδράσουν. Το 1998 η ρωσική κυβέρνηση κήρυξε αδυναμία αποπληρωμής του εξωτερικού χρέους της.

Η μετασοβιετική καταστροφή δημιούργησε μία επιτακτική ανάγκη για τάξη. Ο Vladimir Putin, τότε πρόεδρος της Ρωσίας, διεκδίκησε τον άμεσο κρατικό έλεγχο «στρατηγικών» βιομηχανιών και κατάφερε να γονατίσει τους εναπομεινάντες ολιγάρχες του ιδιωτικού τομέα. Ωστόσο, οι επιπτώσεις δεν περιορίστηκαν στη Ρωσία. Διαχύθηκαν και στην Κίνα. Η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης επαλήθευσε το βαθύτερο φόβο του Κινεζικού Κομμουνιστικού Κόμματος: το τέλος της εξουσίας του κόμματος θα οδηγούσε στο χάος. Ο μόνος ασφαλής τρόπος, για να αποφευχθεί αυτό, ήταν ένα ισορροπημένο μείγμα που συμπεριελάμβανε τις ιδιωτικές επιχειρήσεις και τον κρατικό καπιταλισμό: □

Οι νέοι άρχοντες του σύμπαντος

Πώς επεκτείνεται μία κρατική επιχείρηση

ΤΟ ΚΤΙΡΙΟ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΤΗΣ China Central Television, το οποίο σχεδιάστηκε από τον Ολλανδό αρχιτέκτονα, Rem Koolhaas, μοιάζει με έναν τερατώδη εισβολέα από το διάστημα που περιφέρεται στο Πεκίνο. Το αντίστοιχο κτίριο της China National Offshore Oil Corporation μοιάζει με ένα τάνκερ που ξεπροβάλλει από μία γαλήνια θάλασσα. Σχεδιάστηκε από την Kohn Pedersen Fox, μία διεθνή αρχιτεκτονική εταιρεία, και βρίσκεται ακριβώς απέναντι από το κινεζικό υπουργείο Εξωτερικών. Σε όλες τις γωνιές του Πεκίνου μπορείτε να δείτε κρατικές επιχειρήσεις να εγείρουν γιγάντια μνημεία για λογαριασμό τους, γεγονός που αντανάκλα την τεράστια δύναμη, αλλά και την εικόνα του φορέα εκσυγχρονισμού που έχουν για τον εαυτό τους.

Αυτή η εικόνα δεν περιορίζεται μόνο στο Πεκίνο. Η δημόσια επιχείρηση πετρελαίου της Μαλαισίας, Petronas, οικοδόμησε τους διδύμους πύργους της (88 ορόφων ο καθένας) στην καρδιά της Κουάλα Λουμπουρ. Στη Μόσχα, η VTB - η δεύτερη μεγαλύτερη κρατική τράπεζα της Ρωσίας - διατηρεί τα διοικητικά γραφεία της σε έναν κομψό γυάλινο ουρανοξύστη στο ολοκαίνουργιο επιχειρηματικό συγκρότημα Moskva City.

Το εντυπωσιακότερο στοιχείο των κρατικών επιχειρήσεων είναι η συνολική ισχύς που διαθέτουν στον αναδυόμενο κόσμο. Τους αναλογεί το μεγαλύτερο μέρος της κεφαλαιοποίησης στα χρηματιστήρια της Κίνας και της Ρωσίας, ενώ 28 από αυτές ανήκουν στις 100 μεγαλύτερες επιχειρήσεις του αναδυόμενου κόσμου. Ισχύει, ασφαλώς, ότι ο δημόσιος τομέας έχει τεθεί συνολικά σε άτακτη υποχώρηση: Είναι υπεύθυνος μόλις για περίπου το 1/3 του ΑΕΠ της Κίνας και της Ρωσίας - πριν από δύο δεκαετίες ήταν υπεύθυνος για το σύνολο του ΑΕΠ. Αυτή η μείωση είναι αποτέλεσμα μίας επιλεκτικής ιδιωτικοποίησης και όχι μίας γνήσιας προσπάθειας φιλελευθεροποίησης του συστήματος. Οι κυβερνήσεις αφήνουν τις μι-

κρές επιχειρήσεις, προκειμένου να ενισχύσουν τον έλεγχό τους στις μεγαλύτερες.

Η συγκεκριμένη συμπεριφορά οδήγησε σε ορισμένα παράδοξα. Οι κρατικές επιχειρήσεις γίνονται πλουσιότερες και ισχυρότερες παρά τη συρρίκνωση του ευρύτερου δημόσιου τομέα, ενώ οι κυβερνήσεις ενισχύουν τη θέση τους στα ανώτερα κλιμάκια της οικονομίας, παράλληλα με την ανάπτυξη του ιδιωτικού τομέα. Η συσσώρευση ισχύος σε έναν κλειστό κύκλο κρατικών επιχειρήσεων επιταχύνθηκε κατά την περασμένη δεκαετία: για παράδειγμα, οι 121 μεγαλύτερες κρατικές επιχειρήσεις της Κίνας είδαν την αξία των στοιχείων ενεργητικού τους να εκτινάσσεται από τα 360 δισ. δολάρια το 2002, σε 2,9 τρισ. δολάρια το 2010 (αν και το μεριδίό τους επί του

ΑΕΠ μειώθηκε). Η χρηματοπιστωτική κρίση του 2007-2008 τους έδωσε επιπλέον ώθηση: το 2009, περίπου το 85% των τραπεζικών δανείων στην Κίνα (συνολικής αξίας 1,4 τρισ. δολαρίων) ή-

ΟΙ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΕΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΧΩΡΕΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΙΚΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ ΠΡΟΤΙΜΟΥΝ ΝΑ ΠΑΙΖΟΥΝ ΤΟ ΡΟΛΟ ΤΟΥ ΜΕΤΟΧΟΥ

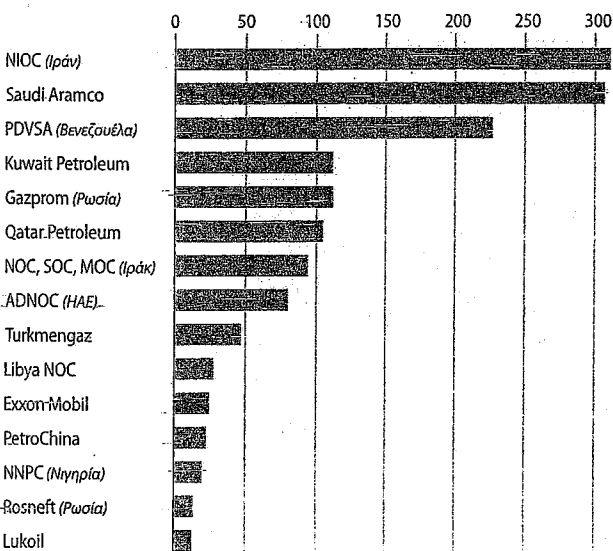
ταν στραμμένο προς τις κρατικές επιχειρήσεις.

Οι μορφές κρατικής ιδιοκτησίας έχουν καταστεί πιο εκλεπτυσμένες. Μόλις λίγες είναι οι κρατικές επιχειρήσεις που λογοδοτούν άμεσα στα υπουργεία. Οι περισσότερες κυβερνήσεις προτιμούν να ασκούν τον έλεγχό τους μέσω της ιδιοκτησίας μετοχών. Έτσι, στο μεγαλύτερο μέρος του αναπτυσσόμενου κόσμου - από την Κίνα μέχρι την Ταϊλάνδη και από τη Ρωσία μέχρι τη Σαουδική Αραβία - οι κυβερνήσεις έχουν καταστεί οι πιο ισχυροί μέτοχοι. Ορισμένες φορές κατέχουν το σύνολο των μετοχών μίας εταιρείας. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα στις επιχειρήσεις πετρελαίου, όπως η μαλαισιανή Petronas, τις εταιρείες μεταφορών, όπως η κινεζική Ocean Shipping Company, και οιονεί αμυντικές βιομηχανίες, όπως η ρωσί-

Εξαιρετικά πολύτιμο για να το αφήσεις

Αποδεδειγμένα αποθέματα πετρελαίου και φυσικού αερίου, 2010
Δια. βαρέλια ισοδύναμου πετρελαίου

■ Δημόσιες και/ή κρατικά ελεγχόμενες επιχειρήσεις ■ Παγκόσμιες ιδιωτικές επιχειρήσεις

Πηγές: Oliver Wyman, The Economist

> κή United Aircraft Corporation. Παρόλα αυτά, οι κυβερνήσεις προτιμούν τώρα τελευταία να προσφέρουν στους ιδιώτες ένα μέρος των μετοχών τους. Η Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Εμπόριο και την Ανάπτυξη (UNCTAD) ορίζει μία επιχείρηση ως «δημόσια», εφόσον το κράτος κατέχει περισσότερο από το 10% των μετοχών της. Ορισμένες κυβερνήσεις έχουν αναγάγει σε τέχνη τον έλεγχο επιχειρήσεων μέσω μειοψηφικής συμμετοχής τους σε αυτές. Στη Ρωσία, για παράδειγμα, το κράτος διαθέτει «χρυσή μετοχή» σε 181 εταιρείες.

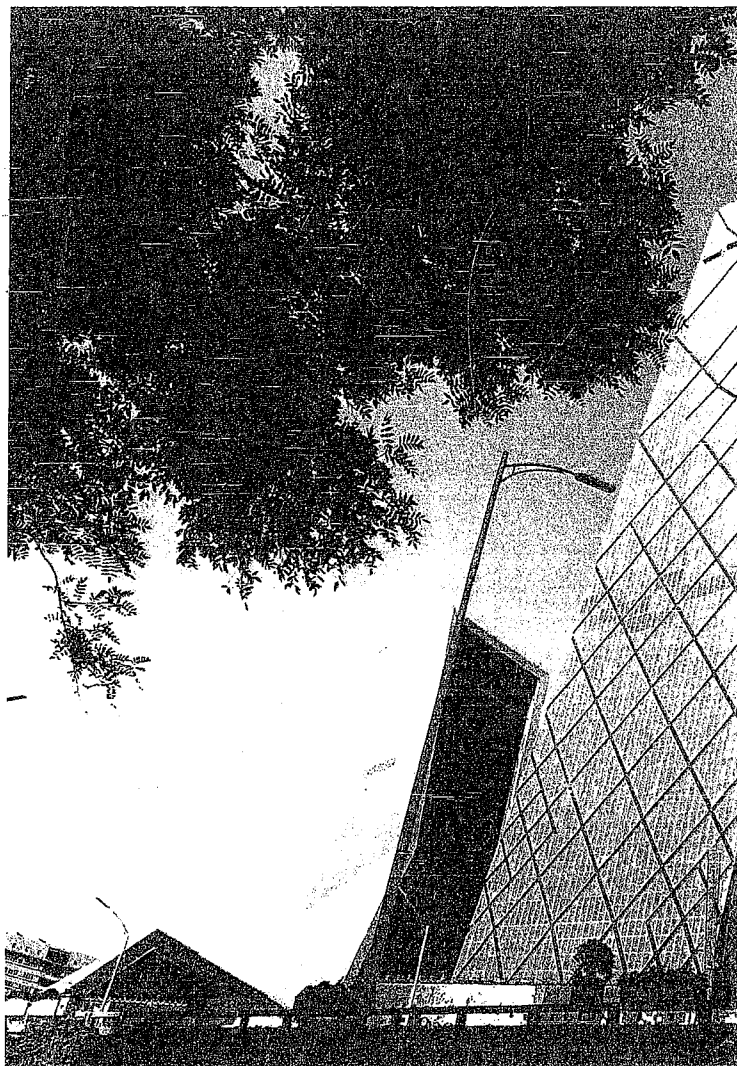
Οι κρατικές επιχειρήσεις έχουν καταστεί περισσότερο παραγωγικές χάρη σε ένα μείγμα συνετής ιδιωτικοποίησης και-αδιάκοπης αναδιάρθρωσης. Στην Κίνα, η απόδοση ενεργητικού τους αυξήθηκε από 0,7% το 1998 σε 6,3% το 2006 (αν και ορισμένοι αναλυτές υποστηρίζουν ότι τα στοιχεία είναι αποπροσανατολιστικά). Επιπλέον, έχουν καταστεί πιο διεθνοποιημένες σε σύγκριση με το παρελθόν, όταν ικανοποιούσαν

Ο «ΣΚΛΗΡΟΣ ΠΥΡΗΝΑΣ» ΤΩΝ ΚΡΑΤΙΚΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΕΙΝΑΙ ΟΙ ΕΘΝΙΚΕΣ ΠΕΤΡΕΛΑΪΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ: ΟΙ 13 ΚΟΛΟΣΣΟΙ ΠΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥΝ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΟ ΑΠΟ ΤΑ 3/4 ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑΣ ΠΡΟΣΦΟΡΑΣ ΠΕΤΡΕΛΑΙΟΥ.

μόνο την εγχώρια αγορά. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι Baosteel και Shanghai Electric, οι οποίες προελαύνουν στο παγκό-

σμιο στερέωμα. Αυτές οι τρεις εξελίξεις -πιο εκλεπτυσμένες μέθοδοι ελέγχου, πιο παραγωγική χρήση του ενεργητικού και ταχύτερη παγκοσμιοποίηση των εργασιών- συνδέονται στενά μεταξύ τους. Ο «σκληρός πυρήνας» των κρατικών επιχειρήσεων είναι οι εθνικές πετρελαϊκές επιχειρήσεις: οι 13 κολοσσοί που ελέγχουν περισσότερο από τα 3/4 της παγκόσμιας προσφοράς πετρελαίου. Οι κυβερνήσεις εξακολουθούν να ασκούν στενό έλεγχο στο συγκεκριμένο κλάδο. Το κινεζικό κράτος κατέχει το 90% των μετοχών της PetroChina και 80% αυτών της Sinopec. Ακόμη και έτσι, οι εθνικές πετρελαϊκές εταιρείες έχουν αρχίσει να μεταμορφώνονται εξαιτίας των ίδιων δυνάμεων που μεταβάλλουν το πρόσωπο όλων των κρατικών επιχειρήσεων.

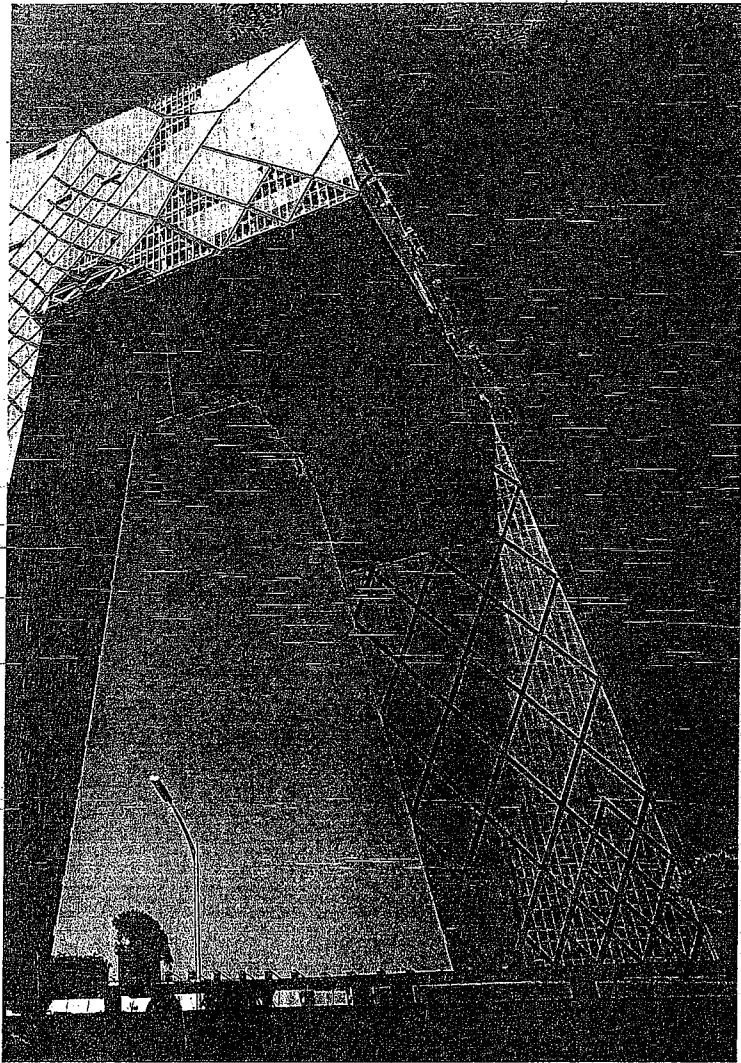
Λίγες επιχειρήσεις διατηρούν τη μακρά παράδοση της ανικανότητας και της υπερστελέχωσης που ενθαρρύνονται από την κρατική συμμετοχή. Η Petroleos de Venezuela, η οποία έχει κεντρικό ρόλο στο πελατειακό δίκτυο που διατηρεί

ο πρόεδρος της Βενεζουέλας, Hugo Chavez, συνιστά ένα πρώτης τάξης παράδειγμα. Ένα άλλο είναι -παραδόξως- η μεξικανική Pemex, η οποία αντιστάθηκε με επιτυχία σε ουκ ολίγες προσπάθειες αναμόρφωσής της. Στον αντίποδα, η Petronas της Μαλαισίας σημείωσε εκπληκτική βελτίωση κατά την περασμένη πενταετία. Η σαουδαραβική Aramco, η οποία ελέγχει περισσότερο από το 1/10 των παγκόσμιων πετρελαϊκών αποθεμάτων (και μαζί με αυτό και την τύχη της παγκόσμιας οικονομίας) διαθέτει διοίκηση, η ποιότητα της οποίας είναι εφάμιλλη με τις αντίστοιχες ιδιωτικών εταιρειών, όπως της Exxon Mobil. Η σαουδαραβική μοναρχία έχει μειώσει το εργατικό δυναμικό της εταιρείας, προσέλαβε επαγγελματίες μάνατζερ, ανέθεσε δευτερεύουσες εργασίες σε εξωτερικούς συνεργάτες και σύνηψε συμμαχίες με διεθνείς επιχειρήσεις.

Ο κόσμος είναι το καβούκι τους

Γενικότερα, οι εθνικές επιχειρήσεις ενέργειας δεν είναι πλέον ευχαριστημένες με το να περιορίζονται απλά στη χώρα τους και να αντλούν πετρέλαιο ή φυσικό αέριο. Ολοένα και περισσότερο στρέφονται προς το εξωτερικό, προκειμένου να κατοχυρώσουν μελλοντικές πηγές ενέργειας ή συνάπτουν συνεργασίες με εξειδικευμένες εταιρείες του ιδιωτικού τομέα, ούτως ώστε να αυξήσουν την πρόσβασή τους στην τεχνογνωσία και τις νέες ιδέες. Η Gazprom εξαγοράζει εδώ και καιρό επιχειρήσεις πετρελαίου και φυσικού αερίου στην ανατολική Ευρώπη και την Ασία. Το 2008, αγόρασε το 51% της Naftna Industrija Srbije, ενός σερβικού κολοσσού στον κλάδο της ενέργειας. Οι κινεζικές πετρελαϊκές εταιρείες προέβησαν σε σημαντικές συμφωνίες στην Αφρική: το 2006 η Sinopec εξαγόρασε μια τεράστια πετρελαιοπηγή στην Αγκόλα έναντι 692 εκατ. δολαρίων. Ωστόσο, οι συμμαχίες μεταξύ εθνικών και πολυεθνικών επιχειρήσεων (οι οποίες έχουν πολλαπλασιαστεί) δεν είναι πά-

νά επιτυχημένες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η BP, η οποία θα το σκεφτεί δύο φορές, προτού επιδιώξει κάποια νέα συμφωνία με τη ρωσική Rosneft στο μέλλον. Παρόλα αυτά, τέτοιες συμμαχίες συνδέουν τις εθνικές επιχειρήσεις ενέργειας με την παγκόσμια αγορά, εξασφαλίζοντάς τους πρόσβαση σε ανθρώπινο δυναμικό και ιδέες, και κλείνοντας το χάσμα μεταξύ του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα.

Ο κρατικός καπιταλισμός διαθέτει, επίσης, μία «συλλογή» από εταιρείες που στέκονται απέναντι από τις εθνικές επιχειρήσεις ενέργειας, ως προς το καθεστώς ιδιοκτησίας: πρόκειται για τους εθνικούς πρωταθλητές, οι οποίοι λειτουργούν υπό ιδιωτική ιδιοκτησία, αλλά απολαμβάνουν τεράστια άμεση ή έμμεση υποστήριξη από την κυβέρνηση της χώρας τους. Ορισμένες φορές, οι κυβερνήσεις προτιμούν να μην έχουν άμεση εμπλοκή, επειδή διαθέτουν περιορισμένη εμπειρία στον τομέα όπου δραστηριοποιείται μία επιχείρηση. Αυτό ισχύει κυρίως για τον κλάδο της τεχνολογίας της πληροφορίας στην Κίνα. Ορισμένες φορές προσφέρουν την προστασία τους σε μία ιδιωτική εταιρεία, αφού του έχει καταστεί από μόνη της εθνικός πρωταθλητής. Όπως και να έχει, το αποτέλεσμα είναι η δημιουργία μίας νέας κατηγορίας κρατικών επιχειρήσεων. Μολονότι οι εθνικοί πρωταθλητές δεν αποτελούν ιδιοκτησία των κυβερνήσεων, συνδέονται πολύ στενά μαζί τους.

Η κινεζική Lenovo αρέσκεται να βλέπει τον εαυτό της ως μία ιδιωτική εταιρεία υπολογιστών, όμως η Κινεζική Ακαδημία Επιστημών ήταν αυτή που της παρείχε προλειτουργικά κεφάλαια (και εξακολουθεί να διαθέτει ένα υψηλό μερίδιο μετοχών), ενώ η κυβέρνηση έχει παρέμβει επανειλημμένως, για να εξασφαλίσει την ανάπτυξη της -ακόμη και όταν εξαγόρασε έναντι 1,25 δισ. δολαρίων το τμήμα υπολογιστών της IBM το 2004. Η βραζιλιάνικη Vale θεωρεί επίσης τον εαυτό της ως μία ιδιωτική εξορυκτική εταιρεία, όμως η κυβέρνηση την α-

Το επεκτατικό κράτος

Οι μεγαλύτερες αρχικές δημόσιες προσφορές έπειτα από το 2005

Δημόσιες και/ή κρατικά ελεγχόμενες επιχειρήσεις

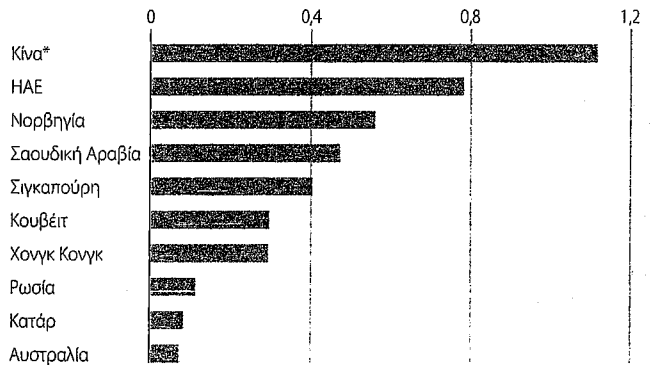
Επιχείρηση	Κλάδος	Ετος	Αξία*
Agricultural Bank of China	Χρηματοπιστωτικός	2010	22,1
Industrial & Commercial Bank of China	Χρηματοπιστωτικός	2006	21,9
AIA (Χονγκ Κονγκ)	Ασφαλιστικός	2010	20,5
Visa (ΗΠΑ)	Χρηματοπιστωτικός	2008	19,7
General Motors	Αυτοκινητοβιομηχανία	2010	18,1
Bank of China	Χρηματοπιστωτικός	2006	11,2
Dai-ichi Life Insurance (Ιαπωνία)	Ασφαλιστικός	2010	11,1
Rosneft (Ρωσία)	Πετρέλαιο & φυσικού αερίου	2006	10,7
Glencore International (Ελβετία)	Εξορυκτικός	2011	10,0
China Construction Bank	Χρηματοπιστωτικός	2005	9,2
Electricité de France	Κοινής ωφέλειας & ενέργειας	2005	9,0
VTB Group (Ρωσία)	Χρηματοπιστωτικός	2007	8,0
Banco Santander Brasil	Χρηματοπιστωτικός	2009	7,5
China State Construction Engineering Corporation	Κατασκευαστικός	2009	7,3
Iberdrola Renovables (Ισπανία)	Κοινής ωφέλειας & ενέργειας	2007	6,6

Πηγή: Dealogic

*δισ. δολάρια

Βαθιές τσέπες

Τα μεγαλύτερα κρατικά επενδυτικά κεφάλαια
Στοιχεία ενεργητικού σε τρις. δολάρια, Δεκέμβριος 2011

Πηγή: Sovereign Wealth Fund Institute

*Εκτίμηση

ντιμετωπίζει ως εθνικό πρωταθλητή. Πρόσφατα, μάλιστα, ώθησε τον επικεφαλής της, Roger Agnelli, να αποχωρήσει, καθώς δεν της άρεσε ιδιαίτερα το σχέδιό του για μείωση προσωπικού. Η λίστα των εθνικών πρωταθλητών που λειτουργούν υπό τη σκιά του κράτους είναι μακρά και συμπεριλαμβάνει την αυτοκινητοβιομηχανία Geely, την εταιρεία τηλεπικοινωνιακού εξοπλισμού Huawei, και την επιχείρηση λευκών συσκευών Haier -όλες με έδρα την Κίνα.

Ο πλούτος των εθνών

Οι κρατικοί καπιταλιστές δεν διοικούν μόνο επιχειρήσεις, αλλά διαχειρίζονται, επίσης, τεράστιες ποσότητες κεφαλαίων μέσω των κρατικών επενδυτικών κεφαλαίων. Ο «Λεβιάθαν» μετατρέπεται τόσο σε κυρίαρχο της βιομηχανίας, όσο και σε πρωταγωνιστή στο χρηματοοικονομικό τομέα.

Οι πετρελαιοπαραγωγές χώρες και η Σιγκαπούρη ήταν αυτές που καθιέρωσαν τα κρατικά επενδυτικά κεφάλαια αρκετές δεκαετίες πριν. Η Kuwait Investment Authority (Επενδυτική Αρχή του Κουβέιτ) ιδρύθηκε το 1953. Πιο πρόσφατα, όμως, το σκηνικό άλλαξε άρδην χάρη σε δύο εξελίξεις: την εκτόξευση των τιμών των ενεργειακών πόρων και τη συσσώρευση τεράστιων πλεονασμάτων τρεχουσών συναλλαγών από την Κίνα. Σήμερα, στα κρατικά επενδυτικά κεφάλαια αναλογεί ένα αξιό->

> λογο απόθεμα κεφαλαίων. Η Abu Dhabi Investment Authority (Επενδυτική Αρχή του Αμπου Ντάμπι) διαχειρίζεται 627 δισ. δολάρια, και ως εκ τούτου εντάσσεται στην ίδια κατηγορία με ορισμένα από τα μεγαλύτερα αμερικανικά αμοιβαία κεφάλαια. Η SAMA, σαουδαραβική εταιρεία συμμετοχών σε ξένες επιχειρήσεις, διαχειρίζεται (σύμφωνα με τα στοιχεία του περασμένου Δεκεμβρίου) 473 δισ. δολάρια, η κινεζική εταιρεία επενδύσεων SAFE 568 δισ. δολάρια, και η China Investment Corporation 410 δισ. δολάρια. Συνολικά, τα κρατικά επενδυτικά κεφάλαια διαθέτουν στοιχεία ενεργητικού 4,8 τρισ. δολαρίων. Η συγκεκριμένη αξία, μάλιστα, αναμένεται να ανέλθει στα δέκα τρισ. δολάρια μέχρι το τέλος της δεκαετίας.

Τα κρατικά επενδυτικά κεφάλαια χωρίζονται σε δύο κατηγορίες: τα αποταμιευτικά funds, τα οποία σκοπεύουν να βρουν αποδοτικούς επενδυτικούς προορισμούς, και τα αναπτυξιακά funds, τα οποία προάγουν επιπλέον την οικονομική ανάπτυξη. Για παράδειγμα, η China Investment Corporation εστιάζει στη δημιουργία ενός χαρτοφυλακίου που αποτελείται από χρηματοοικονομικά προϊόντα, ενώ τα διάφορα επενδυτικά κεφάλαια του Αμπου Ντάμπι ενδιαφέρονται περισσότερο να χρηματοδοτήσουν την οικονομική ανάπτυξη της περιοχής, προετοιμάζοντάς την για την περίοδο που θα επέλθει μετά την εξάντληση των πετρελαϊκών αποθεμάτων. Το 2008, το Αμπου Ντάμπι δημιούργησε ένα επενδυτικό κεφάλαιο που εξειδικεύεται στις επενδύσεις σε επιχειρήσεις τεχνολογίας αιχμής,

**ΑΝ ΚΑΙ ΟΙ ΕΘΝΙΚΟΙ ΠΡΟΤΑΘΛΗΤΕΣ
ΣΥΝΗΘΩΣ ΔΕΝ ΑΠΟΤΕΛΟΥΝ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ ΤΩΝ
ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΝ, ΣΥΝΔΕΟΝΤΑΙ ΠΟΛΥ ΣΤΕΝΑ
ΜΑΖΙ ΤΟΥΣ**

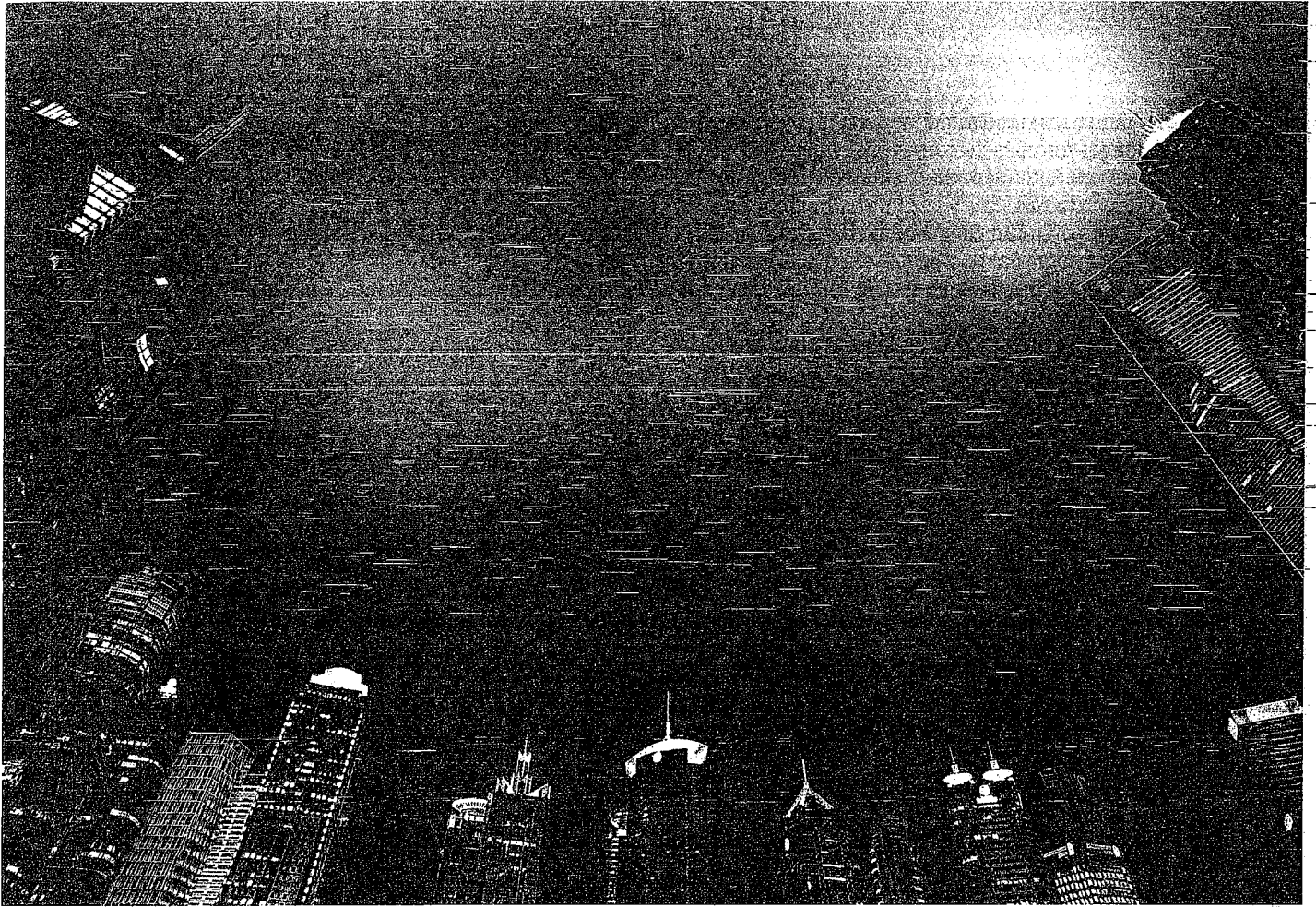
τόσο εντός της χώρας, όσο και στο εξωτερικό. Η πρώτη μεγάλη συμφωνία που εξασφάλισε το συγκεκριμένο fund αφορούσε στη σύναψη συμμαχίας με την αμερικανική εταιρεία επεξεργαστών Advanced Micro Devices (AMD), με σκοπό την ίδρυση μίας τοπικής εταιρείας παραγωγής ημιαγωγών, της Globalfoundries.

Η χρηματοπιστωτική κρίση του 2007-2008 ενίσχυσε τη θέση των αναπτυξιακών κεφαλαίων. Σύντομα μετά την ίδρυση της China Investment Corporation το Σεπτέμβριο του 2007, το fund είδε τις επενδύσεις του στις αμερικανικές επενδυτικές τράπεζες να «γίνονται» στάχτη. Τα επενδυτικά κεφάλαια των πετρελαιοπαραγωγών κρατών έδωσαν από τότε με-

γαλύτερη έμφαση στην έρευνα και ανάπτυξη. Τα κρατικά funds του Κουβέιτ, του Κατάρ, της Ρωσίας, της Κίνας, του Καζακστάν και της Ιρλανδίας κλήθηκαν να υποστηρίξουν τα εγχώρια χρηματοπιστωτικά ιδρύματα. Σχεδόν το σύνολο των κρατικών επενδυτικών κεφαλαίων δείχνει ένα έμπρακτο ενδιαφέρον στον τρόπο διοίκησης των επιχειρήσεων στις οποίες έχει επενδύσει, ζητώντας, για παράδειγμα, μία θέση στο διοικητικό συμβούλιο.

Ο Nasser Saidi, επικεφαλής οικονομολόγος του Dubai International Financial Centre, υποστηρίζει ότι η ανάπτυξη του αναπτυσσόμενου κόσμου θα ωθήσει αναπόφευκτα στη μεταμόρφωση του παγκόσμιου χρηματοοικονομικού συστήματος, από ένα μοντέλο «κόμβου-ακτίνων» (με το Λονδίνο και τη Νέα Υόρκη να λειτουργούν ως κόμβοι), σε ένα μοντέλο «ιστού αρχών», με πολλούς αλληλοσυνδεδεμένους κόμβους. Η κρίση του 2007-2008 επιτάχυνε δραματικά αυτή τη διαδικασία: τα κρατικά επενδυτικά κεφάλαια προτιμούν πλέον να συναλλάσσονται άμεσα μεταξύ τους, αντί να εμπλέκουν μεσάζοντες από τον ανεπτυγμένο κόσμο. Το 2009 η China Investment Corporation υπέγραψε με την Qatar Investment Authority μία συμφωνία joint-venture. Ένα χρόνο μετά, μία κοινοπραξία από εννιά funds, στα οποία συμπεριλαμβάνονται η Government of Singapore Investment Corporation (Εταιρεία Επενδύσεων της Κυβέρνησης της Σιγκαπούρης), η China Investment Corporation και το Abu Dhabi Investment Council (Συμβούλιο Επενδύσεων του Αμπου Ντάμπι), επένδυσε 1,8 δισ. δολάρια στην BTG Pactual, μία βραζιλιάνικη επενδυτική τράπεζα, η οποία δημιουργήθηκε μετά την εξαγορά της UBS Pactual από την BTG.

Είναι πιθανόν μία κυβέρνηση να χρησιμοποιεί κάποιους ή όλους τους θεσμούς που προαναφέρθηκαν, χωρίς να ανήκει στο στρατόπεδο του κρατικού καπιταλισμού. Η νορβηγική κυβέρνηση μπορεί να υπερηφανεύεται ότι κατέχει τη 13η μεγαλύτερη επιχείρηση πετρελαίου (βάσει εσόδων), την Statoil, και το τρίτο μεγαλύτερο κρατικό επενδυτικό κεφάλαιο, το Government Pension Fund (με στοιχεία ενεργητικού συνολικής αξίας 560 δισ. δολαρίων), όμως ζητά και από τους δύο φορείς να συμπεριφέρονται σαν να ανήκουν στον ιδιωτικό τομέα. Αυτή η πληθώρα χαρακτηριστικών μπορεί να συνδυαστεί με ποικίλους τρόπους. Το επόμενο άρθρο επικεντρώνεται στις διαφορετικές μορφές που μπορεί να λάβει ο κρατικός καπιταλισμός. □

Θέμα και παραλλαγές

Ο κρατικός καπιταλισμός δεν είναι παντού ο ίδιος

ΕΙΝΑΙ ΠΟΛΥ ΠΙΘΑΝΟ για κάποιον που επισκέπτεται την Κίνα για πρώτη φορά, να σχηματίσει την εντύπωση πως βρίσκεται σε μία καπιταλιστική χώρα. Οι μεγαλουπόλεις της είναι γεμάτες από Starbucks και Kinkos. Στις εφημερίδες της μπορεί κανείς να διαβάσει άρθρα με ιστορίες από μικρομεσαίους επιχειρηματίες που πέφτουν θύματα τοκογλυφίας. Τα ανώτερα εταιρικά στελέχη κυκλοφορούν μέσα σε Mercedes με φιμέ τζάμια, ενώ οι γυναίκες και οι ερωμένες τους περνούν τα απογεύματά τους σε τάξεις dogo -μαθήματα yoga, δηλαδή, στα οποία παίρνεις μαζί και το σκύλο σου.

Ωστόσο, το συγκεκριμένο είδος καπιταλισμού είναι αρκετά εκκεντρικό. Οι επικεφαλής των εταιρειών μεταφέρονται

ΣΤΗΝ ΚΙΝΑ, Η ΕΠΙΡΡΟΗ ΤΟΥ «ΚΟΜΜΑΤΟΣ-ΚΡΑΤΟΥΣ» ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΕΙΝΑΙ ΜΟΝΑΔΙΚΗ ΣΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΟΥ ΚΡΑΤΙΚΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ

συχνά σε ανταγωνίστριες εταιρείες χωρίς καμία αιτιολογία, ενώ στα κεντρικά γραφεία των εταιρειών υ-

πάρχει πάντα χώρος για τους αντιπροσώπους των ενόπλων δυνάμεων. Και όσο πιο προσεκτικά παρατηρεί κανείς, τόσο πιο αλλόκοτη θα του φανεί η κατάσταση. Για παράδειγμα, στο βιβλίο του με τίτλο "The Party", ο Richard McGregor αναφέρει ότι στα γραφεία καθενός από τα αφεντικά των 50 κορυφαίων εταιρειών της Κίνας υπάρχει δίπλα στις οικογενειακές κορνίζες και τα τερματικά του Bloomberg ένα «κόκκινο μπκάνημα». Το τελευταίο τους παρέχει άμεση (και κωδικοποιημένη) σύνδεση με την ανώτατη διοίκηση του Κομμουνιστικού Κόμματος.

Η επιρροή του «κόμματος-κράτους» στην οικονομία δεν έχει αντίστοιχο στον υπόλοιπο κόσμο του κρατικού καπιταλισμού. Το κόμμα διαθέτει πυρήνες στις περισσότερες μεγάλες ε-

πιχειρήσεις -τόσο στον ιδιωτικό, όσο και στο δημόσιο τομέα-, συντηρώντας δικά του γραφεία και φακέλους υπαλλήλων. Ελέγχει διορισμούς και οργανώνει «σκιώδεις» εταιρικές συναντήσεις. Επιπλέον, εμπλέκεται στον επιχειρηματικό σχεδιασμό και παράλληλα συνεργάζεται με τις διοικήσεις, προκειμένου να ελέγξει τους μισθούς των εργαζομένων.

Το «κόμμα-κράτος» ασκεί την εξουσία του μέσα από δύο θεσμούς: την Επιτροπή Εποπτείας και Διοίκησης Δημόσιων Περιουσιακών Στοιχείων (State-Owned Assets Supervision and Administration Commission - SASAC) και το Τμήμα Οργάνωσης του Κομμουνιστικού Κόμματος. Η SASAC, η οποία έχει στην κατοχή της μετοχές από τις μεγαλύτερες επιχειρήσεις της χώρας, αποτελεί το μεγαλύτερο μέτοχο παγκοσμίως και τον κατ' εξοχήν αντιπροσωπευτικό θεσμό του κρατικού-καπιταλισμού. Αποτελεί την αιχμή του δόρατος στην πολιτική δημιουργίας εθνικών πρωταθλητών, σταθεροποιώντας και εν-συνεχεία ιδιωτικοποιώντας το χαρτοφυλάκιό της: ο αριθμός των επιχειρήσεων που βρίσκονται υπό την εποπτεία της έχει μειωθεί από 198 το 2003 σε 121 σήμερα. Επιπρόσθετα, μέσα από τη ρύθμιση του καθεστώτος αμοιβών προσπαθεί να υλοποιήσει το όραμα του κόμματος για τη δημιουργία μιας «αρμονικής κοινωνίας». Το 2009, ωστόσο, το μέσο εισόδημα για έναν επικεφαλής κρατικής επιχείρησης ανερχόταν στα 88.000 δολάρια, ενώ το αντίστοιχο του πλέον υψηλόμισθου, του προέδρου της China Mobile, άγγιζε τα 182.000 δολάρια. Οι μισθοί αυτού του επιπέδου, βέβαια, αποτελούν μεγάλο εμπόδιο για την επίτευξη του προαναφερθέντος οράματος.

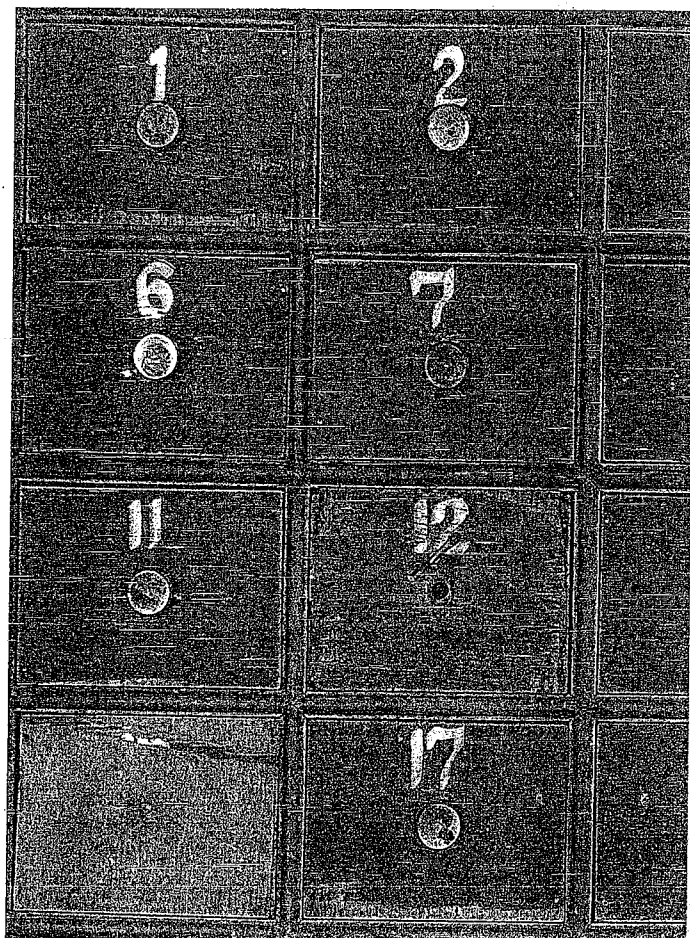
Η SASAC μοιάζει με ένα χάρτινο τίγρη. Προσπαθεί εδώ και χρόνια να αναγκάσει τις κρατικές επιχειρήσεις να πληρώσουν υψηλότερα μερίσματα στην κυβέρνηση, όμως δεν τα κα->

> ταφέρνει με μεγάλη επιτυχία. Επιπλέον, κανείς δεν πιστεύει πως οι δημοσιευμένες αμοιβές των αφεντικών των κρατικών επιχειρήσεων έχουν κάποια σχέση με τις πραγματικές τους αποζημιώσεις. Κανείς, πάντως, δεν θα χρησιμοποιούσε τον όρο «χάρτινος τίγρης» για το Τμήμα Οργάνωσης. Ιδρύθηκε το 1924 από τον Μao και έχει εξελιχθεί στο μεγαλύτερο φορέα διαχείρισης ανθρώπινου δυναμικού στον κόσμο. Είναι αυτό που διορίζει όλα τα ανώτερα στελέχη στην «Κίνα ΑΕ». Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός πως το 2004 άλλαξε την ηγεσία των τριών μεγαλύτερων εταιρειών τηλεπικοινωνιών, ενώ το 2010 άλλαξε θέσεις στους προέδρους των τριών μεγαλύτερων αεροπορικών εταιρειών. Ένα χρόνο μετά, έκανε το ίδιο με τα αφεντικά των τριών μεγαλύτερων πετρελαϊκών επιχειρήσεων (καθεμία από τις τελευταίες συγκαταλέγεται, μάλιστα, στη λίστα με τις 500 κορυφαίες επιχειρήσεις του περιοδικού *Fortune*). Ακόμη και τα πλέον επιτυχημένα ανώτατα στελέχη των κινεζικών κρατικών επιχειρήσεων, είναι πρώτα στελέχη του κόμματος και μετά άνθρωποι της εταιρείας τους. Νοιάζονται περισσότερο να ευχαριστήσουν τα αφεντικά τους στο κόμμα, παρά την παγκόσμια αγορά.

Το «κόμμα-κράτος» ενισχύθηκε περαιτέρω δημιουργώντας «καθετοποιημένους» επιχειρηματικούς ομίλους. Στις ταχύτερα αναπτυσσόμενες αγορές, όπως το γειτονικό Χονγκ Κονγκ, οι επιχειρηματικοί όμιλοι είναι «οριζόντιοι»: εξαπλώνονται σε παρακείμενες επιχειρήσεις (οι εταιρείες τηλεπικοινωνιών σε ξενοδοχεία, οι ναυτιλιακές σε επιχειρήσεις ακινήτων), προκειμένου να εκμεταλλευτούν τις τοπικές τους διασυνδέσεις. Αντίθετα, οι επιχειρηματικοί όμιλοι στην Κίνα επικεντρώνονται σε συγκεκριμένους κλάδους. Το κόμμα ενθαρρύνει επιχειρήσεις του ίδιου κλάδου να συνενωθούν σε συστάδες, παρέχοντάς τους προνομιακή πρόσβαση σε συμβόλαια και τις χρηματιστηριακές αγορές. Τις ενθαρρύνει, επιπλέον, να εγκαθιδρύσουν θυγατρικές, όπως μία εγχώρια εταιρεία συμμετοχών, μία χρηματοδοτική επιχείρηση, ένα ερευνητικό ινστιτούτο και μία μονάδα στο εξωτερικό. Η SASAC ελέγχει τυπικά το 100% των μετοχών στην εταιρεία συμμετοχών. Η τελευταία με τη σειρά της κατέχει ένα μικρότερο ποσοστό μετοχών -ας πούμε 60%- στη μονάδα του εξωτερικού. Κάτι τέτοιο βοηθάει τους επιχειρηματικούς ομίλους να παρουσιάσουν πολλά διαφορετικά πρόσωπα -για παράδειγμα, ένα εσωστρεφές με τη μορφή της εταιρείας συμμετοχών και ένα εξωστρεφές με τη μορφή της διεθνούς μονάδας. Επιτρέπει επίσης στο «κόμμα-κράτος» να διευρύνει την επιρροή του σε μια ολόκληρη αλυσίδα επιχειρήσεων. Έτσι, η PetroChina μπορεί να μοιάζει μία συνηθισμένη δυτική επιχείρηση που είναι εγγεγραμμένη στο χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης, στην πραγματικότητα, όμως, αποτελεί το διεθνές τμήμα ενός τεράστιου γκρουπ που ονομάζεται China National Petroleum Corporation.

Το Κρεμλίνο ως ηγέτης του καπιταλισμού

Την τελευταία δεκαετία ο ρόλος του κράτους στη Ρωσία έχει ενισχυθεί σημαντικά. Η εξέλιξη αυτή θα φάνταζε αδιανόητη την περίοδο της «άγριας ιδιωτικοποίησης», ήτοι την περίοδο διακυβέρνησης του Boris Yeltsin. Μετά το 2000, λοιπόν, το Κρεμλίνο «πῆρε από το χέρι» διασκορπισμένες επιχειρήσεις και τις ανέδειξε σε εθνικούς πρωταθλητές. Η Aeroflot επαναπορόφησε τις περιφερειακές αεροπορικές εταιρείες. Η Russian Technologies μετέτρεψε εκατοντάδες κρατικές επιχειρήσεις (οι περισσότερες εκ των οποίων δεν είχαν καμία σχέση με τον κλάδο της τεχνολογίας) σε ένα ακανές συγκρότημα επιχειρήσεων. Επιπλέον, η κυβέρνηση επανεθνικοποίησε βιομηχανίες οι οποίες είχαν ιδιωτικοποιηθεί τη δεκαετία του 1990. Για παράδειγμα, η πετρελαϊκή εταιρεία Rosneft απέκτησε το μεγαλύτερο μερίδιο της Yukos από τον άλλοτε πλουσιότερο άνθρωπο της χώρας,

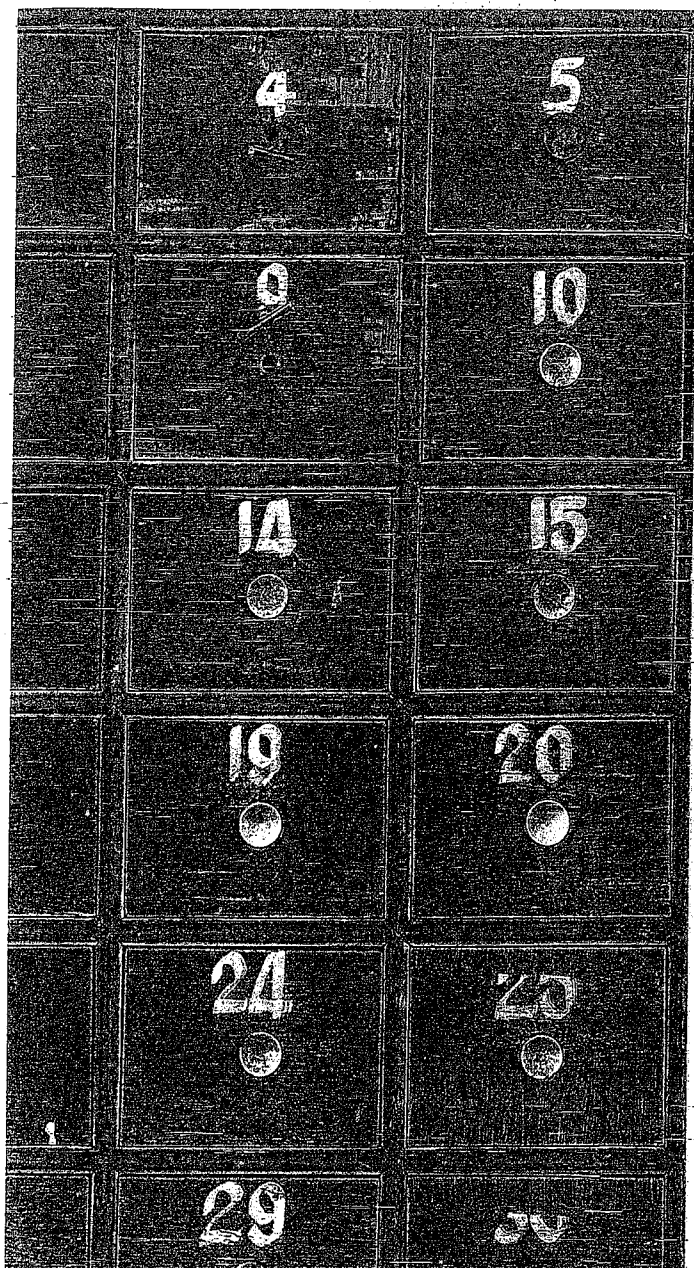

Mikhail Khodorkovsky, ενώ η Gazprom αγόρασε την Sibneft από τον Roman Abramovich.

Τα παραπάνω είχαν ως αποτέλεσμα το ρωσικό κράτος να θέσει υπό τον έλεγχο του τα ανώτερα επίπεδα της οικονομίας -μόνο που αυτή τη φορά δεν το έκανε άμεσα, αλλά μέσα από την κατοχή μετοχών. Το κράτος διαθέτει ένα μεγάλο μερίδιο από τις μετοχές των μεγαλύτερων και πλέον στρατηγικών επιχειρήσεων της χώρας, όπως της εταιρείας κατασκευής αγωγών Transneft, της Rosneft, της κατασκευάστριας αεροσκαφών Sukhoi, της Sberbank, του γίγαντα της ηλεκτρικής ενέργειας Unified Energy Systems, της Aeroflot και της Gazprom.

Το Κρεμλίνο φρόντισε επίσης να θέσει υπό τον έλεγχο του και τους ολιγάρχες της χώρας, μετατρέποντας τα «ροτβάιλερ» σε «τσιουάουα» και τις υποτιθέμενες ιδιωτικές επιχειρήσεις σε όργανα του κράτους. Η βάνουση δίωξη και φυλάκιση του κ. Khodorkovsky βοήθησε στην εδραίωση της υπακοής. Εκτοτε το κράτος κουνά ανά τακτά χρονικά διαστήματα το ματωμένο του ραβδί προς τη μεριά των ολιγάρχων, για να τους κρατήσει στη θέση τους. Οι τελευταίοι, αφού λαμβάνουν κομμάτια από την πίτα των δημόσιων έργων (όπως οι Χειμερινοί Ολυμπιακοί Αγώνες του 2014), φροντίζουν να παραμείνουν εκτός πολιτικής σκηνής.

Οι ολιγάρχες του ιδιωτικού τομέα έχουν αντικατασταθεί πλέον από τους «γραφειογάρχες» του δημόσιου (μία υβριδική λέξη από τους «γραφειοκράτες-bureaucrats» και τους «ολιγάρχες-oligarchs»: «bureugarchs»). Οι περισσότεροι από τους τελευταίους είναι πρώην στελέχη της KGB, διατηρούν στενούς δεσμούς με τον Vladimir Putin και έχουν περάσει το μεγαλύτερο μέρος της τελευταίας δεκαετίας συγκεντρώνοντας εξουσία. Ο κ. Putin, πρωθυπουργός προς το παρόν, προεδρεύει στο εποπτικό συμβούλιο μιας κρατικής τράπεζας ανάπτυξης,

της Vnesheconombank. Ο αναπληρωτής πρωθυπουργός, Igor Sechin, ήταν επικεφαλής της Rosneft μέχρι που ο πρόεδρος της χώρας, Dmitry Medvedev, διέταξε τους υπουργούς της κυβέρνησης να παραιτηθούν από τις θέσεις των προέδρων που κατείχαν σε διοικητικά συμβούλια κρατικών επιχειρήσεων, προκειμένου να υπάρξει λίγη τάξη. «Γραφειογάρχες» υπάρχουν ακόμη και στο συμβούλιο της Russia Inc., μίας εταιρείας της οποίας επικεφαλής είναι ο ίδιος ο κ. Putin, και στην οποία κυριαρχεί η KGB. Η Russia Inc. είναι αφοσιωμένη σε ένα και μόνο σκοπό: να ελέγξει τους πλέον κερδοφόρους πόρους της χώρας, δηλαδή το πετρέλαιο, το φυσικό αέριο, την πυρηνική ενέργεια, τα diamάντια, τα μέταλλα, τα όπλα, την αεροπορία και τις μεταφορές.

Αυτό που προκύπτει εντέλει είναι ένα αρκετά ασυνήθιστο είδος καπιταλισμού, το οποίο κυριαρχείται από μια χούφτα γιγαντιαίων εταιρειών και ελέγχεται από μια κλίκα αξιωματούχων των σωμάτων ασφαλείας. Ο μισός τζίρος του ρωσικού χρηματιστηρίου αναλογεί σε δύο κρατικά ελεγχόμενες επιχειρήσεις, την Sberbank και την Gazprom. Ο ρωσικός καπιταλισμός θα είχε γνωρίσει μία τέτοια συγκέντρωση, ακόμη και αν το Κρεμλίνο δεν ήταν τόσο αδίστακτο. Οι εταιρείες πετρελαίου και φυσικού αερίου, οι οποίες ευδοκούν σε οικονομίες κλίμακας και φάσματος, αποτελούν το 20% του ΑΕΠ της χώρας και είναι υπεύθυνες για το 60% των εξαγωγών της. Οι φτωχές υποδομές ενθαρρύνουν την καθετοποίηση. Για παράδειγμα, οι μεταλλευτικές εταιρείες αγοράζουν λιμάνια, ώστε να διασφαλίσουν

την ομαλή και γρήγορη μεταφορά των αγαθών τους. Η συγκέντρωση τόσο μεγάλης πολιτικής ισχύος σε τόσο μικρό αριθμό κεριών έχει αυξήσει σε τεράστιο βαθμό αυτή τη συσσώρευση.

Όπως και να έχει, ο ρωσικός τύπος κρατικού καπιταλισμού έχει ασπαστεί την παγκόσμια αγορά. Οι επιχειρήσεις πετρελαίου και φυσικού αερίου της χώρας αγοράζουν παρόμοιες επιχειρήσεις στο εξωτερικό ή εγγράφονται στα ξένα χρηματιστήρια. Τον Ιούλιο του 2006 η Rosneft άντλησε 11 δισ. δολάρια μέσα από την πώληση του 15% των μετοχών της στο χρηματιστήριο του Λονδίνου. Τα ρωσικά κρατικά επενδυτικά ταμεία ενδιαφέρονται ιδιαίτερα για την εξαγορά ξένων εταιρειών, κυρίως διότι οι επιχειρηματικές πρακτικές στη Ρωσία είναι πολύ θολές. Επιπλέον, οι Ρώσοι επιχειρηματίες έχουν αγοράσει μία τεράστια επιφάνεια ακίνητης περιουσίας στο εξωτερικό, και κυρίως στο Λονδίνο.

Ο «πετρελαιοκρατικός» καπιταλισμός

Μπορεί το πετρέλαιο να μην αναμειγνύεται με το νερό, όμως αναμειγνύεται μια χαρά με το βασιλικό αίμα, δημιουργώντας τον «πετρελαιοκρατικό» καπιταλισμό. Οι μονάρχες της Μέσης Ανατολής χρησιμοποίησαν επί δεκαετίες το πετρέλαιο ως πηγή χρηματοδότησής τους. Σήμερα, ωστόσο, ορισμένοι από αυτούς έχουν υιοθετήσει μία αξιοσημείωτα εκλεπτυσμένη προσέγγιση για τη διαχείριση της οικονομίας τους, ασπάζόμενοι την επαγγελματικού τύπου διεύθυνση.

Οι al-Maktoum, οι οποίοι ασκούν την εξουσία στο Ντουμπάι, δημιούργησαν την Dubai World, μία τεράστια κρατική εταιρεία συμμετοχών, για να διαχειρίζονται τα projects τους. Οι Σαουδάραβες, από την πλευρά τους, παρέδωσαν την καθημερινή διαχείριση των μεγαλύτερων επιχειρήσεών τους, της Saudi Aramco και της Saudi Basic Industries, σε επαγγελματίες μάνατζερ. Επίσης, οι βασιλικοί οίκοι των πετρελαιοπαραγωγών κρατών έχουν γίνει ενθουσιώδεις θιασώτες του εκσυγχρονισμού με σπόνσσορα το κράτος. Οι al-Maktoum είναι αυτοί που πρωτοπορούν σε τέτοιες πρωτοβουλίες, καθώς δεν είχαν στη διάθεσή τους αρκετές ποσότητες πετρελαίου. Είναι χαρακτηριστικό πως το πετρέλαιο είναι υπεύθυνο για το 5% του ΑΕΠ του εμιράτου. Η οικογένεια-ίδρυσε στο Ντουμπάι ένα αεροδρόμιο παγκόσμιων προδιαγραφών, ένα σημαντικό χρηματοπιστωτικό κόμβο, και διασκόρπισε σε ολόκληρο το εμιράτο «χωριά γνώσης» και «κέντρα τεχνολογίας της πληροφορίας». Ακόμη και η συντηρητική Σαουδική Αραβία έχει δηλώσει ότι οικοδομεί τέσσερις τεχνολογικές πόλεις.

Παρόλα αυτά, το μοντέλο του εκσυγχρονισμού «από επάνω» που υιοθέτησαν τα κράτη του Κόλπου έχει πληγεί από δύο γνώριμες «πληγές», την παρεοκρατία και τις φούσκες.

Η ΠΑΡΕΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ Η ΔΙΑΦΘΟΡΑ ΑΠΟΔΕΙΧΤΗΚΑΝ ΙΔΙΑΙΤΕΡΑ «ΤΟΞΙΚΑ» ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΣΕ ΟΡΙΣΜΕΝΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΤΗΣ ΜΕΣΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ

Τα περιθώρια αντίδρασης των επαγγελματιών μάνατζερ, προκειμένου να αποτρέψουν τις ντόπιες βασιλικές οικογένειες από το να ζημιώσουν τις επιχειρήσεις της περιοχής, είναι περιορισμένα. Η Gulf Air του Μπαχρέιν και η Kuwait Airways έγιναν βάρος για τις κυβερνήσεις που τις κατείχαν. Η Dubai World συσσώρευσε χρέος ύψους 80 δισ. δολαρίων, ανεγείροντας -μεταξύ άλλων- τον υψηλότερο ουρανοξύστη του κόσμου και κατασκευάζοντας ένα τεχνητό νησί σε σχήμα φοίνικα. Το Ντουμπάι κατέληξε να διασωθεί από το γειτονικό Αμπου Ντάμπι.

Τα προβλήματα της παρεοκρατίας και της διαφθοράς αποδείχτηκαν ακόμη πιο «τοξικά» σε άλλα μέρη της Μέσης Ανατολής. Στην Αίγυπτο, ο Hosni Mubarak, πρόεδρος μέχρι το ξέσπασμα της «αραβικής άνοιξης», παρέδωσε τα νηπία των κρατικών επιχειρήσεων σε ανίκανα στελέχη, εξασφαλίζοντας παράλ-

> ληλα ότι οι φίλοι του θα επωφελούνταν από τις ιδιωτικοποιήσεις. Στην Αλγερία, οι κρατικές επιχειρήσεις αποτελούν περιβόητα άνδρα πελατειακών σχέσεων και συνήθως λειτουργούν στο 50% του δυναμικού τους. Στη Συρία, η συντριπτική πλειονότητα των μεγαλύτερων κρατικών επιχειρήσεων βρισκόταν «στο κόκκινο» για πολλά χρόνια.

Ο «Λεβιάθαν» ως μέτοχος μειοψηφίας

Η Βραζιλία είναι το πιο παράξενο μέλος του στρατοπέδου του κρατικού καπιταλισμού, καθώς είναι μία δημοκρατία που έχει ασπαστεί αρκετά από τα χαρακτηριστικά του αγγλοσαξονικού καπιταλισμού. Αξίζει να εξεταστεί για δύο λόγους. Πρώτον, αποτελεί βαρόμετρο του κρατικού καπιταλισμού -ένα κράτος που κατά τη δεκαετία του 1990 πρωτοστατούσε στις ιδιωτικοποιήσεις και που σήμερα αναγκάζει τη μεγαλύτερη εξορυκτική εταιρεία της χώρας, την Vale, να διατηρεί εργαζομένους που δεν χρειάζεται, ενώ υποχρεώνει ένα σωρό μικρότερες επιχειρήσεις να συμμετάσχουν σε ένα επιδοτούμενο σχέδιο συγχωνεύσεων. Δεύτερον, έχει εφεύρει ένα από τα πιο χρήσιμα εργαλεία στην εργαλειοθήκη των κρατικών καπιταλιστών.

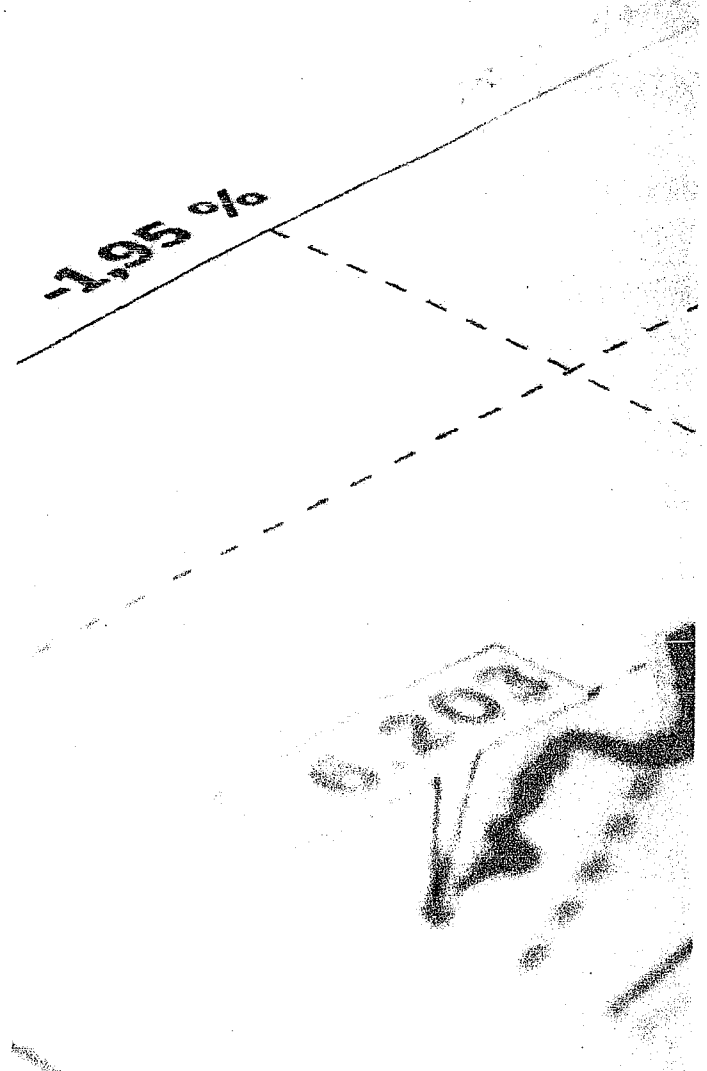
Η Βραζιλία πέρασε το μεγαλύτερο μέρος της σύγχρονης ιστορίας της, επιδιώκοντας τον εκσυγχρονισμό με οδηγό το κράτος. Μία έρευνα στις αρχές της δεκαετίας του 1980 αποκάλυψε ότι υπήρχαν περισσότερες από 500 κρατικές επιχειρήσεις. Η βραζιλιάνικη κυβέρνηση ξεκίνησε ένα σχέδιο ιδιωτικοποιήσεων την επόμενη δεκαετία, προκειμένου να αντιμετωπίσει τον υπερπληθωρισμό, τη διεύρυνση των ελλειμμάτων και τη γενικότερη ακαμψία. Εντούτοις, πιο πρόσφατα χάραξε μία νέα κατεύθυνση. Η κυβέρνηση διοχέτευσε πόρους σε ορισμένους εθνικούς κρατικούς πρωταθλητές, κυρίως από το χώρο των πρώτων υλών και των τηλεπικοινωνιών. Επίσης, υιοθέτησε ένα νέο μοντέλο βιομηχανικής πολιτικής, το οποίο προβλέπει την αντικατάσταση της άμεσης κρατικής ιδιοκτησίας από την έμμεση, μέσω της βραζιλιάνικης Εθνικής Τράπεζας Οικονομικής και Κοινωνικής Ανάπτυξης

Η ΒΡΑΖΙΛΙΑΝΙΚΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΔΙΟΧΕΤΕΥΣΕ ΠΟΡΟΥΣ ΣΕ ΟΡΙΣΜΕΝΟΥΣ ΕΘΝΙΚΟΥΣ ΠΡΩΤΑΘΛΗΤΕΣ, ΚΥΡΙΩΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΚΛΑΔΟΥΣ ΤΩΝ ΠΡΩΤΩΝ ΥΛΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΤΗΛΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΩΝ

νικής Ανάπτυξης (Banco Nacional de Desenvolvimento Economico e Social - BNDES) και τη θυγατρική επενδυτική εταιρεία

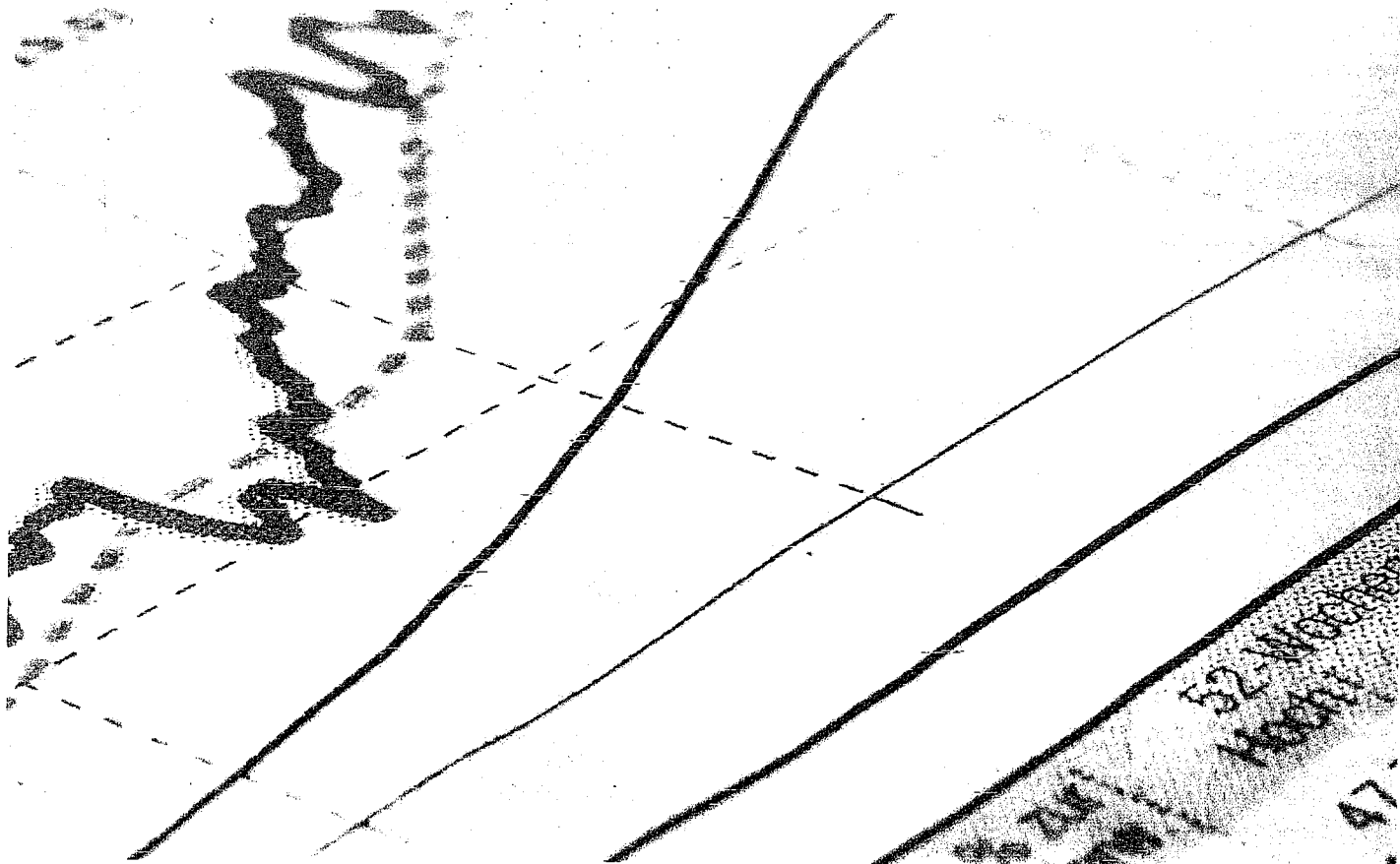
της (BNDESPar), καθώς και τη μετάβαση σε ένα μοντέλο ιδιοκτησίας μέσω μειοψηφικής συμμετοχής, εξαγοράζοντας μετοχές σε ένα ευρύ φάσμα εταιρειών από διαφορετικούς κλάδους. Οι Sergio Lazzarini, του βραζιλιάνικου Insper Institute of Education and Research, και Aldo Musacchio, του Harvard Business School, βάπτισαν το μοντέλο αυτό «ο Λεβιάθαν ως μέτοχος μειοψηφίας».

Το μοντέλο του μετόχου μειοψηφίας διαθέτει αρκετά πλεονεκτήματα. Περιορίζει την ευχέρεια του κράτους να εκμεταλλεύεται τις κρατικές επιχειρήσεις, για να ικανοποιεί τους πελάτες του ή για να επιδιώκει κοινωνικούς στόχους. Σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο, οι ιδιώτες μέτοχοι έχουν ευρέα περιθώρια αντίδρασης. Παράλληλα, όμως, παρέχει μεγαλύτερη επιρροή στο κράτος για το ίδιο ύψος κεφαλαίων που διαθέτει. Το 2009, η αξία των μετοχών της BNDESPar ανερχόταν στα 53 δισ. δολάρια, ή μόλις το 4% της χρηματιστηριακής αγοράς. Παρόλα αυτά, η φωνή του κράτους παρέμεινε δυνατή στον κόσμο της επιχειρηματικής Βραζιλίας. Σε μία λεπτομερή έρευνα 296 εταιρειών που ήταν εγγεγραμμένες στο χρηματιστήριο του Σάο Πάολο μεταξύ 1995 και 2003, οι κ. Lazzarini και Musacchio κατέδειξαν ότι το συγκεκριμένο μοντέλο μπορεί να αυξήσει την απόδοση ενεργητικού των εταιρειών. Οι βραζιλιάνικες επιχειρήσεις συνήθως υ-

ποεπενδύουν σε εξοπλισμό που αυξάνει την παραγωγικότητα, ένεκα της ελλιπούς ανάπτυξης των κεφαλαιαγορών. Οι κρατικές συμμετοχές παρέχουν σε αυτές τις αγορές χρήματα που δεν θα μπορούσαν να αντλήσουν από αλλού.

Εντούτοις, ακόμη και αυτή η έξυπνη εκδοχή του κρατικού καπιταλισμού κινδυνεύει να οδηγηθεί σε υπερβολές. Το Νοέμβριο του 2007, η ανακάλυψη τεράστιων αποθεμάτων πετρελαίου που βρίσκονται θαμμένα στα βάθη του Ατλαντικού από την Petrobras γέμισε τα μυαλά των πολιτικών με όνειρα για μεγάλα projects. Η μεταβολή της παγκόσμιας ισορροπίας δυνάμεων υπέρ της Κίνας ήταν ένας από τους παράγοντες που έπεισαν ένα μεγάλο αριθμό Βραζιλιάνων ότι το μέλλον βρίσκεται στον κρατικό καπιταλισμό. Αυτό οδήγησε σε μία ασύνετη έξαρση του παρεμβατισμού. Η κυβέρνηση προσπαθεί να αναγκάσει την Petrobras να αγοράσει εξοπλισμό από ακριβούς προμηθευτές, παρά τις όποιες αμφιβολίες για την ικανότητα των τελευταίων. Απομάκρυνε, επίσης, τον Roger Agnelli από τη θέση του διευθύνοντος συμβούλου της Vale, παρά τις εξαιρετικές επιδόσεις του. Παράλληλα, η κυβέρνηση στράφηκε στη δημιουργία εθνικών πρωταθλητών μέσω μιας σειράς αναγκαστικών συγχωνεύσεων. Κάπως έτσι, δημιουργήθηκε η BRF (με τη συγχώνευση των Sadia και Perdigo) στον κλάδο των τροφίμων, η Oi (που ιδρύθηκε με σκοπό την εξαγορά της Brasil Telecom) στις τηλεπικοινωνίες, και η Fibria (με το «πάντρεμα» της VCP με την Aracruz) στη βι-

ομπχανία χαρτιού. Ακόμη και τα πιο εκλεπτυσμένα μοντέλα του κρατικού καπιταλισμού δεν είναι εξασφαλισμένα από τους πολιτικούς που επιδεικνύουν υπερβάλλοντα ζήλο.

Η νέα ελίτ

Αυτές οι διαφορετικές εκδοχές του κρατικού καπιταλισμού έχουν ένα κοινό σημείο: η δύναμη των πολιτικών είναι μακράν μεγαλύτερη σε σύγκριση με ό,τι συμβαίνει στο μοντέλο του φιλελεύθερου καπιταλισμού. Στα αυταρχικά καθεστώτα, οι πολιτικοί μπορούν με μία υπογραφή τους να αναδιαρθρώσουν ολόκληρες βιομηχανίες. Στην Κίνα, τα στελέχη του Κομμουνιστικού Κόμματος μπορούν να καταλήξουν επικεφα-

ΟΙ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΕΣ ΕΚΔΟΧΕΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΙΚΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ ΕΧΟΥΝ ΕΝΑ ΚΟΙΝΟ ΣΗΜΕΙΟ: Η ΔΥΝΑΜΗ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΙΝΑΙ ΜΑΚΡΑΝ ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΗ ΣΕ ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΜΕ Ο,ΤΙ ΣΥΜΒΑΙΝΕΙ ΣΤΟ ΜΟΝΤΕΛΟ ΤΟΥ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ

λής των μεγαλύτερων επιχειρήσεων της χώρας (και τα αφεντικά των κρατικών επιχειρήσεων αναλαμβάνουν συχνά υψηλά αξιώματα στο κόμμα). Στη Ρωσία οι βουλευτές μπορούν να

βρίσκονται στο τιμόνι κάποιας από τις μεγαλύτερες εταιρείες της χώρας, και ταυτόχρονα να διατηρούν την έδρα τους στο Κοινοβούλιο. Ωστόσο, η εξουσία του «Λεβιάθαν» έχει και κάποια όρια.

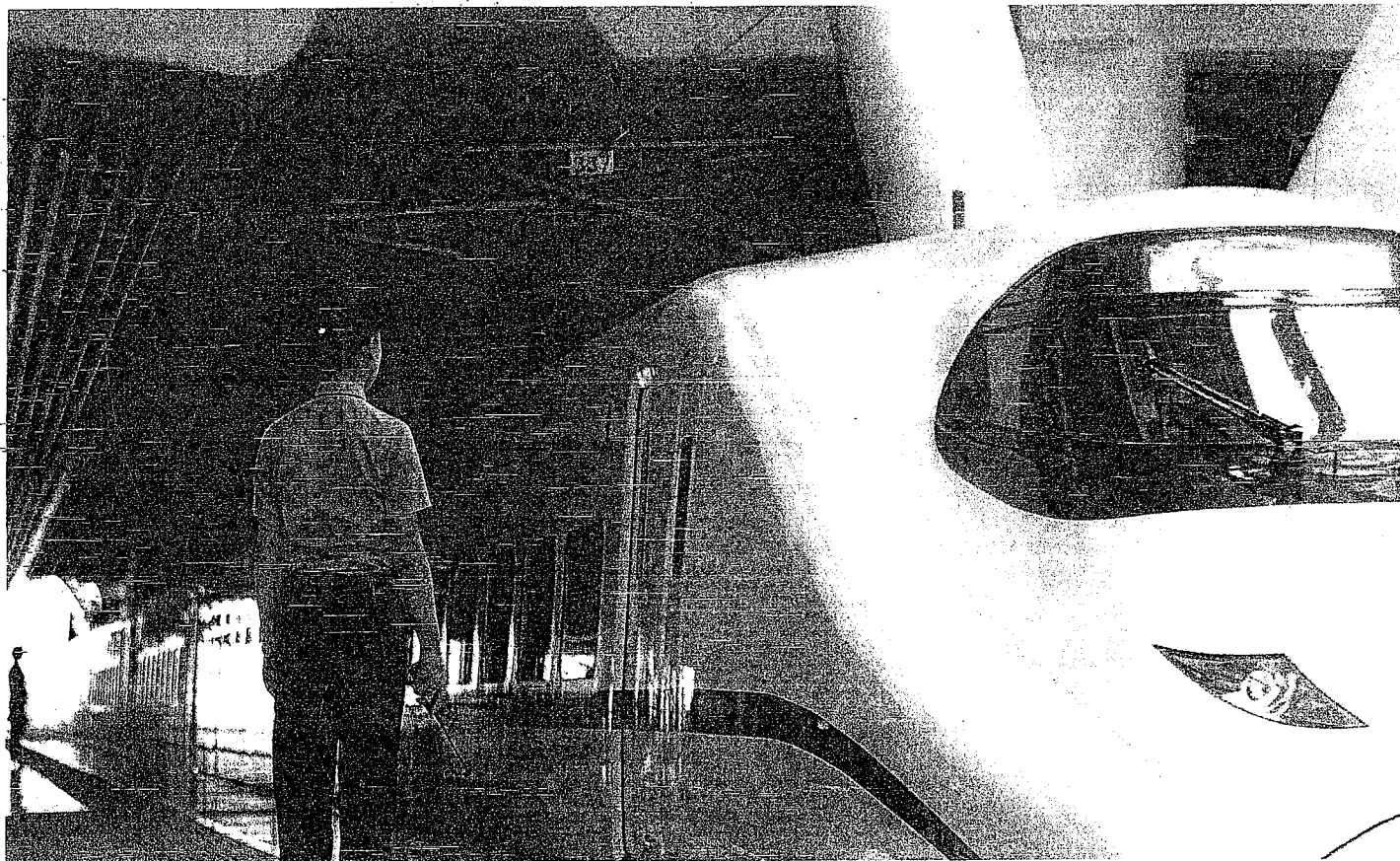
Οι κρατικές επιχειρήσεις διαθέτουν αρκετά μεγάλη ελευθερία λειτουργίας. Ο Edward Steinfeld, καθηγητής του Massachusetts Institute of Technology που πέρασε πολλά χρόνια συμμετέχοντας στο διοικητικό συμβούλιο της China National Offshore Oil Corporation, θυμάται ότι οι σχέσεις της επιχείρησης με τους πολιτικούς διευθυντές της «σχετιζόνταν λιγότερο με έναν άκαμπτο έλεγχο 'από πάνω προς τα κάτω' και περισσότερο με την αποστολή ανάμεικτων σημάτων, ακόμη και με σιωπή».

Αυτές οι επιχειρήσεις μπορούν, επιπλέον, να ασκήσουν σημαντική επιρροή στους υποτιθέμενους πολιτικούς αφέντες τους: Οι κινεζικές κρατικές επιχειρήσεις κατάφεραν να απο-

τρέψουν πρωτοβουλίες για την απόδοση υψηλότερου μερίσματος. Οι κρατικές επιχειρήσεις στον κλάδο της ενέργειας διαθέτουν ομολογουμένως μεγαλύτερη επιρροή πάνω στη χάραξη της ενεργειακής πολιτικής στις χώρες με κρατικό καπιταλισμό, σε σύγκριση με τις ιδιωτικές εταιρείες στις χώρες με φιλελεύθερο καπιταλισμό. Απολαμβάνοντας το ποτό τους, οι Ρώσοι θα έβρισκαν ευχάριστη τη συζήτηση για το εάν το Κρεμλίνο διοικεί την Gazprom, ή μήπως συμβαίνει το αντίστροφο.

Επιπλέον, οι κρατικές επιχειρήσεις παράγουν μία πιο εκλεπτυσμένη γενιά μάντζερ. Τα στελέχη αυτά έμαθαν για τις επιχειρήσεις στις καλύτερες επιχειρηματικές σχολές του κόσμου, εργάστηκαν στο εξωτερικό και έχουν μία πληρέστερη εικόνα του κόσμου σε σύγκριση με τους προκατόχους τους. Η Katherine Xin, του China Europe International Business School (CEIBS) στη Σαγκάη, δηλώνει ότι πολλές κρατικές επιχειρήσεις απαιτούν από τους μάντζερ τους να έχουν σπουδάσει σε παγκόσμιου επιπέδου σχολές διοίκησης επιχειρήσεων. Εδώ και τουλάχιστον μία δεκαετία, η Baosteel στέλνει τα ανώτερα διευθυντικά στελέχη της να παρακολουθήσουν μαθήματα MBA. Φέρνει, επίσης, ακαδημαϊκούς από την επιχειρηματική σχολή IMD της Ελβετίας, οι οποίοι δημιουργούν για την εταιρεία εξειδικευμένα σεμινάρια. Από το 1999, η CNPC στέλνει τα ικανότερα στελέχη της να σπουδάσουν σε μεταπτυχιακά προγράμματα διοίκησης επιχειρήσεων στις ΗΠΑ. Η κ. Xin επισημαίνει ότι η κινεζική έκδοση του *Harvard Business Review* αποτελεί απαραίτητο ανάγνωσμα για τα στελέχη που ανήκουν στα ανώτερα κλιμάκια των κρατικών επιχειρήσεων.

Τα μέλη της νέας γενιάς μάντζερ μεταβάλλουν, με τη σειρά τους, τον τρόπο διοίκησης του δημόσιου τομέα, καθώς μεταπηδούν από τις επιχειρήσεις στην κυβέρνηση. Σήμερα, στην Κίνα υπάρχουν 17 υψηλόβαθμοι πολιτικοί αξιωματούχοι που παλαιότερα διέθεταν διευθυντικές θέσεις σε μεγάλες κρατικές επιχειρήσεις. Αντίστροφα, 27 εξέχοντα διευθυντικά στελέχη από το χώρο των επιχειρήσεων συμμετέχουν στην Κεντρική Επιτροπή του κόμματος. Αν ο κρατικός καπιταλισμός επιτρέπει στους πολιτικούς να διαμορφώσουν το πρόσωπο των επιχειρήσεων, έτσι επιτρέπει και στις επιχειρήσεις να διαμορφώσουν το πρόσωπο των πολιτικών. □

Ανάμεικτα αποτελέσματα

Οι κρατικές επιχειρήσεις είναι καλές στα projects υποδομής, αλλά λιγότερο καλές στην καινοτομία

ΤΟ ΤΑΞΙΔΙ ΑΠΟ ΤΟ Πεκίνο μέχρι τη Σαγκάη με το τρένο υψηλής ταχύτητας είναι μία πραγματική αποκάλυψη για έναν επισκέπτη που έχει συνηθίσει στο ρημαγμένο σιδηροδρομικό δίκτυο της Βρετανίας. Νεαρές γυναίκες με φρεσκοσιδερωμένες κόκκινες στολές δείχνουν κατανόηση και οδηγούν τον ξένο στη θέση του. Το τρένο επιταχύνει αστραπιαία, φτάνοντας τα 300 κλμ. ανά ώρα. Με αυτή την ταχύτητα, φτάνει στη Σαγκάη σε λιγότερο από πέντε ώρες. Το κτίριο του νέου σταθμού ξεχωρίζει από τις καμπύλες του.

Ένα πολύωρο ταξίδι με τόσο υψηλή ταχύτητα προκαλεί αποσυντονισμό. Τα τοπία εναλλάσσονται εν ριπή οφθαλμού, όμως η διαδρομή είναι ομαλή. Ένας επισκέπτης από τη Δύση αποσυντονίζεται ακόμη περισσότερο εξαιτίας του αισθήματος

ΣΤΙΣ ΧΩΡΕΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΙΚΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ, ΤΟ ΟΡΙΟ ΜΕΤΑΞΥ ΚΡΑΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΤΙΚΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΕΙΝΑΙ ΙΔΙΑΙΤΕΡΑ ΘΟΛΟ

ότι μένει πίσω. Το έργο δεν είναι από αυτά που προσδίδουν κύρος στην κινεζική ελίτ. Στην ουρά εισόδου στο

τρένο επικρατεί αταξία. Στον αέρα είναι ευδιάκριτη η οσμή από το αλκοόλ που καταναλώθηκε το περασμένο βράδυ. Για πολλούς Κινέζους, τα τρένα υψηλών ταχυτήτων καθίστανται σιγά-σιγά μία καθημερινή ευκολία.

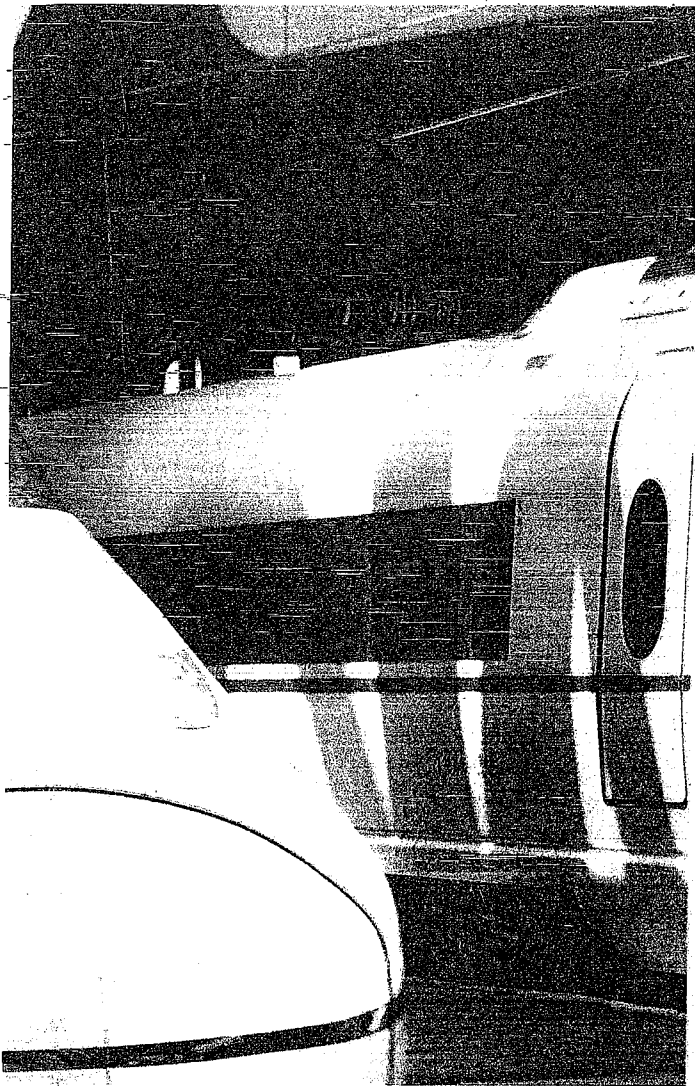
Από την άλλη πλευρά, μία επίσκεψη στα διοικητικά γραφεία των Ρωσικών Σιδηροδρόμων μοιάζει με ένα ταξίδι στο παρελθόν. Οι φρουροί φορούν τα πλίκια και το βλοσυρό ύφος, στοιχεία που παραπέμπουν στη σοβιετική εποχή. Μία βιτρίνα δείχνει εικόνες με παιδιά εργαζομένων που θριαμβεύουν σε διαγωνισμούς σκακιού και αθλημάτων. Ο Vladimir Yakunin, επικεφαλής της εταιρείας, ξεκίνησε την καριέρα του από την KGB. Παραδέχεται πως η επιχειρησή του συνιστά έναν κολοσ-

σιαίο οργανισμό: απασχολεί 1,2 εκατ. εργαζομένους, διαθέτει 20.000 σταθμούς, σιδηροδρομικές γραμμές μήκους 86.000 κλμ., ένα δίκτυο σχολείων και ιατρικών κλινικών, ακόμη και μία σχολή ιππασίας. Συμφωνεί, επίσης, ότι ο ρόλος του κράτους είναι εξαιρετικά παρεμβατικός. Τρία λευκά τηλέφωνα που βρίσκονται δίπλα στο γραφείο του, του εξασφαλίζουν άμεση πρόσβαση στο Κρεμλίνο (δηλώνει, μάλιστα, ότι έχει μία ξεχωριστή γραμμή, για να επικοινωνεί με τον παλιό του φίλο, κ. Putin). Ο κ. Yakunin δεν μπορεί να πουλήσει ούτε μία από τις καρέκλες που βρίσκονται στο γραφείο του, χωρίς να λάβει σχετική άδεια από την κυβέρνηση.

Παρόλα αυτά, ο κ. Yakunin είναι από τα στελέχη που άλλαξαν την πολιτική προσλήψεων, για να προσελκύσει κανόντες εργαζομένους, εισήγαγε ανώτερης ποιότητας πρότυπα διοίκησης και ανέθεσε στην Ernst & Young, διεθνή λογιστική εταιρεία, τον έλεγχο των βιβλίων της επιχειρησής του. Επισημαίνει πως ορισμένα παράδοξα στοιχεία της εταιρείας, όπως οι σχολές και οι κλινικές, αποτελούν ιδιοκτησία της εδώ και έναν αιώνα περίπου, απόρροια των δυσκολιών του να διαχειρίζεται ένα σιδηρόδρομο που φτάνει στη μέση του πουθενά. Παραδέχεται πως δεν υπάρχει ούτε γνήσιος καπιταλισμός, ούτε γνήσιος σοσιαλισμός· υπάρχουν μόνο περισσότερο ή λιγότερο ορθολογικές λύσεις σε πραγματικά προβλήματα.

Πιο πολύπλοκο από ό,τι φαίνεται

Οι θιασώτες του κρατικού καπιταλισμού αρέσκονται να αντιπαραθέτουν τις πρόσφατες επιτυχίες της Κίνας απέναντι στις συσσωρευμένες αποτυχίες των ΗΠΑ. Υπογραμμίζουν ότι ο θείος Σαμ έσπευσε να εθνικοποιήσει την General Motors, όταν χρειάστηκε. Από την πλευρά τους, οι αντίπαλοι του κρατικού καπιταλισμού υποστηρίζουν ότι η Ρωσία είναι ένα απέραντο χωριό Ποτέμκιν και η Κίνα ένας χάρτινος τίγρης. Για παράδειγμα, η σιδηροδρομική γραμμή υψηλής ταχύτητας της Κίνας φάνηκε λιγότερο υπέροχη πέρυσι, όταν μία σύγκρουση στην α-

νατολική Τσετζιάνγκ προκάλεσε το θάνατο 39 ατόμων και τον τραυματισμό περίπου 200. Εκτοτε, μειώθηκε σε όλη τη χώρα το ανώτατο όριο ταχύτητας για τα τρένα.

Μία ισορροπημένη αξιολόγηση του κρατικού καπιταλισμού πρέπει να λαμβάνει υπόψη τρεις παραδοχές. Πρώτον, δεν υπάρχει μία ξεκάθαρη διαχωριστική γραμμή μεταξύ κρατικών και ιδιωτικών επιχειρήσεων. Οι «ιδιωτικοί» πρωταθλητές, όπως η Huawei, ένας κολοσσός στα προϊόντα τηλεπικοινωνιών, έχουν λάβει επανειλημμένως κρατική βοήθεια. Αυτό δυσχεραίνει τον ακριβή υπολογισμό της παραγωγικότητας των δύο τομέων. Δεύτερον, η ιδιοκτησία δεν είναι η μόνη μεταβλητή. Ορισμένα από τα προβλήματα, αλλά και οι επιτυχίες του κρατικού-καπιταλισμού συνδέονται περισσότερο με τη ραγδαία ανάπτυξη και λιγότερο με την κρατική ιδιοκτησία. Τρίτον, τα πάντα εξαρτώνται από τις συνθήκες. Είναι αρκετά πιθανόν ο κρατικός καπιταλισμός να λειτουργεί αποτελεσματικά σε ορισμένα πεδία (πχ. υποδομές) και άσχημα σε άλλα (πχ. καταναλωτικά αγαθά). Είναι, επίσης, πιθανόν να δίνει ώθηση στη μεγέθυνση, όταν η οικονομία βρίσκεται σε ένα συγκεκριμένο στάδιο ανάπτυξης, και να την παρεμποδίζει σε ένα άλλο στάδιο.

Οι μεγαλύτερες επιτυχίες του κρατικού καπιταλισμού βρίσκονται στις υποδομές. Η κινεζική κυβέρνηση έχει διακριθεί επανειλημμένως στην εκτέλεση προγραμμάτων υποδομών, όπως το μεγαλύτερο project υδροηλεκτρικής ενέργειας του κόσμου, το φράγμα των Τριών Φαραγγιών, και οι σιδηροδρομικές γραμμές υψηλής ταχύτητας μήκους 6.400 χλμ. Επίσης, έχει γε-

μίσει τη χώρα με νέα αεροδρόμια και σιδηροδρομικούς σταθμούς. Ακόμη και το λιγότερο σύγχρονο σιδηροδρομικό δίκτυο της Ρωσίας λειτουργεί αρκετά καλά, αν λάβουμε υπόψη τις αντίξοες καιρικές συνθήκες που επικρατούν στη χώρα.

Η συμβουλευτική εταιρεία BCG υποστηρίζει ότι αυτή η άνθηση στο πεδίο των υποδομών θα συνεχιστεί για λίγο καιρό ακόμη. Κατά την επόμενη 20ετία, περίπου το ήμισυ της ανάπτυξης στις οδικές μεταφορές και το 40% της αντίστοιχης στις εναέριες μεταφορές θα ανήκει στις χώρες BRIC. Η BCG σημειώνει, επιπλέον, ότι οι κρατικοί θεσμοί βρίσκονται σε καλή θέση, ώστε να τροφοδοτήσουν αυτό το boom. Τα κρατικά επενδυτικά κεφάλαια στρέφονται προς τα σχέδια υποδομών, προκειμένου να αποφύγουν την αστάθεια των χρηματιστηρίων. Οι κινεζικές επιχειρήσεις χτίζουν οδικά και σιδηροδρομικά δίκτυα στην Αφρική, εργοστάσια παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας και γέφυρες στη νοτιοανατολική Ασία, καθώς και σχολεία και γέφυρες στην Αμερική. Σύμφωνα με μία λίστα με τους μεγαλύτερους εργολάβους του κόσμου, οι κινεζικές επιχειρήσεις καταλαμβάνουν τις τέσσερις από τις πέντε θέσεις. Η China State Construction Engineering Corporation ανέλαβε περισσότερα από 5.000 projects σε 100 διαφορετικές χώρες, και το 2009 αποκόμισε έσοδα 22,4 δισ. δολαρίων. Η επίσης κινεζική Sinohydro ελέγχει ένα μερίδιο άνω του 50% στην παγκόσμια αγορά κατασκευής υδροηλεκτρικών σταθμών.

Ο κρατικός καπιταλισμός γνώρισε, επίσης, κάποια επιτυχία στην αντιμετώπιση ορισμένων προβλημάτων στις υποδομές δεύτερης γενιάς, όπως η δημιουργία δικτύων επικοινωνίας και πληροφορικής και η επιβολή αυστηρότερων περιβαλλοντικών προτύπων. Το δίκτυο κινητής τηλεφωνίας της Κίνας είναι το μεγαλύτερο του κόσμου, εντούτοις το ποσοστό των αποτυχημένων κλήσεων είναι χαμηλότερο από αυτό των ΗΠΑ, διαθέτοντας, επίσης, μεγαλύτερη γεωγραφική κάλυψη. Η Κίνα έχει το μεγαλύτερο αριθμό χρηστών διαδικτύου (420 εκατ.), εκ των οποίων τα 364 εκατ. διαθέτουν ευρυζωνική σύνδεση. Η Κίνα έχει μετατραπεί επιπλέον σε πρωτοπόρο σε ορισμένους κλάδους της «πράσινης» ενέργειας. Είναι, για παράδειγμα, ο μεγαλύτερος εξαγωγέας ηλιακών πάνελ παγκοσμίως. Βέβαια, ορισμένα μεγάλα στοιχεία στην «πράσινη» τεχνολογία μπορούν να μετατραπούν εύκολα σε μεγάλα σφάλματα. Όμως, γενικά τα έργα υποδομής ανήκουν στη θετική μεριά του ισοζυγίου.

Ο κρατικός καπιταλισμός ήταν, επίσης, επιτυχής στην ανάδειξη εθνικών πρωταθλητών, οι οποίοι μπορούν να λειτουργήσουν ανταγωνιστικά σε παγκόσμια κλίμακα. Τα 2/3 των επιχειρήσεων των αναδυόμενων αγορών που εισήλθαν στη λίστα Fortune 500 αποτελούν ιδιοκτησία του κράτους. Πολλές από τις εναπομείνουσες απολαμβάνουν με τον έναν ή με τον άλλο τρόπο την κρατική γαλαντομία. Οι κυβερνήσεις μπορούν να παράσχουν στις επιχειρήσεις τους πόρους που χρειάζονται, ούτως ώστε να εισέλθουν στις παγκόσμιες αγορές. Έχουν, επίσης, την ευχέρεια να ενθαρρύνουν συγχωνεύσεις, οι οποίες θα μπορούσαν να δημιουργήσουν εθνικούς πρωταθλητές.

Παρόλα αυτά, η εμμονή με τους εθνικούς πρωταθλητές θα μπορούσε να αποβεί επικίνδυνη: το ζευγάρι δύο δεινοσαύρων σπανιότατα γεννά μία γαζέλα. Εντούτοις, οι πρωταθλητές έχουν και τη χρησιμότητά τους. Μπορούν να δώσουν ώθηση στην εθνική υπερηφάνεια, να εξασφαλίσουν ότι οι εγχώριες επιχειρήσεις θα ανταγωνιστούν τις ξένες πολυεθνικές για να προσελκύσουν τους καλύτερους και ευφυέστερους υπαλλήλους, αλλά και να βοηθήσουν τις αναδυόμενες χώρες, να συμμετάσχουν στη διαμόρφωση των παγκόσμιων προτύπων των αγορών, αντί απλά να παίζουν βάσει των κανόνων που έχουν δημιουργήσει άλλοι. Οι Κινέζοι είναι ιδιαίτερα αποφασισμένοι να επιτύχουν κάτι τέτοιο στην αναπτυσσόμενη >

> αγορά του «internet των πραγμάτων» (“internet of things”).

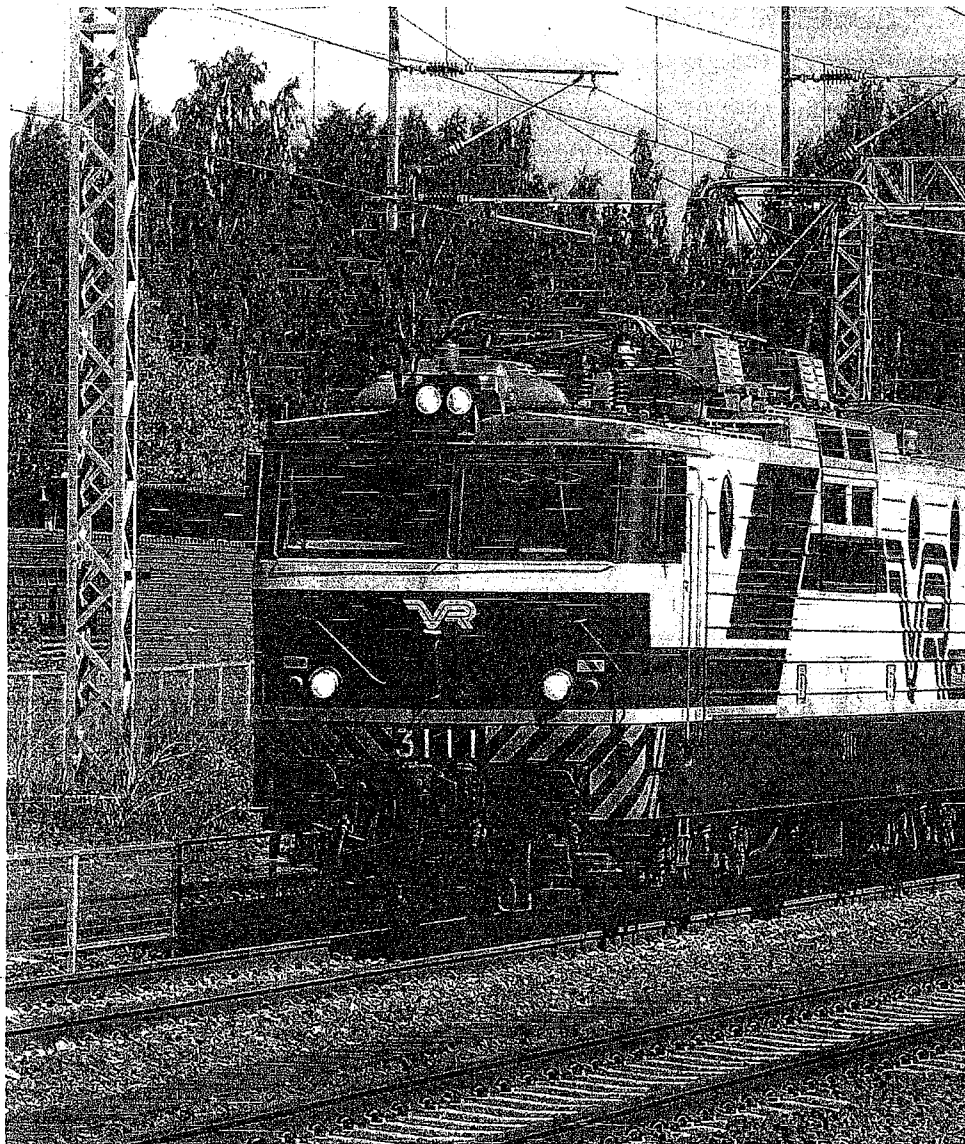
Το πιο ενδιαφέρον επιχείρημα υπέρ του κρατικού καπιταλισμού υποστηρίζει ότι ο τελευταίος διευκολύνει τις αναδυόμενες χώρες να διδαχθούν από τον υπόλοιπο κόσμο. Οι εθνικοί πρωταθλητές είναι οι μεγαλύτεροι χώροι μάθησης στον επιχειρηματικό κόσμο. Για να τους δημιουργήσεις, θα πρέπει να έχεις ως πρότυπο τους κορυφαίους της κατηγορίας. Και μόλις τους ετοιμάσεις, μπορείς να μάθεις ακόμη περισσότερα -είτε εγγράφοντάς τους σε ξένα χρηματιστήρια (γεγονός που θα σε εισάγει στον κόσμο των πιο οξυδερκών τραπεζιτών και αναλυτών), είτε εξαγοράζοντας ξένες επιχειρήσεις (με τις οποίες θα καταφέρεις να αποκτήσεις σπάνια τεχνογνωσία). Η κινεζική Geely International απέκτησε πρόσβαση σε εξελιγμένη τεχνογνωσία στην αυτοκινητοβιομηχανία, όταν εξαγόρασε την Volvo έναντι 1,8 δισ. δολαρίων. Η Shanghai Electric Group εμπλούτισε τη γνώση της στη μηχανική, εξαγοράζοντας την Goss International έναντι 1,5 δισ. δολαρίων και σχηματίζοντας joint ventures με την Siemens και την Mitsubishi. Η Saudi Basic Industries Corporation έγινε περισσότερο «κοσμοπολίτικη» εξαγοράζοντας επιχειρήσεις σε δεκάδες χώρες.

Όλη αυτή η επιτυχία παράγει μία ευφορία τύπου «έχω δει το μέλλον και ξέρω τι κάνω». Τα αφεντικά των κρατικών επιχειρήσεων συνήθίζουν να υποστηρίζουν ότι συνδυάζουν τα καλύτερα στοιχεία και των δύο κόσμων -δηλαδή, την ικανότητα μελλοντικού σχεδιασμού και την ανταπόκριση στην ταχεία μεταβολή των προτιμήσεων των καταναλωτών. Ακόμη και τα outsiders φαίνονται πως...

ΟΙ ΘΙΑΣΩΤΕΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΙΚΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΖΟΥΝ ΟΤΙ ΤΟ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΤΕΡΟ ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑ ΤΟΥ ΕΙΝΑΙ Η ΕΥΧΕΡΕΙΑ ΠΟΥ ΠΑΡΕΧΕΙ ΣΤΙΣ ΑΝΑΔΥΟΜΕΝΕΣ ΧΩΡΕΣ ΝΑ ΑΠΟΚΤΗΣΟΥΝ ΤΕΧΝΟΓΝΩΣΙΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΥΠΟΛΟΙΠΟ ΚΟΣΜΟ

είναι εξίσου καλή με οποιονδήποτε ανταγωνιστή της στη Δύση. Ο Edmund Tse της Booz & Company διατείνεται ότι το σύστημα είναι πολύ πιο ευέλικτο από ό,τι φαίνεται εκ πρώτης όψεως.

Τον Οκτώβριο του 2007, ο Κινέζος πρόεδρος, Hu Jintao, αποκάλυψε τον ύψιστο στόχο του για το μέλλον της χώρας στο 17ο Εθνικό Συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος στο Μέγαρο του Λαού: τη βελτίωση «του δυναμικού της χώρας για ανεξάρτητη καινοτομία». Η Κίνα προσπαθούσε ήδη πολύ σκληρά σε αυτό το μέτωπο. Η κυβέρνηση είχε προσκαλέσει επιτυχημένες εταιρείες της Δύσης, όπως την Microsoft και την Google, για να δημιουργήσουν ερευνητικές εγκαταστάσεις, να καθοδηγήσουν τους εγχώριους πρωταθλητές, ούτως ώστε να καταστούν οι τελευταίοι πιο καινοτόμοι, αλλά και να διοχετεύσουν κεφάλαια σε συνεργατικούς σχηματισμούς (clusters) επι-

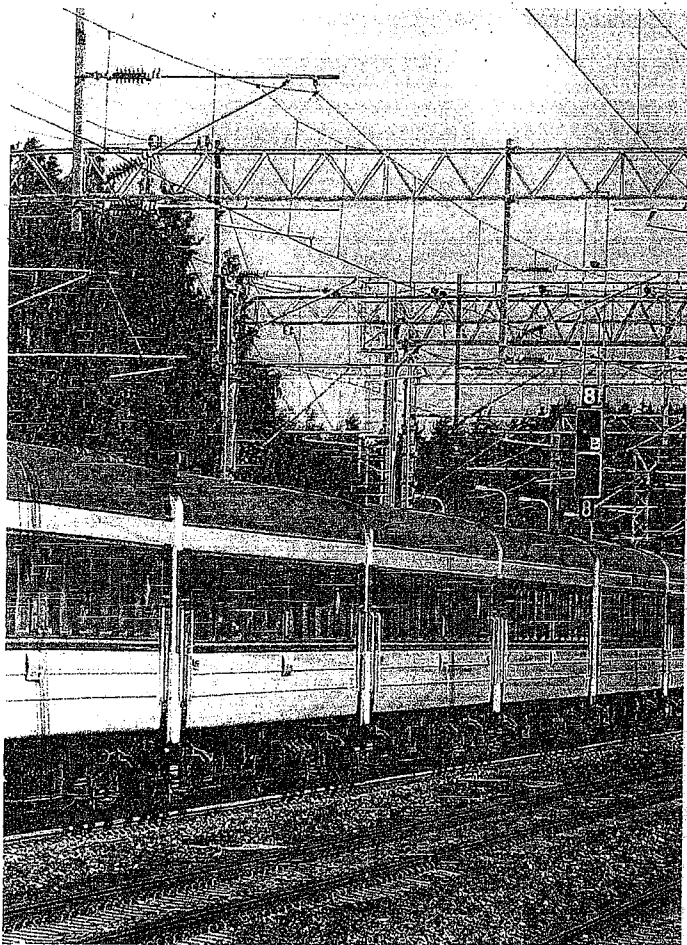

στήμης και τεχνολογίας (το τεχνολογικό πάρκο Zhongguancun του Πεκίνου στέγαζε ήδη περίπου 20.000 επιχειρήσεις υψηλής τεχνολογίας, όταν ο κ. Hu παρέθετε την ομιλία του). Παρόλα αυτά, η κινεζική κυβέρνηση θα πρέπει να διπλασιάσει τις προσπάθειές της στο μέλλον, για να επιτύχει αυτό το στόχο.

Την ίδια σημασία στην ανεξάρτητη καινοτομία δίνουν και άλλες χώρες που έχουν ασπαστεί τον κρατικό καπιταλισμό. Η ρωσική ελίτ έχει ενθουσιαστεί με το Skolkovo, ένα τεχνολογικό πάρκο-επιχειρηματική ζώνη που βρίσκεται λίγο έξω από τη Μόσχα. Το Skolkovo είναι προορισμένο να λειτουργεί σαν ένα «εργοστάσιο» για τους ερευνητές και τους επιχειρηματίες, ένα «μαγνήτη» για τις ξένες πολυεθνικές, μία πηγή έμπνευσης για τους νέους ανθρώπους, ένα «ασφαλιστήριο» έναντι της υπερβολικής εξάρτησης της οικονομίας από τους ενεργειακούς πόρους, και μία «γέφυρα» μεταξύ του επιστημονικού και του επιχειρηματικού κόσμου. Το Ντουμπάι διαθέτει ένα «χωρίο γνώσης», μία πόλη media, ένα διάδρομο για την τεχνολογία της πληροφορίας, και ένα τεράστιο χρηματοπιστωτικό κέντρο.

Τα κατά

Ωστόσο, οι πιθανότητες επιτυχίας αυτών των προσπαθειών είναι ιδιαίτερα χαμηλές. Οι κυβερνήσεις είναι καλές στο να παρέχουν τους «σπόρους» της καινοτομίας: η κυβέρνηση των ΗΠΑ, για παράδειγμα, κάλυψε μέρος της χρηματοδότησης για το Πανεπιστήμιο του Stanford και βοήθησε να ιδρυθεί η πρώτη εταιρεία venture-capital. Ωστόσο, στην προσπάθειά τους να μετατρέψουν τους σπόρους σε ψωμί, οι κυβερνήσεις απέτυχαν. Ο Josh Lerner του Harvard Business School περιγράφει την κρατικά χρηματοδοτούμενη καινοτομία σαν

μία «λεωφόρο σπασμένων ονείρων» (“boulevard of broken dreams”) -ένας όρος που χρησιμοποιείται συχνότερα στον κλάδο της ψυχαγωγίας. Η αξίας 150 εκατ. δολαρίων BioValley, η οποία εγκαινιάστηκε το 2005, είναι τώρα γνωστή ως «Κοιλάδα των Βιο-φантаσμάτων». Το Ντουμπάι παρήγαγε περισσότερη γραφειοκρατία, αντί για νέα προϊόντα. Οι αρχιτέκτονες του Skolkovo ανησυχούν ότι η επικείμενη απομάκρυνση του Dmitry Medvedev από την προεδρία θα καταδικάσει το project τους, προτού καν εγκαινιαστεί το πρώτο κτίριο.

Οι Dan Breznitz και Michael Murphee του Georgia Institute of Technology υποστηρίζουν ότι η επιδίωξη της ενδογενούς καινοτομίας θα μπορούσε να αποσπάσει την προσοχή από άλλους στόχους. Η Foxconn, ένας τεράστιος όμιλος ηλεκτρονικών με έδρα την Ταϊβάν, διαθέτει μία απαρτιμένη ικανότητα μαζικής παραγωγής iPad και άλλων παρεμφερών συσκευών. Στο εργοστασιακό της συγκρότημα στη Σεντζέν απασχολεί 270.000 εργαζομένους. Η Huawei έχει εξειδικευτεί στη βελτίωση τεχνολογιών που έχουν αναπτύξει τρίτοι, διαθέτοντάς τις στην αγορά με αστραπιαία ταχύτητα. Στην Κίνα, το δέλτα του Μαργαριταρένιου Ποταμού έχει κατακλυστεί από μικρές επιχειρήσεις που έχουν περίοπτη θέση σε μικρές εξειδικευμένες αγορές. Τα πανεπιστήμια της Κίνας παράγουν μαζικά αποφοίτους σε πεδία που έχουν ξεχαστεί από τη Δύση, όπως η εξόρυξη και η βαριά μηχανική. Η Κίνα θα έβλεπε καλύτερα αποτελέσματα, αν εκμεταλλευόταν αυτά τα πλεονεκτήματα, αντί να προσπαθεί να δημιουργήσει την επόμενη Silicon Valley.

Περί παραγωγικότητας και ισχύος

Υπάρχουν εκτενή στοιχεία που δείχνουν πως οι κρατικές επιχειρήσεις δεν είναι μόνο λιγότερο καινοτόμες, αλλά και λιγότερο παραγωγικές σε σύγκριση με τους ανταγωνιστές τους από τον ιδιωτικό τομέα. Το Unirule Institute of Economics με έδρα το Πεκίνο εκτιμά -δεδομένων όλων των κρυφών επιδοτήσεων, όπως η δωρεάν προσφορά γης- ότι η μέση πραγματική απόδοση ιδίων κεφαλαίων των κρατικών επιχειρήσεων μεταξύ 2001 και 2009 έφτασε στο -1,47%. Παλαιότερες έρευνες αποκα-

λύπτουν ότι η παραγωγικότητα υποχωρεί, όταν μία επιχείρηση του ιδιωτικού τομέα μετατοπίζεται προς το δημόσιο τομέα. Σύμφωνα με μία έκθεση του ΟΟΣΑ το 2005, η συνολική παραγωγικότητα των ιδιωτικών επιχειρήσεων είναι διπλάσια της αντίστοιχης των κρατικών. Επίσης, μία έρευνα της McKinsey Global Institute που δημοσιεύτηκε την ίδια χρονιά έδειξε πως οι επιχειρήσεις, στις οποίες το κράτος διαθέτει μειοψηφική συμμετοχή, είναι 70% πιο παραγωγικές από τις επιχειρήσεις που ελέγχονται πλήρως από το κράτος.

Εντούτοις, η χαμηλή παραγωγικότητα δεν απέτρεψε τις επιχειρήσεις αυτές από το να αποκομίσουν υψηλά κέρδη. Το 2009, μόνο δύο κινεζικές κρατικές επιχειρήσεις -η China Mobile και η China National Petroleum Corporation- αποκόμισαν περισσότερα κέρδη (33 δισ. δολάρια) από όσα άντλησαν συνολικά οι 500 πιο κερδοφόρες ιδιωτικές εταιρείες της χώρας. Εκτιμάται ότι το 2010, οι 129 μεγαλύτερες κινεζικές κρατικές επιχειρήσεις αποκόμισαν καθαρά κέρδη 151 δισ. δολαρίων -μία αύξηση 50% σε σύγκριση με ένα χρόνο πριν-, επωφελομένους κατά πολύ από τις σχεδόν μονοπωλιακές συνθήκες που επικρατούν στις αγορές όπου και δραστηριοποιούνται. Κατά το πρώτο εξάμηνο του 2010, οι τέσσερις μεγαλύτερες κρατικές εμπορικές τράπεζες της Κίνας κατέγραψαν μεσοσταθμικά κέρδη 211 εκατ. δολαρίων ανά ημέρα.

Οι κρατικές επιχειρήσεις έχουν αρχίσει να «καταβροχθίζουν» ιδιωτικές. Δεν περιορίζονται, όμως, εκεί. «Καταβροχθίζουν» και κεφάλαιο. Οι επιχειρήσεις αυτές στην Κίνα πληρώνουν επιτόκιο μόλις 1,6%, όταν δανείζονται από κρατικές τράπεζες. Αντίθετα, οι ιδιωτικές εταιρείες επιβαρύνονται με επιτόκιο 4,7% -αν εγκριθεί η χορήγηση δανείου. Απόρροια αυτής της τάσης ήταν μία «επιδημία» χρεοκοπιών και αυτοκτονιών στον ιδιωτικό τομέα, τη στιγμή που οι κρατικές επιχειρήσεις σπαταλούν χρήματα για την οικοδόμηση υπερπολυτελών κτιρίων διοίκησης.

Επιπλέον, οι κρατικές επιχειρήσεις έχουν μία τεράστια όρεξη για ταλέντα. Δύο Κινέζοι που έλαβαν πρόσφατα το μεταπτυχιακό τους τίτλο στη διοίκηση επιχειρήσεων εξηγούν ότι επέλεξαν δουλειές σε κρατικές επιχειρήσεις, καθώς πληρώνουν καλύτερα από τις ιδιωτικές και περίπου όσα οι πολυεθνικές, προσφέροντας μικρότερο ωράριο και μοναδική εργασιακή ασφάλεια. Παράλληλα, όμως, σοκαρίστηκαν από τις υπερβολές στα μπόνους και τη διάχυτη διαφθορά που βρήκαν. Ένας Ρώσος φοιτητής ενός μεταπτυχιακού προγράμματος διοίκησης επιχειρήσεων διηγείται μία πολύ παρόμοια ιστορία.

ΟΙ ΚΡΑΤΙΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΜΟΝΟ ΛΙΓΟΤΕΡΟ ΚΑΙΝΟΤΟΜΕΣ, ΑΛΛΑ ΚΑΙ ΛΙΓΟΤΕΡΟ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΕΣ ΣΕ ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΜΕ ΤΟΥΣ ΙΔΙΩΤΕΣ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΕΣ ΤΟΥΣ

Οι κρατικές επιχειρήσεις κατασκευάζουν ξανά «σιδερένια μπόλ ρυζιού» (μία κινεζική έκφραση που αναφέρεται σε εξασφαλισμένες δουλειές με ικανοποιητικό εισόδημα), χρησιμοποιώντας σύγχρονα υλικά.

Μολαταύτα, οι πιθανότητες να μεταρρυθμιστούν οι κρατικές επιχειρήσεις είναι πολύ λίγες, καθώς παρέχουν άνετα πόστα για τους πολιτικούς, τα παιδιά και τους προστατευόμενους τους. Οι οργανισμοί που ελέγχονται τύποις από το λαό έχουν αλωθεί από τις κυβερνώσες ελίτ -το Κομμουνιστικό Κόμμα στην Κίνα, την ανώτατη διοίκηση ασφαλείας στη Ρωσία και τις βασιλικές οικογένειες στον αραβικό κόσμο. Το 99% που δεν επωφελείται από αυτές τις συναλλαγές έχει αρχίσει να εξοργίζεται με το υπόλοιπο 1% που βγαίνει κερδισμένο. Ομως, σε αντίθεση με τους ομολόγους τους στη Δύση, αυτοί που ανήκουν στο 99% στις αναδυόμενες χώρες έχουν ελάχιστους τρόπους, για να δηλώσουν τη δυσαρέσκειά τους. ☐

Ο κόσμος στα χέρια τους

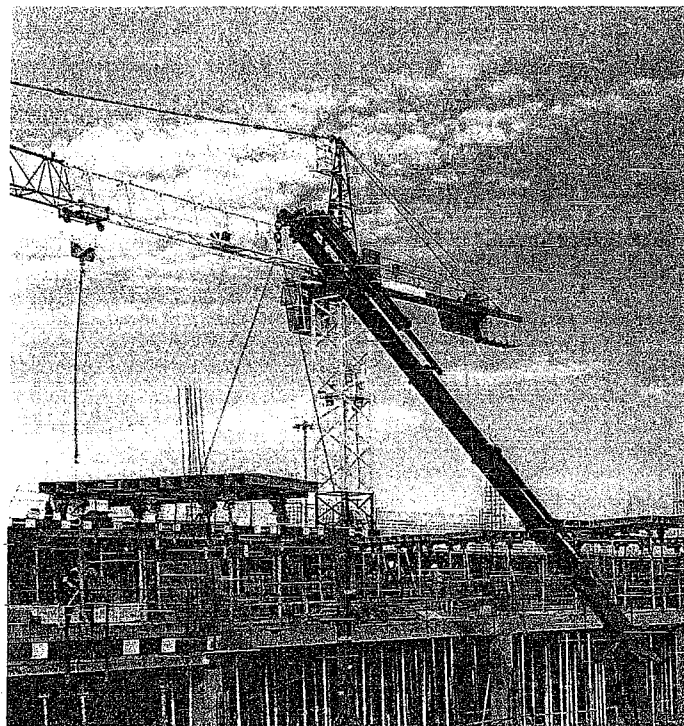
Εκτός από το εσωτερικό, ο κρατικός καπιταλισμός στρέφεται και στο εξωτερικό

Η **ΕΠΙΛΟΓΗ ΕΝΟΣ ΖΩΟΥ** που ξοδεύει 16 ώρες ημερησίως τρώγοντας μπαμπού ως εθνικό σύμβολο της Κίνας είναι ιδιαίτερα επιτυχημένη. Η χώρα είναι ένα «ενεργειακό πάντα» που διακατέχεται από την έμμονη ιδέα που θα βρει την επόμενη μπουκιά από μπαμπού. Η κινεζική ελίτ βλέπει τον κόσμο με όρους βάνουσου ανταγωνισμού για την πρόσβαση σε ένα περιορισμένο μέγεθος πρώτων υλών. Επιπρόσθετα, δεν ενστερνίζεται τις ιδέες της Δύσης περί εμπιστοσύνης στο μηχανισμό της αγοράς. (Ένας διπλωμάτης επισημαίνει σχετικά: «Οι χώρες της Δύσης μπορούν να αισθάνονται σιγουριά αγοράζοντας πετρέλαιο από τις διεθνείς αγορές, καθώς οι ίδιες δημιούργησαν το εν λόγω σύστημα. Η Κίνα όμως όχι».) Η Κίνα είναι απόλυτα πεπεισμένη ότι πρέπει να χρησιμοποιήσει όλα τα μέσα που έχει στη διάθεσή της -εταιρείες, τράπεζες, οργανισμούς ανθρωπιστικής βοήθειας και διπλωμάτες-, ώστε να αποκτήσει το μερίδιο που δικαιωματικά της ανήκει.

Η εμμονή της Κίνας για την πρόσβαση σε πρώτες ύλες μεγαλώνει εδώ και σχεδόν δύο δεκαετίες. Το 1993 η χώρα έγινε για πρώτη φορά καθαρός εισαγωγέας πετρελαίου. Το 2003 ερμήνευσε την αμερικανική εισβολή στο Ιράκ ως μία προσπάθεια αρπαγής του πετρελαίου του. Το 2010 κατέστη ο μεγαλύτερος καταναλωτής ενέργειας παγκοσμίως. Αυτή η εμμονή κυριάρχησε στην εξωτερική της πολιτική και ενίσχυσε τον κρατικό καπιταλισμό. Μία χώρα που χαρακτηριζόταν από εσωστρέφεια εδώ και χιλιετίες, άρχισε να κάνει αισθητή την παρουσία της παντού, ανακαλύπτοντας πως μπορεί να αλλάξει τους όρους του παιχνιδιού. Η οικονομία της, που μέχρι πρόσφατα προσανατολιζόταν στην εσωτερική ζήτηση, έχει εμπλακεί σε πολυάριθμες διεθνείς εξαγορές.

Εδώ και καιρό, η Κίνα κλείνει συμφωνίες ανά τον κόσμο, ακόμη και σε μέρη τα οποία η Δύση αποφεύγει, ώστε να διασφαλίσει τον εφοδιασμό της με πετρέλαιο και άλλες πρώτες ύλες. Υπολογίζεται πως απασχολεί 10.000 εργάτες μόνο στο Σουδάν. Παρείχε δάνειο ύψους 25 δισ. δολαρίων στη Ρωσία με εμπράγματη εγγύηση τις εξαγωγές της τελευταίας προς την Κίνα. Χάρη σε αυτό, οι ρωσικές εταιρείες Rosneft και Transneft θα εφοδιάσουν την Κίνα με 300.000 βαρέλια αργού πετρελαίου ανά ημέρα. Επίσης, υπέγραψε συμφωνία με το Ιράν, σύμφωνα με την οποία θα αναλάβει την αξιοποίηση μέρους των κοιτασμάτων πετρελαίου στην περιοχή του Βόρειου Αζαντεγκάν. Η China National Petroleum Corporation είναι η μία από τις μόλις δύο εταιρείες που κέρδισαν συμβόλαια, για να αναπτύξουν τις πετρελαιοπηγές του Ιράκ. Τέλος, τον περασμένο Δεκέμβριο η κυβέρνηση του Πακιστάν όρισε τη Βιομηχανική και Εμπορική Τράπεζα της Κίνας (Industrial and Commercial Bank of China) ως τον κύριο ανάδοχο που θα ηγηθεί μιας κοινοπραξίας, η οποία θα χρηματοδοτήσει με 1,2 δισ. δολάρια την κατασκευή ενός αγωγού μεταφοράς φυσικού αερίου από το Ιράν στο Πακιστάν.

Ο κρατικός καπιταλισμός βρίσκεται στην καρδιά αυτών των δραστηριοτήτων. Οι κρατικές εταιρείες χρηματοδοτούν τα 4/5 των κινεζικών ξένων άμεσων επενδύσεων. Οι κρατικές τράπεζες έχουν ξανά έναν ιστό από δάνεια με ευνοϊκούς όρους. Επίσης, κυβερνητικές οντότητες, όπως η Eximbank, η τράπεζα διεθνούς βοήθειας της Κίνας, δεν έχουν κρύψει τον

ενθουσιασμό τους για τη σύνδεση της παροχής ανθρωπιστικής βοήθειας με εμπορικά προνόμια. Ένα από τα αγαπημένα εργαλεία της Κίνας είναι η κατασκευή υποδομών έναντι προσφοράς πετρελαίου. Το κινεζικό κράτος προσφέρει να κατασκευάσει σε φτωχές χώρες σχολεία, νοσοκομεία κλπ. (που συνήθως χρηματοδοτούνται με δάνεια με ευνοϊκούς όρους και κατασκευάζονται από τους κινεζικούς κατασκευαστικούς κολοσσούς), με αντάλλαγμα τον εγγυημένο εφοδιασμό του με πετρέλαιο και άλλες πρώτες ύλες. Η Eximbank παρείχε δάνειο ύψους δύο δισ. δολαρίων με χαμηλό επιτόκιο, για να βοηθήσει τις κινεζικές πετρελαϊκές εταιρείες να κατασκευάσουν έργα υποδομών στην Αγκόλα.

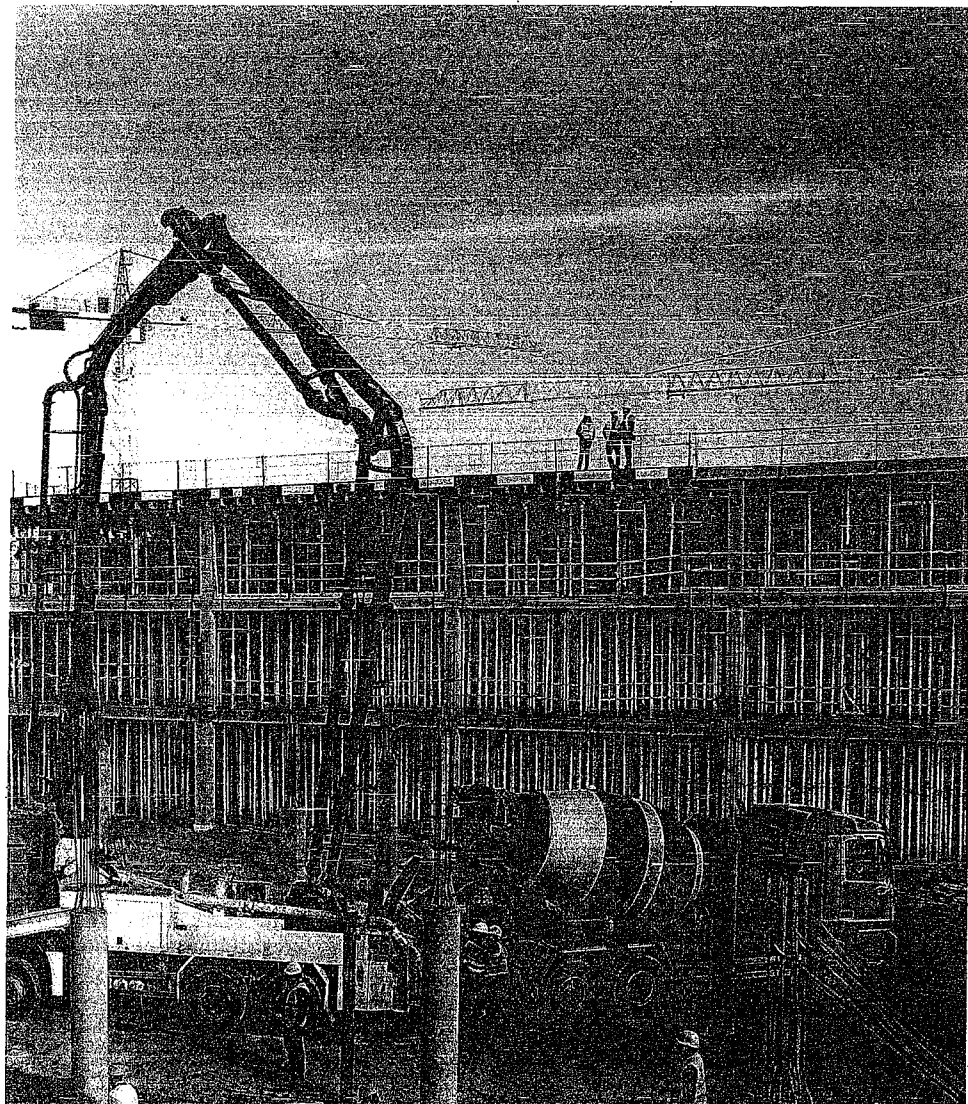
Ο «άξονας του κρατισμού»

Ο Trotsky πάντα επέμενε ότι είναι απίθανο το ενδεχόμενο «ύπαρξης του σοσιαλισμού σε μία (μόνο) χώρα». Η ίδια λογική ισχύει και στην περίπτωση του κρατικού καπιταλισμού. Οι δυνάμεις του κρατικού καπιταλισμού, αναπόφευκτα, κοιτάζουν προς το εξωτερικό, όσο και προς το εσωτερικό. Η Κίνα είναι ο μεγαλύτερος εξαγωγέας αγαθών, αλλά και ο μεγαλύτερος εισαγωγέας ενέργειας. Η Ρωσία και τα κράτη του Περσικού Κόλπου είναι ενεργειακές υπερδυνάμεις. Ωστόσο, οι ίδιες έχουν επίγνωση του γεγονότος ότι αποτελούν νέα μέλη σε μία παγκόσμια αγορά που δημιουργήθηκε από τις ΗΠΑ και την Ευρώπη. Ετσι, συχνά υποστηρίζουν η μία την άλλη, συνάπτοντας συμφωνίες μεταξύ τους και σφυρηλατώντας ακόμη ισχυρότερους ιδεολογικούς δεσμούς.

Η Κίνα και η Ρωσία έχουν διαπιστώσει πως είναι ευκολότερο να επικοινωνούν μεταξύ τους ως κρατικοί καπιταλιστές, παρά ως κομμουνιστές. Κατά την τελευταία δεκαετία, έχουν αυξήσει τις διμερείς εμπορικές συναλλαγές μεταξύ τους, ολοκλήρωσαν μία σειρά από οικονομικές και εμπορικές συμφωνίες, ενώ θεμελίωσαν ένα νέο πολιτικό οργανισμό στην κεντρική Ασία, τον Οργανισμό Συνεργασίας της Σαγκάης. Ενεργειακοί γίγαντες, όπως η Gazprom και η Petrochina, αλληλοσυνδέονται με ποικίλους περιπλοκούς τρόπους.

Επιπλέον, η Κίνα έχει συσφίξει τις σχέσεις της με τη Μέση Ανατολή. Ανακατασκευάζεται ο παλιός «Δρόμος

Η ΕΜΜΟΝΗ ΤΗΣ ΚΙΝΑΣ ΓΙΑ ΠΡΟΣΒΑΣΗ ΣΕ ΠΡΩΤΕΣ ΥΛΕΣ ΚΥΡΙΑΡΧΗΣΕ ΣΤΗΝ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΕΝΙΣΧΥΣΕ ΤΟΝ ΚΡΑΤΙΚΟ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟ

G7. Οι πολιτικοί που ανήκουν σε αυτόν τον άξονα αισθάνονται σίγουροι πως έχουν στα χέρια τους μία συνταγή που συνδυάζει τον οικονομικό δυναμισμό με την τάξη, διατηρώντας τα καλά στοιχεία του καπιταλισμού (κομψές σύγχρονες επιχειρήσεις και έξυπνα επενδυτικά ιδρύματα διαχείρισης κεφαλαίων), χωρίς να προκαλέσει την καταστροφή που «γονάτισε» τη Ρωσία κατά τη δεκαετία του 1990 και απείλησε να «καταπεί» τις ΗΠΑ κατά την περίοδο 2007-2008. Οι υποστηρικτές αυτής της ιδεολογίας θαυμάζουν τον Lee Kwan Yew, ως πρωτοπόρο διανοητή, βλέπουν τις ΗΠΑ ως έναν πληγωμένο γίγαντα και απορρίπτουν την Ευρώπη ως οκνηρή και υπερβολικά αφοσιωμένη στις επιθυμίες της. Από την άλλη πλευρά, όμως, εκτιμούν την Silicon Valley και την Google, το MIT και την General Electric, το Harvard Business School και την McKinsey.

Είναι εύκολο, εντούτοις, να υπερεκτιμήσει κανείς τη δύναμη του άξονα. Οι Ρώσοι αισθάνονται άβολα με το γεγονός ότι οι Κινέζοι, πρώην σύνεταίροι τους στο κομμουνιστικό εγχείρημα, είναι σήμερα πιο επιτυχημένοι από τους ίδιους. Είναι επίσης καχύποπτοι σχετικά με τις δραστηριότητές τους στην κεντρική Ασία. Η Κίνα, η οποία φιλοξενεί στα εδάφη της πάνω από 20 εκατ. μουσουλμάνους, ανη-

του Μεταξίου». Το 2009, το Μέσο Βασίλειο έγινε ο μεγαλύτερος εισαγωγέας πετρελαίου από την περιοχή και ο μεγαλύτερος εξαγωγέας βιομηχανικών αγαθών προς την ίδια περιοχή. Οι δύο μεγαλύτεροι επενδυτές στην Agricultural Bank of China (Αγροτική Τράπεζα της Κίνας) είναι η Qatar Investment Authority και η Kuwait Investment Authority, με 2,8 δισ. και 800 εκατ. δολάρια αντίστοιχα. Επιπρόσθετα, η Κίνα καθίσταται σταδιακά ένας δημοφιλής προορισμός για επιχειρηματίες και τουρίστες από τη Μέση Α-

νατολή: κάθε χρόνο, 200.000 επισκέπτες από την περιοχή καταφτάνουν σε ένα μόνο προορισμό, την κινεζική πόλη Γιβού στην κεντρική επαρχία Ζετζιάνγκ, για αγορές. Η πόλη επωφελείται από το εξαιρετικά κερδοφόρο εμπόριο κελτζάμπ, καλιών προσευχής και ηλεκτρονικών εκδόσεων του Κορανιού.

Όλο και περισσότεροι άνθρωποι κινούνται προς την αντίθετη κατεύθυνση. Τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα στεγάζουν 200.000 Κινέζους, ενώ το Ντουμπάι φιλοξενεί ένα από τα μεγαλύτερα κινεζικά εμπορικά κέντρα, το Dragonmart, το οποίο έχει χτιστεί σε σχήμα δράκου και στεγάζει 4.000 κινεζικές επιχειρήσεις.

Όταν ο βασιλιάς Abdullah της Σαουδικής Αραβίας ανήλθε στο θρόνο της χώρας το 2005, πραγματοποίησε το πρώτο του ταξίδι όχι στις ΗΠΑ -τον παραδοσιακό σύμμαχο της χώρας του-, αλλά στην Κίνα. Από την πλευρά του, ο Κινέζος πρόεδρος Hu επισκέπτεται συχνά τη Μέση Ανατολή.

Αυτός ο «άξονας του κρατικού καπιταλισμού» αποκτά περισσότερους ιδεολογικούς οπαδούς σε μία περίοδο που ο αναδυόμενος κόσμος κερδίζει έδαφος, οι ΗΠΑ υποχωρούν, η Ευρώπη καταρρέει, και το G20 αναλαμβάνει τα νήια μετά το

συχεί μήπως τα κράτη του Περσικού Κόλπου εξαγουν στην περιοχή της σκληροπυρηνικές ισλαμικές ιδεολογίες, εκτός από πετρέλαιο. Ορισμένοι Αφρικανοί ανησυχούν με την προθυμία της Κίνας να κατασκευάσει δρόμους και σιδηροδρόμους στις χώρες τους, όπως έκαναν στο παρελθόν οι Ευρωπαίοι αποικιοκράτες. Ωστόσο, ο πρόεδρος της National Offshore Oil

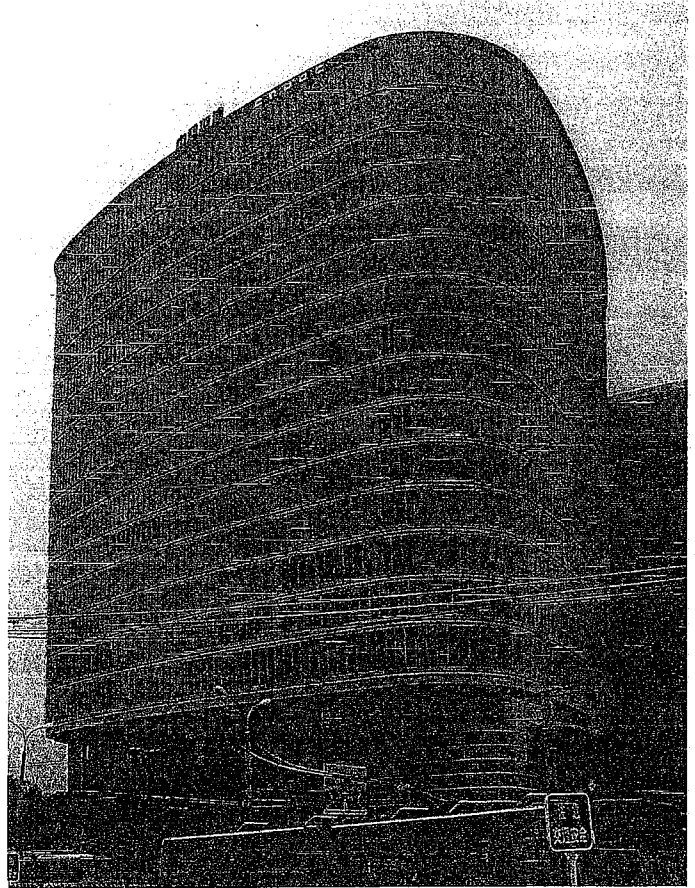
ΤΟ ΚΙΝΕΖΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΠΡΟΣΦΕΡΕΤΑΙ ΝΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΕΙ ΣΧΟΛΕΙΑ, ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΑ ΚΑΠΙ. ΣΕ ΦΤΩΧΕΣ ΧΩΡΕΣ, ΕΞΑΣΦΑΛΙΖΟΝΤΑΣ ΠΡΟΣΒΑΣΗ ΣΕ ΠΕΤΡΕΛΑΙΟ ΚΑΙ ΑΛΛΕΣ ΠΡΩΤΕΣ ΥΛΕΣ

Corporation, Fu Chengyu, τονίζει ότι οι Κινέζοι στράφηκαν στην Αγκόλα και το Σουδάν μόνο και μόνο επειδή οι δυτικές εταιρείες έχουν εξασφαλίσει ήδη για λογαριασμό τους τις καλύτερες πετρελαιοπηγές. Συνεισφέρουν στην αύξηση της παγκόσμιας προσφοράς πετρελαίου, θέτοντας σε κίνδυνο τους εργάτες τους (δεκάδες Κινέζοι εργαζόμενοι στις πετρελαιοπηγές έχουν απαχθεί ή σκοτωθεί).

Η ξενοφοβία έχει το ρόλο της, όμως ο κρατικός καπιταλισμός δυσκολεύεται γενικά να προβάλει το θετικό του πρόσωπο. Πράγματι, ακόμη και πολλοί από τους κρατικούς καπιταλιστές φαίνεται πως τον απαρνούν. Ο κ. Putin δυσανασχετεί με την όλη ιδέα. Επιμένει πως: «Εάν επικεντρώναστε σε συγκεκριμένες πλουτοπαραγωγικές πηγές, το κάνουμε μόνο για να υποστηρίξουμε τη βιομηχανία (μας), έως ότου οι επιχειρήσεις της να σταθούν στα πόδια τους». Επίσης, οι Κινέζοι ισχυρίζονται πως η υποστήριξη που παρέχούν στο ελεύθερο εμπόριο είναι ίδια με εκείνη των υπόλοιπων μελών του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου.

Ο κρατικός καπιταλισμός ίσως να μην μετατραπεί σε ένα δημοφιλές κίνημα, όπως ο κομμουνισμός ή ο σοσιαλισμός. >

> Παρόλα αυτά, αναγκάζει τα πρόσωπα που καθορίζουν την πολιτική της Δύσης να απαντήσουν σε κάποια δύσκολα ερωτήματα: πώς μπορεί να διασφαλίσει κανείς ότι οι επιχειρηματικές συμφωνίες στις οποίες εμπλέκονται οι κρατικά υποστηριζόμενες εταιρείες είναι δίκαιες; Το 2005 η-μη αιτηθείσα πρόταση εξαγοράς της Unocal, μιας από τις μεγαλύτερες πετρελαϊκές εταιρείες των ΗΠΑ, από την CNOOC έστρεψε την προσοχή της αμερικανικής κυβέρνησης -για λίγο- μακριά από τη Μέση Ανατολή και προς την πλευρά της Κίνας. Οι πολιτικοί ερμήνευσαν την εν λόγω ενέργεια ως μία κεκαλυμμένη προσπάθεια εξαγοράς μιας αμερικανικής εταιρείας από την κινεζική κυβέρνηση, η οποία αποτελούσε μέρος ενός ευρύτερου σχεδίου με στόχο τον έλεγχο των παγκόσμιων πετρελαϊκών αποθεμάτων. Η Βουλή των Αντιπροσώπων, με διαφορά ψήφων 398 έναντι 18, ενέκρινε ένα μη δεσμευτικό ψήφισμα εναντίον της εξαγοράς. Έξι μήνες αργότερα, οι πολιτικοί εξεγέρθηκαν πάλι, αυτή τη φορά εναντίον της DP World, μιας εταιρείας που ανήκει στην κυβέρνηση του Ντουμπάι. Η εν λόγω εταιρεία, που διαθέτει λιμάνια σε περίπου 30 χώρες, προσπάθησε να αγοράσει έξι λιμάνια των ΗΠΑ. Αργότερα, η πρότασή της αποσύρθηκε.

Δυτικές ανησυχίες

Οι εντάσεις που προέκυψαν κατά τη διάρκεια εκείνου του δραματικού εξαμήνου, συνεχίζουν να υφίστανται. Οι επιχειρηματίες από τη Δύση προβληματίζονται ολοένα και περισσότερο σχετικά με τις εμπορικές πολιτικές της Κίνας. Δύο χρόνια πριν, οι 19 επικεφαλής των μεγαλύτερων ενώσεων βιομηχάνων των ΗΠΑ διαμαρτυρήθηκαν εγγράφως στην κυβέρνηση τους για τις «συστηματικές προσπάθειες» της Κίνας να αναπτύξει τις εγχώριες επιχειρήσεις της σε βάρος των αμερικανικών εταιρειών και των αμερικανικών πνευματικών δικαιωμάτων. Τον Ιούλιο του 2010, ο Peter Löscher, διευθύνων σύμβουλος της Siemens, και ο Jürgen Hambrecht, τότε πρόεδρος της BASF, διαμαρτυρή-

ΟΤΑΝ ΕΠΙΔΟΤΟΥΝ ΤΙΣ ΕΞΑΓΩΓΕΣ ΤΟΥΣ, ΟΙ ΚΡΑΤΙΚΟΙ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΕΣ ΒΛΑΠΤΟΥΝ ΚΥΡΙΩΣ ΤΟΥΣ ΔΙΚΟΥΣ ΤΟΥΣ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΕΣ

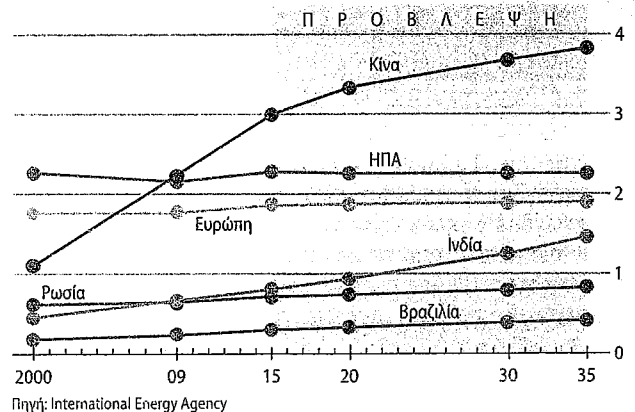
θηκαν προσωπικά στον Wen Jiabao, τον πρωθυπουργό της Κίνας, για τον τρόπο με τον οποίο οι δυτικές εταιρείες αναγκάζονται να παραχωρήσουν πνευματικά δικαιώματα, προκειμένου να αποκτήσουν πρόσβαση στην αγορά της χώρας του. Σε έρευνά του για το 2010, το Αμερικανικό Εμπορικό Επιμελητήριο στην Κίνα ανέφερε ότι το ένα τρίτο των μελών του αντιλήφθηκε ότι οι δραστηριότητές του καθυστερούσαν λόγω μεροληπτικών πολιτικών εις βάρος του.

Οι πολιτικοί της Δύσης είναι επίσης προβληματισμένοι. Η Charlene Barshefsky, κύρια εμπορική διαπραγματεύτρια των ΗΠΑ κατά την περίοδο της εισόδου της Κίνας στον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου, φοβάται πως η άνοδος του κρατικού καπιταλισμού μπορεί να υπονομεύσει το μεταπολεμικό εμπορικό σύστημα. Η ικανότητα της Κίνας να πραγματοποιεί τεράστιες επενδύσεις στρατηγικής σημασίας, δημιουργώντας ακόμη και ολόκληρες βιομηχανίες από μόνη της, προκαλεί σοβαρά μειονεκτήματα στις ιδιωτικές επιχειρήσεις.

Ο Peter Mandelson, πρώην επίτροπος για θέματα εμπορίου της ΕΕ, πιστεύει πως «τα τεράστια και πραγματικά οφέλη της παγκοσμιοποίησης υπονομεύονται αφενός από τις στρεβλωτικές επεμβάσεις του κρατικού καπιταλισμού, και αφετέρου από τις αγχώδεις πολιτικές του ολοένα και πιο αμυντικού και φοβισμένου ανεπτυγμένου κόσμου». Η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει υπαινιχθεί ότι ίσως μπλοκάρει μελλοντικές εξαγωγές ευρωπαϊκών επιχειρήσεων από κινεζικές κρατικές επιχειρήσεις, με το επιχειρήμα πως όλες οι (κινεζικές) κρατικές επιχειρήσεις

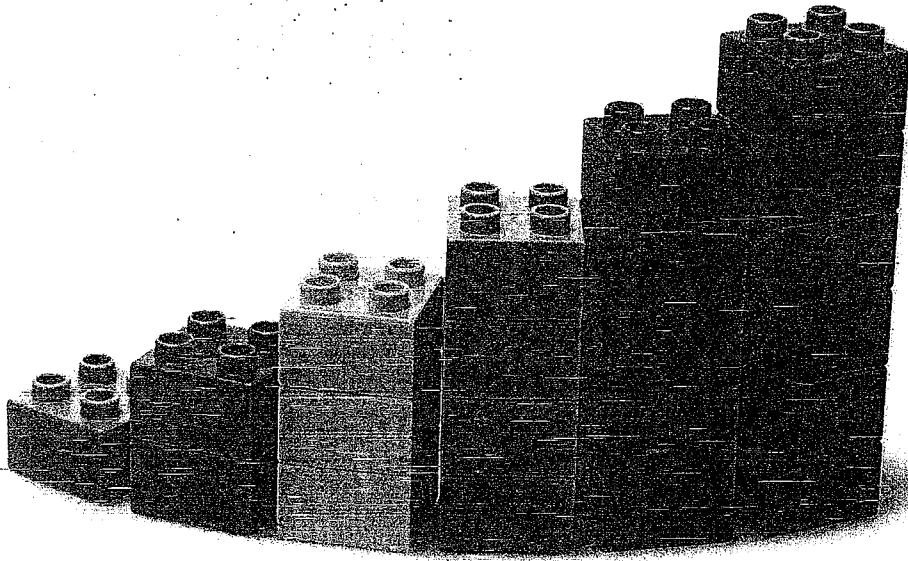
Αδηφάγοι!

Πρωτογενής ενεργειακή ζήτηση, δια. τόνοι ισοδύναμου πετρελαίου

αποτελούν μέρος μιας κοινής οικονομικής οντότητας. Ακόμη, οι πολιτικοί του δυτικού κόσμου παραπονιούνται συχνά για την άρνηση της Κίνας να αφήσει το εθνικό της νόμισμα να ανατιμηθεί στα φυσιολογικά του επίπεδα. Με αυτή τη μέθοδο, η Κίνα επιδοτεί στην πράξη την εγχώρια βιομηχανία της, επιβαρύνει τις αμερικανικές και ευρωπαϊκές επιχειρήσεις, καταστρέφει θέσεις εργασίας σε ΗΠΑ και Ευρώπη, και ενισχύει επικίνδυνες παγκόσμιες ανισορροπίες.

Είναι εύκολο να υπερβάλλει κανείς κατηγορώντας τον κρατικό καπιταλισμό. Όταν επιδοτούν τις εξαγωγές τους, οι κρατικοί καπιταλιστές βλάπτουν κυρίως τους δικούς τους καταναλωτές, ενώ όταν διοχετεύουν κεφάλαια στους κρατικούς εταιρικούς «πρωταθλητές», βλάπτουν τη συνολική ανταγωνιστικότητα των οικονομιών τους. Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια «παίζουν» όλο και πιο σκληρά: χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι η προθυμία της Κίνας να φυλακίσει τρία στελέχη της εταιρείας Rio Tinto με την κατηγορία της αποδοχής δωροδοκίας ή τη συμπεριφορά της Ρωσίας απέναντι στην BP. Η συνύπαρξη με τον κρατικό καπιταλισμό θα είναι μια σοβαρή πρόκληση για τον υπόλοιπο κόσμο. □

Νικητής είναι ο...

Παρά τις επιτυχίες του, ο κρατικός καπιταλισμός έχει μοιραία μειονεκτήματα

Η ΑΝΟΔΟΣ ΤΟΥ κρατικού καπιταλισμού συνιστά μία από τις μεγαλύτερες αλλαγές που έχει γνωρίσει η παγκόσμια οικονομία τα τελευταία χρόνια. Πριν από 20 χρόνια, οι κρατικές εταιρείες δεν ήταν τίποτε παραπάνω από γρανάζια της κρατικής μηχανής. Πριν από δέκα χρόνια, υπήρχε μία διάχυτη αμφιβολία ως προς το αν μπορούν να επιτύχουν. Σήμερα, συμπεριλαμβάνουν ορισμένες από τις μεγαλύτερες επιχειρήσεις του κόσμου, αποκομίζουν τεράστια κέρδη στο εσωτερικό και έχουν ενεργή παρουσία στην παγκόσμια οικονομία. Μεταξύ του 2005 και του 2011, τέσσερις από τις δέκα σημαντικότερες εγγραφές σε χρηματιστήριο παγκοσμίως αφορούσαν κρατικές επιχειρήσεις της Κίνας (οι οποίες άντλησαν συνολικά κεφάλαια αξίας 64,5 δισ. δολαρίων).

Είναι, λοιπόν, ο κρατικός καπιταλισμός η τάση του μέλλοντος, ή θα αποδειχτεί μία από τις πολλές αποτυχίες στις οποίες έχει εμπλακεί το κράτος; Ορισμένοι σχολιαστές βλέπουν την εξέγερση που ξέσπασε στη Ρωσία τον περασμένο Δεκέμβριο ως απόδειξη ότι κάτι έχει τεθεί ήδη σε κίνηση. Άλλοι επισημαίνουν τα συνεχή προβλήματα που προκαλούνται από τον παγκόσμιο καπιταλισμό, υποστηρίζοντας ότι η κρατική εκδοχή του κερδίζει τον «πόλεμο» των ιδεών. Ο Andy Stern, πρώην πρόεδρος της ισχυρής Διεθνούς Ένωσης Εργαζομένων στις Υπηρεσίες (Service Employees International Union), διατείνεται ότι το οικονομικό μοντέλο της Κίνας είναι ανώτερο από αυτό των ΗΠΑ και μνημονεύει την τοποθέτηση του Andy Grove, ιδρυτή της Intel: «Η θεμελιώδης υπόθεσή μας για την οικονομία... είναι ότι η ελεύθερη αγορά είναι η καλύτερη από όλα τα οικονομικά συστήματα -όσο πιο ελεύθερη, τόσο το καλύτερο. Η γενιά μας βίωσε την αποφασιστική επικράτηση των αρχών της ελεύθερης αγοράς έναντι του κεντρικού σχεδιασμού. Έτσι, παραμένουμε προσκολλημένοι σε αυτή τη θέση, αγνοώντας εν πολλοίς τα ολοένα και περισσότερα στοιχεία που δείχνουν ότι ενώ οι ελεύθερες αγορές νικούν τις κεντρικά σχεδιασμένες οικονομίες, θα μπορούσαν να υπάρχουν περιθώρια για μετατροπές που θα οδηγούσαν σε ένα καλύτερο αποτέλεσμα».

Το παρόν αφιέρωμα υιοθέτησε μία διαφορετική στάση. Ο κρατικός καπιταλισμός είναι επαρκώς αποτελεσματικός στη μίμηση της αγοράς, προκειμένου να εξασφαλίσει ότι έχει παραμείνει αρκετή ζωντάνια μέσα σε αυτήν. Μαθαίνει να διαχειρίζεται ιδέες που προέρχονται από τη Δύση και επιβάλλει ένα συγκεκριμένο βαθμό πειθαρχίας στις ευνοούμενες επιχειρήσεις. Σιγά-σιγά, οι ρίζες του αρχίζουν να βαθαίνουν. Υπάρχουν τράπεζες, δισεκατομμυριούχοι, γραφειοκράτες, ακόμη και επί πληρωμή ι-

δεολόγοι που συνδέονται με τον κρατικό καπιταλισμό (ένας Κινέζος αναλυτής, ο οποίος κατέγραψε όλες τις αδυναμίες του συστήματος, δηλώνει ότι του δίνει χρόνο ζωής που «δεν ξεπερνά τα 50 χρόνια»).

Ωστόσο, ο κρατικός καπιταλισμός πλήττεται από σοβαρά μειονεκτήματα. Πώς μπορεί το κράτος να επιβάλει ένα ρυθμιστικό πλαίσιο στις επιχειρήσεις που διοικεί; Πώς μπορεί να σταματήσει τον εαυτό του από το να σκορπά κεφάλαια σε κακές επενδύσεις; Ο κ. Steinfeld του MIT αναγνωρίζει ότι οι κρατικοί καπιταλιστές μαθαίνουν να παίζουν «το παιχνίδι μας», ενθαρρύνοντας τις δημόσιες εγγραφές των εταιρειών τους και προωθώντας συγκωνεύσεις και εξαγωγές. Αυτό, προσθέτει, τους εντάσσει σε μία τάξη που εν καιρώ θα καταστήσει απαρχαιωμένο τον εαυτό της. Εντούτοις, είναι σίγουρο πως οι κρατικοί καπιταλιστές παίζουν «το παιχνίδι μας», για να ενισχύσουν την πολιτική θέση τους.

Η μελλοντική μορφή του κρατικού καπιταλισμού θα εξαρτηθεί από δύο παράγοντες. Ο πρώτος είναι η προσοδοθηρία, η οποία αποτελεί μέρος της επιχειρηματικής ελίτ. Οι θεωρητικοί της διοίκησης επιχειρήσεων προβληματίζονται επί μακρόν με το «πρόβλημα εντολέα-εντολοδόχου» -την τάση των μάντζερ να διοικούν την επιχείρησή τους με τρόπο που εξυπηρετεί τα συμφέροντά τους, έναντι των συμφερόντων των ιδιοκτητών ή των πελατών. Στον κρατικό καπιταλισμό, το συγκεκριμένο πρόβλημα είναι οξύτερο από οπουδήποτε αλλού. Οι πολιτικοί είναι αποσπασμένοι από άλλα καθήκοντα και δεν μπορούν να ασκήσουν κατάλληλη εποπτεία. Τα συμβούλια είναι αδύναμα και αποδιοργανωμένα. Επιπλέον, η αποστολή της επιχείρησης τείνει να συγχέει ιδιωτικοοικονομικούς και κοινωνικούς στόχους.

Υπάρχουν άφθονα παραδείγματα χρηστής πρακτικής, από τα οποία μπορούν να αντλήσουν οι κρατικοί καπιταλιστές. Το Temasek, το κρατικό επενδυτικό κεφάλαιο της Σιγκαπούρης,

ΕΙΝΑΙ Ο ΚΡΑΤΙΚΟΣ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΣ Η ΤΑΣΗ ΤΟΥ ΜΕΛΛΟΝΤΟΣ, Η ΘΑ ΑΠΟΔΕΙΧΤΕΙ ΜΙΑ ΑΚΟΜΗ ΑΠΟΤΥΧΙΑ ΣΤΗΝ ΟΠΟΙΑ ΕΧΕΙ ΕΜΠΛΑΚΕΙ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ;

αποτελεί πρότυπο χρηστής διαχείρισης. Η Βραζιλία πρωτοπορεί στη χρήση του κράτους ως μετόχου μειοψηφίας. Η Νορβηγία

κατάφερε να «θωρακίσει» το δικό της κρατικό επενδυτικό κεφάλαιο και την κρατική επιχείρηση πετρελαίου από την πολιτική παρέμβαση. Όμως, τόσο στην Κίνα, όσο και στη Ρωσία, το πρόβλημα εντολέα-εντολοδόχου ενισχύεται από την ιδέα ότι οι κρατικές επιχειρήσεις είναι εξαιρετικά εργαλεία για τη δημιουργία θέσεων εργασίας και την ανάπτυξη πελατειακών σχέσεων.

Δεύτερον, ο κρατικός καπιταλισμός υποφέρει από το ατυχές γεγονός ότι «ρίζωσε» σε χώρες με προβληματικό κράτος. Η Κίνα συνδυάζει τη μανδρινική παράδοση με την κουλτού->

>ρα των guanxi («διασυνδέσεις») και τη διαφθορά. Η Ρωσία έχει το νεποτισμό και τη διαφθορά, χωρίς όμως τη μανδαρινική παράδοση. Από την πλευρά της, η Βραζιλία μοιράζει ολόκληρη την τράπουλα στα χέρια των insiders στον κόσμο του κεφαλαίου και της εργασίας. Η Διεθνής Διαφάνεια κατατάσσει τη Βραζιλία στην 73η θέση στο δείκτη διαφθοράς που συντάξε για το 2011. Η Κίνα βρέθηκε στην 75η θέση και η Ρωσία στην απογοητευτική 143η θέση. Ο κρατικός καπιταλισμός συχνά ενισχύει τη διαφθορά, καθώς αυξάνει το μέγεθος, αλλά και το φάσμα των κερδών για τους νικητές. Οι άρχουσες «κλίκες» δεν έχουν στη διάθεσή τους μόνο τον κρατικό μηχανισμό, αλλά και ένα τεράστιο μέγεθος πόρων που προσφέρονται από τις επιχειρήσεις. Η Λαϊκή Τράπεζα της Κίνας (People's Bank of China) υπολογίζει ότι μεταξύ των μέσων της δεκαετίας του 1990 και του 2008, 16.000-18.000 Κινέζοι αξιωματούχοι και διευθυντικά στελέχη κρατικών επιχειρήσεων αποκόμισαν συνολικά 123 δισ. δολάρια.

Η καθοριστική μάχη του 21ου αιώνα δεν θα είναι μεταξύ καπιταλισμού και σοσιαλισμού, αλλά μεταξύ διαφορετικών εκδοχών του καπιταλισμού. Και δεδομένου ότι ο κρατικός καπιταλισμός είναι πιθανόν να επιβιώσει για αρκετό καιρό ακόμη, οι επενδυτές, οι διευθυντές και οι λίπτες πολιτικών αποφάσεων της Δύσης πρέπει να αρχίσουν να σκέφτονται πιο σοβαρά την αντιμετώπισή του.

Ευδιάκριτος και πολύ ισχυρός

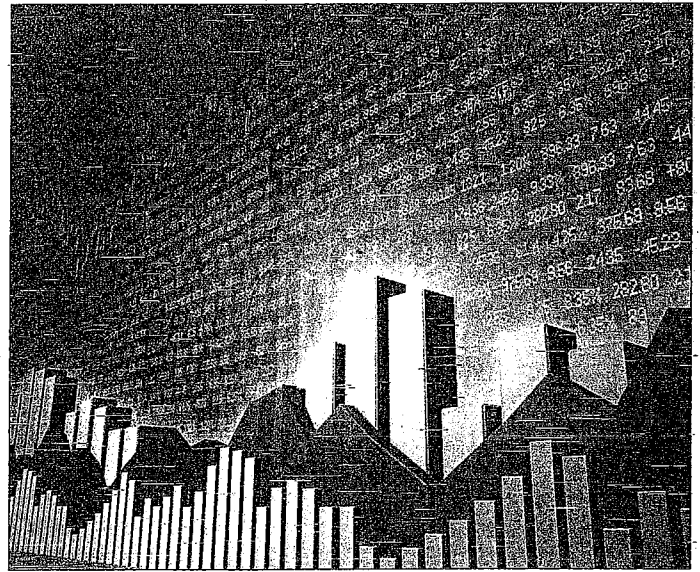
Σήμερα, οι επενδυτές έχουν «ξεμυαλιστεί» με τις αναδυόμενες αγορές, επειδή αναπτύσσονται με ραγδαίους ρυθμούς, τι στιγμή που οι ήδη ανεπτυγμένες οικονομίες έχουν περιέλθει σε τέλμα. Ως επί το πλείστον, όμως, οι επενδυτές αγνοούν τους κινδύνους που πηγάζουν από την υπερβολική εξουσία που ασκεί το κράτος στις αγορές αυτές. Εντέλει, οι επιχειρήσεις δεν λογοδοτούν στους ιδιώτες μετόχους τους, αλλά στην κυβέρνηση, η οποία όχι μόνο κατέχει την πλειοψηφία των μετοχών, αλλά ελέγχει, επιπλέον, το ρυθμιστικό και το νομικό σύστημα.

Αυτό δημιουργεί ένα σωρό κινδύνους για τους επενδυτές. Οι κρατικές επιχειρήσεις έχουν ελλιπή συστήματα ελέγχου του κόστους σε σύγκριση με τις υπόλοιπες επιχειρήσεις. Επίσης, συνηθίζουν να θέτουν τόσο ιδιωτικοοικονομικούς, όσο και κοινωνικούς στόχους. Οι επενδυτές μπορούν να ανεχτούν αυτή τη συμπεριφορά, επειδή είναι, τουλάχιστον, προβλέψιμη. Το πιο ανησυχητικό είναι, εντούτοις, ότι υπάρχει ευρύ περιθώριο για «ιδιοτροπίες». Ξαφνικά, οι πολιτικοί μπορεί να βάλουν το... κεράκι τους και να απομακρύνουν τη διοίκηση της εταιρείας ή να μειώσουν τις τιμές.

Επιπρόσθετα, οι διευθυντές από τη Δύση δυσκολεύονται να διαπραγματευτούν με τις κρατικές επιχειρήσεις. Τείνουν να πέφτουν σε μία από τις παρακάτω παγίδες: συμπεριφέρονται απέναντι στις κρατικές επιχειρήσεις σαν να είναι ιδιωτικές, ενώ αφιονιδιάζονται, όταν οι πολιτικοί αλλάζουν την ηγεσία της εταιρείας ή αναθεωρούν τις λειτουργίες της, ή αντιμετωπίζουν τις κρατικές επιχειρήσεις σαν να είναι δεύτερης κατηγορίας -και καταλήγουν να εξαγοράζονται ή να βλέπουν τις αγορές στις οποίες δραστηριοποιούνται να λιμνάζουν.

Κατά το παρελθόν, οι εταιρείες της Δύσης ήταν αυτές που βρίσκονταν στην επίθεση: τώρα, προσπαθούν να απωθήσουν τους πρωταθλητές του αναδυόμενου κόσμου. Είχαν το πλεονέκτημα να διαλέγουν πρώτοι τους ικανότερους και πιο ταλαντούχους εργαζομένους, όταν διείσδυαν στις αναδυόμενες αγορές: τώρα πρέπει να ανταγωνιστούν τους εγχώριους πρωταθλητές, οι οποίοι όχι μόνο προσφέρουν παρόμοιες αποδοχές, αλλά και την ευκαιρία στους εργαζομένους να παίξουν με τη «φανέλα του γηπεδούχου».

Ιδιαίτερα οι διευθυντές-σύμβουλοι θα πρέπει να αρχίσουν να δίνουν μεγαλύτερη προσοχή στους πολιτικούς, σε όσες χώρες επικρατεί ο κρατικός καπιταλισμός. Κατά την περασμένη

30ετία, τα αφεντικά σε αυτές τις χώρες κέρδισαν σταδιακά μεγαλύτερη ελευθερία κινήσεων, για να διαχειριστούν τα ζητήματα της επιχειρησιότητάς τους. Ορισμένοι από αυτούς, μάλιστα, άρχισαν να πιστεύουν ότι «διοικούσαν μία κυρίαρχη οντότητα», όπως το έθεσε η Indra Nooyi, επικεφαλής της Pepsi-Cola. Ωστόσο, στην Κίνα και τη Ρωσία η υπέρτατη εξουσία ανήκει στην πολιτική τάξη.

Οι λίπτες πολιτικών αποφάσεων στη Δύση βρίσκονται ενώπιον ακόμη πιο δύσκολων αποφάσεων, από ό,τι οι επιχειρηματίες. Θα δουν τη φωνή τους να εξασθενεί, καθώς η Κίνα και οι υπόλοιπες χώρες που έχουν ασπαστεί τον κρατικό καπιταλισμό θα κατέχουν έναν ολοένα και πιο ενεργό ρόλο στους διεθνείς οργανισμούς. Παράλληλα, η άνοδος του κρατικού καπιταλισμού στην Ανατολή μπορεί να ενθαρρύνει προσπάθειες μίμησης του και στη Δύση. Η Γενική Διεύθυνση Επιχειρήσεων και Βιομηχανίας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στοχεύει πάνω στην ανάγκη δημιουργίας ευρωπαϊκών πρωταθλητών, ούτως ώστε να καταπολεμήσουν τον «αθέμιτο ανταγωνισμό» από το εξωτερικό. Ο Γάλλος πρόεδρος Nicolas Sarkozy ίδρυσε ένα γαλλικό κρατικό επενδυτικό κεφάλαιο. Ο Alexandre de Juniac, από τη θέση του διευθυντή του γραφείου της Christine Lagarde -τότε υπουργού Οικονομικών της χώρας-, απέδωσε τον ανανεωμένο ενθουσιασμό απέναντι στον κρατισμό στην επιρροή που ασκεί η Κίνα. Ο Ιάπωνας υπουργός Οικονομίας, Εμπορίου και Βιομηχανίας κατονόμασε το 2010 την ανάδυση του κρατικού καπιταλισμού ως μία από τις κινητήριες δυνάμεις της ανανεωμένης παρεμβατικής βιομηχανικής πολιτικής. Ακόμη χειρότερα, η άνοδος του κρατικού καπιταλισμού στην Ανατολή θα μπορούσε να πυροδοτήσει έναν εμπορικό πόλεμο, με τις φιλελεύθερες χώρες να επιτίθενται στις επιδοτήσεις, και τις χώρες του κρατικού καπιταλισμού να προβαίνουν σε αντίποινα.

Παρόλα αυτά, η μεγαλύτερη αποτυχία του κρατικού καπιταλισμού έγκειται στην έλλειψη ελευθερίας. Μετατρέποντας τις επιχειρήσεις σε όργανα του κράτους, ο κρατικός καπιταλισμός συσσωρεύει εξουσία και διαφθείρεται από αυτήν. Εισάγει ιδιωτικοοικονομικά κριτήρια στη λήψη πολιτικών αποφάσεων και πολιτικά κριτήρια σε ιδιωτικοοικονομικές αποφάσεις. Παράλληλα, απομακρύνει ένα επίπεδο ελέγχου από την κεντρική κυβέρνηση. Ο Robert Lowe, ένας από τους σημαντικότερους βικτωριανούς αρχιτέκτονες της σύγχρονης ιδιωτικής επιχείρησης, περιέγραψε τις εταιρείες ως «μικρές δημοκρατίες», οι οποίες συμμετέχουν στη διαδικασία ελέγχου και εξισορρόπησης απέναντι στην εξουσία της κυβέρνησης -και της μεγάλης δημοκρατίας. Όταν οι μικρές δημοκρατίες, όμως, ενσωματώνονται στη μεγάλη, τότε η ελευθερία αποδυναμώνεται σε μοιραίο βαθμό. □